BIBLIOTECA I.P.C. 2834
D 4

ANUL VIII. FASC. 29. IANUARIE–MARTIE 1915.

INSTITUTUL DE PROIECTARE JUDEȚEAN BIBLIOTECA Inv. 48 P. Cota C V-44
D. M. I. BIBLIOTECA Inv. 7 P. Cota III/21

BULETINUL
COMISIUNII
MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA PARIS (FOSTĂ DOAMNEI), 16
1915 415

http://patrimoniu.gov.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

Dr. C. I. ISTRATI, D. ONCIUL, N. IORGA, G. BALȘ, G. MURNU și V. PÂRVAN

Redactor

ALEX. LĂPĔDATU

Secretarul Comisiunii

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
Palatulul dela Filipeştii-de-Târg, de N. Iorga	1
Monumente inedite din Tomi, de D. M. Teodorescu	6
Cele mai vechi cruci de mână din Bucovina, de I. Veslovschi	21
Plumburi de marcă dela Tomi, de H. Metaxa	31
Tomi-Oescus, de G. Mateescu	36
Liber-Dionysos, de P. Nicorescu	41
Cronică: Un pictor român în Ardeal, Raport al lui Freywald și I. Schlatter, Sculptorul lui Duca-Vodă și Un zugrav la 1742, de N. Iorga — Inscripții dela Negoești, Preajba, Olteni, Bengești, Ostrov, Pietrarii-de-Jos, Bordești și Gugești, de V. Drăghiceanu.	46

ILUSTRAȚII

Palatul dela Filipeștii-de-Târg

	Pag.
1. Palatul dela Filipeştii-de-Târg	1
2. — Pridvorul	2
3. — Vedere exterioară	2
4. — Altă vedere exterioară	3
5. — Vedere interioară	3
6. — Altă vedere interioară	4
7. — Vedere interioară de detaliu	5
8. — Altă vedere interioară de detaliu	5

Monumente inedite din Tomi

	Pag.
28. Gât de amforă cu stampilă (găsit la Mangalia)	6
29. Semn grafic pe o lampă	7
30. Fragment din baza unui vas de marmoră, cu inscripție	7
31—32. Fragmente de reliefuri frumoase, cu reprezentația ospățului funebru	7—8
33—38. Reliefuri reprezentând pe Dionysos	8—10
39—43. Reliefuri cu reprezentația Eroului trac	12—15
44. Relief cu reprezentația lui Dionysos sub chipul Eroului trac	15
45. Relief cu reprezentația lui Dionysos și a Eroului trac	16
46. Relief cu reprezentația zeului Mithras omorând tauri	18
47. Statuetă a zeiței Cybele	19
48. Statuetă a Hygiei (?)	19
49. Trunchiul unei statuete de marmoră	19
50. Basorelief cu fig. de animale	19
51. Trunchiul unei statuete a lui Hercule copil	20
52. Bustul lui Zevs (?)	20
53. Capul lui Dionysos	20

Cele mai vechi cruci de mână din Bucovina

	Pag.
1. Dela bis. Sf. Nicolae din C.-Lung: fața	22
2. Aceiaș: verso	23
3. Dela bis. Adormirea Maicii Domnului din C.-Lung: fața	24
4. Aceiaș: verso	25
5. Dela mănăstirea Putna (din 1503): fața	26
6 Aceiaș: verso	27
7. Dela mănăstirea Putna (din 1698): fața	27
8. Aceiaș: verso	28
9. Dela bis. parohială din Rădăuți: fața	29
10. Aceiaș: verso	29

Plumburi de marcă dela Tomi

	Pag.
1. Plumb de marcă dela Tomi	31
2—7. Sigilii imperiale byzantine	33—34

Tomi-Oescus

	Pag.
1. Monument funerar (găsit la Constanța)	36

Liber-Dionysos

	Pag.
1. Altar votiv (găsit la poalele muntelui Priopcea-Dobrogea)	41
2. Cap de Dionysos (găsit la Constanța): vedere de față	43
3. Acelaş cap de Dionysos: vedere de profil	44

http://patrimoniu.gov.ro

PALATUL DELA FILIPEȘTII-DE-TÂRG

Palatul din Potlogi al Brâncoveanului, așà frumos, bine proporționat, împodobit cu gust, cum este, n'a inovat în materie de arhitectură românească profană. N'avem mai nimic din alte clădiri de locuință mai vechi, cum a fost aceia dela Vărăști, cum a fost, în forma dintâiu, și Curtea dela Târgoviște, a cării descriere amănunțită și complectă lipsește încă și nu va puteà fi făcută decât după îngrijite săpături. Ele au fost însă fără îndoială în stilul pe care epoca lui Brâncoveanu l-a dus numai la cea mai înnaltă perfecțiune.

Dovada o avem în acea mare zidire în ruină ce se ridică în marginea gârlei din capătul orășelului Filipeștii-de-Târg. In aceste locuri — orășelul pomenit și satul Filipeștilor — se sălășluia pe vremuri o familie mare boierească, a cării origine se ridicà până la bătrânul Udriște din Mărgineni. Dela ea însă, înainte încă de epoca lui Constantin Căpitanul, cronicarul, a trecut moșia la Cantacuzini, cari o împărțiau cu Filipeștii [1], o fiică a bătrânului Postelnic Constantin, Marica,

Palatul dela Filipeștii-de-Târg.

---

[1]) Constantin Căpitanul declară că moșia ii «este dumnealui de clironomie dela neamul și părinții dumnealui» (Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, II=*Studii și Documente*, XV, p. 265, no. 762). După o însemnare a lui Radu Slătineanu, proprietarul dela sfârșitul veacului al XVIII-lea, Filipeștii făceau parte din zestrea Elinei (*ibid.*, pp. 264—5).

http://patrimoniu.gov.ro

fiind apoi măritată cu Pană Filipescu, tatăl căpitanului cărturar. Biserica satului, ca și biserica târgului, clădită la 1641—2, Filipești, Pană și soția sa Preda) pomenesc mai mult de neamul cantacuzinesc [2]). Și forma, împărțirea, podoabele casei de care

Palatul dela Filipeștii-de-Târg: pridvorul.

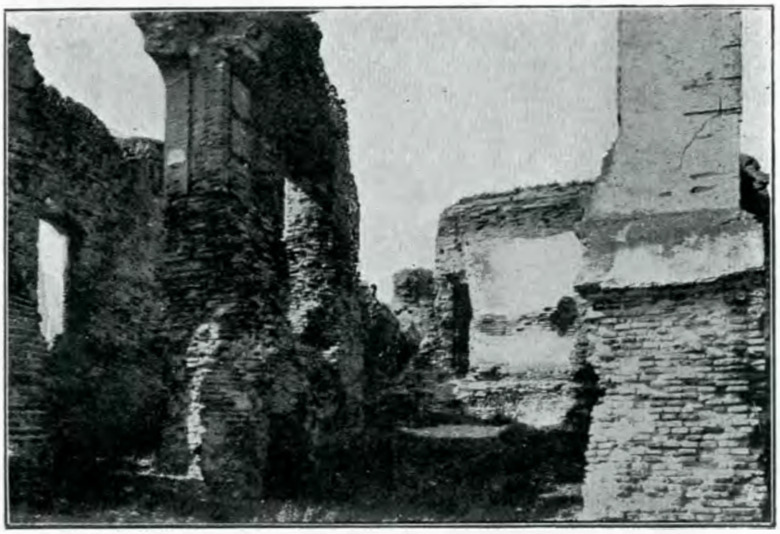

Palatul dela Filipeștii-de-Târg: vedere exterioară.

de Postelnicul Constantin [1]), dar și cu ajutorul lui Dumitrașco și al Voicăi, părinții lui Pană Filipescu, tatăl căpitanului (se adaugă în inscripție și altă păreche de vorbim trimet la vremea când arta românească erà strâns legată de bogăția și mândria Cantacuzinilor și de a rudei lor domnești, Vodă Brâncoveanu.

Un arhitect, cu competența sa specială, va trebuì să descrie, cât mai e timp, splendida sală ai cării păreți

[1]) I se făceà parte, aici, la 1667, și lui Constantin Stolnicul, care căpătă dela maică-sa Elina jumătate de sat; Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 43. Cf. *ibid.*, p. 72, no. XXXI; pp. 86, 171, 175—6. Stolnicul dădù bisericii o Evanghelie de Snagov, care se păstrează încă (Iorga, *Inscripții*, I, p. 264, no. 760).

[2]) Iorga, *Inscripții*, II, p. 263. Cf. *Cronica lui Constantin Căpitanul*, ed. Iorga, p. 208.

http://patrimoniu.gov.ro

sunt încă întregi. Ne vom mulțumi a semnalà, după aceste câteva rânduri de explicație istorică, puternicele ziduri de căperile. Prin ușile acum dărăpănate o priveliște minunată se desfășură, netedul șes, odată plin încă de păduri, în locul

Palatul dela Filipeștii-de-Târg: altă vedere exterioară.

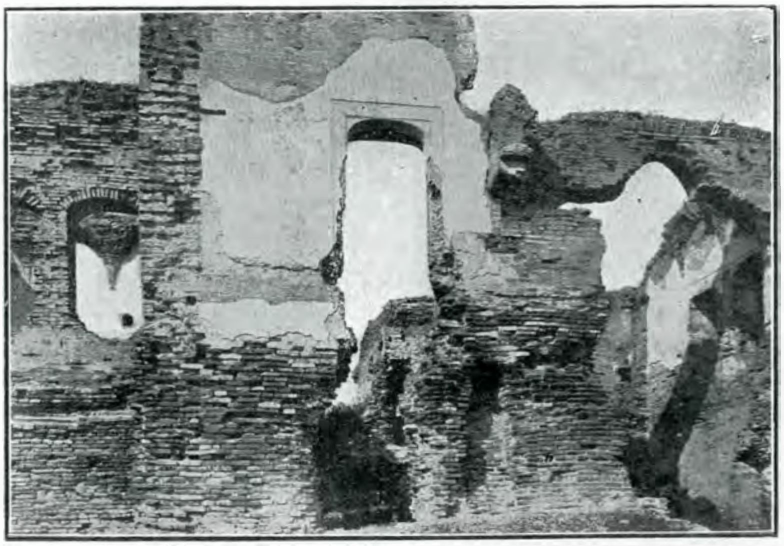

Palatul dela Filipeștii-de-Târg: vedere interioară.

cărămidă tare, străbătute de ferești care aveau în jurul lor delicate cadre de tencuială stucată, proeminența unui pridvor elegant, de zid închis, fără stâlpi, adâncile beciuri boltite, astăzi năruite. In interior dulapurile ce se înfundă în păreți, încadrarea cu profiluri a tuturor detaliilor arhitectonice sunt de cel mai bun gust și de cea mai fină execuție. Frumoase plafonduri boltite acopăr toate în- sămănăturilor de astăzi, care duce până la Ploiești. Pe ferestile acum oarbe a privit cândva cel mai cuminte boier al Țerii-Românești in vremea sa, învățatul Stolnic Constantin Cantacuzino [1]), care primià larg pe Domnul său la «*Filipeștii*

[1]) La Filipeștii-de-Pădure, stăpân și ctitor al bisericii e nepotul său Toma, trădătorul din 1711. Cf. și *Cronica lui Radu Greceanu*, ed. Șt. Greciann, p. 156. Și un Paleolog ar fi avut moșie aici; *ibid.*, p. 158 nota 4.

http://patrimoniu.gov.ro

lui Costandin Cantacuzino Stolnicul». Din «minunata baie turcească de marmură frumoasă», a cărei apă se aduceà cu roata, după vechea datină orientală, din gârla de subt ziduri, n'a rămas însă nicio urmă și nu păstrăm, firește, nimic din ceiace făceà ca încăperile să semene cu ale locuințelor bogate din Constantinopolul stăpânilor [1]).

Mai elocvent decât această pagină vorbesc însă chiar fotografiile îngrijite pe care le comunicăm aici. In golul încăperilor pustii închipuirea cetitorilor cu simț pentru măririle și tragediile trecutului va puteà proiectà visiunile unei vieți de familie mulțumite (Brâncoveanu vizită «Filipeștii dela Prahova», ca și Filipeștii de Pădure, la 1705) [2]) unor înțelepte sfaturi privitoare la soarta țerii, unor aprige lupte cu o soartă adeseori foarte aspră (aici a fost prins de oamenii lui Vodă, Mihai Spătarul Cantacuzino) [3]). Și el va dorì ca și noi ca primăria orășelului, ca județul, ca autoritatea centrală, în înțelegere cu proprietarii locului, să împiedece, printr'o îngrăditură de apărare și prin cuvenita pază, ca acest palat al vremilor bătrâne să mai fie deposit de cărămizi pentru căsuțele de astăzi și un loc de perpetuă profanare.

N. IORGA

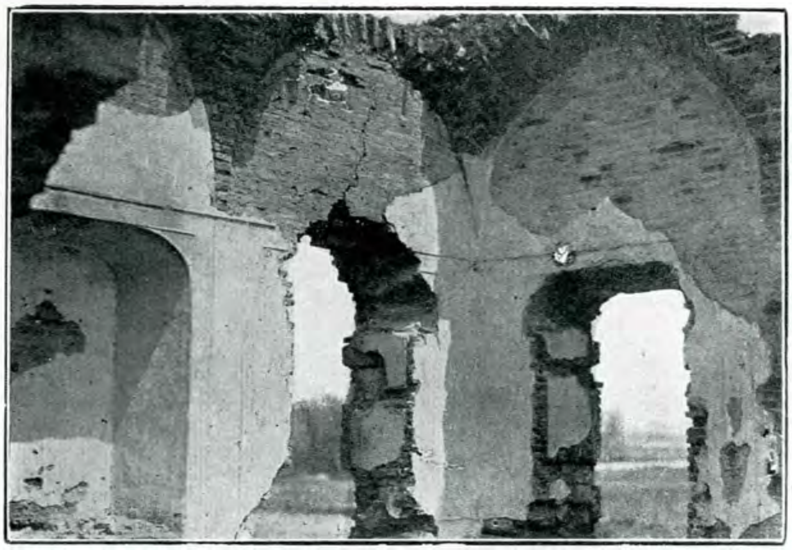

Palatul dela Filipeștii-de-Târg: altă vedere interioară.

1) Paul de Alep, trad. Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarchului Macarie de Antiochia în Țările Române*, 1653—1658. București 1900, p. 127. Locul mi-a fost semnalat de d. Al. Lăpĕdatu.

2) Cronica lui Radu Greceanu, ed. Șt. Grecianu, p. 153.

3) Cronica lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 187. După cealaltă cronică însă, a lui Stoica Ludescu, la Mărgineni; *Magazinul istoric*, V, p. 15. Un cojocar din Filipești în veacul al XVIII-lea, la Iorga, *Brașovul și Românii*, p. 211, no. 16.

http://patrimoniu.gov.ro

RÉSUMÉ

Non loin de Ploeşti, dans le bourg actuel de Filipeşti (Filipeştii-de-Târg), qui faisait partie jadis du patrimoine des grandes lignées des Filipescu et des Cantacuzène, leurs alliés par mariage, on peut voir encore les restes magnifiques d'un solide palais qui a abrité des hôtes riches et d'une grande importance politique. Ce palais existait déjà vers 1650, lorsque le voyageur arabe Paul d'Alep signale son beau style et le splendide bain turc qu'il contenait. Le boïar Constantin Cantacuzène, qui avait fait ses études à Padoue, y habitait de temps en temps et il y reçut son oncle, le prince de Valachie, Constantin Brâncoveanu (décapité à Constantinople en 1714). L'église, fondée par les deux familles mentionnées plus haut, en 1641-1642, contient encore des restes de sa première forme et de ses ornements primitifs. Dans le village de Filipeşti, plus haut vers les montagnes, l'église est bâtie par Thomas, neveu de Constantin Cantacuzène et chef de l'armée valaque qui passa dans le camp russe en 1711. Les souvenirs de Filipeştii-de-Târg sont en relation aussi avec le chroniqueur Constantin Filipescu dit Căpitanul.

Palatul dela Filipeştii-de-Târg: vedere interioară de detaliu.

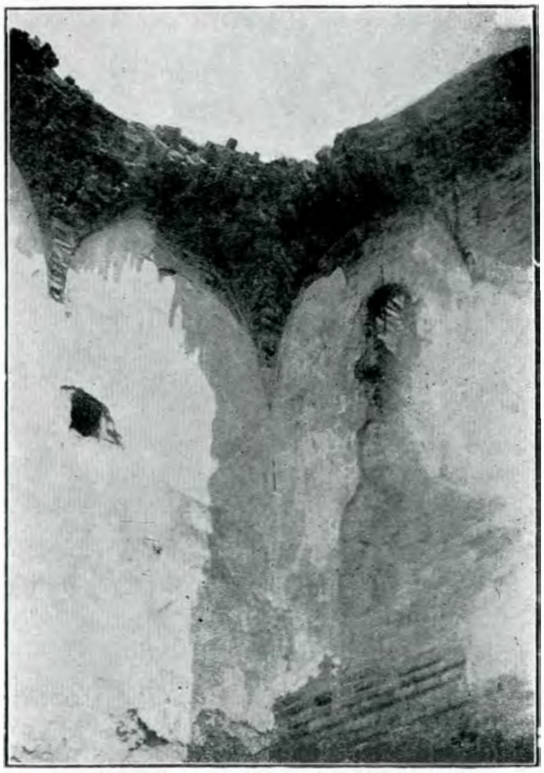

Palatul dela Filipeştii-de-Târg: altă vedere interioară de detaliu.

20. Pe un gât de amforă, sus, stampila în adânc:

Fig. 28.

ΕΥΚΛΕΙΩΝ
măciuca lui Hercule
ΕΠΙΑΝΔΡ

Deşi rău aplicată, se citeşte cu înlesnire şi siguranţă:

Εὐκλείων — ἐπὶ Ἀνδρ.....

Numele Eucleion îl mai găsim:

1) Pe două monede ale oraşului Callatis [1]) un Εὐκλεί(ων), în calitate de magistrat sub privigherea căruia s'au bătut aceste monete şi a cărui demnitate n'o cunoaştem de ce natură a putut fi.

2) Il mai găsim şi la Megara [2]), deci tot într'o cetate doriană [3]).

Nu e imposibil ca să avem de-aface în aceste două cazuri cu doi membrii a două ramuri răzleţite ale uneia şi aceleiaşi familii doriene [4]). Această împrejurare ne-ar îndemnà să bănuim că şi ceramistul nostru ar fi un membru al acestei familii. Ţinând apoi socoteală şi de faptul că ştampila este «en creux» şi pusă pe gât iar nu pe mânuşa vasului (ca la vasele de provenienţă străină ţărmului Mării Negre, în special cele din Rhodos şi Thasos, care singurele ajungeau prin aceste meleaguri), ceeace pe Dumont [1]) îl face să creadă că ar fi vorba de o ceramică particulară a Mării Negre; pe de altă parte având figurată pe această ştampilă măciuca, arma esenţială a lui Heracle, atât de frecvent figurată pe monetele şi pe greutăţile oraşului [2]), credem că acest Εὐκλείων, erà domiciliat chiar în Callatis, unde îşi va fi avut fabrica lui de olărie.

In r. 2 avem datarea cu numele magistratului eponim al oraşului, a cărui funcţiune iarăşi n'o cunoaştem [3]). Nici o întregire a numelui nu putem încercà, întrucât începutul Ἀνδρ.... poate intrà într'o sumă de combinaţiuni [4]) în faţa cărora alegerea e greu de încercat, în lipsa exemplelor de comparaţie.

21. Pe fundul unei lămpi de lut:

ΑΓΙΟΥ

22. Pe fundul altei lămpi de lut gălbui, cu reprezentarea pe faţă a zeului Pan cântând din naiu, inscripţia

λΕ

---

[1]) Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, p. 104 nr. 247 şi 248 (monete autonome de după moartea lui Lysimach).

[2]) Pape, *Wört. d. Griechischen Eigenn.* s. v.

[3]) Callatis este o colonie a Heracleei, care la rândul ei este colonia Megarei (cf. Pick, *o. c.*, p. 84).

[4]) Caracterul doric şi l'a păstrat oraşul Callatis atât în unele forme exterioare, cum de pildă cultul lui Heracles, considerat pe o întreagă serie de monede ca κτίστης (Pick, *o. c.*, nr. 290—296), cât şi une-ori în limbă. Cunoaştem puţine inscripţii dela Mangalia şi în acestea limba e când attica, când dorică, dar mai mult attică. Chiar în decretele oficiale ale senatului şi poporului Callatian, limba nu este constant dorică. Cf. *Arch.-epigr. Mitth.* VI, p. 4—10; VIII, p. 3; XI, p. 16—20; XIV, p. 32—34; XVII, p. 99—101 şi XIX, p. 32—34.

[1]) *Mélanges*, p. 119, n. 2.

[2]) Vezi la Pick, *o. c.*, descrierea monedelor oraşului Callatis, în special cele de argint autonome.

[3]) Cf. Pick, *o. c.*, p. 90.

[4]) Pe vre-o trei pagini a două coloane din dicţionarul lui Pape.

http://patrimoniu.gov.ro

23. Lampă roșietică de lut, având în față reprezentat în relief un bou, iar în dos semnul

Fig. 29.

24. Lampă de lut roșiatică. Pe fund inscripția

ЄΥΚΤΗΜ
ΩΝЄΠCΙ
ЄΙ

Εὐκτήμων ἐποίει (?)

Numele acesta Εὐκτήμων, îl mai găsim la Delos, la Athena și pe o monedă din Dyrrachium [1]), însă nicăieri ca industriaș, ci ca înalt demnitar. Cu totul neobicinuit prin părțile noastre, poate că și acesta își va fi avut fabrica lui de olărie prin alte părți, și obiectul a ajuns la noi pe calea comerțului.

25. Pe un fragment din baza unui mare vas de marmură:

Fig. 30.

· Τ · Φ ·

26. Fragment dintr'un monument funerar de marmoră de dimensiunile: 0.37 × 0.32 × 0.07.

Frontispiciul tratat în formă de fronton cu timpanul foarte îngust, este încadrat de două acroterii și are în mijloc o rozetă.

Se păstrează numai partea din stânga a monumentului: O femeie, stând pe o *cathedra* cu speteaza foarte înaltă, îmbrăcată cu hitonul încins peste mijloc și cu un văl ce-i acoperă creștetul capului și aproape întreg corpul, privește spre dreapta, întinzând brațul stâng în sus, iar în mâna dreaptă întinsă pe genunchi ținând un obiect nedeslușit. In colțul de jos din stânga al monumentului, pe fondul piciorului cathedrei, se detașează silueta unei sclave în proporții cu totul reduse. Ea e îmbrăcată în tunica lungă cu mâneci și ține mâinile la piept în poziție plângătoare.

Din restul reprezentării n'a mai rămas decât piciorul drept al personajului bărbătesc, ce sta întins pe o *cline*, a cărei rezemătoare se vede în fund. Se mai vede și mâna dreaptă a bărbatului ținând coroana. E obicinuita reprezentare a cinei funerare, atât de frecventă pe monumentele funerare ale antichității greco-romane; lucrare de meșteșugar destul de îngrijită. De altfel și atâta cât s'a păstrat e rău conservat: mai ales figurile celor două personagii femeești sunt cu totul mutilate.

Fig. 31.

Pe chenarul de de-asupra sub fronton se citește inscripția:

ΛΟΥΚΙΟϹ ЄΥΑΡΙϹΤΟΥ Ι

Λούκιος Εὐαρίστου Ι.....

Numele Εὐάριστος îl mai găsim, însă în forma latină Euaristus (r. Euarestus), la Salona [1]) și la Stobiee (tot în Dalmația [2]).

Il mai găsim pe 10 cărămizi aflate la Aquileia și împrejurimi [3]), cum și pe baza unui vas foarte mare, găsit la Maros-Porto, acum în Muzeul din Cluj [4]).

E posibil ca să avem de-aface cu una și aceiaș familie de ceramiști din Salona, ale căror produse ajungeau pe calea comerciului până în regiunea Clujului și până pe coasta de Nord a Adriaticei, și n'ar fi imposibil ca și acesta dela Tomi să fie un membru al aceleiaș familii, aruncat pe aceste tărâmuri de

[1]) Cf. Pape, *Wörterb.* s. v.

[1]) CIL. III, 9064 și 10830 [20].
[2]) Ibid. III, 8520.
[3]) Ibid. V, 8110 [81].
[4]) ibid. III, 8077 [2] a.

http://patrimoniu.gov.ro

afaceri, aşà cum de pildă un Calventius din Noric a ajuns tocmai la Ulmetum [1]).

27. Fragment dintr'un relief de marmoră de dimensiunile: 0.25×0.22×0.03 m.

Fig. 32.

La stânga pe o cathedra o femeie îmbrăcată în hiton de-asupra căruia se drapează un himation ce-i acoperea şi creştetul; ţine în stânga un obiect rotund, iar în dreapta, ridicată în sus spre bărbie, un obiect nedesluşit; lipseşte capul acestei figuri.

In colţul de sus din stânga al fragmentului se mai distinge parte din trunchiul unui bărbat ce stă culcat pe o clină sprijinindu-se pe cotul mânei stângi în care ţine un vas. Dedesupt şi în proporţii mai mici, o figură femeiască în hiton lung încins la mijloc şi resfrânt. Figura e văzută din faţă şi ţine dreapta întinsă, de sigur spre trapeza cu merinde, care însă nu se vede pe fragmentul de faţă.

Lucrare de meseriaş.

Fig. 33.

28. Fragment dintr'un relief de calcar, rupt în partea de jos şi din dreapta, de dimensiunile: 0.48×0.48×0.14.

In mijloc zeul Dionysos tânăr, văzut din faţă, cu părul mare, buclat, lăsat pe spate, cu privirea drept înainte; ţine cu mâna stângă tirsul, iar cu dreapta un vas, de sigur un *cantharos* (acesta e oarecum vasul specific al zeului) din care toarnă lichidul în gura unei pantere. Un trunchiu de viţă cu frunze şi struguri, umple câmpul reliefului dintre chenarul din stânga şi corpul zeului.

In partea dreaptă a reliefului abia se mai cunosc urmele unui acolit, cum şi o bucată dintr'un ciorchine.

Starea de conservare a monumentului e destul de rea: vasul pe care-l ţine zeul abia se mai cunoaşte, iar pantera e atât de mutilată încât mai mult se ghiceşte: de altfel corpul ei lipseşte aproape cu totul. De asemenea lipsesc picioarele zeului şi partea de jos a tirsului; din acolit nu se mai văd decât mâna dreaptă, o parte din piept şi capul. Din motivul vegetal ce umpleà partea dreaptă a reliefului abià se mai cunoaşte o bucată de ciorchine. Lucrarea a fost de altfel destul de îngrijit executată.

29. Fragment dintr'un relief de calcar de dimensiunile: 0.25×0.62×0.23. A

Fig. 34.

făcut parte dintr'un relief analog cu precedentul dar de dimensiuni duble. Au mai rămas: Capul zeului, cu părul despărţit în creştet printr'o cărare şi ondulat pe spate; pe creştet zeul poartă o cunună de foi de viţă. Se mai vede mâna stângă dela cot în sus ţinând tirsul, cum şi o parte din vrejii de viţă sau de ederă.

Lucrare mediocră.

30. Fragment dintr'un relief de marmoră de dimensiunile: 0.13×0.38×0.14.

[1]) V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum* I, p. 559 sq.

http://patrimoniu.gov.ro

O reprezentare analoagă cu cele precedente, dar din care n'a mai rămas, începând dela stânga, de cât: acolitul dela brâu până la genunchi, privit din

Fig. 35.

faţă, însă cu o foarte pronunţată atitudine de mişcare spre dreapta lui, pantera cu capul ridicat spre vas, picioarele zeului dela genunchi până la glezne, şi partea de jos a tirsului, dar şi acestea atât de mutilate, încât la prima vedere nici n'ai impresia că te găseşti în faţa unei astfel de reprezentări.

31. Fragment dintr'un mic relief de marmoră de dimensiunile 0.045 × 0.07 × 0.02. Se mai vede trunchiul lui Dionysos,

Fig. 36.

tânăr, gol, cu pielea de panteră prinsă pe umărul stâng şi dispusă aşà fel ca să-i acopere coapsa dreaptă, ţinând cu mâna stângă, ridicată la înălţimea umărului, tirsul. Lucrare mediocră.

Pe lângă acestea, tot la Constanţa s'au mai găsit pe vremuri încă alte trei reliefuri, din cari două inedite, iar unul — cu inscripţie — publicat de Tocilescu [1]), după o copie fotografică nu prea reuşită şi cu interpretarea cu totul greşită a inscripţiei. Câteşi trele se păstrează în Muzeul Naţional din Bucureşti.

a. Cel dintâiu este identic ca cele descrise până acuma: Zeul în picioare, văzut din faţă, cu părul lung, buclat, despărţit în două şi cu coroana de frunze de viţă pe creştet, cu pielea de panteră prinsă pe umărul stâng şi înfăşurând trunchiul aşà fel ca să rămâie liberă

Fig. 37.

partea dreaptă a corpului, iar coada animalului să atârne de-alungul coapsei drepte; în picioare încălţămintea cu carâmbul înalt şi resfrânt. Ţine cu mâna stângă tirsul, legat la mijloc cu panglici, spre care un acolit, a cărui îmbrăcăminte se compune numai dintr'un fel de şorţ legat la mijloc şi care nu trece de genunchi, întinde mâna dreaptă şi capul. Deşi văzut în faţă, picioarele lui se mişcă spre stânga. In mâna dreaptă, întinsă în jos, Zeul ţine obicinuitul cantharos din care toarnă vin în gura unei pantere, care stă pe burtă cu capul întins spre vas şi cu coada ridicată în sus. Intreg câmpul reliefului este acoperit cu un trunchiu de viţă din care se desfac frunze şi ciorchini. Lucrare mediocră.

b. Al doilea monument, cel publicat de Tocilescu, ne oferă o scenă mai complicată: Intr'un câmp închis de-oparte şi de alta între doi pilastri, Zeul în centru, cu pielea de panteră pe umărul stâng şi coapsa dreaptă, cu tirsul în

[1]) In *Fouilles et recherches archéologiques*, p. 220 sq.

http://patrimoniu.gov.ro

stânga și cantharos în dreapta toarnă vin în gura unei pantere.

Aici scena se complică prin prezența altor personagii cari nu există în celelalte monumente analoage: In stânga Zeului, un acolit reprezentat în proporții cu totul reduse, cu aceiaș îmbrăcăminte sumară ca și cel de pe relieful precedent, ține cu amândouă mâinile pe cap *cista mistică*. In dreapta zeului, Pan dansând, cu naiul în mâna stângă și ținând în dreapta ridicată de-asupra capului un baston îndoit și terminat la capăt cu un fel de măciucă [1]). De o parte și de alta a reliefului doi războinici; cel din stânga în poziție liniștită, cu picioarele încrucișate, stă rezemat de pilastru și ține în stânga ridicată în sus un scut, iar în dreapta, sprijinită pe șold, o spadă. Cel din dreapta are o atitudine pronunțată de mișcare spre stânga, dar ține capul întors spre dreapta către zeu. El ține în mâna stângă scutul în poziție de apărare, iar în dreapta ridicată în sus, pumnalul. Ambii au pe cap coiful cu creastă și în picioare încălțămintea cu carâmbul resfrânt, iar drept vestmânt, un fel de manta ce atârnă pe umărul stâng, lăsând toată partea dreaptă a trunchiului descoperită, și se resfrânge la brâu căzând în jos cevà mai sus de genunchi.

Intreaga parte de sus a câmpului e ocupată de mlădițe de viță cu struguri și frunze ce se desfac dintr'un trunchiu vizibil între Zeu, panteră și Pan.

Dedesupt o inscripție greacă pentru Gordian și soția sa [2]).

c. Al treilea monument al lui Dionysos,

Fig. 38.

din Muzeul Național e o frumoasă stelă de marmoră de dimensiunile: 0.65 × 0.45 × 0.16.

Relieful e mărginit de doi pilastri cu capitèle corintice, ce susțin un fronton cu acroterii și al cărui timpan e ornat de o rozetă centrală din care pleacă de oparte și de alta motivul obicinuit al alergătoarelor. Zeul, privit din față, este îmbrăcat într'o tunică scurtă, resfrântă la brâu, peste care poartă o mantie foarte fină ce atârnă pe spate și a cărei pulpană trece peste brațul drept al zeului. Cu stânga ține tirsul, iar cu dreapta vasul din care toarnă lichidul în gura panterei; colțul de jos din stânga al reprezentării este ocupat de un altar, pe care se vede focul aprins, câmpul din dreapta zeului de o tulpină de viță, cel din stânga de iederă, frumos stilizate în alergătoare.

Lucrare bună de meseriaș, din nefericire mutilată: Capul zeului abia se mai cunoaște, de asemenea mâna cu cantharos și cea cu tirsul, cum și pantera.

[1]) Pan face parte din cortegiul lui Dionysos și prezența lui aici este destul de firească. Prin părțile noastre îl mai găsim asociat cultului lui Dionysos la Balcic (= Dionysopolis), unde o statue a lui Pan de tipul obicinuit, șezând pe o stâncă și cântând din naiu, poartă pe bază inscripția:

'Απολλώνιος Δημοφῶντος ἱερώ|μενος Διονύσου ὑπὲρ τῶν | Βακχεαστῶν τῶν περὶ 'Εράτωνα | Δημοφίλου Διονύσῳ χαριστήριο[ν. (Kalinka, *Ant. Denkm.*, nr. 188).

[2]) Tocilescu (*Fouilles*, p. 221), caracterizând monumentul zice: „Plaque en marbre blanc contenant le fragment d'une inscription pour la prospérité et la victoire de l'empereur Marc-Aurèle, par un thiase de Dionysos...“ Și intregește inscripția în consecință, fără să observe în r. 3, pe care de altfel nici nu încearcă să-l citească, numele împărătesei Sabinia Tranquillina, soția lui Gordian III. Inscripția trebuie citită: 'Αγαθῇ τύχῃ: ὑπὲρ τῆς τοῦ Κυρίου Αὐτοκράτορος Καίσαρος Μ(άρκου) 'Αντωνίου (— iar nu 'Αντωνί(ν)ου —) [Γορδια]νοῦ Εὐσ(εβοῦ), Εὐτ(υχοῦ) Σεβ(αστοῦ τύχης τε καὶ αἰωνίου [διαμονῆς καὶ τῆς] Σεβαστῆς Σαβεινίας Τρ[αγκυλλεινας.....

De remarcat aici îmbrăcămintea lui Dionysos la fel cu cea de pe relieful nr. 38, cu a mai tuturor figurilor cunoscute sub numele generic de Eroul trac[1]), şi cu cea în care zeul este reprezentat pe o bună parte din monedele cu tipul acestei divinităţi, dela Tomi şi celelalte oraşe greceşti ale Moesiei inferioare [2]).

Avem prin urmare dela Tomi o serie de 6 monumente [3]), cari redau chipul lui Dionysos într'unul şi acelaş fel, cu mici variante de amănunte. Nici un alt oraş din părţile acestea nu ne-a dat o aşà de bogată recoltă de astfel de monumente [4]).

O nu mai puţin bogată figuraţie are acest zeu în numismatica oraşului Tomi. Incepând dela M. Aurelius la Cesar [5]), va să zică încă din timpul lui Antonin Piul, el apare regulat pe monedele tuturor împăraţilor până la Philip iunior [6]).

In toate aceste monete avem următoarele reprezentări [7]) :

1) Dionysos, de faţă, privind spre stânga, cu părul mare, buclat şi înodat la spate, îmbrăcat într'un hiton scurt, resfrânt la mijloc, cu încălţămintea cu carâmbul resfrânt, ţinând cu stânga tirsul iar cu dreapta un cantharos spre care-şi întinde capul o panteră [8]).

2) Dionysos, gol şezând pe un scaun acoperit cu o piele, ţinând în dreapta tirsul şi rezemându-se cu stânga pe speteaza scaunului [9]).

3) Dionysos spre stânga într'un car cu două roate tras de două pantere [10]).

4) Un tip foarte frequent pe monedele de aici e Dionysos tratat ca Apollo Lykeios, gol, cu o mână ridicată pe cap, cu cealaltă rezemându-se de un stâlp patrat sau de un trunchiu de copac pe care se încolăceşte un şarpe, şi cu diferite atribute proprii : ciorchine, tirs[1]).

Tipul descris sub nr. 1 prezintă o analogie destul de evidentă cu tipurile monumentelor descrise, mai ales cu al treilea din Muzeul Naţional şi cu cel de sub nr. 38. Frequenţa lui la Tomi, ne-ar face să presupunem în chip destul de firesc existenţa aici a unui cult special al acestui zeu sub forma aceasta particulară, bănuială ce se întăreşte într'un chip cu totul semnificativ prin următoarea particularitate a numismaticei locale :

Destul de frequente sunt pe aversurile monedelor diferitelor oraşe antice, reprezentări schematice de temple în cari se văd statui de cult ale diferitelor divinităţi. Ei bine, în toată colecţia de monede a oraşelor greceşti din Moesia inferioară, strânsă de Pick şi Regling în cartea lor aşà de des citată, deşi mai regăsim tipul acesta al lui Dionysos, atât la *Histria* şi *Dionysopolis*, cât şi mai ales la *Marcianopolis* şi *Nicopolis ad Istrum* [2]), totuş nici odată la aceste oraşe nu găsim figura zeului Dionysos (de tip I) în templu, pe când la Tomi ea este cea mai frequentă [3]), aşà cum alte divinităţi sunt în alte oraşe. Aceasta ne-ar îndreptăţi a crede şi în existenţa

---

1) Vezi mai jos, nr. 32 sqq.

2) Vezi tipul figurat la Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, taf. XVI, nr. 27 ; Monetă a uraşului Marcianopolis ; taf. VI, nr. 26 : Tomi.

3) La care trebuie să adăogăm ca al 7-lea pe cel de sub nr. 38.

4) S'au mai găsit asemenea monumente şi prin alte părţi, însă nu in număr aşa de mare la un loc.

5) Pick u. Regling, *O. C.*, p. 613.

6) *Ibid.*. M. Aurelius Caesar, nr. 2650—2658, M. Aurelius Aug. nr. 2672—2673, Commodus Caes. nr. 2688—2689, Commodus Aug. nr. 2716—2717 ; Sept. Severus, nr. 2744, 2779—2780. Caracalla, nr. 2863—2865, 2919—2920, 2934, Plautilla, nr. 2954, Geta nr. 2980, 2987, 3013—3018, 3029—3030, Severus Alex. nr. 3177—3178, Maximinus, nr. 3319, 3339, 3340, 3343, Maximus, 3355., Gordian III, 3352, 3430, Philippus iunior, 3596.

7) Cf. şi Regling, *O. C.*, p. 633.

8) Pick-Regl. taf. VI nr. 26.

9) Pick-Regl. taf. XVI, 34 şi XXI, 18.

10) *Ibid.*, VII, 4.

1) Cf. *Ibid.*, p. 633.

2) Lipseşte cu totul la Callatis in epoca imperială ; avem numai o serie de autonome anterioare lui Lysimach (nr. 217—224) cu capul lui Dionysos tânăr pe avers şi cu atributele lui pe revers : pantera, tirsul.

La Histria numai două : nr. 483 fără indicaţia împăratului şi nr. 507 dela Caracalla.

La Dionysopolis nr. 380 dela Sever Alex. şi nr. 391 dela Gordian.

La Marcianopolis tipul revine regulat dela Sept. Sever până la Gordian ; iar la Nicopolis ad Istrum dela Antonin Piul până la Elagabal (V. la Pick-Regling, *O. C.*, passim).

3) O avem pe monedele 2912—2920, poate şi 2939 ale lui Caracalla (fără panteră) ; 2954, Plautilla (fără panteră) ; 2980, Geta (cu panteră) ; 3013—3018 Geta (fără panteră) ; 3339—3340 Maximinus (fără panteră) ; 3355 Maximus (f. p.) ; pe când pe Zeus in templu il avem numai odată, pe nr. 2768 (Sept. Sever), pe Serapis pe nr. 2917—2918 (Caracalla) şi 3042 (Geta), iar pe Tyche (Πόλεως) pe nr. 2955 (Plautilla), 3106—3107 (Elagabal) şi 3118 (Maesa).

http://patrimoniu.gov.ro

unui templu al acestei divinităţi, aşà precum observă şi Regling (*o. c.*, p. 636)[1]), fără a o spune clar de altfel, templu în care se adorà Dionysos în forma dată de reliefurile noastre.

Felul acesta de reprezentare este cu totul obicinuit[2]), deşì pantera în forma de aici e rară, însă cu totul în concordanţă cu legenda zeului.

Cu totul neobicinuită e reprezentarea de sub nr. 4 (caracteristică în ce priveşte atitudinea lui Apollo, dar destul de obicinuită şi pentru Dionysos[3]), unde zeul pe lângă atributul obicinuit al strugurelui, are şi pe acela cu totul neobicinuit al şarpelui, încolăcit pe un trunchiu de copac sau pe un stâlp pătrat[4]).

In arta regiunei felul acesta de reprezentare al lui Dionysos este cu totul rar. Nu cunosc decât un singur relief găsit la Dewna în Bulgaria şi publicat de Kalinka[5]): Intr'un fel de nişă, zeul tânăr, gol, văzut din faţă, cu părul mare şi buclat, ţine mâna dreaptă pe cap, iar stânga întinsă pe ramurile unui copac, pe al cărui trunchiu stă încolăcit şarpele; în dreapta zeului un altar acoperit cu un vestmânt (pielea de panteră ?).

Kalinka îl ia drept Apollo, explicând şarpele ca pe *Genius loci*. Seure, în studiul său *Les images thraces de Zeus Keraunos*[6]), admite interpretarea lui Kalinka, cu restricţiunea că ar fi un Apollo funerar. Dar având în vedere tipul 4 de pe monedele din Tomi şi faptul că acest relief e din părţile evident getice ca şi regiunea tomitană, nu se poate admite explicaţia lui Kalinka şi Seure că divinitatea reprezentată pe relief ar fi un Apollo, ci trebuie să vedem în ea pe cea reprezentată pe monedele oraşului Tomi şi care, fără nici o discuţie, e arătată de celelalte atribute ca fiind Dionysos şi ca atare e înţeles de toată lumea. Atributul acesta al zeului, şarpele, stă, fără îndoială, în legătură cu o concepţie deosebită în caracterul acestei divinităţi şi cum nu poate fi vorba de o legătură între ea şi celelalte divinităţi ce pot aveà şarpele ca atribut, unele în mod permanent ca Asclepios şi Hygiea, altele numai sporadic ca Apollo şi Heracles, nu ne rămâne să ne gândim decât la caracterul chtonic al acestui atribut, şi la o nouă serie de monumente în această concepţie, cari ne întâmpină tocmai în aceste regiuni, şi cari au drept atribut şarpele, şi anume la reliefurile cu reprezentarea aşà numitului Erou trac sau Călăreţ trac, din cari s'au găsit multe la Constanţa, unde avem de raportat următoarele inedite [1]).

32. Relief de marmoră de dimensiunile: 0.36 × 0.30 × 0.055. Călăreţul în

Fig. 39.

galop spre dreapta, cu mâna stângă ţine hăţurile, iar în dreapta, ridicată în sus, gata să arunce, ţine un obiect de forma unei mici baghete, de sigur o lance scurtă neîndemânatec exprimată. Poartă o tunică foarte scurtă, numai cât îi acoperă trunchiul, peste care, la spate, flutură mantia. In partea dreaptă a reliefului, jos, un altar cilindric, de după

[1]) In n. 1 dela pag. 636 el adună toate ştirile pe care le-a putut găsì în literatura istorică asupra resturilor de clădiri la Tomi; sunt însă o sumă de resturi architectonice inedite, atât la Muzeul nostru, cât şi pe la particulari, cum şi o altă sumă şi mai respectabilă încă, ce se pierd fără a li se da de urmă, în graba cu care se modernizează azi oraşul Constanţa.

[2]) Roscher, p. 1141. Schema I.

[3]) Roscher, p. 1141. Schema II.

[4]) Pick-Regling, *o. c.*, XVI, 30—31.

[5]) *Antike Denkmäler in Bulgarien*, p. 151 nr. 166.

[6]) *Revue des Etudes grecques*, 1913, nr. 117 (pag. 225, sqq.).

[1]) Imensa majoritate a acestor monumente, se poate considerà ca inedită, intru cât simpla descriere, mai puţin decât sumară din C. I. L., sau din *Arch.-epigr. Mitt.*, sau chiar din Dumont: *Mélanges d'archéologie*, fără reprezentarea lor grafică nu poate servì la mare lucru.

http://patrimoniu.gov.ro

care se ridică trunchiul unui copac pe care se încolăcește șarpele.

Lucrare cu totul naivă.

33. Relief de marmoră de dimensiunile: 0.495 × 0.46 × 0.06.

Fig. 40.

Inchisă într'un chenar, prelucrat în partea de sus în chip de fronton cu antefix și acroterii și împodobit în mijloc cu o rozetă, reprezentarea Călărețului alergând spre dreapta. Imbrăcat într'o tunică scurtă, încinsă la mijloc și resfrântă peste cingătoare, peste care la spate flutură mantia, în picioare cu încălțămintea cu carâmbul resfrânt, ține cu stânga frâul, iar dreapta o ține întinsă în sus și cevà cam în lături în poziție de atac; nu se vede aici o armă, deși foarte probabil ţineà în această mână o lance, — întru cât călărețul e reprezentat într'o scenă de vânătoare, — dar aceasta poate va fi fost indicată prin coloare, lucru destul de obicinuit la reliefurile antice. In dreapta reliefului, jos, un altar circular, cu focul aprins și pomul pe care se încolăcește șarpele. Supt cal aleargă un câine, probabil un *molos* [1]), atacând cu furie un mistreț, din care se vede numai partea anterioară a corpului ieșind dintre altar și pom, cu picioarele dinainte întinse la pământ, făcând față câinelui.

[1]) După descrierile scriitorilor antici, extrase de Cougny, în articolul *Canis* din Dicționarul lui Daremberg et Saglio, p. 881, t. I, II-ème partie.

34. Relief de marmoră de dimensiunile: 0.255 × 0.23 × 0.03 m.

Fig. 41.

Călărețul spre dreapta, cu mantia căzând liniștit pe spate, ține frâul cu amândouă mâinile. O femeie, văzută din față, îmbrăcată în hitonul lung încins la brâu și resfrânt în dreptul coapselor, ține cu dreapta frâul, iar în stânga, ce cade liberă în jos de-alungul corpului, pare a aveà un obiect ce nu se poate deslușì, atât din cauza naivității execuției, cât și mai ales a relei conservări a monumentului. Seure [1]) crede că figura femenină ce apare pe monumentele trace alături de zeități superioare, nu este nici odată donatoarea monumentului, ci o zeitate, probabil o nimfă. Deșì această regulă nu mi se pare cu totul absolută [2]), figura din monumentul de față, este fără îndoială o divinitate, întru cât în aceeaș situație, pe un alt monument ce vom descrie sub nr. 37 ne apare în chip neîndoielnic un personaj divin. Fără îndoială este o nimfă, dacă ținem seamă, pe lângă costumul ei, și de strânsa legătură dintre acești călăreți și acele zeități femenine [3]).

[1]) In studiul său asupra Eroilor Cavaleri din *Revue des Etudes anciens* 1912, p. 143—154.

[2]) Cum nădăjduiesc să arăt într'un articol special asupra Cavalerului trac.

[3]) Seure, *Rev. Et. Grecques*, p. 231 sq.; cf. Roscher, *Lex. d. griech. u. Röm. Myt.*, art. *Nymphen*, Nachtrag.

http://patrimoniu.gov.ro

35. Relief de marmoră, înalt de 0.35, lung de 0.365, gros de 0.09 m. Chenarul ce împrejmueşte relieful are deoparte şi de alta forma de pilaştri cu capitele dorice — în intenţia meşterului— pe care se sprijină o lungă şi subţire architravă mărginită sus de o cornişe puţin ieşită în afară. Relieful ne prezintă scena obicinuită a Călăreţului thrac, tratată în altorelief foarte pronunţat, aşà fel că multe părţi se detaşează cu totul din cadru, fapt căruia se datoreşte şi mutilarea cea mare a monumentului.

Fig. 42.

Călăreţul, îmbrăcat într'o tunică, resfrântă la brâu şi lungă până aproape de genunchi, de-asupra căreia e aruncată mantaua ce fâlfâie la spate, ţine cu amândouă mâinile hăţurile. Calul înaintează în pas moderat spre dreapta. Aci, în colţul de jos al reliefului, o figură femenină, văzută de faţă, îmbrăcată în hiton şi himation a cărui pulpană o susţine cu braţul stâng, cu totul ascuns în cutele hainii, întinde mâna pe un altar cilindric, dindărătul căruia se înalţă un pom gros pe care se încolăceà şarpele. Relieful e foarte mutilat; lipsesc: capul şi piciorul drept al călăreţului, botul şi picioarele din dreapta ale calului, capul figurei femenine, coroana arborelui cu tot capul şarpelui, din care nu se mai cunoaşte decât coada în dreptul altarului.

E o lucrare de meseriaş priceput şi conştiincios căruia nu-i lipseà prea mult ca să fie un adevărat artist: mişcarea calului în special este destul de naturală şi până la un punct chiar elegantă, iar călăreţul se ţine cu destulă siguranţă pe cal.

De desuptul acestei reprezentări, pe chenarul lăţit, inscripţia:

ΜΑΡΚΟϹ ΓΡΑΦΙΚΟΥ ΚΑΙ ΔΗΜΟϹΘЄΝΗϹ
ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΟϹ ΟΙ ΜΑΡΚΟΥ ΗΡΩΙ
ΚΑΤΟΙΚΑ
ΔΙΩΙ ΧΑΡΙϹΤΗΡΙΟΝ

Scrierea, destul de îngrijită de altfel, pare a fi dela sfârşitul sec. II p. C. Se citeşte fără nici o greutate:

Μάρκος Γραφικοῦ καὶ Δημοσθένης | καὶ Δημήτριος οἱ Μάρκου. Ἥρωι κατοικα|δίωι χαριστήριον.

Va să zică avem de-aface cu un monument votiv închinat divinităţi Ἥρως κατοικάδιος de către un Marcus Graphicus şi cei doi fii ai săi Demosthenes şi Demetrios.

Caracteristic este felul de exprimare al numelor celor doi fii prin arătarea patronimicului în genetiv pentru amândoi odată, însoţit însă de articolul οἱ în nominativ, raportându-se la cele două nume. Exact expresia noastră: «Demosthenes şi Demetrios ai lui Marcus», lucru care ne mai întâmpină de altfel şi aiurea [1]).

Interesant este de văzut aici procesul de elenizare al unei familii latineşti. Tatăl, Marcus Graphicus, are nume roman, exprimat însă în forma grecească, cu patronimicul în genetiv; copiii lui au nume curat greceşti şi numai patronimicul Μάρκου le va mai indicà origina lor latină; copiii lor însă, cari vor purtà patronimicile Δημοσθένους şi Δημητρίου, vor fi greci deplini şi în privinţa numelui, cum părinţii lor sunt cu limba şi cu obiceiurile.

Cu totul nou este epitetul zeului κατοικάδιος, — de sigur o deformare a cuvântului cunoscut κατοικίδιος = în legătură cu casa, domestic, particular — concepţie care nu este nouă în caracterul

[1]) Inscripţie găsită la Silivri, cu fig. lui Dionysos în frontispiciu: Διονύσῳ Ἠληνείτῃ | Περσεὺς καὶ Κ..... οἱ Περσέως (*A. E. M.* VIII. 205.13).

http://patrimoniu.gov.ro

acestei divinități Ἥρως, supt care avem de înțeles, două concepții numai în aparență deosebite: 1) Insuș mortul [1]), 2) o divinitate de caracter general al cărui nume nu se cunoaște [2]) și care nu ne e cunoscută decât printr'o infinitate de epitete, în legătură fie cu caracterul ei binefăcător, fie cu cel local [3]). Așà fiind epitetul acesta particularist al zeului nu are nimic surprinzător întru cât îl găsim în forma străveche greacă de Ἥρως προπύλαιος [4]) și apoi e de altfel și un atribut comun și altor divinități sub forma latină *domesticus* [5]).

36. Fragment dintr'un relief de marmoră de dimensiunile: 0.10 × 0.15 × 0.03.

Se mai cunoaște doar conturul spinării și coamei calului, spre dreapta, trunchiul călărețului îmbrăcat în tunica resfrântă la mijloc, cu mantia fâlfâind în vânt și cu lancea scurtă în mâna dreaptă mult ridicată în sus. Călărețul

Fig. 43.

ține bustul întors spre dreapta, astfel că figura lui este văzută din față, dar din nenorocire e prea mutilată; se cunoaște în schimb foarte bine de o parte și de alta părul cel lung ce-i atârnă pe spate despărțit în două din creștet.

37. Relief de calcar, găsit în com. Topalu, jud. Constanța, de dimensiunile: 0.45 × 0.74 × 0.25.

Fig. 44.

Călărețul spre dreapta, îmbrăcat într'un costum larg ce face multe cute, ține cu amândouă mâinile frâul. Harașamentul calului este indicat cu toată precizia; se disting bine: frâul, șeaua, al cărui valtrap cu chenar este fixat cu curele pe supt burta și peste coapsale animalului: dedesuptul calului aleargă spre dreapta un câine. Un acolit îmbrăcat într'o tunică scurtă încinsă la brâu, peste care este aruncată un fel de mantie ce-i acoperă numai partea stângă a corpului și din care-i atârnă pe coapsă ca un fel de coadă (fără îndoială nebrida = pielea de panteră caracteristică lui Dionysos și acoliților săi), ține cu

---

1) In inscripțiile funerare adesea răposatul are epitetul de Ἥρως, iar mormântul ἡρῷον.

2) Seure, *Rev. des Etudes grecques*, 1913 p. 260, cu citatele. Vezi și mai jos.

3) Epitetele acestea au fost strânse de G. Kazarow, cu ocazia publicării unui nou monument de acest fel in *Buletinul societății archeologice bulgare* (in bulgărește) 1912, p. 125 sqq. Iată-le: 1) Ἥρωι Βετεσπίω, 2) Ἥρω βορκηθία (Seure, in *Rev. Arch.* 1908², p. 54 sq. crede că mai de grab ar fi de citit Δορκ...), 3) Ἥ. Μανιμάζωι, 4) Κυρίωι Ἥ. Σουιτουληνῶι, 5) Ἥ. Πουρδ..., 6) Κυρίω Πυρουμηρούλ[α], 7) Ἥ. Σκοπη..., 8) Ἥ. Στου... 9) Κυραίκνη, 10) Θεῷ ἥρωι Συ...ητλα, 11) Ἥ. Σαλδοκεληνῷ, 12) Θεῷ ἐπηκόῳ μεγίστῳ Αὐλαρχηνῷ (= Heros Aulonites), 13) Heroni Ithiostlae, 14) Heros Briganitius (recte: Deus Sanctus Heros Briganitius, C. I. L. VI-2807, altar ridicat la Roma de pretorieni originari din satul Acatapara, strategia Usdikisiki) și in sfârșit 15) Ἥ. Οὐτασπίῳ; la care listă trebue însă să mai adăogăm: 16) Κυρίω θεῷ ἐπίπ(π)ιο (sic. p. ἐφιππίῳ): Cagnat, I, 511, p. 1 n. 1407. *cum imagine heronis*, 17) Deo sancto Heroni C. I. L. VI, 2803: la Roma, ridicat de un *Marcus Aurelius Flac[cus mil. coh.] praetoriae 7 Secundi [translatus ex legio]ne prima Italica....»* Cu reprezentarea călărețului in frontispiciu; cf. și nr. 2806; 19) *Her[oni Domno*: C. I. L. III, 7530: Besiul, jud. Constanța, cu reprezentare, 20) *Heroni invicto*, III, 7592 și 12465; 21) Deo Heroni, III 8147; 22) Ero et D[omno], III 7531; 23) Ἥρωι κατα[χθονίωι], III. 14214 [37]; 24) *Her(oni) Divesanto?* III, 14424; 25) Ἥρῳ ἀρχαγέτᾳ și θεῷ ἀρχαγέτᾳ: *Arch.-epigr. Mitt.* VIII, 208, 24, 25; 26) Ἥ. μ[ενε]άχω? *Ibid.*: 27) Ἥ. Ταρσοζίε[ις]: *Rev. Arch.* 1913, IV-ème série, p. 69, 28) Ἥ. προπυλαίω: *Ibid.*, p. 72 sq., cel de față: 29) Ἥ κατοικιδίωι, 30) Βισύρας D. H. p. 333 nr. 33 a. (= Δισύρας? Seure, *Rev. arch.*, 1907², p. 55, n. 1)

4) Cf. Aeschyl, *Agamemnon*, 88 sq. ...θεῶν θυραίων = δαίμονες ἀντήλιοι = (Hezychius) οἱ πρὸ τῶν πυλῶν ἱδρυμένοι. Cf. și inscripția dela Perint (Cagnat, *l. c.*, I, 80): τὸν πρὸ πύλαις Ἥρωα, τὸν ἄλκιμον ἐν τριόδοισιν.

5) In special Silvanus (V. C. I. L. III, *Indices*).

http://patrimoniu.gov.ro

stânga frâul calului, pe care are aierul de-a'l conduce spre dreapta. Imediat în stânga acestui personaj, chiar lângă picioarele lui, pe o mică estradă se vede o trapeză scundă [1]), cu trei picioare prelucrate în chip de picioare de leu, pe care se află două vase [2]). De partea cealaltă a trapezei, un acolit, în proporţii mai reduse, încins la brâu cu şorţul scurt, obicinuit acoliţilor secundari ai lui Dionysos, privit din faţă, întinde spre masă un vas ce-l ţine în mâna dreaptă.

In partea dreaptă a reliefului, pe o estradă cevà mai ridicată decât cealaltă, două personagii femenine, din care, cea din primul plan, îmbrăcată în hiton şi într'un himation pe sub cutele căruia se desemnează forma mâinii stângi, pare a stà pe o cathedră cu speteaza foarte înaltă; cealaltă figură femenină stă în picioare cevà mai în fund şi la spatele celei dintâiu, cu mâinile lăsate în jos, cu capul puţin aplecat înainte şi spre dreapta. E îmbrăcată într'un hiton cu mâneci, încins la mijloc. Reprezentaţia aceasta complicată n'am mai întâlnit-o niciodată până acum în cuprinsul ţerii noastre şi, pe cât am putut urmări, nici în peninsula balcanică şi sudul Rusiei [3]).

Interpretarea ei stă în strânsă legătură cu a monumentului de sub nr. următor.

[1]) Vezi o trapeză analoagă la Dumont, *Mélanges*, pl. XV.

[2]) Pare-se că vasul cel mare ar fi o oinochoe, iar cel mic o cupă fără picior = σκύφος.

[3]) O reprezentare analoagă pare a fi relieful descris, dar din nefericire nefigurat de G. Seure în studiul său *Nicopolis ad Istrum* din *Rev. Arch.* 1908 [2], p. 75 sq. Din descrierea destul de confuză — „Le dieu, qui semble coiffé d'un bonnet, chevauche au pas vers la droite. Il est revêtu d'une tunique et son manteau vole derrière lui, son bras droit, levé, brandit l'épieu. Derrière le cheval, un personnage, sous le cheval, un animal: tous deux également indistincts. Devant le cheval sont superposés les bustes, seuls visibles, de deux figures humaines, placées de face derrière des tables chargées de fruits; la table inférieure est à trois pieds" — nu putem şti dacă este vorba de o scenă analoagă cu cea dela Topalu, sau dacă cumvà avem de-aface pur şi simplu cu cele două scene atât de frequente pe monumentele funerare al regiunei: Eroul călăreţ şi Ospăţul funebru, săpate una lângă alta, aşà fel că prin mutilarea monumentului a dispărut semnul de despărţire între ele, care va fi fost un chenar îngust, aşà cum mai ne întâmpină şi pe alte monumente. (Monumentul a fost găsit la Biela Cerçva—Bulgaria).

38. Relief de marmoră de dimensiunile: 0.24×0.35×0.45.

Fig. 45.

Incepând dela stânga spre dreapta, Călăreţul, îmbrăcat în tunica scurtă şi cu hlamida fâlfâind, înaintează, ţinând cu amândouă mâinile frâul, spre dreapta, unde se vede o figură bărbătească, Dionysos în picioare şi de faţă, îmbrăcat într'o tunică scurtă, încinsă la brâu. El ţine cu stânga tirsul, iar cu dreapta un cantharos, din care toarnă lichidul peste un altar cilindric cu focul aprins. O panteră întinde capul spre vas. In fund între cele două divinităţi, pomul obicinuit pe care se încolăceşte un şarpe ce întinde capul spre călăreţ.

In acest din urmă monument avem o apropiere evidentă între Dionysos şi divinitatea atât de răspândită în părţile thrace, a călăreţului, al cărui nume nu-l cunoaştem decât sub forma generică de Ἥρως, singură ori însoţită de epitete [1]); dar dacă ţinem seamă că asemenea apropieri ale călăreţului ne mai întâmpină şi cu alte divinităţi [2]), atunci această reprezentare nu ar aveà nimica surprinzător.

[1]) V. mai sus, p. 15 n. 3.

[2]) Vezi la Seure în *Revue des Etudes Grecques* 1913, p. 239 notele 1—8, citatele cu asemenea reprezentări ale Călăreţului. Pentru caracterul de divinitate independentă a acestui Călăreţ, în rând cu ceilalţi zei ai pantheonului greco-roman, vezi interesantul stâlp quadranghiular, găsit aproape de Totis (vestul Ungariei), unde călăreţul figurează printre zeităţile (aşezate fiecare în nişe speciale): Iuno, Minerva, Victoria, Apollo, Atys, Diana, Luna, Hercule, Venus, Mars şi alte câtevà, ce nu se pot identificà din pricina relei conservări a momumentului.

http://patrimoniu.gov.ro

Cu totul altă greutate are însă reliefui de sub nr. 37. Mai întâiu de toate aici avem cu toată precizia indicat caracterul dionisiac al întregii reprezintări, prin acolitul acoperit cu nebrida, de sigur un satir, prin cellalt acolit, îmbrăcat numai cu șorțul scurt, obicinuit personagiilor de acest fel din cortegiul dionisiac [1]), și prin faptul că atât pe masă, cât și în mâna acestui acolit se găsesc numai vase pentru turnat și pentru băut. Greutatea interpretării aici stă în identificarea călărețului. In mitologia greacă nu avem cunoștință ca figuri din anturajul lui Dionysos să fie în legături de acestea de subordonanță cu personagii călări.

Dimpotrivă pe un relief din Roma [2]), avem reprezentat chipul unui călăreț tânăr, împreună cu o divinitate purtătoare de fulger, și are inscripție dedicatorie pentru Θεῷ Ζβελθούρδῳ καὶ Ἰαμβαδούλῃ. Ori, zeul cu fulgerul fiind Zbelthurdos, Iambadule nu poate fi decât Călărețul. Pe acesta din urmă Seure îl identifică «vraisemblablement» cu Dionysos [3]). Alt «Dionysos» călare ne mai întâmpină pe un monument găsit la Melnik [4]) cu dedicația θεῷ Ἀσδούλῃ.

Apropiind aceste două monumente de al nostru, analogia este evidentă, cu simpla deosebire, că, ceeace este inscripția pentru identificarea celor două divinități de pe monumentele citate, este, pentru identificarea călărețului de pe monumentul dela Topalu, atât cortegiul cât și ustensilele de care este înconjurat zeul. Și atunci interpretarea ar fi aceasta: Dionysos sub forma eroului călăreț, înaintează spre masa cu băuturi servită de un sclav dionisiac, un satyr conducând calul de dârlogi, în prezența unor divinități secundare femenine, probabil nimfe [1]).

Cum însă Dionysos pe cal este lucru neobicinuit, trebuie să vedem în acest fel de reprezentare nu pe zeul de concepție greacă, ci o ipostază a lui de caracter exotic, sau mai bine zis o sincretizare a lui cu divinitatea călare a Tracilor, pe care în mod cu totul sigur o mai avem astfel sincretizată și cu alte divinități, cum de pildă: cu θεὸς μέγας = Sarapis [2]) dela Odessos, cu Zibelsourdos [3]), cu Zeus [4]).

Unirea aceasta intimă între cele două divinități, contopite într'una singură atât de pregnant în relieful dela Topalu își găsește o prețioasă confirmare și în documentele epigrafice. Astfel: Epitetul lui Dionysos Αὐλωνεύς [5]) este purtat și de călărețul thrac pe o inscripție din Abdera: Ἥρωι Αὐλωνείτῃ [6]). Apoi epitetul cunoscut al călărețului Ἥρως Μανίμαζος [7]) explicat de Tomaschek ca *«frumos și mare»* [8]) îl găsim aplicat și lui Dionysos pe un relief din Nicopolis ad Istrum cu reprezentația acestui zeu (tipul cu pantera) în tovărășia lui Heracle, cu inscripția Ζισύρας ὁ καλός [9]).

Καλός aplicat lui Dionysos, nu e altcevà decât o parte din epitetul Μανίμαζος [10]).

Ceeace e și mai caracteristic, chiar numele zeului Dionysos de pe monumentul dela Nicopolis a. I., Ζισύρας, care, precum observă Seure e tot una cu Βισύρας, (prin echivalența lui Z cu Δ și cu B în Thracia) [11]), este un epitet cunoscut și pentru Ἥρως [12]).

1) V. chiar în monumentele publicate aici cele de sub nr. 31, a și b.

2) G. Seure, *l. c.*, p. 236 sqq., fig. 7, care zice, în privința provenienții monumentului: „C'est un *ex-voto* conservé au Musée Capitolin à Rome. Trouvé jadis sur l'Esquilin, il provient des ruines d'une caserne où des soldats étrangers, parmi lesquels beaucoup de Thraces, possédaient une chapelle consacrée à leurs dieux nationaux".

3) V. argumentarea lui Seure în această privință, *l. c.*, p. 237—240 și 255—258.

4) *Rev. arch.*, 1904¹ pl. 1. Cf. Seure, *l. c.*, p. 238 și 235—256.

1) Cf. Seure, *l. c.*, p. 231 sq.

2) Pick, *Thrakische Münzbilder*, in *Jahrbuch des Kaiserl. Deutsch. Arch. Inst.* XIII, 1898, p. 155 sqq.

3) Seure, *l. c.*, p. 260 și n. 6.

4) C. I. L. III, 7534: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Heroi* (Tomi).

5) C. I. A. III, 193, Athena.

6) C. I. L. III, 7378.

7) *Arch.-epigr. Mitt.*, XV, 107, 58.

8) *Die alten Thraker*, II, p. 58.

9) Seure, in *Rev. Arch.*, 1908² p. 56—57.

10) Tomaschek, *l. c.*: „phryg. μάνιος καλός, λαμπρός θαυμαστός..."

11) *Rev. Arch.*, 1908², p. 57 și n. 1.

12) V. mai sus, p. 15, n. 3.

http://patrimoniu.gov.ro

Dacă la acestea mai adăogăm exclamaţia ἥρω Διόνυσε! [1]), cred că afinitatea acestor două divinităţi este îndeajuns dovedită şi interpretarea reliefului dela Topalu sigură [2]).

Şi atunci poate că n'ar fi prea temerar dacă şi în Dionysos cu şarpele, de pe monedele oraşului Tomi [3]), am vedeà zeitatea sincretistă Dionysos Ἥρως, sub forma unei tinere cu atributele celor două zeităţi primordiale.

39. Fragment dintr'un relief de marmoră, de dimensiunile 0.24×0.23×0.035 m. A făcut parte dintr'un relief

Fig. 46.

mithriac. Se mai văd: In registrul de sus: Zeul este îmbrăcat într'o tunică fără mâneci, încinsă la mijloc şi resfrântă la brâu, cu poalele largi şi drapate. Se mai cunoaşte şi partea din faţă a chlamidei, restul fiind rupt împreună cu capul zeului. Zeul apasă cu genunchiul stâng pe spinarea unui taur trântit la pământ; cu stânga ţine animalul de bot şi-i trage cu putere capul, pentru ca să i se întinză bine gâtul, iar cu dreapta îi înfige pumnalul în dreptul încheieturii grumajului cu umărul drept. Un câine se repede dinspre dreapta spre rană; un şarpe se vede în partea dreaptă a taurului, cu capul ridicat spre aceiaş ţintă. In dreptul testiculelor animalului se vede o formă nedesluşită, de sigur scorpionul, care pe alte monumente, atacă tocmai această parte a victimei.

In partea dreaptă a reliefului, ***Cautopates***, îmbrăcat la fel cu zeul, dar tratat mai sumar şi în proporţii mai reduse, văzut din faţă, ţine dreapta ridicată în sus [4]), iar în stânga, o faclă întoarsă în jos.

In registrul de jos, (care a fost împărţit printr'un arbore, obicinuit pe reliefele mithriace, în două scene, în prima, se mai vede capul şi umărul stâng al unei figuri tinere — văzută din faţă *(Sol?)* în dreapta pe un car cu două roate, tras de patru cai în galop, o figură nudă care conduce caii cu stânga, atrage lângă sine cu dreapta un personaj îmbrăcat în tunică scurtă încinsă şi răsfrântă, peste care la spate fâlfâie chlamida, şi purtând pe cap boneta frigiană: scenă din mitul lui Mithras, când zeul este luat de Sol în carul său de foc. Marginea din dreapta a compartimentului este ocupată de o figură bărboasă, cu părul mare, îmbrăcată într'o mantie ce-i acoperă numai partea inferioară a corpului; ea stă pe tron şi întinde mâna dreaptă spre scena precedentă. Acesta este Okeanos, obicinuit tocmai în această parte a monumentelor de acest fel.

Pe chenarul de jos inscripţia:

VOTVM PVSVIT

Votum pusuit. (P. rău făcut, ca un S) [5]). Cultul acestui zeu oriental erà foarte răspândit în Moesia inferioară [6]) şi prin prima jumătate a secolului IV p. C. căpătase chiar un caracter oare cum oficial, graţie luptei întreprinsă de Licinius împotriva creştinismului [7]), căruia voià să-i opună tocmai cultul acestui zeu [8]).

---

[1]) Plutarch: *Quaest. gr.* 367, apud Tomaschek, *l. c.*, p. 58. Cf. inscripţia de la Tomi *I. O. M. Heroi*.

[2]) Un cuvânt mai mult, pentru această afinitate ar fi şi faptul (menţionat şi la pag. 44—45) că pe unele din aceste reliefuri şi pe monede îmbrăcămintea lui Dionysos este identică cu a lui Ἥρως.

[3]) Şi relieful dela Dewna. Vezi mai sus, p. 46 şi 48.

[4]) Lipseşte tocmai mâna cum şi jumătate din capul acolitului.

[5]) Pentru forma *pusuit*, cf. d. p. CIL III. 14207 [31] *[ex] voto pusuit* (din Pautalia).

[6]) V. lista localităţilor din Dobrogea în care s'au găsit urme mithriace la V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia minor*, pag. 509.

[7]) V. Pârvan, *Salsovia*.

[8]) Asupra acestei divinităţi v. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs au culte de Mithras*, 2 vol., Bruxelles 1896 şi 1899, lucrare capitală în această privinţă.

http://patrimoniu.gov.ro

40. Statuetă de marmoră, de dimensiunile 0.11 × 0.065. Figură femenină stând pe tron, îmbrăcată într'un hiton încins, peste care vine un himation, ce-i acoperă numai spatele și partea inferioară a corpului, lăsând liberă toată partea din față. Mâinile-i sunt aduse pe poală unde ține un mic animal, de sigur un pui de leu, ca în cele mai multe monu-

Fig. 47.

mente de acest gen. E reprezentarea Cybelei tronând, de felul celei publicate de Tocilescu în *Monumente epigrafice și sculpturale* (pag. 514 sqq). și din cari s'au mai găsit încă câtevà la Constanța, până acuma inedite. Pe lângă aceste monumente, cultul zeiței ne mai este documentat la

Fig. 48.

Tomi și prin inscripții, cari ne vorbesc și de thiare ale ei [2]), cum și de monede [3]).

41. Statuetă de marmoră de dimensiunile 0.16 × 0.19 × 0.10. Figură femenină îmbrăcată în hiton și himation, stând pe un jeț cu speteaza înaltă. In fața ei un imens șarpe incolăcit de cinci ori în jurul unui trunchiu. Lipsesc: bustul întreg al femeii, și capul șarpelui. Monumentul e așà de rău păstrat că nu se mai disting mâinile femeii, necum ce ținea în ele. Fig. 47.

42. Trunchiul unei mici statui de marmoră înaltă de 0.56 m. Figură juvenilă cu greutatea corpului pe piciorul drept, cel stâng fiind scos puțin înainte.

Fig. 49.

E îmbrăcată într'un himation ce-i desemnează foarte bine formele, dar e așà de roasă de apă, că abia se mai distinge poziția mâinilor. Lipsesc: Capul și picioarele dela genunchi în jos. Lucrare destul de îndemânatică.

Fig. 50.

43. Fragment de marmoră de dimensiunile 0.19 × 0.32 × 0.16. Alături de un trunchiu rotund stau pe burtă dela stânga la dreapta: un mistreț, un berbec și un

[1]) *Arch.-epigr. Mitt.* VI, 22, 45: ... ἱερασαμένην μητρὶ θεῶν..... καὶ ἐπικοσμήσασαν τὴν θεὸν ἀναθήμασιν χρυσέοις; *Ibid.* XIV. 22, 50: Interesantul decret cu măsurile de apărare luate de Tomitani într'un moment de nesiguranță, alegând doi ἡγεμόνες, cari au mai dat dela ei peste cea ce li se dăduse de către stat ca să sacrifice μητρὶ θεῶν καὶ Διοσκόροις, ὑπὲρ τῆς τοῦ δήμου σωτηρίας. Dioscurii sunt aici în legătură cu Cybele printr'un fel de sincretism cu Cabyrii din Samotrake (*Arch.-epigr. Mitt.* VI, 8, 14, Cf. Regling, *o. c.*, p. 626); CIL, III. 7532: *matrem Romanorum subscriptorum.*

[2]) Colegii de dendrofori: *Arch.-epigr. Mitt.* XI, 44 sqq. no. 57: Νάνας Θεάδωνος μήτηρ δενδροφόρων ... Ἀχιλλεὺς Ἀχιλλᾶ, πατήρ ... Ἀλέξανδρος Ἥδει și Ἀλ. Ἀλεξάνδρου — ἀρχιδενδροφόροι împreună cu alții ca ἱερεύς, ἀρχιραβδουχῖσα sau simpli συνμύσθαι. Monument din an. 200—201.

[3]) Cf. Regling, *o. c.*, p. 626 și în special monedu figurată pe planșa XVII, 10, care redă tocmai reprezentarea de pe monumentul nostru.

http://patrimoniu.gov.ro

viţel, (pe un piedestal înalt de 0.07). In partea stângă a piedestalului se văd două copite, pe capul mistreţului altă copită, pe corpul viţelului alte două. Lucrarea e în ronde-bosse.

44. Trunchiul unei statuete de marmoră gălbie foarte fină, de dimensiunile

Fig. 51.

0.25×0.10 m. Poziţia încordată a corpului, cu capul dat pe spate, cu mâna stângă întinsă în faţă cu cea dreaptă întinsă în sus, cu piciorul drept întins în jos iar cel stâng înainte, exprimă o luptă disperată împotriva unui inamic, din care nu se mai cunoaşte nimic. Formele

Fig. 52.

sunt de copil însă pline de vigoare. Poate că e vorba de Hercule copil omorând şarpele.

45. Fragment dintr'un bust bărbătesc de marmoră, înalt de 0,40 m. Lipseşte capul şi partea dreaptă a pieptului. Bustul este acoperit cu un himation dispus astfel că să acopere corpul numai dela piept în jos, pulpana resfrângându-se pe umărul drept şi căzând în faţă [1]). Intreg bustul iese dintr'un caliciu format din foi de acanthus ce se sprijină pe un suport circular. Poate Zeus. Lucrare îndemânatecă de meşteşugar.

46. Cap de marmoră, înalt de 0.38 m. Părul, destul de rău păstrat de altfel, pare a fi împodobit cu o coroană de foi de viţă, aşà cum am mai remarcat la câtevà din reprezentările lui Dionysos [2]); barba

Fig. 53.

şi mustăţile destul de pronunţat tratate, pupilele indicate împreună cu irisul, ovalul feţei prea lunguieţ. Intreaga înfăţişare are un aier de maiestoasă bunătate. Probabil dela vre-o statue a lui Dionysos. Lucrare mediocră.

D. M. TEODORESCU

[1]) De obiceiu himationul se îmbracă aşà fel ca să acopere amândoi umerii iar pulpana lui este aruncată la spate peste umărul stâng. Aşà cum este aici se întrebuinţează mai mult pentru figurile divine, în special Zeus. V. (ca să alegem câtevà exemple numai din părţile thrace) figura lui Zeus de pe relieful dela Bosnachioi (lângă Silivri), publicat de G. Seure în *Rev. arch.* 1913 p. 227, Kalinka: *Ant. Denkm.* n. 130 (Filipopol), 131 (Varna) 134 (Euxinograd) şi 135.

[2]) V. mai sus nr. 29 sq.

http://patrimoniu.gov.ro

CELE MAI VECHI CRUCI DE MÂNĂ DIN BUCOVINA *)

Vechile cruci de mână de prin secolul al 15-lea, cari se mai aflau în bisericile şi mănăstirile din Bucovina, parte au fost nimicite nu de mult de oameni fără pricepere, parte n'au fost conservate destul de bine, din care causă au şi fost cu totul deteriorate.

Crucile de mână de prin bisericile şi mănăstirile Bucovinei au fost făcute, mai ales după tipicul şcoalei dela Athos, de către călugării şi meşterii ţărilor noastre, a căror călăuză a fost, cu siguranţă, *Codicele Panselinos*. Sculpturile de pe crucile acestea sunt făcute, după cum cere ritul bisericii noastre, numai în *bas-relief* sau în *taille*.

Cele cinci cruci de mână, despre cari vom vorbì în acest articol şi cari au fost fotografiate şi pentru «Comisiunea centrală a monumentelor istorice din Austria», sunt, poate, cele mai vechi exemplare de acest fel în Bucovina şi, de sigur, din cele mai vechi probe de veche sculptură romănească.

Prima cruce

(Fig. 1 şi 2)

A fost aflată în biserica Sf. Nicolae din Câmpulung, zidită de Domnul Moldovei Ioan Teodor Callimach sau Calmăşul. Tâmpla acestei biserici are frumoase sculpturi în lemn. In anul 1887 această bisericuţă de lemn a fost dăruită satului Ciumărna, unde se află şi azi.

Ambele feţe ale crucii sunt împărţite în câmpuri ce cuprind scene din Noul Testament; asemenea şi părţile laterale ale braţului celui lung cuprind, jos, câte o figură de sfânt. Crucea e făcută din lemn de sandal.

Braţul orizontal al crucii are 18 cm. lung., iar braţul vertical 24 cm.; lăţimea amândurora este 7.5 cm, iar grosimea lor de 4.5 cm. La încrucişarea ambelor braţe se află, pe o faţă şi pe alta, câmpul cel mai întins, care-i sprijinit de câte două colonete.

Scenele biblice vor fi descrise de sus în jos, începând cu braţul cel vertical al crucii. Vor urmà apoi sclupturile din dreapta şi din stânga braţului celui orizontal şi la urmă singuraticele figuri de pe laturile braţului vertical — întâi cele din dreapta, apoi cele din stânga. Dăm aici un model schiţat al câmpurilor în ordinea în care vor fi descrise; aceasta pentru mai bună orientare a cetitorului.

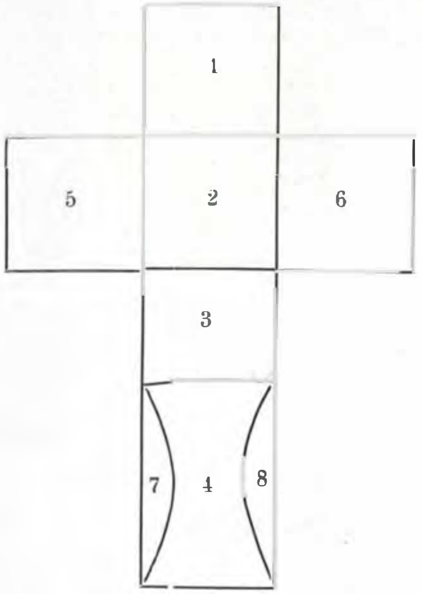

*) Păstrez de mai mulţi ani la mine un articol a-l d-lui *Ilie Veslovschi*, directorul Şcoalei pentru lucrarea lemnului din Câmpulungul Bucovinei, articol scris de d-sa în limba germană şi pe care mi-l dăduse să-l traduc pentru „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, dar abià acum mi-a fost cu putinţă să mi împlinesc promisiunea dată d-lui *Veslovschi*, făcând o traducere liberă a acelui articol, menţinând însă cu toate aceste părerile şi datele d-sale. E păcat că d-sa n'a încercat să transcrie în *original* puţinele inscripţii de pe aceste cruci, căci, după fotografii, unele sunt aproape imposibil de citit.

DR. I. GRĂMADĂ

http://patrimoniu.gov.ro

Câmpul *No. 1* de pe *Fig. 1* reprezintă chipurile evangheliştilor *Marcu* şi *Luca*. Ei şed pe laviţe. In mână au câte un pergament. Planul al doilea reprezintă, probabil, interiorul unei case de rugăciune.

Pe câmpul *No. 2* se vede *Naşterea lui Isus Hristos*. Cadrele acestei figuri sunt în forma unui baldachin sprijinit pe două coloane. Figura cuprinde două scene. Intâia, cea din fund, reprezintă Naşterea Domnului. Se vede o iesle, un cap de bou şi unul de măgar, iar dinaintea acestora se află, într'o scobitură, leagănul cu micul Isus. La mijloc zace într'un pat, ce seamănă cu un sarcofag, Maica Domnului. La dreapta acestui tablou în miniatură se văd numai doi magi, în loc de trei. A doua scenă, pe planul întâiu, ne arată pe Maica Domnului cu pruncul în braţe.

răzimat în toiag, stă bătrânul Zaharia, plecat şi cu faţa spre sf. Iosif, care şeade pe o laiţă.

No 3 este câmpul care reprezintă *Buna Vestire*. Pe planul al doilea se văd nişte clădiri, probabil templul în care şi-a petrecut sfânta Fecioară copilăria. Maica Domnului şeade pe o laiţă, având nimb în jurul capului. Inaintea ei stă un înger, care-i întinde o ramură de finic. Toată figura aceasta e încadrată ca un medalion. Arta bisericească din Orient reprezintă, în această epocă, pe Maria stând în picioare; probabil că artistul, care a executat această cruce, s'a abătut dela tipicul bisericii sale, reprezentând-o pe sfânta Fecioară şezând, ca să-i dea mai multă demnitate.

Câmpul *No. 4* înfăţişează *Adormirea Maicii Domnului*. Pe planul al doilea sunt nişte clădiri, iar la mijloc, pe un catafalc, se află

Fig. 1.

Dinaintea ei e o masă, asemenea unei cristelniţe, lângă care stă marele arhiereu, care are să facă tăierea împrejur. La stânga,

întinsă Maica Domnului, cu capul spre dreapta. La capul şi la picioarele ei se văd apostolii. La mijloc, între apostoli, se vede,

http://patrimoniu.gov.ro

înconjurat de raze, chipul lui Hristos *coborît din cer*, căci la Adormirea maicii sale Isus nu mai erà pe pământ.

sfânt, dar așà de deteriorate, încât nu se pot identificà.

Figura 2 corespunde părții opuse a celei

Fig. 2.

dintâi figuri și este deci împărțită în tot atâtea câmpuri ca și prima.

Sus, în capătul brațului vertical al crucii, pe câmpul *No. 1*, se află chipurile evangheliștilor *Mateiu* și *Ioan*, executate în acelaș fel ca și chipurile lui Marcu și Luca.

Câmpul *No. 2* reprezintă, la mijloc, jos, pe Isus Hristos, iar, sus, în jurul acestuia, sunt cei *40 de mucenici*. Lipsesc pe ambele laturi ale ilustrației cele două coloane mici, cari sprijină baldachinul.

No. 3 înfățișează scena cu *Înmormântarea Domnului*, încadrată ca un medalion. Deacurmezișul se vede un sarcofag și într'însul trupul lui Hristos. Pe planul al doilea e un înger cu o cruce.

Câmpul *No. 4* ne arată *Răstignirea*. In fund se vede Ierusalimul. La mijloc Hristos pe cruce. La picioarele lui Hristos este pusă, deacurmezișul crucii, o scândură. Dure-

Pe câmpul *No. 5* este înfățișată *Intrarea în Biserică*. In fund se văd clădiri cu turnuri. La dreapta e marele preot. Inaintea lui e o scară, scara virtuților. Indărătul preotului sunt părinții Mariei cu oameni din popor. In vârful scării se pare că-i D-zeu, iar jos, lângă primul fustel al scării, se pare a fi Maria la vârsta de trei ani. Ea e înfățișată foarte neclar.

Capătul stâng al brațului însemnat în schema noastră cu *No. 6*, închipuește *Botezul Domnului*. In dreapta, deasupra unor trepte șeade sf. Ioan Botezătorul cu mâinile întinse deasupra capului lui Hristos, care e desbrăcat. In stânga stau înșirați îngerii. Râul Iordan și porumbelul din cer sunt foarte slab schițați.

Pe ambele părți ale câmpului No. 4 și anume No. 7 și 8. se află câte o figură de

http://patrimoniu.gov.ro

rile lui Isus sunt destul de plastic redate, trupul îi este sucit într'o parte. In dreapta crucii e Maica Domnului, iar la stânga Maria Magdalena şi apostolul Ioan. Pe ambele părţi ale acestei ilustraţii, No. 7 şi 8, se află câte un chip, probabil Iosif şi Nicodem din Arimateia. Chipurile lor, împreună cu ilustraţia dela mijloc, formează un triptic.

No. 5 conţine *Invierea*. Chipul lui Hristos e înconjurat de raze în forma unei elipse. Celelalte chipuri de pe ilustraţie sunt așà de deteriorate, încât nu se pot identificà. Vor fi, poate, apostoli şi soldaţi romani.

La *No. 6*, pe celălalt braţ al crucii, se vede *Invierea lui Lazăr*. In fund e turnul unui templu. La dreapta-i Hristos cu apostolii, iar la stânga Lazăr, stând în picioare şi fiind înfăşurat în giulgiu. Indărătul lui Lazăr se văd mai multe persoane.

La capetele braţului scurt al crucii se află, la dreapta, chipul sf. Grigore, iar la stânga, cel al sf. Ioan, ambii îmbrăcaţi ca episcopi.

A doua cruce [1]

(Fig. 3 şi 4)

Aceasta e luată din bisericuţa *Adormirii Maicii Domnului* din Câmpulung, Bucovina, clădită în anul 1823. Mai de mult s'au aflat într'însa cărţi paleoslavone din sec. XV şi XVI precum şi câtevà fragmente dintr'un iconostas vechiu, o dovadă că pe locul acestei bisericuţe sau în apropierea ei va fi existat mai înainte vreme o biserică mai veche. In sprijinul acestei păreri s'ar puteà aduce şi tradiţia locală, care vorbeşte de o biserică ce ar fi fost în acel loc.

Ambele cruci se deosibesc în privinţa formei, a aranjării scenelor biblice şi a execuţiei technice. Ele fac parte din cele mai vechi cruci din Bucovina şi Moldova, desigur cioplite de călugării din Vatra Moldoviţei sau din Voroneţ. Prima cruce e, cu cel puţin 50 de ani, mai veche decât a doua

Fig 3.

[1]) Păstrăm aceiaşi ordine în descrierea ilustraţiilor ca şi în fig. 1 şi 2. De aceia, să se aibă mereu în vedere schema numerotată. *Nota Trad.*

şi are forma unei *crux immissa vel capitata*.

Crucea a doua are forma crucii lui Petru, deoarece partea de sus a braţului vertical este cu mult mai lungă decât cea de jos, de lângă mânerul crucii. Ca şi cea dintâi, crucea a doua are deasupra scenelor biblice inscripţii cu litere slavone şi uneori greceşti, cari însă, din causa vremii şi a întrebuinţării, s'au ros aproape în întregime.

sf. Gheorghe, iar la stânga din nou pe prorocul *Ieremia*. Inscripţia e destul de clară în această privinţă.

Pe câmpul No. 5 se vede *Inălţarea la Cer*. Deasupra se zăreşte partea de sus a trupului lui Hristos, ridicat de doi îngeri. Jos sunt cinci persoane cari nu pot fi identificate.

No. 6 ne arată *Inmormântarea Domnului*. Hristos e întins pe un pat. La căpătâi

Fig. 4.

Figura 3. Prima scenă biblică *(No. 1)* din capătul de sus al braţului vertical reprezintă pe prorocii *Moise* (în dreapta) şi *Ieremia* (în stânga).

Dedesubtul lui Moise se află, la No. 2, probabil *Iov* sau *Iona* (inscripţia e deteriorată). In stânga lui e alt chip, c'o inscripţie ştearsă.

No. 3 ne înfăţişază *Intrarea lui Hristos în Ierusalim* (Floriile). In fund sunt zidurile oraşului. Isus e călare pe asin, urmat de mulţime. I se aştern covoare în cale.

Scena dela *No. 4* ne arată, la dreapta, pe şeade pe un scaun Născătoarea de Dumnezeu. La picioarele lui Isus e altă persoană femenină, probabil Maria Magdalena. Pe planul al doilea se zăresc trei apostoli.

Figura 4. Aici ilustraţiile sunt deosebit de bine păstrate.

Scena *No. 1* din capătul de sus al braţului vertical ne arată, în dreapta, pe prorocul *Elisei* şi, în stânga, pe *Ilie*. Dedesubtul lui Elisei, în scena No. 2, este prorocul *Daniil*, iar la stânga acestuia un ***Simon*** sau *Simion*.

http://patrimoniu.gov.ro

Scena dela *No. 3*, ne reprezintă martiriul lui Hristos. Trupul lui Isus este târît pe stradă, spre o zidire conică, probabil casa lui Pilat. Pe planul al doilea se văd o mulțime de oameni.

La *No. 4* sunt doi sfinți: cel din dreapta-i *sf. Gheorghe*, iar cel din stânga *sf. Ana* sau *sf. Ioan* (inscripția nu e clară).

No. 5 ne înfățișează *Schimbarea la Față*. Isus, înconjurat de o aureolă de raze, șeade pe un deal. In dreapta și în stânga lui sunt

Fig. 5.

profeții Moise și Ilie. La poalele dealului zac, cu fața la pământ, doi apostoli.

Scena dela *No. 6* reprezintă ceremonia tăierei împrejur. Fondul e un templu. La dreapta e Iosif și Maica Domnului. La mijloc masa, iar la stânga marele preot care-l ține pe Isus în brațe.

Laturile crucii și capetele brațului orizontal conțin încă patru figuri de sfinți, cari însă n'au fost fotografiate. Una e a *sf. Vasile cel Mare*, îmbrăcat în ornate de episcop și cu mâna ridicată pentru binecuvântare; a doua e a *sf. Ioan*, executată în acelaș fel.

A treia figură reprezintă pe *sf. Hipetius* în ornate de episcop. Dinaintea lui este o măsuță, pe care se află sf. scriptură. El arată cu mâna spre sf. scriptură. Ultima figură e cu *sf. Anton*, care seamănă cu a sf. Hipetius.

Aceste două cruci — dacă le judecăm după vechimea lemnului, după tehnica și execuția lor și le comparăm cu alte cruci de felul acesta — le putem data pe la mijlocul secolului ai XV-lea. *Sunt, prin urmare, din cele mai vechi probe de sculptură românească.*

A treia cruce

(Fig. 5 și 6

Crucile de mână din mânăstirea Putnei au nu numai o valoare artistică, ci și una istorică. Ele seamănă, întru câtva, cu unele cruci din bisericile Țării-Românești, d. ex. cu una a lui Matei Basarab din anul 1651 și cu alta dela Cotroceni, din 1680, cari au fost expuse la Expoziția jubilară din 1906 în „Cula lui Țepeș".

Dintre crucile de mână, de o valoare istorică și cari conțin dedicații, cea mai veche este, de sigur, cea dăruită în 1503 (7011) de Ștefan-Vodă cel Mare mânăstirii Putna (fig. 5 și 6). Această cruce e din lemn de cedru și ferecată cu argint aurit. Scenele gravate pe dânsa reprezintă, în mare parte, viața și suferințele Mântuitorului. Ferecătura de argint cuprinde o inscripție slavonă cu majuscule cirilice vechi, al cărei text în românește este următorul: „*Io Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, făcut-am și ferecat-am această cruce pentru biserica mea, mănăstirea Putna, cu hramul Adormirei Maicii Domnului a prea sfintei Născătoare de Dumnezeu, în 6 Octomvrie 7011 (=1503), în al 46-lea an al Domniei mele*".

Brațul vertical al acestei cruci, la un loc cu mânerul, are o lungime de 45 cm. și trei brațe orizontale, dintre cari cel mijlociu e de 16,2 cm., iar celelalte două de câte 10 cm. de lung.

Brațul orizontal, de jos, este pus pieziș. Tustrele brațele orizontale sunt de câte 5

http://patrimoniu.gov.ro

cm. de late şi 2.5 cm. de groase. Interesantă este aranjarea inscripţiei de închinare a crucii. Înşirată în mod ornamental, cu intervale proporţionate cu formele slovelor, inscripţia se prezintă ca un întreg plin de armonie. Partea ferecăturii de argint, care trece peste marginile crucii, este lucrată cu arabescuri fine, asemenea filigramei. Scenele sunt încadrate în formă de medalioane.

Ordinea în care sunt aranjate scenele

Fig. 6.

din viaţa şi martiriul lui Hristos nu este făcută în mod cronologic. Cu toate că s'a avut, drept model, codicele Panselinos, totuşi còpiile au oarecare libertate în execuţia lor, iar gravurile sunt oable. Se observă la diferitele figuri şi o mişcare mult mai liberă în raport cu celelalte două cruci; pricina poate să fie şi o împărţire mai potrivită a suprafeţelor.

Cele două feţe principale ale crucii (fig. 5 şi 6) conţin câte nouă scene şi câte patru figuri singuratice; acestea reprezintă pe cei patru evanghelişti. Deasupra fiecărei scene se vede câte o inscripţie în limba paleoslavă. Din causa vechimei şi a necontenitei întrebuinţări a crucii s'au ros reliefurile scenelor.

A patra cruce

(Fig. 7 şi 8)

Crucea aceasta se deosebeşte de cele pe care le-am descris până acuma, prin execuţia tehnică, de oarece ea constă din două plăci de lemn — cari nu sunt scobite în chip egal—şi are pentru fiecare scenă un fond arhitectonic, care reprezintă

Fig. 7.

forme de temple, cari dau scenelor o înfăţişare deosebit de frumoasă, cu atât mai mult că boltiturile şi coloanele templelor

http://patrimoniu.gov.ro

ies, din causa umbrei, și mai mult în relief. Crucea aceasta posedă un postament oblic din argint aurit. Basa acestui postament este împodobită cu îndoituri făcute cu mâna. Crucea-i cioplită în lemn de tisă, iar dungile laterale sunt ferecate cu totul în argint aurit. Ornamentațiile din față sunt în forma lanțului.

In cele patru unghiuri de întâlnire a brațelor se află patru frunze, egal stilizate, cu vârful înlăuntru și cu codița în afară. Sus, în capătul brațului vertical, se află un semn al giuvaergiului, adecă o coroană și două ciocane legate la un loc cu o panglică. Și într'un capăt al brațului orizontal se află o frunză asemenea cu celelalte, dar care-i vârâtă mai afund. La capătul opus al bra-

Fig. 8.

țului orizontal lipsește perechea acestei frunze; se va fi pierdut în decursul vremii.

La cele patru puncte, unde se încrucișează marginele brațului vertical cu cele ale celui orizontal, sunt pe ambele fețe câte 4 ametiste.

Judecând după textul *scris* cu litere cirilice și gravat cu mâna pe dungile mânerului, crucea e din anul 1698 (7206), dăruită mânăstirei Putna de Ierotei, mai târziu episcop la Huși. Crucea aceasta, de-o formă romano-catolică, este mică. Brațul vertical e de 10 cm. de lung, iar cel orizontal numai de 7 cm.

Pe ambele fețe ale crucii sunt câte cinci scene. Pe o față, la mijloc (fig. 7), se vede *Botezul Domnului*, iar în cele patru colțuri sunt cei patru evangheliști. Pe cealaltă față (fig. 8) vedem la mijloc *Răstignirea* și la colțuri de asemenea pe cei patru evangheliști.

A cincea cruce

(Fig. 9 și 10)

Și aceasta e din secolul al 17-lea. La început a aparținut bisericii parohiale din Rădăuți și numai mai târziu a fost dăruită mânăstirii Putna. Crucea-i ferecată în argint aurit, pe care se citește, jos, pe mâner, următoarea inscripțiune: *„Această cruce a făcut-o Hatmanul Gavriil cu soția sa Liliana pentru vlădica din Rădăuț, Anastasie, în anul 1638/9 (7147)* [1].

Crucea are forma celor romano-catolice. Brațul vertical are o lungime de 10 cm., cel orizontal e de 7.5 cm. de lung, iar grosimea amândurora e de 2 cm. Mănunchiul cel de 11.5 cm. de lung și în opt dungi, se termină sub cruce într'o bombă împărțită, de-alungul, în 8 părți. Partea de jos a bombei e sprijinită pe trei inele, tăiete în lemnul mânerului.

Marginile ambelor fețe ale crucii sunt de sârmă de argint, aurită și împletită ca coada unei fete. In unghiul de intersecție al acestor cozi împletite sunt puse rozete în patru frunze, în mijlocul cărora vor fi fost, pe vremuri, pietre scumpe, cari acum însă lipsesc cu totul.

Ca și la crucea precedentă aflăm aceleași ilustrații; aici lipsește însă fondul arhitectonic și străpungerea acestuia până pe partea cealaltă. Deasupra scenelor principale dela mijloc: *Botezul* (fig. 9) și *Răs-*

[1]) Autorul nu spune în care limbă e făcută inscripția, prin urmare traducerea e arbitrară. *Nota Trad.*

http://patrimoniu.gov.ro

tigmirea (fig. 10), se află câte o inscripție cu cirilice, care explică ilustrația.

Fig. 9

Afară de aceste cruci, cari sunt din cele mai vechi din câte le are Bucovina, se mai află unele de mare preț în mânăstirea Putna: d. p. a pârcălabului Bainski din Orheiu (1566), a mitropolitului din Suceava Sava Balaci (1695) etc., dar, neavând fotografiile lor, nu le putem publică descrierea.

Poate se va ocupă mai târziu altcinevà

Fig. 10.

cu aceste obiecte de artă, rămase dela strămoşii noştri, păstrându-le măcar chipul pentru posteritate.

I. VESLOVSCHI

RÉSUMÉ

L'auteur décrit dans cet article un nombre de cinq croix portatives conservées dans les églises roumaines de Bucovine. Ce sont des exemplaires des plus anciennes croix de cette catégorie dans le pays, taillées d'après le typique de l'école d'Athos, par des maîtres et par des moines moldaves, ayant pour guide le code de Pansélinos.

I. La première de ces croix (fig. 1 et 2) provient de l'église de St. Nicolas de Câmpulung (Bucovine), construite en 1768, par Jean Théodore Callimachi, prince

de Moldavie. Les deux faces de la croix sont distribuées en plusieurs registres représentant des scènes bibliques, que nous allons énumérer dans l'ordre indiqué par le schéma de la page 21.

Fig. 1.

1. Les évangélistes Marc et Luc.
2. La naissance de Jésus-Christ.
3. L'Annonciation.
4. L'Assomption.
5. La Présentation de la Vierge.
6. Le Baptême de Jésus.

Sur les deux côtés du registre No. 4, indiqués dans le schéma par les N-os 7 et 8, on trouve des représentations totalement détériorées.

Fig. 2 (le revers de la première).

1. Les évangélistes Mathieu et Jean.
2. Jésus-Christ avec les quarante martyrs.
3. La descente au tombeau de Jésus-Christ.
4. La Mise en croix.
5. La Résurrection.
6. La résurrection de Lazare.

II. La deuxième croix (fig. 3 et 4) provient de l'église de l'Assomption de Câmpulung (Bucovine), bâtie en 1823. Des vieux livres liturgiques datant du XV-ème et du XVI-ème siècle, ainsi que les restes d'une iconostase, trouvés sur l'emplacement de cette église, nous révèlent l'existence d'un temple antérieur, d'où paraît provenir cette croix. La forme, ainsi qu'on le voit, est celle des croix dites de St. Pierre, et elle doit être de cinquante ans au moins postérieure à la croix No. 2.

Les représentations qui figurent sur ses faces, en gardant l'ordre du schéma de la première croix (voy. page 21), sont:

Fig. 3.

1. Les prophètes Moïse et Jérémie.
2. Probablement Job ou Jonas.
3. Le Dimanche des Rameaux.
4. A droite, St. Georges; à gauche, St. Jérémie.
5. L'Ascension.
6. La descente au tombeau de Jésus-Christ.

Fig. 4.

1. Les prophètes Élisée et Élie.
2. Le prophete Daniel et un personnage du nom de Simon.
3. La Passion de Jésus-Christ.
4. Deux saints: St. Georges et St. Jean ou Ste Anne.
5. La Transfiguration.
6. La Circoncision.

III. La troisième croix (fig. 5 et 6) date de 1503; elle provient du monastère de Putna, auquel elle a été donnée, ainsi que l'indique son inscription slave, très bien conservée, par Étienne-le-Grand. Elle est en bois de cèdre recouvert d'argent ciselé et accuse des ressemblances frappantes avec une croix de 1651 faite par l'ordre du prince de Valachie Mathieu Basarab et avec une autre de 1680, du monastère de Cotroceni (Bucarest). On remarque une certaine liberté dans le traitement des figures sculptées dont elle est recouverte

Les deux faces principales sont illustrées par neuf scènes et par quatre figures isolées représentant, ces dernières, les quatre évangélistes.

IV. La quatrième croix (fig. 7 et 8) date de 1698; elle provient toujours du monastère de Putna, auquel elle a été dédiée, ainsi que l'indique l'inscription gravée sur son manche, par Hiérothée, qu'on trouve plus tard comme évêque à Huși. Elle est en bois d'if; les bords sont recouverts d'argent ciselé au marteau.

Sur l'une des faces de la croix est représentée, dans le registre du milieu, le baptême de Jésus; sur les autres quatre champs sont représentés les quatre évangélistes. Sur le revers on a les mêmes scènes, avec la seule différence qu'au milieu on voit la Mise en croix au lieu du Baptême.

V. La cinquième croix (fig. 9 et 10) date du XVII-ème siècle. Elle a appartenu d'abord à l'église paroissienne de Rădăuți, d'où elle a passé à Putna.

La forme en accuse une influence occidentale. L'inscription, passablement conservée, nous indique qu'elle a été donnée à l'évêque Anastase de Rădăuți, en 1639, par le Hetman Gabriel et par son épouse, Liliane.

Les scènes représentées ne diffèrent pas essentiellement de celle de la croix No. IV.

http://patrimoniu.gov.ro

PLUMBURI DE MARCĂ DELA TOMI

In colecția antiquarică a secției din Constanța a Muzeului Național de Antichități se află — provenind dintr'una din descoperirile făcute întâmplător la Tomi — un interesant plumb de marcă antic, inedit.

Fig. 1 a și b.

De-o înfățișare de sigiliu (v. fot. fig. nr. 1 a și b), plumbul are în diametru ca. 24 mm. și prezintă și pe o față și pe cealaltă un spațiu ca de 18 mm., «câmpul» inscripției. Iși păstrează încă destul de bine și unul din cele două orificii (fig. nr. 1 a) dela un capăt al perforării prelungite transversal prin plumb și perforația însăși, prin care se petreceà sfoara cu ajutorul căreia plumbul erà prins de legăturile cu marfă, spre a le indicà oarecum integritatea în trecere prin diversele *stationes* până la locul de destinație.

Intrebuințarea comercială a acestui plumb de marcă [1]) este vădită. Pentru antichitate și, la noi în țară anume chiar pentru Tomi, ne este documentat — cum vom vedeà numai decât mai jos — și prin alte câtevà plumburi inedite, analoage ca formă, cari au fost găsite tot la Constanța [2]).

Ceeace ne întâmpină în chip mai deosebit la acest plumb inedit dela Tomi, este inscripția ce-o poartă și pe-o parte și pe cealaltă, constând din acelaș nume propriu, având literele, de ca. 4 mm. proeminente.—Textul este următorul. Pe una din fețe (fig. 1 a) avem: CYR/|LLO. E de observat roaderea arcului de sus a literii prime din rândul întâi și a literii prime în întregime din rândul al doilea; apoi forma literei Y caracteristică prin prelungirea vizibilă a ramurilor superioare, care îi dau înfățișarea unui V. Mai complet avem cuvântul pe fața cealaltă (fig. 1 b): CYR/ILLO. Aici e de observat caracterul pronunțat de linie frântă al literii L.

Lectura este *Cyrillo*. Se poate vedeà lesne că avem un *cognomen* Cyrillus redat astfel din grecescul *Κύριλλος* [3]). O eventuală cetire a acelui Y de formă particulară, ca V n'ar fi de fel imposibilă întru cât constatăm în monumentele epigrafice frequent obiceiul de a se înlocuì *y* prin *u* [4]); de fapt însă nu întâlnim nicăeri vre-o formă *Curillus* ci

---

[1]) V. M. Rostowzew, *Étude sur les plombs antiques*, în Revue Numismatique, IV-ème série, tome I (1897, Paris), pag. 462—495, unde sânt studiate pe larg monumentele de acest fel; Daremberg-Saglio, *Dictionnaire* etc., tome IV-ème, articolul *plumbum*, pag. 514, cu bibliografia generală.

[2]) Astăzi în Muzeul Național de Antichități, Sala *Tropaeum*, dulapul VI, planșa 5 și 8. Au fost găsite în săpăturile întreprinse în port, prin anii 1898 — 99, sub direcțiunea prof. Gr. G. Tocilescu.—Pentru plumburi comerciale de altă formă, cf. *Inscriptiones graecae* vol. XIV (1890), pag. 627 sqq. (din Sicilia) și *C. I. L.* VIII², pag. 920 (din Africa de Nord) — (unde se reproduc și grafic câtevà din ele).—Despre acestea din urmă cf. R. Cagnat, *Étude sur les impôts indirects*, Paris 1882, pag. 71—72.

[3]) W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen* (III ed.).

[4]) V. C. I. L. III. *Suppl. 2*, pag. 2573, de unde transcriu spre exemplificare numai câtevà nume: Dionusius, Eurudice, Eutuchia; apoi, Durrachium, Illurucum, Palmura, etc. Cf., pentru cazul invers (y pentru u), ibidem, *l. c.*—Deasemenea C. I. L. II² (Hispania), p. 778; C. I. L. XII (Gallia Narb.), p. 956; C. I. L. IX. (Italia), p. 803.

http://patrimoniu.gov.ro

numai *Cyrillus* [1]) și varianta *Quirillus* [2]). E de adăogat că aceleași sunt de spus și despre forma de femenin *Cyrilla* [3]), care se găsește foarte des în inscripţii. Din punct de vedere gramatical, inscripţia are numele pus la cazul cerut de senzul ei practic, cazul dativ, pentru a arătà anume că obiectul însoţit de acest plumb de marcă, fie în tranzit fie importat sau exportat, aparţine acestui Cyrillus.

Elemente mai precise de judecată nu ne oferă însă exprimarea numelui sub forma aceasta pe scurt, precum nici din mulţimea de Cyrillus și Κύριλλος [4]) constataţi în inscripţii nu se poate stabilì care este însemnătatea specială și comercială a personagiului nostru, unde a trăit și, prin urmare, de unde ne-a sosit plumbul. Dar mulţumită plumbului putem cunoaște un nou negustor în legături cu comerciul vechiului Tomi.

Despre comerciul întins exercitat la Tomi avem câtevà știri foarte importante. Aici își are sediul o corporaţie de proprietari de năvi comerciale [5]). Altă corporaţie aflătoare aici e aceea a negustorilor Alexandrini [6]). Numele a vre-o zece orientali, probabil tot negustori [7]), ne sunt păstrate într'o inscripţie latinească [8]) cu specificarea locului de origină în dreptul fiecărui nume, ceeace e interesant pentru cazul de faţă, căci ne arată un număr de provinciali, în mare parte de origină asiatică, romanizaţi [9]) și tot ca pe un atare oriental trebue să-l considerăm și pe personagiul a cărui marcă o avem pe plumbul de faţă.

De altminteri plumbul acesta — ca și cele amintite mai înainte — nu e cevà întâmplător la Tomi. Cunoscutul monument [10]) al lui Iulius Capito din a. 121—129 d. Chr., ne documentează pentru întâia oară, la acea dată, că portul și orașul Tomi constituià la ţărmul Pontului un punct vamal — una din acele *stationes* ale vămilor Illyricului și ripae Thraciae. Despre fiinţarea staţiunei vamale dela Tomi, ne dă de știre [11]) și plumbul de marcă, căruia însă nu-i putem fixà, numai după caracterele epigrafice, o dată mai precisă decât c. sec. II—III d. Chr., în lunga perioadă de înflorire comercială a orașului Tomi, pe vremea imperiului.

Inainte de a trece acum la descrierea celorlalte plumburi dela Tomi trebue să spunem dela început că ele datează din sec. V-VII, din vremea imperiului roman de răsărit, cu alte cuvinte din primele timpuri ale imperiului byzantin. Au toate o formă circulară și sunt prevăzute cu un canal interior, în senzul lungimei diametrului, prin care se petreceà sfoara cu care aceste plumburi de epocă târzie erau prinse în special de acte și documente fie oficiale, fie particulare, spre a le autentificà și asigurà integritatea și secretul [12]). Din acest punct de vedere întrebuinţăm denumirea, adoptată curent, de *sigiliu*.

Din toate timpurile imperiului roman de răsărit sunt sigiliile numite imperiale,

1) C. I. L. III. 4447 (Pannonia Sup.); *Prosopograp'ia Imperii Romani* II, p. 67; C. I. L. VI (Roma), 16709; XV (Roma), 7657; cf. și XI (Italia), 1005.

2) C. I. L. III. 7484, cf. Suppl. 2, 12461 (Adamklissi). III. (Dacia), Suppl. 8080 B. 3. III [2] 7569 Tomi. Pentru comparaţia cu această variantă, v. C. I. L. III. Suppl. 2, pag. 2570 (qu pentru c) și p. 2572 (i pentru y).

3) C. I. L. III. 7503 (Troesmis); 7521 (Niculiţel); 1861 (Mehadia); 108 (Syria); și *Quirilla* C. I. L. III. 8719 (Salona) 14214 [6] (Adamclissi). V. și nota 4.—Indicele vol. III din *C. I. L.* inregistrează și forma *Curilla, dar, precum se vede, e numai o lecţie greșită.

4) V. de ex. *Arch.-Epigr. Mittheil.* XIX, p. 226 nr. 92 (Constanţa); IX, p. 120 nr. 81 (Ancyra); VII, p. 180 nr. 38 (Asia mică: Sivrihissar). *Inscriptiones graecae* XIV (Italia E.) 826 [25], 1026, 1445, 1796, 2296.—*Corpus Inscr. graec.* III. 5013 (Nubia); IV. 9872 (Mediolanum) etc., v. și notele de mai sus... Cf. C. I. L. III. 7503 (Troesmis) piatră funerară pusă unei *Cyrilla „domo Bithyna"*.

5) Cagnat, *Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes* I, 610, 645, de naţionalitate greci, cf. V. Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche* (Breslau 1909), p. 86.

6) Cagnat, *op. cit.*, I, 604. Cf. V. Pârvan, *op. cit.*, pag. 100.

7) V. Pârvan, *op. cit.*, p. 73.

8) C. I. L. III. Suppl I, 7532.

9) V. Pârvan, *ibidem*, *l. c.*

10) C. I. L. III. Suppl. I, 7429; A. v. Domaszewski, în *Arch.-ep. Mitth.* XIII. p. 135.

11) Cf. pentru alte staţiuni vamale: R. Cagnat, *Étude*, pag. 67—68 cu notele; idem *ibidem* p. 71—72. v. Domaszewski, in *A.-e. M.* XIII, p. 139—140 I;

12) In deosebire de plumburile antice romane de felul celui descris mai sus și cari serveau să asigure și să autentifice *numai* mărfuri de comerţ. V. citatul studiu de Rostowzew, pag. 468, nota 1.

http://patrimoniu.gov.ro

cu înfățișarea pur monetiformă, cu caracterele specifice aversului și reversului unei monete. Sunt sigilii cu legendele de pe față și revers în caractere latine, sau numai pe o față astfel, iar pe cealaltă în caractere grecești. Foarte numeroase și comune sunt sigiliile care prezintă pe fiecare din fețe câte o monogramă de obicei foarte greu de descifrat. Tot așà de numeroase sunt cele cari au pe față un chip de sfânt sau chipul Maicii Domnului, din bogata iconografie byzantină, iar pe revers o monogramă, care ascunde numele posesorului sigiliului. Nu știm să se fi găsit la Tomi, până acum, sigilii— foarte numeroase în alte părți din ținuturile imperiului de răsărit — din plină epocă byzantină; acestea sunt și cele mai coprinzătoare de informațiuni istorice și topografice, având legendele cu mult mai amplificate decât ale celorlalte sigilii [1]).

Rânduindu-le cronologic, noi avem următoarele sigilii, cu diam. între 20—24 mm.

1. Sigiliu imperial.

Fig. 2, a și b.

A) Legenda circulară de pe avers ne e păstrată mediocru numai în parte, până la creștetul efigiei, restul e deteriorat. Se poate reconstitui: D. N. ANAST[ASIVS P. F. AVG]. Bustul, din față, al împăratului cu diademă și drapat.

R) Victoria, în picioare spre dreapta, ținând o coroană; jos, în dreapta, la picioarele figurei centrale, altă figură mică.

Caracterul oficial al acestui sigiliu, cu numele împăratului Anastasiu I (491—518), ne este indicat tocmai de înfățișarea lui monetiformă [1]), cu mici modificări în reprezentarea efigiei împăratului [2]).

2. Interesant și nou e și un al doilea sigiliu. Pe față, literele, de caracter latin, ce compun numele posesorului sunt așezate așà fel, încât împreună cu o cruce mică, formează dela sine o monogramă în chip de cruce.

Fig. 3, a și b.

Pe revers avem, sus, iarăși o cruce mică, după care urmează, dedesupt, în două rânduri, titulatura personagiului pomenit pe față.

Citim: A) † FOTII
R) † PATRICII.

Un personagiu cu numele Fotius, cu demnitatea de patriciu [3]), nu ne este cunoscut deadreptul din izvoare, ci numai din Gibbon [4]), care ni-l arată a fi fost, din cauza credinței sale profund deosebită de religia creștină, o victimă a persecuțiunilor religioase pornite de Iustinian. Cronicarul contimporan al epocii însă, Procopius, nici când povestește cruzimile acestui împărat, nici într'altă parte, nu ne dă o știre la fel; iar dintre numeroșii πατρίκιοι, din timpul lui Ius-

---

[1]) Pentru aceste generalități istorice, ca și pentru altele, cari nu privesc plumbarile noastre expuse aici, spre a nu le repetà inutil de mai multe ori în cursul descrierii de mai la vale, a se vedeà considerațiunile generale introductive la opera fundamentală: *Sigillographie de l'Empire byzantin* de G. Schlumberger, Paris 1883. — Pe cale particulară sântem informați că d. M. Sutzu, membru al Academiei Române, posedă vre-o sută de plumburi, inedite încă; de asemenea d. W. Knechtel, vre-o cinci-zeci — printre cari și câteva *tesserae* — asupra cărora d-sa prepară de mai multă vreme un studiu. Fără îndoială că publicarea acestor două colecțiuni bogate va aduce informații prețioase, atât cu privire la plumbarile de marcă din părțile noastre, cât și cu privire la orașul Tomi în epoca byzantină.

[1]) V. Rostowzew, o. c., p. 468, n. 1.

[2]) Cf. J. Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines*, pag. 152 și urm. și planșele VIII—IX.— Pentru alte sigilii imperiale, cf. J. Ebersolt, *Sceaux byzantins du Musée de Constantinople*, in Revue Numismatique, IV-ème série, t. XVIII (1914), pag. 210, pl. VII, 1, sigiliul uneia din cele două împărătese, cu numele comun, Eudoxia, anterioare lui Anastasius I. Pentru Justinian, *Sigillographie*, pag. 417 și 420.

[3]) Erà o demnitate onorifică, v. Daremberg-Saglie, *Dictionnaire*, t. IV, p. 349, S. v., articol de Ch. Lécrivain; *Sigillographie*, p. 363.

[4]) Gibbon, H. R., tr. franc., 1837, vol II, p. 284.

http://patrimoniu.gov.ro

tinian, pomeniţi de el [1]), nici unul nu poate fi identificat cu personagiul de pe monumentul nostru, cu toate că elementele exterioare ale sigiliului vorbesc de epoca aceasta.

Atât caracterul latin al literelor şi ductul lor îngrijit, cât şi titulatura singuratică, simplă, cum şi construcţia plumbului: centrul mai gros, marginile subţiate, toate acestea indică pentru sigiliul de faţă cel mult sec. VI [2]).

3. Sigiliu cu monograme cruciforme.

Fig. 4, a şi b.

Numele şi titulatura posesorului stau tăinuite în câte o monogramă — una pe faţă, a doua pe revers —, amândouă închegate sumar şi într'un chip de neînţeles. Face parte dintr'o serie de plumburi byzantine din sec. VI-VII, cu caracteristica văzută la cel de faţă. Unele pot fi descifrate [3]).

4. Alt sigiliu din seria veche byzantină (Pe faţă avem însă un chip de sfântă, pe revers o monogramă).

Fig. 5, a şi b.

A) Sfânta Fecioară — Panaghia — bust, cu capul învelit şi nimbat; poartă strâns la piept chipul lui Isus copil, în medalion. In câmp, la dreapta, o cruce.

R) O monogramă nedescifrabilă.

Execuţie în linii sumare, simple. Sec. VI-VII [4]).

5. Sigiliul unui oarecare Theodul.

A. Bustul unui sfânt între două cruciuliţe.

Fig. 6, a şi b.

R. Numele posesorului în monogramă cruciformă; caractere greceşti: ΘΕΟΔȢΛȢ. Personagiul ne este necunoscut. Numele de pe revers ne îndeamnă să identificăm sfântul reprezentat pe avers cu Sf. Theodul [5]). Aceeaşi epocă.

6. Sigiliul unui oarecare Gheorghe.

Fig. 7, a şi b.

A) Faţa e deteriorată jos, din cauza canalului, stricat la extremitatea aceasta. Efigia e, în general, ştearsă; ceeace a mai rămas din contur pare a indică o figură călare spre stânga — probabil Sf. Gheorghe. O atare reprezentare nu e frequentă [6]).

R. In monograma cruciformă, cu caractere greceşti, citim numele ΓΕΩΡΓΙȢ.

Acest plumb se află în colecţia Muzeului din Constanţa.

H. METAXA

---

[1]) Procopius, ed. Haury (Teubner, Leipzig 1913), vol. III, 2. pag. 292; cf. şi pag. 326: ştirile despre Φώτιος, fiul vitreg al lui Belisariu.

[2]) *Sigillographie*, p. 73, 82, 88, 90 şi nota; Diverşi *patricii, ibidem*, pag. 563 (cu nota) şi următoarele.

[3]) Cf. *Sigillographie*, pag. 85 sq., cu fig.

[4]) Cf. *Sigillographie*, pag. 86 (şi figura).

[5]) Ghenadie al Râmnicului, *Iconografia* etc. (Bucureşti 1891), pag. 55.

[6]) V. *Sigillographie*, pag. 17; cf. şi pag. 75, 79 (pe o *tessera*); p. 502: sf. Gheorghe călare, omorînd balaurul.

http://patrimoniu.gov.ro

RÉSUMÉ

PLOMBS DE MARQUE DE TOMI

Plomb «commercial» en forme de sceau (fig. 1), d'un particulier, dont le nom au datif, *Cyrrillo,* figure sur chaque face. Le personnage, inconnu, peut être considéré comme un négociant d'origine orientale en relations avec Tomi, dont l'importance commerciale nous est attestée par les monuments épigraphiques trouvés à Constanța, mentionnant de nombreux commerçants grecs et orientaux. De même, Tomi a été une importante station douanière à l'époque impériale. D'après le caractère des lettres, le plomb est du II-e ou III-e siècle: il appartient au Musée de Constanța.

Sceaux du VI-e-VII-e siècle, trouvés à Constanța:

1. Sceau impérial (fig. 2). Légende circulaire, à droite: D. N. ANAST[ASIUS P. F. AUG.| Buste de face de l'empereur Anastase I Dikoros, diadémé.

R) Victoire, à droite, tenant une couronne; en bas, dans le champ, à dr., une petite figure.

2. Sceau de Photius, patrice (fig. 3). A) + FOTII en monogramme cruciforme. R) + PATRICII. Nous ne pouvons retrouver, d'après les sources que nous avons à notre disposition, le personnage indiqué par ce nom. D'après ses caractères extérieurs, ce sceau est du VI-e siècle, en tout cas.

3. Sceau avec un monogramme cruciforme différent sur chaque face (fig. 4), indéchiffrable.

4. Sceau, à droite, le buste, flanqué d'une croix, de la Vierge, avec le médaillon du Christ sur la poitrine. R). Mon. crucif. indéchiffrable (fig. 5).

5. Sceau d'un certain Théodule (fig. 6). À droite le buste de face de St. Théodule, probablement. R) ΘΕΟΔȢΛȢ en monogr. crucif.

6. Sceau d'un certain Georges (fig. 7). Type du droit presque effacé; St. Georges (à cheval?) R) ΓΕΩΡΓΙȢ en monogr. crucif.

Les cinq premiers sceaux appartiennent au Musée des Antiquités de Bucarest; le dernier au Musée de Constanța.

http://patrimoniu.gov.ro

TOMI-OESCUS

— O INSCRIPȚIE INEDITĂ —

La Constanța în curtea proprietății Constantinide, str. Grivița 14, se găsește o inscripție necunoscută până acum,

Fig. 1.

și pe care actualul ei posesor a adus-o din *Cicracci*[1]) acum câțiva ani. Aflând de acest monument, d-l I. Ghibănescu, Directorul secției locale a Muzeului Național de Antichități, a înștiințat pe d-l prof. V. Pârvan, iar D-sa m'a însărcinat să-l studiez și să-l public.

Monumentul e un fragment de coloană de calcar, înalt de 0,51 m., cu diametrul de 0,30 m. Din întreaga inscripție s'au păstrat numai 7 rânduri, care formează partea dela mijloc a monumentului.

Literile înalte de c. 0,05 m. — 0,055 m. sunt destul de regulate și prezintă caracterul scrierii din a doua jumătate a veacului al III-lea. Rândul 3 are primele două litere ΔO stricate, în r. 6 e ligatura lui N cu E, iar ultimele două litere AC sunt pe jumătate mai mici. Din r. 7, care cuprindea probabil 8 litere e păstrată jumătatea de sus a literilor O-ICK, rupte în partea de jos, din literele OY se cunoaște numai bara din dreapta a lui Y; urmează KAI, cu literele AI mai mici. Inscripția e ruptă mai departe.

Distanța dintre rânduri e de c. 0,02—0,035 m.

..... λεγ(εῶνος) πέμπτης Μακε[δο]νικῆς δυανδρικῆς, κολωνείας Οἴσκ[ου] καὶ......

Este vorba deci de un monument votiv sau funerar — nu se poate pre-

[1]) Centru greco-roman cunoscut, din teritoriul rural al cetății Tomi, pe drumul dela *Tomi* la *Carsium*, prin stațiunile Cicracci, Cavargic, Chirișlic, *Ulmetum*, Terzichioi. Cf. V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum* I, 1912, p. 86 și n. 5: «La Cicracci s'a găsit și o inscripție în dialectul doric, pusă de senatul și poporul orașului Heracleia pentru guvernatorul Moesiei inferioare, T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo prin anul 155 p. Chr.» Inscr. e publicată în *Arch.-epigr Mitth.* VIII, p. 20, nr. 60 și R. Cagnat, *Inscr. Gr. ad r. R. pertinentes* I, 622, aici greșit indicată ca provenind din Tomi.

http://patrimoniu.gov.ro

ciză lipsind şi începutul şi sfârşitul inscripţiei — din care ni s'a păstrat numai numele *legiunei V Macedonica* şi numele *coloniei Oescus* din Moesia inferioară. E întrebarea acum în ce legătură stă legiunea aceasta cu Oescus în inscripţia noastră.

Incă din sec. I p. Chr. leg. V Macedonica se găseà în Moesia, avându-şi *hiberna* la Oescus [1]). Dela Traian înainte e mutată la Troesmis, iar aşezarea din Oescus capătă titlul de *colonia Ulpia* [2]). Incă înainte de 170 [3]) Marcus Aurelius o mută în Dacia şi anume la Potaissa (Turda), de unde odată cu părăsirea acestei provincii de către Aurelian este retrasă şi ea şi aşezată din nou la Oescus [4]), după mărturiile *Itinerariului Antonin* şi *Notitiei Dignitatum,* confirmate de cărămizi găsite la Drobeta [5]), Sucidava [6]) (Celei de astăzi) şi la Beşli [7]) lângă Oescus. Două din ele [8]) şi una de provenienţă nesigură [9]) poartă stampila:

L·V·MOES

care multă vreme a fost interpretată *legio V Moes(iaca)* [10]). Intemeiat pe identificarea Celeiului cu *Sucidava* [11]), unde *Notitia Dignitatum Or.* [12]) pomeneşte un

[1]) Vezi istoricul leg. V Macedonica la Bogdan Filow: *Die Legionen der Provinz Moesia,* p. 64 sqq. Cf. şi R. Cagnat, ap. Daremberg et Saglio: *Dict. d'Antiq.*, p. 1082.

[2]) C. I. L. III, 7429, 14416, 6127, 7430, 7431; C. I. L. VI, 31146. Cf. şi Kornemann, ap. Pauly-Wissowa: Real-Encycl. *s. v.* IV. n. 232.

[3]) Vezi A. v. Premerstein, *Die Dreiteilung der Provinz Dacia,* in *Wiener Eranos,* Wien, 1909, p. 261 sqq. şi 268.

[4]) *Itin. Anton.*, ed. d'Urbain, p. 65: *Oesco leg. V Mac.; Not. Dign. Or.*, XLII, 33: *Praef. leg. V Mac. Oesco;* cf. Filow, *o. c.*, p. 82.

[5]) C. I. L. III, 8066^a

[6]) C. I. L. III, 8066 b şi c şi 8068^b.

[7]) C. I. L. III, 12523.

[8]) C. I. L. III, 8066 b din Celei şi 12523 din Beşli.

[9]) C. I. L. III, $8068^a = 6241$.

[10]) Filow, op. cit., p. 82, n. 6. Mommsen: *Eph. Epigr.* II, n. 462. C. I. L. III, la 6241, 8068 (indicele, la Suppl. II^2, p. 2478). Domaszewski, C. I. L. III, 12523. Hirschfeld: *Sitz. Ber. der Wiener Akad.* 1874, p. 411 sq.

[11]) *Gr. Tocilescu, Monum. epigr. şi sculpt.* Add. et corrig., p. 636 şi 646. Cf. însă şi Filow, *o. c.*, p. 82.

[12]) *Not. Dign. Or.* XLII 39.

praefectus leg. V Macedonicae, — de asemenea în *Variniana (Not. Dign. Or.* XLII, 31) şi *Cebrus (Not. Dign.* XLII, 32) — Tocilescu citeşte mai exact *leg. V Mac. Oes(ci),* după numele lagărului principal al ei de după 270. Prin urmare în inscripţia noastră, care e un pendant la cărămizile cu L. V MOES, se poate pune foarte bine în legătură *leg. V Mac.* cu *colonia Oescus,* care ar indicà locul de staţionare al legiunei.

Nu poate fi vorba însă de prima staţionare a legiunei la Oescus, întru cât dreptul de colonie îl capătă Oescus abia sub Traian, *după* mutarea ei de acolo. Rămâne deci să fie datată, sprijiniţi şi pe caracterul târziu al literelor, la sfârşitul v. III-lea, când leg. V Mac. staţionà din nou la Oescus.

Ce rost poate aveà însă în teritoriul Tomitan o inscripţie privitoare la legiunea V Macedonica, nu se poate afirmà cu siguranţă. Poate fi un detaşament din această legiune? Nu e probabil, ci credem că avem de-aface numai cu un singur militar al ei, şi anume dacă el va fi rezidat chiar în Tomi, atunci ar fi putut să fie un *centurio* [1]) sau un *imaginifer* [2]), un *cornicularius* [3]) sau un

[1]) La Tomi sunt pomeniţi in inscr. următorii centurioni: C. I. L, III, 771: . . . *M. Domitius Capetolinus (centurio) leg(ionis) XI Cl(audiae) p(iae) f(idelis)*; 7534: . . *Q. Trebellenus Q. f(ilius) Fab(ia), Maximus, Roma, (centurio) leg(ionis) V Mac(edonicae) trecenarius coh(ortis) III praetorianae;* R. Cagnat: *Inscr. Gr. ad. res Rom. pert.*, I, n. 627: *'Ιούλιος Φρόντων πριμοπειλάριος* şi D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi,* in această revistă, 1914, fasc. 28, p. 185: *ens (centurio) leg(ionis). . . no (centurio) leg(ionis). . .*; iar intr'o inscripţie inedită dela Laz-Mahale (teritoriul tomitan), pe care o va publicà colegul meu P. Nicorescu tot in această revistă: *L(ucius) Sextilius Fuscu[s] (centurio)? coh(ortis) I Thra(cum).*

[2]) C. I. L. III, 12498 din Tomi: . . . *T. Valerius T. f(ilius) Collina Germanus Pessenunto, immaginu(fer) leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis).*

[3]) C. I. L. III, 7542 din Anadalchioi: *T. Flavio Longino, Q. Marcio Turboni, leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore), Titius Crispus cornicul(arius) eius.* Vezi pentru *cornicularii,* Marquardt: *Röm. Staatsverwaltung* II, p. 528 şi Domaszewski: *Die Rangordnung des röm. Heeres,* p. 38.

http://patrimoniu.gov.ro

beneficiarius [1]), un *librarius,* [2]) sau mai curând un *frumentarius* [3]) în misiune aici. Se poate însă să fie şi un simplu *miles* [4]) sau, aproape sigur, un *veteranus* [5]) aşezat aici pe teritoriul rural al oraşului Tomi, după liberare.

Mai departe cercetând inscripţia, găsim în acord cu *leg. V Macedonica* adiectivul feminin *δυανδρικῇ* în cazul genitiv, care pare a fi un epitet necunoscut al legiunei [1]). Am aveà în latineşte *legio V Macedonica bis fortis,*deşi pentru *fortis* corespondentul obişnuit în epigrafia greacă este *ἰσχυρός* [2]). Epitetul acesta erà cunoscut numai la *leg. II Traiana* [3]) *(Troiana),* iar unul înrudit, *firma,* la *leg. XVI Flavia* [4]).

Iteraţia epitetelor este însă frequentă [5]), mai cu seamă pe monetele imperiale din v. III [6]).

S'ar mai puteà interpretà însă cuvântul *δυανδρική* luându-l drept epitet al coloniei Oescus şi însemnând *duumviralis* [7]), însă cum toate coloniile aveau *duumviri* — cu rari excepţii — şi cum nicăieri nu se mai pomeneşte o colonie care să se intituleze *duumviralis,* epitetul pare că se potriveşte mai bine legiunei în înţelesul pe care îl văzurăm.

In ceeace priveşte vorbele «*Κολωνείας Οἴσκου*», nu se poate şti sigur — inscripţia fiind prea ciuntită — dacă se referă la militarul din legiune, indicând locul lui

---

¹) C. I. L. III, 7550: . . . *P. Valerius Pacatus mil(itavit) in leg(ione) V Mac(edonica) b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) duplicarius* şi 14214 [30]: . . . *[b(ene)f(iciarius)] co(n)s(ularis) leg(ionis) XIII gem(inae).... leg(ionis) I. Ital(icae),* ambele din Tomi. Vezi Marquardt, op. cit., II, p. 531 şi Domaszweski, op. cit., p. 32.

²) C. I. L. III, 7544 Teritoriul Tomitan (Hazidaluk): *Aemilius libr(arius) leg(ati)?...*şi 7572, Tomi... *librarii filii...* Vezi p. *librarii* Marquardt, op. cit., II, p. 552 şi Domaszewski, op. cit., p. 59 şi 71. *Librarii* sunt pomeniţi şi într'o inscr. din Romula (Dacia Malvensis) ap. V. Pârvan: *Arch. Funde im Jahre 1912,* in *„Jahrb. d. kais. Deutsch. Arch. Inst."* 1913, p. 382. n. 24.

³) *Frumentarii* aceştia erau luaţi din diferite legiuni, în special din cele dela Rin şi Dunăre, şi îndeplineau pe lângă rolul de supraveghetori ai aprovizionării trupelor şi pe acela de agenţi spioni ai împăratului sau de curieri militari cu misiuni speciale pe lângă comandanţii altor legiuni sau chiar pe lângă guvernatorii civili. Vezi R. Cagnat, ap. Daremberg et Saglio, *s. v.* p. 1348 şi n. 4 şi 5; Marquards, *op. cit.*, II, p. 447 şi Domaszewski, *op. cit. s. v.* la indice. Un *frumentarius* al *leg. V Mac.* tot din Oescus găsim la Roma pe lângă persoana împăratului: C. I. L. VI, 3342: *D(is) M(anibus). T. Fl(avius) Pap(iria) Valerianus Oesco mil(es) fr(umentarius) leg(ionis) V Mac(edonicae)....,* iar un altul în misiune la Lambaesis în Africa: C. I. L. VIII, 2867: ... *M. Flavi(us) Caecilius. Telesphorianus f(r)um(entarius) leg(ionis) V Macedonic(ae).*

⁴) Exemple la Tomi: C. I. L. III, 7547: ,... *Fl(avius). Ursus fil(ius) Q. Mestri, ann(o) XVI provitus miles....;* 7548: .... *Marius Celsus, miles c(o)h(o)r(tis) VII Gall(orum);* 7556 (Anadolchioi: ... *mil(itavit) an(nis) XIX...*; 7557: .... *[miles] alae I Fl(aviae)*; 7558 .... *Aure[l(ius)]* .... *tianus* .... *[leg(ionis) XI Cl(audiae)* .... şi 14214 [29]: *Lupus* din *[ala] II Ara[vacorum];* iar în inscripţia din Laz-Mahale, citată mai sus: *Numerius Val(ens?) mi(les) leg(ionis) XI Cl(audiae)....*

⁵) Exemple la Tomi: C. I. L. III, 7545, inscr. bilinguă ... *C. Antonius Fronto, vet(eranus) leg(ionis) XIII: Gem(inae) ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ulari)....*; 7552: ... *Val(erius) Valens vet(eranus) [cl(assis)] Fl(a; viae) Moesi(cae)...*; 7553: .... *fecit stipendia XXIIII..* 7554: .... *veteranus legiones* (sic) *[X]I Claudie pia fideli....*; 7555: .... *vet(eranus) [leg(ionis) I] Ita[l(icae)]*; 12497 (Hazidaluk):... *Q. Baebius Proculus vet(eranus) leg(ionis) XIII g(eminae)...*; 14214 [38]: *Fl(avius) Ursinia[nus], mil(es) off(icii) pre[sidis] ve(teranus) ex q(uaestionario?)...*; 14453:.... *T. Flavius Capito, dec(urio), vet(eranus) alae Pannoniorum;...* 14454:.... *Rufus v(eteranus) [leg(ionis) V M]ac(edonicae) prob(atus) m(iles)....*; R. Cagnat: *Inscr. Gr. a.r.Rom. pert.* I, nr. 626 şi *Arch.-epigr. Mitth.* VIII, p. 17, n. 49:.... *Ποῦπλιος Κορνήλιος Μαξίμος β(ετεράνος)...*; V. Pârvan: *Arch. Funde im Jahre 1913* in *Jahrb. d. kais. D. Arch. Inst.* pe 1914. p. 438: *Ti. Claudius Arrenti f. Quir. Saturninus duplic(arius) vet(eranus) alae Astur(um)...*; Urlukioi *(vicus Amlaidina),* C. I. L. III, 13743:... *Aurelius Dalenus q(uondam) praetorianorum..*; W. Knechtel, *O inscripţie inedită.* extras din *„Revista Catolică"* pe 1913: *M. Iulius Tertullus vet(eranus) coh(ortis) I Commag(enorum). Mitridates mil(es) coh(ortis eiusdem...*

¹) Leg. V Macedonica poartă epitetele *pia fidelis* şi mai rar *constans* (v. ind. la C. I. L. III Suppl 2, p. 2478).

²) R. Cagnat: *Inscr. Gr. a. r. R. p.* I. 1212 şi 1216. *λεγεὼν β' τραιανὴ ἰσχυρά,* 1147 şi III 615. Corpus Inscr. Gr. 4766 şi add. 4768.

³) Vezi n. 2 şi *C. I. L.* III, Suppl. 2. Indicele p. 2476. *Idem, ibidem,* V, VIII, IX, X, XIV.

⁴) Idem, Ibidem, III, V, VIII şi VI passim.

⁵) C. I. L. III, 4300: *leg. I Adiutrix bis pia fidelis, constans;* C. I. L. III, 3521: *leg. II Adiutrix VI pia VI fidelis constans Claudiana;* C. I. L. III, 875; *leg. V Mac. III pia fidelis;* C. I. L. VIII, 2482 = 17976: *leg. III Augusta II pia II vindex.*

⁶) Cohen: *Descr. hist. des monn. frapp. sous l'Empire,* vol. 4, 5 şi 6 passim.

⁷) Vezi p. acest înţeles, Cagnat: *I. Gr. a. r. R. p.* III, 412, 413, 414: *Δυανδρὲς πενταετηρικοί;* 411: Β' *ἀνδρικοὶ πενταετηρικοί* şi n. 299, 410, 1047; *Δυανδρικός..* C. I. Gr. 80, 1186 = *Inscr. Gr.* IV, 795.

http://patrimoniu.gov.ro

de origină — *domo colonia Oesci* — sau precizează staționarea legiunii însăși la Oescus, unde am văzut că-și aveà *hiberna* în vremea inscripției noastre.

Asupra orașului Oescus, pe care *Ptolemaios* [1]) îl pomenește în ținutul Tribalilor, știrile sunt foarte sărace cu cât înaintăm în a doua jumătate a v. III; materialul epigrafic mai cu seamă e aproape neexistent. O inscripție care după caracterul literelor [2]) se vede a fi din v. III—IV-lea, dovedește încă prezența elementului traco-roman necreștinat la Dunăre, în timp ce altă inscripție [3]) de pe la sfârșitul v. IV sau începutul celui de al V-lea, din *Nicopolis ad Istrum*, arată existența creștinismului latin aici la Oescus, de unde își ia soție *Turranius Leontius*, un *praesbiter* din Nicopolis. Această inscripție prezintă interes și din punctul de vedere al legăturilor continui care trebuie să fi existat între populația acestor centre romane dela Dunăre și cetățile eleno-thrace și în vremea aceasta, cum e Nicopolis ad Istrum și Tomi, localitatea unde s'a găsit inscripția noastră. In privința acestor relații putem tot aici cità inscripția veche latină, c. a. 100, pusă de un *duovir municipii Oesci*, pe drumul dintre Philippopolis și Nicopolis [4]), într'o localitate de prin părțile pasului Șipca. Relațiile Tomitanilor cu populația traco-romană dela Dunăre merg până în fundul Scythiei minor la Troesmis [1]), de unde vine la Tomi un *duumviralis et augur municipii Troesmensis*, iar spre Apus până la Ratiaria [2]), locul de origină al soției unui Roman din Tomi, *Sempronius*. Lucrurile se petreceau însă și în sens invers. Găsim de pildă un trac, *civis Tomitanus*, ajuns *magister vici* în regiunea Șumlei de astăzi [3]).

Dela sfârșitul veacului al III-lea am pomenit știrea *Itinerariului Antonin* [4]) cu privire la Oescus, ca stațiune a drumului pe Dunăre și anume între *Valeriana* și *Utus*. *Tabula Peutingeriana* [5]) numește Oescus ca stație a aceluiași drum și capăt de drum spre *Anchialos* [6]), prin *Nicopolis ad Istrum* și *Marcianopolis*.

Dela sfârșitul v. IV avem știrea citată a *Notitiei Dignitatum* [7]), care documentează importanța militară pe care și-o păstrează mereu Oescus, chiar până în vremea lui Justinian, de când *Procopius* [8]) ne spune că «au fost întărite cu ziduri puternice *Castra Martis, Zet-*

---

1) *Ptolemaios*, ed. Müller, III, 10,5 *Οἶσκος Τριβαλλῶν*.

2) C. I. L. III, 8043: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo). M. Disius Geminus, aug(ustalis) col(oniae) Oi(s)ci botun* (sic) *p(osuit)*.

3) C. I. L. III, 755 add.: *Bonae memoriae Aureliae Marcellinae Oesc(ensis), pientissimae f(eminae) habensius liberorum, filiae q(uon)d(am) Marcellini ex praef(ecto) leg(ionis) III Gallicae Danavae Damasco, quae vixit ann(os)L; Turranius Leontius, praesbyter, coniugi benae meritae memoriam et sibi v(ivus) f(ecit)*. Vezi comentariul la V. Pârvan: *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, p. 61 și n. 285.

4) C. I. L. III, 7411 și Dumont-Homolle, p. 348. Inscripția a fost restaurată cu destulă probabilitate de Hirschfeld și Domaszewski, deși trebue să recunoaștem că lectura *duovir municipii* e puțin cam forțată.

---

1) C. I. L. III, 7560 din Tomi: *C. Arrius Quintianus bis|duumviralis et augur mun(icipii) | Troesmens(is) vet(erani) fil(ius) et Clau|dia Servata uxor se vivis me|moriam sibi fecerunt curan|tibus Ariis Qu[i]ntiano filio et Ia|nuario libe[r]to*.

2) C. I. L. III, 6156 din Tomi: *D(is) M(anibus) Catiliae Respe|ctae, domo Ratia ria ob memoriam | Semproniae Rufinae | filiae eius et Allidi Se|cundini nepotis eius| matri et fratri dul|cissimis per Allidium Ru|fum patrem suum faciendum cura|v|erunt*. Pentru altele vezi Weiss: *Dobrudscha im Altertum*, p. 61.

3) C. I. L. III, 7466 și Kalinka: *Antike Denkmäler in Bulgarien*, n. 128 din Șumla: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) [et] Iunoni re[gin(ae)] pro s(alute) Imp(eratoris) T(iti) A[el(i) An]ton[i]n[i] Pii Au[g(usti) et M(arci) A[ur(eli) Veri Ca[es(aris) et pr]o s(alute) vici et [sua et suor(um)] pos(uit) Bu[r]ti[nus ci]vis Tomita[nus ma]gis(ter) vic(i) de s[uo et De[metriu(s) filiu[s Rufin]o et Present[e co(n)s(ulibus)*, etc., a. 153.

4) Itinerariul Anton. datează în ultima sa redacțiune dela sfârșitul v. III. Vezi V. Pârvan: *Salsovia*. p. 19. *Itin. Ant.* ed. d'Urbain, p. 65.

5) *Tabula Peuting.* ed. d'Urbain, p. 247.

6) Ibidem, p. 251. Vezi și *Geogr. Ravennat*. p. 189. 16; *Oaecon*.

7) *Notitia Dign. Or.* XLII 33: *praef. leg. V Mac. Oesco* și 26: *Auxilium Mariensium Oesco*.

8) Procopius, *De aedif.*, ed. Haury, IV-6,32-33. Vezi și Iordanes: *Get.*, 50.

http://patrimoniu.gov.ro

nocortum și *Iscos*». La *Hierocles* [1]) e pomenit ca centru creștin la Dunăre tot sub forma Ἰσκός.

In vremea bună a imperiului Oescus a avut o viață municipală foarte intensă, documentată de monumentele epigrafice găsite acolo [2]) și de ruinele descoperite pe locul cetății de lângă satul Ghighen: «In partea despre Apus se văd resturi monumentale, baze de coloane și capiteluri, architrave și plăci de coperiș, pe lângă mulțime de gropi făcute pentru extragerea pietrei și cărămidei vechilor construcțiuni» [1]).

Ca încheiere, inscripția noastră ne dă încă un document pentru relațiunile cetăților grecești cu centrele curat romane cum erà Oescus, și pentru influența covârșitoare a elenizmului asupra elementului traco-roman, influență care se precizează aici prin limba greacă în care militarul roman scrie inscripția.

G. MATEESCU

1) *Hierocles*, ed. d'Urbain, p. 434.

2) C. I. L. III Indice, p. 2694 *s. v.* Gigen.

1) Gr. Tocilescu, *Monum. epigr. și sculpt.*, p. 245 și note.

RÉSUMÉ

Le monument dont nous nous occupons, est un fragment de colonne en pierre calcaire, haut de 0,51 m. et d'un diamètre de 0,50. m., provenant de Cicracci, district de Constantza.

L'inscription, dont le commencement et la fin manquent, porte seulement les noms de la V-ème légion macédonique et de la ville d'Oescus.

Après un premier séjour en Moesie, à Oescus, durant le I-er siècle ap. J. C., la V-ème leg. mac. y revînt, lors de l'abandon de la Dacie par Aurelien.

Par conséquent la présence du nom de cette légion à côté de celui de la ville d'Oescus est parfaitement explicable. Seulement il ne peut pas y être question du premier séjour de la légion à Oescus, parce que, Oescus n'obtint le titre de colonie, mentionné dans notre inscription, que sous Trajan, après le transfert de la légion à Troesmis.

On peut rapporter cette inscription, soit à un militaire de la légion, en mission à Tomi, ou mieux encore à un vétéran établi sur le territoire rural de cette ville. L'adjectif féminin δυανδρική paraît être une épithète inconnue de la légion, en latin *bis fortis*, bien que pour *fortis* l'équivalent usité en grec soit ἰσχυρός. On pourrait aussi l'interpréter comme une intitulation spéciale de la colonie Oescus — en latin *duumviralis*, — sauf l'absence d'un exemple analogue et le pléonasme qui en ressort.

Quant à la ville d'Oescus, les renseignements littéraires et épigraphiques qui nous sont parvenus de l'antiquité laissent entrevoir qu'elle avait une importance militaire de premier rang, importance qu'elle a su garder jusqu'au temps de Justinien. Durant l'époque de splendeur de l'Empire, ainsi qu'en témoignent les ruines très importantes découvertes à Guiguen, village situé sur l'emplacement de l'ancien Oescus, cette colonie romaine a dû jouir d'une vie municipale intense.

Ces nouvelles données concernant les relations suivies entre les centres romains du Danube et les colonies grecques du littoral donnent à notre inscription un intérêt notable.

http://patrimoniu.gov.ro

LIBER-DIONYSOS

— DOUĂ INEDITE —

I

Prin adresa No. 58 din 7 Ianuarie a. c., d-l Coatu, învăţător în comuna Cerna, jud. Tulcea, a făcut cunoscut Muzeului Naţional de Antichităţi, că „de nişte locuitori din Cerna, s'a găsit o piatră cu inscripţie latinească, la poalele muntelui Priopcea, în apropiere de şoseaua Cerna-Măcin“.

D-l prof. V. Pârvan, Directorul Muzeului, mi-a dat plăcuta însărcinare de a publicà inscripţia după schiţa alăturată de d-l Coatu la adresa mai sus pomenită.

Monumentul este un altar votiv de piatră, înalt de c. 1.50 m. Partea de jos, sub soclul profilat pe o înălţime de c. 0.50 m., este nelucrată, fiind destinată a fi îngropată în pământ. Lăţimea este de 0.35 m., la mijloc, iar la nivelul profilelor de sus şi de jos de 0.42 m. Literile înalte de c. 0,050—0,052 m., iar în ultimul rând c. 0,038—0,040 m., sunt lucrate cu îngrijire în stilul sec. II—III. Distanţa între rânduri este de c. 0,015 [1]).

Transcrierea inscripţiei este aceasta:

Numini Liberis (sic) *patris, M(arcus) Antistius Caecina, eq(ues) alae I Dardan(orum) Antoninianae, ex viso posuit.*

La rândul 2 este de observat o greşală gramaticală: se pune Liber la genetivul declinărei a III-a în loc de a II-a (*Liberis* în loc de *Liberi*) cum ar fi corect. Scăpări de acestea din vedere se întâmplă însă destul de des, mai ales în inscripţii provinciale. Poate că aci lapicidul a adăogat un *s* în plus, având în minte cuvântul următor — *patris*, care se termină tocmai în această literă [2]).

Monumentul — o *ara* votivă — este închinat lui *Liber pater* de către *Marcus Antistius Caecina*. Inscripţia noastră este o contribuţie preţioasă pentru istoria familiei *Antistia* la Troesmis. Intr'adevăr această familie mai este constatată aici prin trei inscripţii: C. I. L. III, 6184, 6207, 7504.

Cel dintâi — probabil cel din inscripţia

6184 — se arată a fi din Ancyra [3]). El este

[1]) Decalcul după care am făcut fotografia mi-a fost pus la dispoziţie de d-l C. Moisil.

[2]) O greşală la fel se găseşte — după cât am putut cercetà — numai într'o inscripţie din Praeneste: *Fortunae primig[eniae] signum Liberis pa[tris] Pantei....* (C. I. L. XIV, 2865).

[3]) *C(aius) Antistius ..., Ancyr(a), Vale[ns vet(eranus)] leg(ionis) V Mac(edonicae) vi[x(it) post]missioni an(nos) X ... [men]ses XI, dies XV, f(ilius).... Antistius Zoti[cus] patri beneme[renti] et Atilia Fort[una]ta, pio coniu[gi et] sibi f(aciendum) [c(uraverunt).]*

http://patrimoniu.gov.ro

legionar al legiunei a V-a *Macedonica*, recrutat poate în timpul când vexilaţii din această legiune luptau în Orient, în războiul cu Parţii şi Evreii, prin anii 114—117 [1].

Terminându-şi serviciul el este colonizat pe teritoriul legiunei şi trăeşte încă după liberare, mai bine de 10 ani. După moarte soţia sa *Atilia* şi fiul său *Antistius Zoticus* [2]), îi ridică un monument funerar. *Antistius Zoticus* moare la rândul lui destul de tânăr, în vârstă numai de 36 ani, după cum reese din inscripţia funerară ce i-a fost ridicată de soţia sa *Antistia Antonina* şi de mamă-sa *Atilia Fortunata* [3]). Unui *Marcus Ulpius Marcianus* îi ridică plini de recunoştinţă, fraţii *Marcus Antistius Rufus* şi *Marcus Antistius Domitius*, un monument onorific, desigur pentru bunavoinţă ce le-a arătat în calitate de magistrat suprem al municipiului şi de coleg în pontificat al unuia, ca şi de coleg de magistratură al celuilalt frate [4]). *Marcus Ulpius Marcianus*, după ce terminase serviciul militar ca *singularis consularis* tot în *ala* I *Dardanorum*, ca şi *Caecina* al nostru, ocupă în municipiul Troesmis demnităţile cele mai înalte: *pontifex* şi *duumvir quinquennalis*. Inscripţia este după 170 p. Chr., dată aproximativă la care legiunea V-a *Macedonica* a fost dislocată din *Moesia inferior*, dela Troesmis, în Dacia, care fusese încă dinainte ridicată la rangul de provincie consulară [5]).

Marcus Antistius Caecina, cel din inscripţia noastră inedită, este *eques alae* I *Dardanorum*, ca şi cel din inscripţia precedentă, *Marcus Ulpius Marcianus*.

Ala I *Dardanorum* este constatată din anul 99 p. Chr. şi până în 241 la Arrubium [6]), unde probabil că şi-a avut în permanenţă garnizoana.

In diploma din 14 Aug. a. 99 p. Chr. ea este numită *Vespasiana*, ceia-ce arată că a fost creată de Vespasian. Aci ea având cognumele de *Antoniniana* şi literile fiind încă foarte bine lucrate, rezultă că inscripţia este cel mai târziu din timpul lui Caracalla, de când este obiceiul ca unităţile de trupă să ia numele împăratului care domneşte [7]).

Intre Arrubium şi dealul Priopcea, la poalele căruia s'a găsit monumentul nostru, este *Troesmis*. E posibil ca familia *Antistia*, care a dat mai mulţi militari, după cum am văzut, să-şi fi avut proprietatea rurală undevà pe teritoriul *Troesmis*-ului, poate tocmai aci! [8]). Mai este posibil ca lui *M. Antistius Caecina* să i se fi părut *„ex viso"*, după cum ne spune el, că trebue să pună altarul tocmai în acel loc, unde de altfel se poate să fi fost un sanctuar al Zeului *Liber*.

In orice caz, pe aici trecea drumul dela Arrubium şi Troesmis la Cerna şi Akbunar, aşà cum a fost stabilit de d-l V. Pârvan în *Cetatea Ulmetum*, vol. I, p. 87 sqq. şi harta, şi precum prin noua noastră inscripţie, se confirmă încă odată pe lângă ştirile ce aveam până acum.

Cultul lui *Liber*, analogizat în totul lui Dionysos şi păstrându-şi numai numele vechiu

[1]) Vezi C. I. L. III, 14155^{2} şi Bogdan Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diocletian*, Leipzig 1906, p. 68 şi urm.

[2]) Toate numele în familia *Antistiilor* sunt curat latine, afară de *Zoticus*, care este grecesc; cf. W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, ed. din 1875, la cuvântul Ζώτικος, vol. I, p. 450.

[3]) C. I. L. III, 6207: *Antistius Zoticus vix(it) an-n(os) XXXVI. H(ic) s(itus) e(st). Antistia Antonina marita ejus et Stelea (sic) A[t]ilia Fortunata mat(er) heredes primi.*

[4]) C. I. L, III, 7504: *M(arco) Ulp(io) Marciano vet(erano) ex s(ingulari) c(onsularis) a(lae) I D(ardanorum) pont(i)f(ici) II viro q(uin)q(uennali) m(unicipii) Tr(oesmensium) Marc[i] Antistius Rufus pont(i)f(ex) et Antistius Domitius ed(ilis) q(uaestor), fratres o(ptimo) v(iro).*

[5]) Vezi Anton v. Premerstein, *Die Dreiteilung der Provinz Dacia*, in *Wiener Eranos*, Wien 1909, p. 256, Cf. şi inscripţia din C. I. L. III, 7505, şi interpretarea ei la Filow, op. cit., p. 74.

[6]) Ca *termini a quo* şi *ad quem*, între cari constatăm *ala I Dardanorum* în *Moesia inferior* avem diplomele:

C. I. L. III: XXX (XX) din 14 August a. 99 şi XLVIII din 2 Aprilie a 241. Pentru istoricul acestei *ala* vezi Cichorius, în Pauly-Wissova, *Realencyclopädie*, sub cuvântul respectiv, col. 1240, unde este dată şi literatura, la care trebue să adăogăm şi inscripţia C. I. L. VI, 31,164 (= Dessau, *Inscriptiones latinae selectae*, I, 2189); cfr. şi V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia minor*, în *An. Acad. Rom. tom. XXXV, Mem. secţiunei istorice, p. 486.*

[7]) I. Marquardt, *Roemische Staatsverwaltung*, vol. II, p. 441.

[8]) Pentru teritoriul rural al Troesmensilor, cf. V. Pârvan, *Descoperiri nouă in Scythia minor*, *An. Acad. Rom. t. XXXV, Mem. secţiei istorice*, p. 499.

http://patrimoniu.gov.ro

italic, este destul de răspândit în ținuturile thraco-illyrice [1]). Dintre inscripțiile închinate lui *Liber*, cunoscute până acum, cele mai numeroase sunt din Dalmația [2]), Pannonia [3]), Dacia [4]) și Moesia cu Thracia [5]).

Faptul că cultul lui *Liber-Dionysos* este răspândit mai ales în aceste părți, ne îndreptățește să credem că neamurile thraco-illyrice l-au identificat cu zeii lor naționali cei mai răspândiți, și anume în regiunea thracă cu *Sabazios*, care aveà atribuții analoage [6]). In tendința lor de syncretizare a zeilor Thracii au confundat pe *Sabazios* și cu *Jupiter Optimus Maximus* [7]).

In Scythia minor, ținutul care ne interesează din punct de vedere al inscripției noastre, cultul lui *Liber* este deasemenea destul de răspândit. La *Tomi* s'au găsit șapte reliefuri cu reprezentări de ale lui *Dionysos* [8]) și un cap de statuetă publicat mai jos. In *Tropaeum Traiani* el este adorat în legătură cu *Jupiter Optimus Maximus* cu *Hercules invictus* și cu *Ceres*[9]), în *Histria* un *Lucius Pompeius Valens*, originar, ca și Antistii, din Ancyra, ocupă „*sacerdotium at Liberum*“ [10]). In legătură cu *Liber pater* este în părțile thrace cultul lui Silvanus, adorat de pildă cu deosebire la *Ulmetum*, unde săpăturile din urmă au dat la iveală o inscripție prin care se constată aci un întreg *collegium consacranorum Silvani satoris* [11]). In fine chiar dela Troesmis mai avem un mic altar închinat lui Jupiter optimus maximus și lui *Liber pater* [12]).

II.

In colecția Muzeului Național de Antichități se găsește un frumos cap de *Dionysos* tânăr, inedit, găsit la Constanța.

Capul înalt de c. 0,20 m., este un fragment al unei statuete de marmură. Partea de sub gât, cevà mai albă în fotografie, i-a fost adăugat mai târziu pentru a-i servì ca postament.

Părul lung și ondulat, în față este pieptănat în sus; o cărare la mijloc îl desparte

[1]) Pe reliefele din aceste regiuni care însoțesc multe din inscripțiile închinate lui *Liber*, Zeul este reprezentat cu toate atributele lui Dionysos, ceeace arată clar, că vechiul *Liber* italic — rămas doar cu numele — este înlocuit cu totul de *Dionysos* grec. Asupra lui *Liber*, vezi *Wissowa*, în Roscher, *Lexicon der griechischen und röm. Mythologie*, sub cuvântul respectiv, col. 2021 și *Toutain*, în Daremberg & Saglio, *Dictionnaire des antiquités*, sub cuvântul respectiv, p. 1189.

[2]) C. I. L. III, 1784, 1785, 1786, 1787, 1790, 1951, 2730, 2815, 2903, 3046, 3093, 3094, 8338, 8365, 8430, 8484, 8485, 8528, 8674, 9572, *9812, 9934, 10133, 12717, 12718, 1424^{1}, 14672^{1}, 14673, 15046, și 15044,

[3]) C. I. L. III, 3234, 3267, 3295, 3298, 3464, 3466, 3956, 3957, 4297, 10275, 10326, 10327, 10343, 10346, 10359, 10377, 10432, 10433, 10904, 10910, 11079, 14340^{8}, 14340^{9}, 14340^{10}, 14356^{5b} și 14356^{5a}.

[4]) C. I. L. III, 792, 896, 930, 1065, 1091, 1092, 1093, 1094, 1261, 1303, 1355, 1411, 1548, 7681, 7682, 7683, 7684, 7765, 7826, 7916, 12566 și 12572.

[5]) C I L. III, 633, 703, 704, 1494, 12489 și 14214^{1}.

[6]) Macrobius, I, 18: „*Item in Thracia eundem haberi Solem atque Liberum accipimus, quum illi Sabadium nuncupantes, magnifica religione celebrant, ut Alexander scribit: eique deo in colle Zilmisso aedes dedicata est specie rotunda ; cujus in medium interpatet tectum*“. Cf. *Fragm. hist. graec.*, ed. Carol Müller, Paris 1883, vol. III, p. 244. Cf. și Tocilescu, *Mon. epigr. și sculpturali*, p. 22, unde citatul e făcut greșit.

[7]) *I. O. M. Sabadio [c]onservatori honori aquilae leg(ionis) XXII. . . .*, C. I. L. VI, 31,164 sau *Inscr. lat. sel.* I. 2294.

[8]) Sunt publicate și studiate de d. D. M. Teodorescu în *Monumente inedite din Tomi*, chiar în acest număr al *Buletinului*, sub. No. 82 sqq.

[9]) C. I. L. III, 14214^{1}.

[10]) C. I. L. III, 12489.

[11]) Vezi V. Pârvan, „*Cetatea Ulmetum*“ II, în *An. Acad. Rom., Mem. sect. istorice*, tom. XXXVI, p. 359 sqq.

[12]) C. I. L. III, 7498. Cf. și Tocilescu, în *Arch. epigr. Mitth.*, VI, p. 44, n. 89 și în *Rev. p. ist. arch. și fil.*, vol. I (1883), p. 293.

http://patrimoniu.gov.ro

în două în aşà fel în cât, căzând de o parte şi de alta a capului, se răsfrânge apoi deasupra tâmplelor şi a urechilor în sus, fiind ţinut în această poziţie de o cunună în care sunt împletite în mod amplu struguri, frunze de viţă şi frunze şi fructe de ederă. In partea dinapoi a capului o parte din păr cade pe sub cunună pe grumaz; această

parte cât şi capetele cununei sunt deteriorate. De o parte şi de alta deasupra urechilor cade din cunună câte un bogat ciorchine de struguri peste care se lasă alipindu-se „mouillée" câte o frumoasă frunză de viţă. Partea de jos a ambelor ciorchine şi frunze, iar în dreapta şi partea de sus, sunt deteriorate. Mai sus, deasupra acestor ciorchine şi frunze, ies din cunună într'un mod aproape simetric frunze de ederă: se pare că au fost câte trei de o parte şi de alta; păstrată este în partea dreaptă una întreagă în faţă şi o parte din cea care veneà spre laturea capului, iar în partea stângă este păstrată cea care veneà spre laturea capului, fărâmată fiind cea care veneà spre faţă. Incă câte una, care se pare că veneau spre partea dinapoi a capului, lipsesc. In partea de sus a capului, în vârful cununei, erau două fructe de ederă, din cari se mai păstrează cel din stânga. Partea dinapoi a capului este tratată sumar, ceeace ne arată că statueta erà făcută pentru a fi privită din faţă, aşezată fiind de sigur într'o nişă.

Faţa este bine păstrată; doar vârful nasului bărbia şi obrazul drept sunt puţin deteriorate.

Lipsa muşchilor şi netezimea feţei dau figurei o expresie de moliciune femininină. Este un *Dionysos* în extaz, cu o nuanţă erotică, după concepţia artistică din epoca târzie hellenistică.

Avem a face acì cu o lucrare foarte bună de artă provincială, care după technică şi mai cu seamă după tratarea ochilor, cari au pupilele indicate, trebue pusă în sec. I sau cel mult în jumătatea I-a a sec. II p. Chr.

P. NICORESCU

http://patrimoniu.gov.ro

RÉSUMÉ

I

On vient de découvrir sur le versant S-O du mont Priopcea, près de *Troesmis*, une *ara* votive consacrée au dieu *Liber pater* par un *Marcus Antistius Caecina*, *eques alae I Dardanorum Antoninianae*. L'inscription apporte de précieux renseignement pour l'histoire de la famille *Antistia*, constatée à *Trœsmis* par les inscriptions du C. I. L. III, No. 6184, 6207 et 7504. C'était une famille de militaires, fondée ici, probablement, par *Gaius Antistius Valens*. Celui-ci originaire d'Ancyra, vétéran de la V-ème légion macédonique, fut recruté, peut-être, pendant que des vexillations de cette légion luttaient en Orient contre les Parthes et les Juifs, au cours des années 114—117 (6184). Son fils, *Zoticus*, mourut à l'âge de 36 ans (6207). Les frères *Marcus Antistius Rufus* et *Marcus Antistius Domitius*, les neveux peut-être du premier *Antistius*, occupèrent les plus hautes charges du municipe de Troesmis, à savoir: le premier fut *pontifex*, l'autre *aedilis quaestor* (7504).

On peut ajouter à présent le renseignement fourni par notre inscription: un *Marcus Antistius Caecina*, peut-être un fils de l'un des deux frères cités, est *eques alae I Dardanorum Antoninianae*.

Cette *ala* nous est connue comme résidant en permanence dans cette contrée de la *Scythia minor*, très probablement à *Arrubium*, entre 99 et 241. Nous la connaissions sous le nom de *Vespasiana* seulement, ce qui montrerait qu'elle a été créée par Vespasien. Dans cette inscription elle porte le surnom d'*Antoniniana*. Du caractère épigraphique de l'inscription et du surnom, il résulte qu'on peut la dater au plus tard de l'époque de Caracalla. Le lieu de la découverte, au pied du mont Priopcea, prouve une fois de plus que c'est par là que passait une *semita*, ainsi que M. V. Pârvan l'a établi dans sa „*Cetatea Ulmetum*" (vol. I, p. 87 sqq. et la carte).

II

Dans la collection du Musée National d'Antiquités se trouve une belle tête inédite, découverte à Constanța *(Tomi)*. La tête, bien conservée, haute de 0.20 m., représente un *Dionysos* jeune, amplement orné de feuilles de vigne et de raisins, ainsi que de feuilles et de fruits de lierre. Les traits du visage, peu accusés, la peau lisse, lui prêtent une certaine expression de mollesse et de grâce féminine.

C'est un *Dionysos* en extase, avec une nuance érotique, selon la conception chère aux maîtres de l'époque tardive de l'hellénisme.

La technique et l'exécution des yeux surtout, avec leurs prunelles accusées, nous conduisent à placer cette œuvre au premier siècle de notre ère ou au plus tard dans la première moitié du deuxième siècle.

http://patrimoniu.gov.ro

UN PICTOR ROMÂN ÎN ARDEAL

In ms. Hevenessi LXXIII dela Biblioteca Universității din Pesta se află cercetarea făcută cu privire la icoana din satul Sf. Nicolae, lângă Gherla, care vărsase lacrimi, întâia oară, la 1699.

Preotul Mihail declară că a fost zugrăvită „de Luca pictorul din Iclod, nu departe de Sf. Nicolae: „Fuit picta a Luca pictore in Iclod, non procul a S. Nicolao".

RĂPORT AL LUI FREYWALD ȘI I. SCHLATTER

(26 Iulie 1848). „Ministru Instrucții publice și alu Credinții I. Eliade". N. Crețulescu *către egumen*. Se dau ordine a se ajută lucrul la Bistrița și Tismana. „Desrobiți țigani ce să luaŭ în lucru clădiri acei mănăstiri, pe viitor să-și plătească ei capitațiia și la lucru să fiie întrebuințați cu bună tocmeală". Către „cuviosul director al clădiri mănăstiri Bistrița". „Salutare și frăție". La 27 Aug. cere socoteală dela început „după regula controlaricească", pentru „a se da în urmă și in vederea generalii Adunări ce curând este a i se face deschiderea".

SCULPTORUL LUI DUCA-VODĂ

Când Turcii luară Camenița la 1672, ei cerură lui Duca-Vodă să li dea înfățișarea ei: „chipul și starea cetății". Duca-Vodă au trimis pe un nemiș din Ținutul Hotinului, pre anume *Grigorie Cornescul, ce eră foarte meșter de scrisori și de săpături la pietre și la alte lucruri, de au făcut chip cetății Cameniței de ceară,* cu toate tocmelile ei din lăuntru și din afară" (Neculce, în *Letopisețe*, II, p. 198).

UN ZUGRAV LA 1742

La 1742 un „Mihalachi de la târgul Trotușului", „zugrav" e calificat de „om strein" (Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 401, No 1502).

N. IORGA

INSCRIPȚII DELA NEGOEȘTI, PREAJBA, OLTENI, BENGEȘTI, OSTROV, PIETRARII-DE-JOS, BORDEȘTI ȘI GUGEȘTI

M-REA NEGOEȘTI — ILFOV

PISANIA:

† **Сеи чистнкіи и бж҃ственыи храм, съ въсею іаже ѡне ѡбителю, създа са ѿ основании благочс҃тивою кнѧгинею гсп҃ждею елиною, сѹпрѹжницею великаго и бл҃гочстиваг гсп҃дра Іѡ Матѳеі Басарабъі Воеводъі въсеѧ землѧ Ѹгрѡвлахінскоѧ, въ славословіем первоначалнаго трисл҃наго несъзданаго свѣта. В(ъ) чест же и молбѹ и похваленіем во трыіхзданныіх свѣтов, их чиноначалник и архистратиго Михаила и Гавріила архагглов; себѣ. же и своием и въ вѣчное въспоминаніем въ лѣто ,зр҃нѕ. Исправнік аѹ фост Маита пост. попа. Георге аѹ скрис.**

= Acest cinstit și dumnezeesc hram cu toate cele ale mănăstirii, ziditu-s'a din temelie de bine cinstitoarea principesă Doamna Elina, soția marelui și bine cinstitorului Domn Io Matei Basarab Voevod a toată țara Ungrovlahiei, întru mărirea celei dintru început în trei puteri (fețe) neziditei lumini și întru cinstea și ruga și lauda conducătorilor întru treime a luminilor, Mihail și Gavril arhangheli, și întru veșnică pome-

http://patrimoniu.gov.ro

nire sieşi şi alor săi, la anul 1648. Ispravnic au fost Manta post; Popa Gheorghe au scris.

(D-l Stoica Nicolaescu a binevoit a ne revedeà traducerea în câtevà locuri).

BISERICA PREAJBA — DOLJ

INSCRIPŢIE:

✝ AČASTĂ SF(Â)NTĂ ŞI DUMNEZĂIASCĂ BISERICĂ CE SĂ PRĂZNUEŞTE HRAMU SF(Â)NTULUI APOSTOLŬ ŞI ÎNTÂIUL MUCENIC ARHIDIACONŬ ŞTEFANŬ ŞI MARELE MUCENICŬ GHEORGHE FĂCĂTORIULŬ DE MINUNI, CARELE S'AU ZIDITŬ DINŬ TEMELIA EI ŞI S'AU ÎNFRUMUSĂŢATŬ CU TOATĂ PODOABA, DUPRE CUMŬ SĂ VEDE, CU TOATĂ CHELTUIALA ŞI OSTENIALA DUMNIALUI JUPANŬ HAGI STANŬ JIIANU VELŬ PAHARNICŬ. ÎN ZILELĘ PRĘ ÎNĂLŢATULUI ŞI LUMINATULUI MĂRII SALE DOMNULUI IO ALEXANDRU IOANU YPSILANTU VOIVOD, CU BLAGOSLOVENIA PRĘ SFINŢII SALE PĂRINTELUI CHIRIU CHIR CHESARIE, EPISCOPU RIMNICULUI, LA ANU DE LA ZIDIRE 7286, IARĂ DE LA HS. 1778, LUNA LUI SEPTŬ 25.

PE UŞI:

AČASTĂ UŞĂ IASTE A SFINTEI BISEAR(I)CI DINŬ PREAJBA, HRAMU SFÂNTULUI ARCHIDÂIACONU ŞTEFANŬ ŞI MARELUI MUCENICŬ GHEORGHIE, 1780.

αὖτον τον ἁγίον εὐαγγελιον τῆς ἁγίας ἐκκλεσίας ἀγοχοράου πριάζπας μνήμη τοῦ ἁγίου προτομάρτυρος καὶ ἀρχιδιακόνου καὶ ἀποστόλου Στεφάνου καὶ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτιρου Κορουιου (?) του τροπαιοφόρου, ἀφιεροθὲν παρὰ τοῦ κτίτορος δούλος θεοῦ Στάν ζιαν μέγαλος πόστελνικος 1798. Δικεμβρίου 25.

PE UN POTIR:

ΤΟΥΤΟ ΠΟΤΙΡΙ(Ο)Ν Ε(Κ) ΤΙΣ ΕΚΛΙCΙΑΣ ΠΡΕΖΠΑΣ, ΑΦΙΕΡΟΜΑ ΤΟΥ ΚΤΙΤΟΡΑΣ ΣΤΑΝΟ ΖΙΑΝΟ ΠΟΣΤΕΛΝΗΚ, 1793.

PE CLOPOT:

ACESTŬ CLOPOTŬ IASTE ALŬ SFINTEI BISEARICI DELA PREAJBA, HRAMUL SFÂNTULUI MUCENICŬ ŞI ARHIDIACON ŞTEFAN ŞI ARHIDĂIACONU (?) MUCENIC GHEORGHE, FĂCUT DE DUMNEALUI CTITOR JUPAN HAGI STAN JIIAN VEL POSTELNIC, 1778.

PE O CARTE:

Pentru dresu sf. biserici Preajba, adică al coperitului de iznoavă cu crucile şi cu tenciuiala dinafară şi cibocu (sic) *acoperişului şi celealte, după partida cheltuelilor, au costisit lei 6182, par. 34. Const. Theodor.*

INSCRIPŢIA ZUGRĂVITĂ:

Constautin Theodor Prazbeanos. Aceşti de faţă doi fraţi Constantin şi Theodor cumpărat-au moşia Preajba, anul 1833, cu toate împrejurimile şi acareturile şi ca nişte titori multor ce au făcut de isnoavă acestei sfinte biserici, spre a lor pomenire s'au zugrăvit.

CTITORII:

Peretele din dreapta:

Hagi Stan Jiianu vel post. ctitor; Hagica Manda Jăian vel post.; — fii: Maria şi Dumitrana, Zamfira şi Maria; — Ilinca Jiian vel şătrar, nora dumnealui post.; Zamfir Jăian vel şătrar săn ego dum. post.

Peretele sudic:

Gheorghe Jâięn vel medelnicer sin postelnic, Zoiţa Jâięnu vel medeln., nora d-lui postelnic: — fii: Maria, Zoiţa, Tudora; — Stan Jăięn sin dum. postelnic.

Peretele din stânga:

Hagi Voicu Jięnu tatăl d-lui, Hagica Ivana, muma dumnealui. — Nicolae Vlad vel pit. zet (=ginere); — fii lui Voicu: Radu; a lui Ivan: Voichiţa; a lui Niculae: Barbu, Scarlat, Stanca.

POMELNICUL DUM. HAGI STAN JĂIAN BIV. VEL. POST:

Vii: *Stan, Ivana, Gheorghie, Stan, Ilinca, Zoiţa, Nicolae, Rusanda, Ioan, Zoiţa, Barbu.* Morţi: *Voico, Zamfir, Manda, Stanca, Stana, Petco, Maria, Dumitra, Zamfira, Maria, Zoiţa, Theodor, Stană, Vera(?), Theodor.*

CTITORII CEI NOI, PE PERETELE NORDIC:

Ioan, Theodor, Zânca, soţiea, — copii, Elena, Ion, Theodor Gh. Ion, Constandin Ion, Ştefan Ion, — Constantin Theodor, Prazbeanos, Agafa din Elada, soţia dumnealui Prezbeanu, 1834 Sept. 20.

MEŞTERI:

Gheorghe tâmplar, Stanciul meşter de lemn, Danciul, Radu, Barbu, Nichita, Mate.

PE O CARTE:

Să s(e) ştie când s'au cutremurat pământu, la leat 1790 Martie 27, în săptămâna luminată.

BISERICA OLTENI — VÂLCEA

Престависе Дѹмитра Іерениц̃а, лѣт ҂зсів (= 1704). **пом. гн. Іѡнікіе ҂зсѯв.** (= 1754).

http://patrimoniu.gov.ro

In numele tatălui şi al fiului şi al sfântului duh amin, ziditu-s'au această sfântă biserică, unde se prăznuieşte hramul sf. arhiereu Nicolae de ctitori părinte Eftimie Vlădica şi Mihail ep. la anul 1562 Sept. 15; însă fiind această bis. neîncăpătoare şi aproape căzută în ruină s'au reparat, legându-să cu fier, s'au înădit încăperea dela femei, s'au făcut turlele şi s'au zugrăvit din nou, după cum se vede.

GRAFIT:

Când au luatŭ Neamţii ţara: 7225 (=1717). — Leat 7306 (=1798) Daniil Ieromonah.

BISERICA DIN BENGEŞTI — GORJ

PE O PIATRĂ:

SUPTŬ AČASTĂ PIATRĂ SĂ ODIHNEAŞTE ROABA LUI DUMNEZEU BĂLAŞA BENG. 7247 (= 1739).

BISERICA DIN OSTROV — ROMANAŢI

INSCRIPŢIE:

AČASTĂ SFÂNTĂ ŞI DUMNEZEIASCĂ BISER(I)CĂ S'AU SĂVÂRŞIT ÎN ZILELE PREA LUMINATULUI DOMN IO PETRU MAVROGHENI VOEVOD, EPISCOP FIIND CHIR FILARET. ŞI S'AU FĂCUT CU CHELTUIALA ŞI CU TOATĂ OSÂRDIA DUMNEALUI VEL CLUCERUL NICOLAE GRECEANU, LA ANUL DE LA ZIDIREA LUMII 7296 (=1788).

CTITORI:

Vel clucer Nicolae Greceanu, cucoana Mariţa Greceanu. — Coconii Niculiţa, Ioniţă, Costăchiţă, Dimitrie, Ruxandra, Ileana.

PERETELE SUDIC:

Filaret Episcopul, Cucoana Mariţa Greceanu, Cuconiţa Casandra.

PERETELE NORDIC:

Jupâneasa Maria Greceanu, Dicu Greceanu vel clucer, Dumitrana şi Lascu Scoreiu (soţ), Dinu vel şătrar.

SCHITUL PIETRARII-DE-JOS

PISANIE:

AČASTĂ SFÂNTĂ ŞI D(U)MNEZEĘSCĂ BESEARICĂ ÎNTRU CAREA SĂ CINSTEAŞTE ŞI SĂ PRĂZNUĘŞTE BLAGOVEŞTENIILE PREA SF(IN)TEI DE DUMNEZEU NĂSCĂTOAREI ŞI PURUREA FEČOAREI MARIEI, CAREA DEN TEMELIA EI IASTE ZIDIT(Ă) DIN BUN GÂNDUL ŞI CU TOATĂ CHELTUIALA PĂRINTELUI CHIR CLIMENTIE, EPISCOPUL RIMNICULUI NOUL SEVERINŬ, ÎN ZILELE PREA LUMINATULUI DOMNŬ IO MIHAI RACOVIŢA VOEVOD, LA CURGEREA ANILOR 7250 (=1742) LA LUNA LUI AG. 26, ISPRAVNIC FIIND CHIR ILARION, PROIN VISTIAR.

PE O PIATRĂ:

SUPT AČASTĂ PĘTRĂ ODIHNESCU OASELE RĂPOSATULUI ROBULUI LUI DUMNEZEU POPEI MIHUL DOSOTEI (?), FRATELE SFINŢII SALE EPISCOP) CHIR CLIMENT, EPISCOP RIMNICULUI, CARE LA SFĂRŞITUL VIEŢEI SALE LUÂND SCHIMĂ CĂLUGĂREASCĂ, S'AU NUMIT MACARIE IEROMONAH, CAREL(E) ŞI AICEA EREA SFINTEI BISERICI ACEŞTIA DINŬ PAJIŞTE, ISPRĂVIND-O DE ZITIT ŞI DE TÂRNOSIT, MULTĂ OSÂRDIE AU ARĂTAT ŞI OSTENEALĂ A DAT, ŞI DUPĂ CE AU ISPRĂVIT S'AU PRESTĂVIT ÎN ZILELE LUMINATULUI DOMN IO MIHAI RACOVIŢA VOIVOD, LUNA LUI MARTIE 23, LEAT 7251 (=1743).

CTITORI:

CLIMENT EPISCOPUL, MACARIE CU DINUL SIN EGO, IOAN BRAT EGO NICULINA.

MÂNĂSTIREA BORDEŞTI — R.-SĂRAT

PE UN CAPITEL DE COLOANĂ:

МЪНЪИЛ КЪПИ.
МИРЯ.

e faimosul căpitan al Brâncoveanului.
Mănăilă de Buzău.
Mira trebue a fi numele meşterului.

CTITORI:

Jupân Mânăil Ioniţă, Jupaniţa Ilina ? copii: *Chezna, Marie, Răducanu, Ştefan, Şerban, Ioan;* în stânga: *Constantin, Marie, Jupaniţa Tudora, Ion Şerban-Voevod.*

PROSCOMIDIE:

Pârvu Mutul zugravul, Radu zugrav.

PE UŞĂ:

Mscŭ Ian. 15 dni, lt 7207 (=1699).

IN AMBRASURA UŞII, PICTAŢI:

Pârvul Mutul zugrav şi Radul zugrav.

GRAFIT:

Senie ieromonach 7230 (=1722).

PE O CARTE:

Să-s ştie de când a răposat părintele Grigorie egumenul dela mănăstirea Bordeşti, an. 1798.

GUGEŞTI-PUTNA

PE O PIATRĂ:

SUBT AČESTĂ PIATRĂ ODIHNEŞTE ADORMIŢI ROBII LUI DUMNEZEU DIMITRIE VIDRAŞCU ŞI FIUL SĂU CONSTANTIN, SĂVÂRŞIT DIN VIEAŢĂ ÎN ANUL 1839 SI 1856.

PE O CARTE:

Acest ohtoih s'au cumpărat în zece lei şi s'au dat bisericii dela Gugeşti, unde se prăsnueşte hramul Impăraţilor şi întocmai cu Apostolii: Constantin şi maică-sa Elena, 794, Ian. 4.

VIRG. DRĂGHICEANU

http://patrimoniu.gov.ro

REDACŢIA:
SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE
Administraţia Casei Bisericii, Bucureşti, str. Lueger 26.

Buletinul se găseşte de vânzare la principalele
LIBRĂRII DIN BUCUREŞTI
prin cari se fac abonamente şi se pot procurà colecţii complecte din anii precedenţi (afară de anii 1908 şi 1909).

ABONAMENTUL IN ŢARĂ ŞI STRĂINĂTATE:
PREŢUL A PATRU FASCICOLE PLUS PORTUL

http://patrimoniu.gov.ro

PREȚUL LEI 2,50

http://patrimoniu.gov.ro

ANUL VIII. FASC. 30. APRILIE-IUNIE 1915.

INSTITUTUL DE PROIECTARE „ISPROR"
BIBLIOTECA
Inv. 48 R
Cota

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

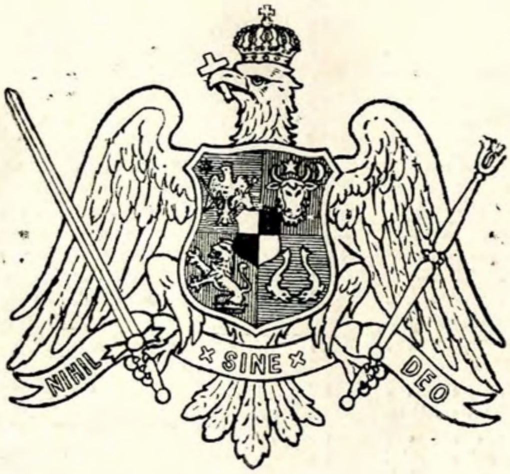

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA PARIS (FOSTĂ DOAMNEI), 16
1915 789

http://patrimoniu.gov.ro

COMITETUL DE REDACŢIE

Dr. C. I. ISTRATI, D. ONCIUL, N. IORGA, G. BALŞ, G. MURNU şi V. PÂRVAN

Redactor

ALEX. LĂPĔDATU

Secretarul Comisiunii

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
Portretele lui Constantin Brâncoveanu şi ale familiei sale, de N. IORGA.	49
Tâmpla şi tronul arhieresc (origini şi caractere), de AL. M. ZAGORITZ	55
Vechile cetăţi româneşti după Contele de Langeron, de A. L.	70
Monumente inedite din Tomi, de D. M. TEODORESCU	74
Mănăstirea Hurezi în 1731, de VIRG. DRĂGHICEANU.	88
Cronică: Ştiri mai vechi despre ruinele Curţii domneşti din Târgovişte, Bisericile din Gura-Sărăţei-Buzău, Piatră mormântală din biserica fostului schit Drăgăneşti, de A. L.— Semne lapidare la bis. din Păpăuţi, Dela palatul lui Ştefan-cel-Mare din Vaslui, Podeala stradelor vechiului Iaşi, Poarta de sud a cetăţii Târgovişte, Inscripţii dela bis. din Călineşti-Prahova şi dela bis. Doamna Bălaşa-Bucureşti, de VIRG. DRĂGHICEANU . . .	91
Erată, de AL. M. Z.	96

ILUSTRAŢII

Portretele lui Constantin Brâncoveanu şi ale familiei sale — Pag.

1. Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. fostei mănăstiri Mamul . . . 50
2. Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. dela Mogoşoaia . . 51
3. Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. fostei m-tiri Surpatele . . . 52
4. Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. dela Doiceşti . . 53

Tâmpla şi tronul arhieresc

1. Ruina bisericii Sf. Nicolae vechiu-Ploeşti . . 55
2. Tâmpla bisericii din Jupureşti-Prahova . . . 56
3. Ruina bisericii Sf. Nicolae vechiu-Ploeşti . . 57
4. Tâmpla bis. Sf. Nicolae vechiu-Ploeşti: partea de sus şi mijloc 58
5. Ruina bis. Sf. Nicolae vechiu-Ploeşti: vederea altarului cu spatele tâmplei 59
6. Aceiaş: medalion din rândul de sus al sfinţilor 59
7. Aceiaş: ornament de pe brâul mijlociu . . . 59
8. Biserica din Jercălăi: vederea pronaosului . 60
9. Tâmpla bis. din Vârâţi şi detaliu dintr'o troiţă 60
10. Tâmpla vechei Mitropolii din Târgovişte: stâlpişori între icoane 61
11. Fragment din aceiaşi tâmplă. 61
12. Fragment de tâmplă: Mirceşti-Răuceşti, jud. Neamţu 61
13. Fragmente de tâmplă: Brăneşti-Ilfov 62
14. Ravenna: Muzău: fragment în lemn aurit . . 62
15. Tâmplă din Cipru, în Muzeul Victoria-Albert din Londra 63
16. Ceptura-Prahova: partea de jos a uşii altarului 64
17. Pistoia: St. Domenico: podoabă sprijinind icoana unui altar lateral 64
18. Tronul din Valea Petrii 65
19. Tron arhieresc din Bucovina 65
20. Tronul dela Stavropoleos 66
21. Ornament de pe uşa bisericii Colţea 67
22. Stâlp de pălimar: Muzeul Correr: Veneţia . 67
23. Tron din insula Cipru 68

Vechile cetăţi româneşti

1. Planul cetăţii Ismail 71

Monumente inedite din Tomi

53. Cap bărbos 74
54—55. Capete de marmoră 74
56. Bustul lui Telesphoros 74
57—58. Baze de statuete . . . . 74—75
59. Fragment de relief. 75
60. Suport de masă în chip de panteră . . . 75
61. Suport în chip de barză 75
62—63. Reliefe creştine găsite într'un mormânt . 76
64. Statuetă a zeiţei Aphrodite 77
65. Statuetă a zeiţei Epona 77
66. Figurină de terracotă 77
67—68. Jucării de copii în chip de copil cu gâscă . . . . 77—78
69. Sigillaria în chip de cal 78
70. Sigillaria în chip de câine 78
71. Tipar de lut pentru statuete 79
72. Fundul unei străchini de lut cu reprezentarea unui hermafrodit călare pe o leoaică. 79
73. Tipar de lut pentru statuete 80
74. Chip de calcar cu inscripţie votivă pentru M. Aureliu 80
75. Partea posterioară a aceluiaş chip . . . 8
76. Relief funerar, cu reprezentarea Dioscurilor în frontispiciu 83
77. Relief de marmoră: torso bărbătesc . . 86
78. Fragment din inscripţia unui monument creştin 87

Mănăstirea Hurezi în 1731

1. Planuri şi perspective de Weiss, Inginer-Obrist . 89

Cronică

1. Biserica Porumbiţei din Gura-Sărăţei—Buzău. 92
2. Biserica din Valea Botei, com. Gura-Sărăţei Buzău 92
3. Piatră mormântală din bis. fostului schit Drăgăneşti—Teleorman 93
4. Capitel sculptat găsit în ruinele palatului lui Ştefan-cel-Mare din Vaslui 94
5. Piatră mormântală dela bis. din Călineşti—Prahova 94

Erată

1. Vederea din faţă a uneia dintre bisericile mici din Coţofeni-Dolj 96
2. Sculptură dela bis. din Brădeşti-Dolj 96

PORTRETELE LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

ŞI ALE

FAMILIEI SALE

Cu prilejul comemorării morţii lui Constantin Brâncoveanu am găsit potrivit a da şi iconografia lui şi a familiei sale.

Cel mai vechiu tip, cu o ciudată coroană, de catifea şi stofă de aur, care nu se întâmpină aiurea (dar literele sunt cele obişnuite pentru secolul XVII-lea şi inscripţia e în bună stare) e cel dela Mamul. Domnul are mustăţile supţiri caracteristice, o barbă mică neagră şi părul încă neras. Tânără apare şi Doamna. Cei patru băieţi, cele şase fete sunt încă în fragedă vârstă.

La Mogoşoaia, biserică isprăvită de Brâncoveanu ca proprietar, înainte de Domnie, pictura a fost de sigur refăcută, de un foarte bun meşter. Chipul Domnului e *ţinut în curent* cu o vârstă mai înaintată: mustăţile lungi cad în jos, barba e bogată, chipurile fiilor săi sunt expresive, deşi se aseamănă prea mult între ele. Pe lângă figura, şi ea refăcută, a Doamnei, cu faţa rotundă, grasă, apar Domniţele în portrete ca acelea ale fetelor lui Duca-Vodă dela Cetăţuia[1]), purtând pe cap căciuli (afară de Maria, care e Doamnă a Moldovei, ca soţie a tânărului Duca). Aici coroanele sunt de metal, dar tot închise, nu cu obişnuitele ramuri din trecut.

La Surpatele «bunul şi înţeleptul şi prea lăudatulă Domn» e în deplină bărbăţie, cu barba plină, dar neagră. Băieţii, fetele sînt mai de vârstă; doi din ei, trei din ele *(patru* sunt cele mici; numai la Mamul sînt, de toate, şease) au aceiaşi înnălţime cu părinţii. Poartă coroane à fleurons.

Cevà *mai înainte* punem chipurile de la Hurezi (biserică şi paraclis)[1]) dintr'o şi mai zdravănă bărbăţie. Doamna are încă multă tinereţe, în faţa foarte bine redată. Copiii sunt încă mai mărunţi în cea d'intâiu pictură, care dă numai pe băieţi. In cealaltă, Maria e Doamnă, Ilinca şi Stanca sînt mărişoare, dar Constantin, cel mai mare din fii, e doar un copilandru.

Bătrâneţea apare la Doiceşti (aceleaşi coroane închise şi Domniţele cu căciuli ca la Mogoşoaia). Fetele sînt toate 7 de aceiaşi mărime ca şi a Doamnei, vădit îmbătrânită; numai aici Constantin şi Ştefan au mustăţi; între tipurile lor este o oarecare deosebire.

Să adăugim că mai cunoaştem pe Brâncoveanu şi prin medalia lui «jubilară», pe care a studiat-o d. C. Moisil în «Buletinul societăţii numismatice» pe 1914, arătând şi notabilele deosebiri ale tipu-

[1]) Reprodus în acest Buletin, a. VI (1913, p. 171.

[1]) Reproduse în acest Buletin, a. I (1908), pp. 59 şi 157.

http://patrimoniu.gov.ro

lui în deosebitele forme ale aceleiaș medalii.

Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. fostei m-tiri Mamul.

Și, în sfârșit, avem picturi datorite unor meşteri apuseni. Sunt numai două: una,

http://patrimoniu.gov.ro

litografiată de un sculptor venețian, Ale-

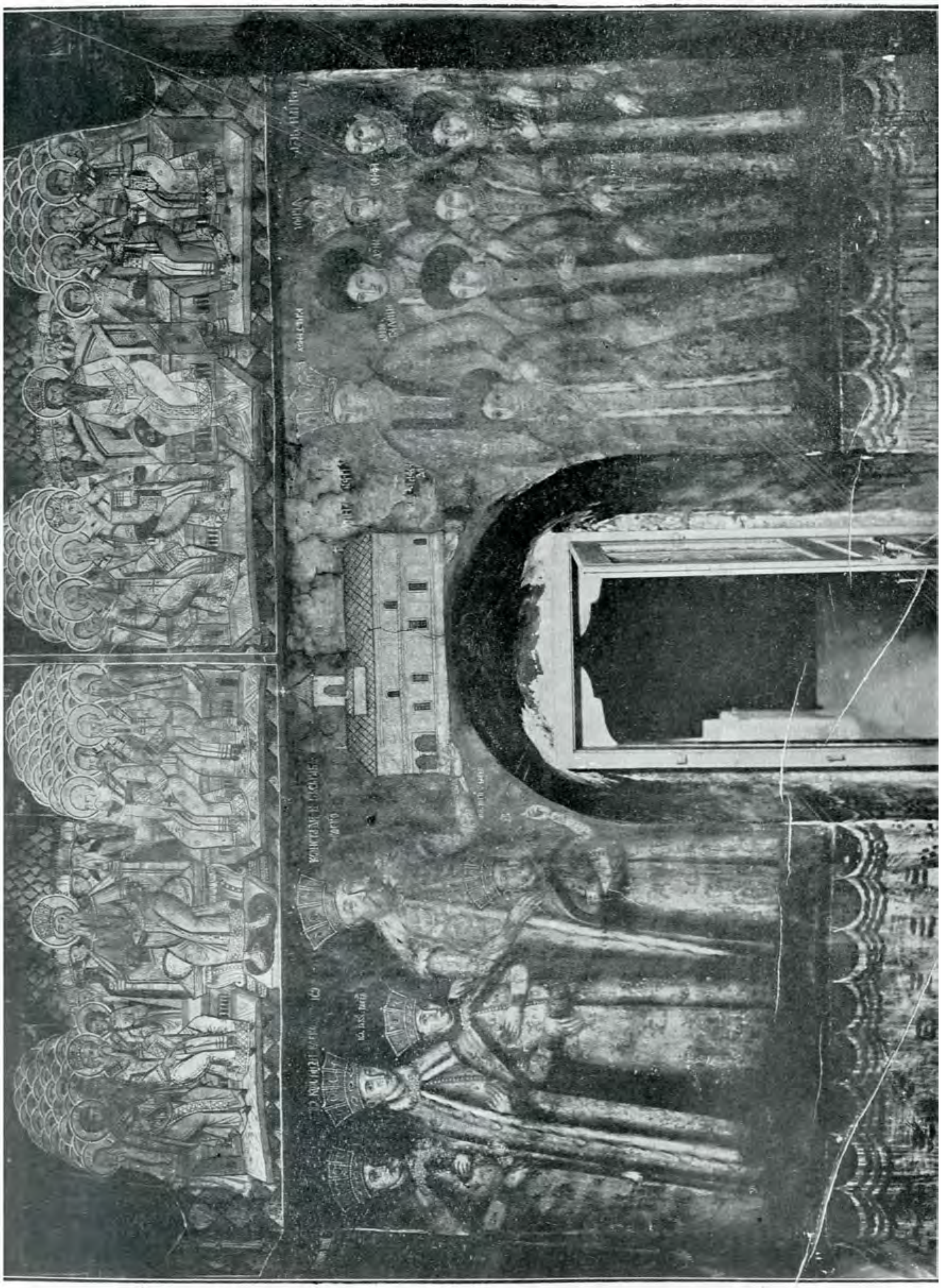

xandru Devia (a Via), împodobește edi-

ția, plătită de Brâncoveanu, a Lexico-
nului lui Varinus. Domnul e înfățișat cu

http://patrimoniu.gov.ro

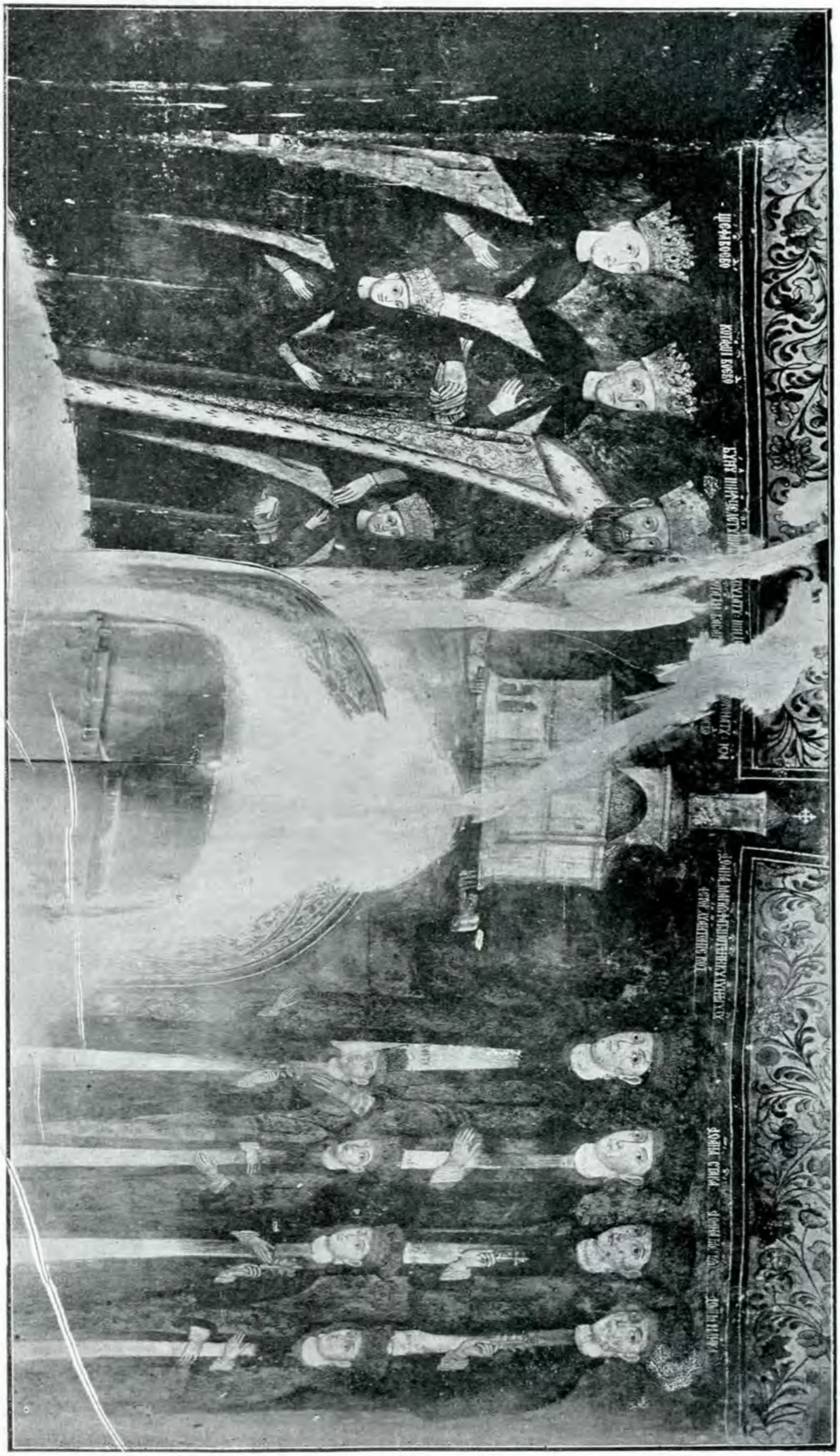

Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. fostei m-tiri Surpatele.

http://patrimoniu.gov.ro

hlamida peste o haină de brocard de Veneția cu brâu; pe cap poartă un calpac unguresc, împodobit cu o copcă de pietre scumpe purtând trei pene de struț. Jos sunt armele țării: inițialele N. E. arată pe pictorul necunoscut.

Del Chiaro împodobește și el cartea lui despre «Revoluțiile Țării Românești» cu un chip al lui Brâncoveanu bătrân. Nu greșim, de sigur, afirmând că e o simplă copie a celui din Lexicon, afară de agrafele ce țin surguciul și hlamida, până la stema munteană cu foile de palmier care o înconjură. Nouă sunt însă, chipurile beizadelelor, păstrate (Ștefan și Radu grași, Constantin și Matei slabi). La toți e exact acelaș costum, și ne întrebăm dacă *desemnatorul n'a reprodus chipurile din cutare biserică*. Ar fi un caz interesant de utilisare pentru pictura occidentală a zugrăvelii noastre.

N. IORGA

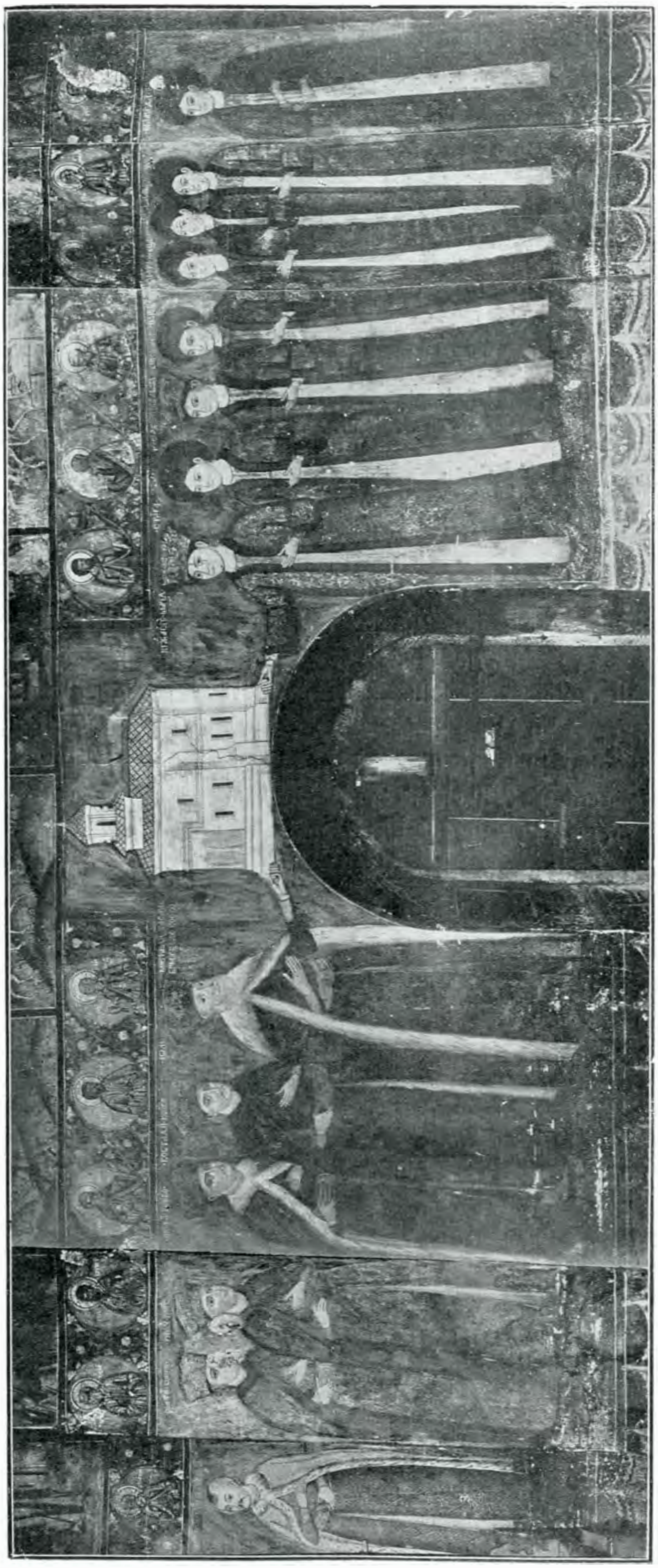

Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. dela Doicești.

RÉSUMÉ

PORTRAITS DU PRINCE CONSTANTIN BRÂNCOVEANU ET DE SA FAMILLE

On a conservé des portraits du prince de Valachie Constantin Brâncoveanu, supplicié à Constantinople en 1714, et de sa famille, dans les églises de Mamul, Mogoșoaia, Surpatele et Hurezi. Ils correspondent à différentes époques du règne de Constantin. L'illustration de ce numéro présente ces peintures certainement intéressantes.

Un portrait de Brâncoveanu, gravé par Alexandre Devia (a Via) de Venise, orne l'édition publiée sous les auspices de ce prince du Dictionnaire de Varinus. Il est reproduit dans les *Rivoluzioni della Valachia* de Del Chiaro. On y a ajouté les portraits de ses quatre fils, copiés, vraisemblablement, sur les aquarelles d'une église valaque.

http://patrimoniu.gov.ro

Fotografie din 1904.

1. Ruina vechei biserici Sf. Nicolae Vechiu din Ploești.

TÂMPLA ȘI TRONUL ARHIERESC

ORIGINI ȘI CARACTERE

TÂMPLA

Lămurind originea și caracterul sfeșnicelor din bisericile noastre—o creațiune românească desvoltată mai ales sub înrâurirea italienească—ne rămâne, pentru a împlinì studiul mobilierului nostru bisericesc, să facem acelaș lucru cu privire la tâmplă și tronul arhieresc.

Deși toate fac parte din acelaș mobilier, cercetarea acestora din urmă ne va duce cu totul pe altă cale decât aceia aflată în cercetarea celor d'intâi.

Tâmplele, așa cum le cunoaștem în plină epocă brâncovenească, sculptate în lemn cu o neasemănată finețe și aurite în întregime, nu sunt o creațiune a țării și nici măcar o formă străină adusă și desvoltată cu încetul pe pământul ei, ci un împrumut, luat dintr'o dată, pedeantregul, dela străini.

Dar această formă de tâmplă nu e singura pe care o aflăm în bisericile românești, ci ne stau în față două modele de tâmple, deosebite între ele ca stil, ca origini, ca materiale: unul e popular, românesc, de zid; altul e străin, sculptat în lemn, numai florituri.

Asemănarea între unele și altele stă numai în forma generală, în numărul și rânduiala icoanelor cerute de canoane.

http://patrimoniu.gov.ro

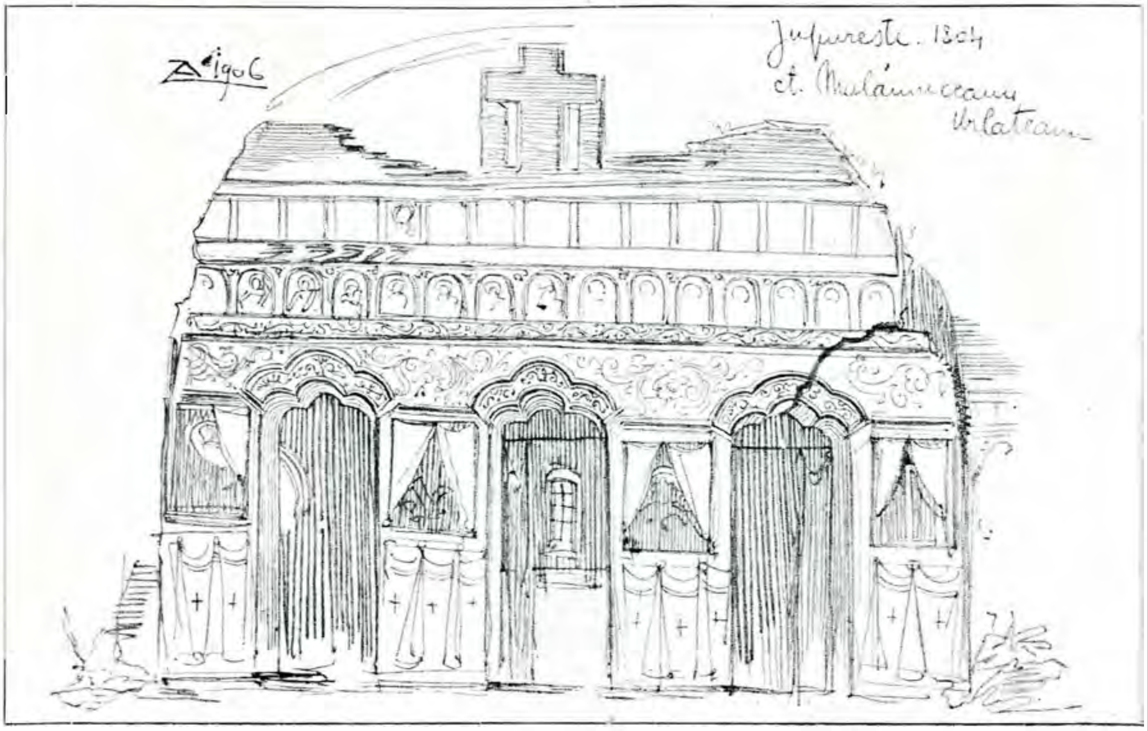

2.

Tâmpla bisericii din Jupureşti-Prahova.

MODELUL ROMÂNESC, cel popular, e făcut în întregime de zid. El are, potrivit datinei, în partea de jos trei deschideri: uşa împărătească în mijloc şi cele două uşi ale arhanghelilor în lături, câte trele încheiate în partea lor de sus în formă de accoladă (simplă ori îndoită), în trilob sau în simplu arc de cerc. Intre uşi icoanele împărăteşti, iar d'asupra acestui ordin de arcade alternate cu icoane, un brâu împodobit cu viţe, apoi două rânduri de firide, puţin adâncite, cu icoane: profeţii şi evangheliştii, iar sus de tot, în mijlocul tâmplei, crucea răstignirei, făcută de asemenea din zid.

Icoanele sunt lucrate *al Jresco,* iar în locul rămas gol împrejurul lor, pe brâe ca şi în latul uşilor, până pe poalele tâmplei, sunt zugrăvite, tot *al fresco,* ornamente simple, rustice, în colorile obişnuite ornamentării româneşti: albastru, galben, roşu, negru.

Când biserica e mai mare şi mai bogată, în locul picturii ori alături de ea, sunt ornamente modelate cu relief uşor, într'un amestec de var şi ipsos.

Modele

Tâmpla bis. din Jupureştii Prahovei, (fig. 2) pe valea Cricovului-sărat—locaş căzut în ruină — are ca podoabe numai zugrăveala pe forma firidelor şi brâelor, cu intrături şi eşituri scoase din plin în tencuială. Arcurile celor trei uşi, în trilob scund, sunt zugrăvite în colori mai închise; timpanele dintre ele, din potrivă, în forme şi colori mai uşoare.

Partea de deasupra celui de al doilea rând de firide, drepte, e năruită, ca şi tencuiala şi zugrăveala crucei Răstignirii.

Biserica din Jercălai (fig. 8), interesantă prin felul în care naosul e despărţit de pronaos, are o tâmplă asemenea celeia din Jupureşti, de care nu e departe, şi e, tot ca şi ea, aproape o ruină.

In pronaos se vede iconostasul cu baldachin ţinut pe doui stâlpişori răsuciţi.

Tâmpla bisericii din Vărâţi, judeţul

http://patrimoniu.gov.ro

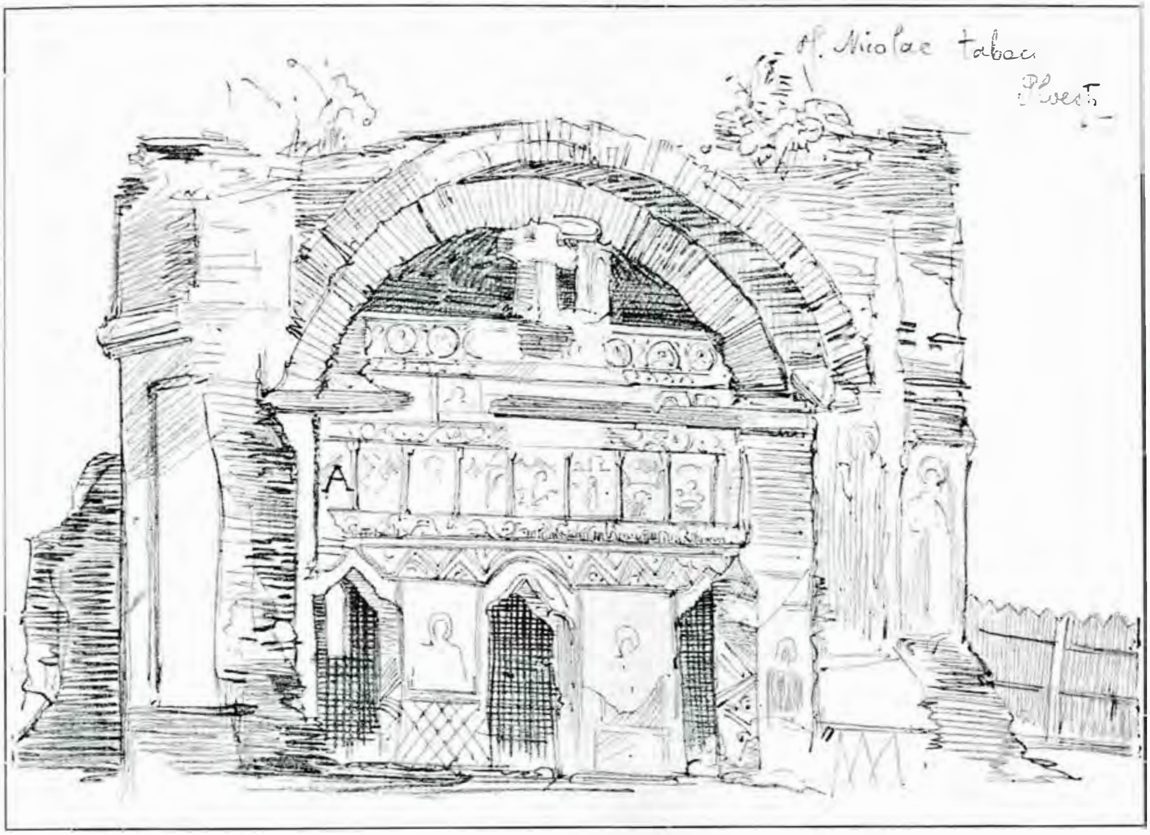

3.
Ruina vechei biserici Sf. Nicolae Vechiu, Ploeşti.
(Desen făcut în anul 1902)

Prahova (fig. 9), de zid, are arcul celor trei uşi în trilob, dar «lobul» din mijloc e ascuţit, nu rotund.

Tâmpla bisericii sf. Nicolae din *Tabacii* Ploeştilor—o pitorească ruină în marginea de răsărit a oraşului—e mai interesantă decât toate.

In ea sunt alăturate, suprapuse ca în filele unei istorii, cele trei feluri de împodobire ale tâmplelor româneşti; model dispărut odată cu uitarea meşteşugului picturii *al fresco*.

Aceste trei stări prin care a trecut tâmpla se văd bine în locul însemnat cu litera A pe figura 2.

Intâia oară tâmpla a fost dreaptă: un perete zugrăvit, fără ciubuce eşite, fără firide intrate. Alături de icoane se desvoltă ornamentul din ramuri încolăcite, vinete, pe un fund cenuşiu.

Mai târziu zugrăveala aceasta fu acoperită cu o alta făcută pe un strat de tencuială, din care acum se scoate rotunzitura brâelor şi relieful stâlpişorilor dintre icoane.

Detaliul din pagina următoare (fig. 4) reprezintă, în mijlocul lui, aceasta a doua zugrăvire. Pe brâul dintre cele două rânduri de sfinţi sunt frunze verde-închis. Pe cel de jos ornamente cu firul uşor al florilor de câmp.

La a treia şi cea din urmă zugrăvire stâlpişorii dintre icoane şi brâele fură îmbrăcate cu frunze în relief, aşa cum se vede în dreapta fig. 4 şi pe desenul mai amănunţit din fig. 6 şi 7.

http://patrimoniu.gov.ro

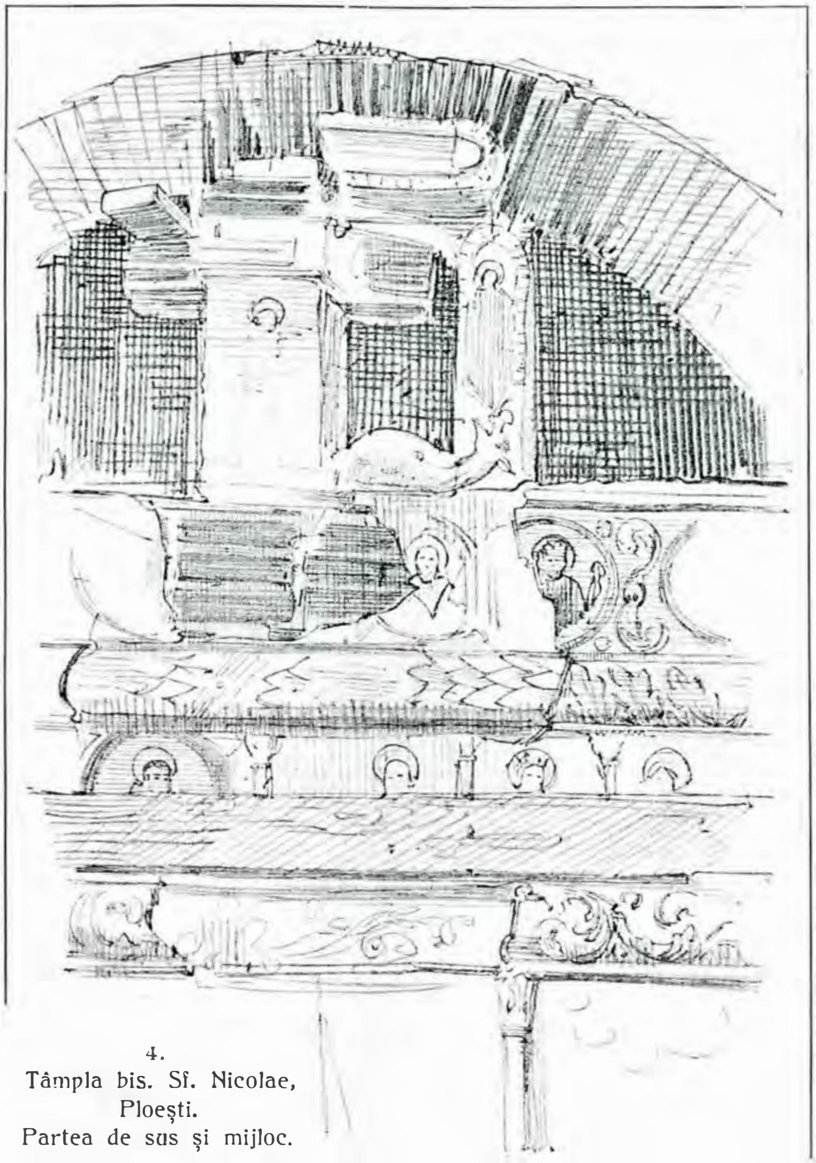

4.
Tâmpla bis. Sf. Nicolae, Ploeşti.
Partea de sus şi mijloc.

Ornamentarea în acest fel de amestec de var şi ipsos, modelat proaspăt pe loc, nu e ceva neobişnuit în arhitectura noastră. Când piatra era greu de găsit şi de lucrat, sistemul acesta, cu toată fragilitatea lui, fu întrebuinţat chiar şi pe din afara bisericii. Stavropoleos, înainte de restaurare, avea brâul şi alte înflorituri astfel lucrate.

Biserica sf. Gheorghe nou din Craiova păstrează, în parte, asemenea ornamente pe brâul ei de afară.

*

Simple prin felul construcţiei şi al împodobirei; atât de strâns legate de arta populară, în cât, fără îndoială, multe dintre aceste tâmple de zid au fost lucrate de meşteri ţărani, ele se alătură împreunându-se cu interiorul şi decorarea lui mai firesc decât tâmplele de lemn.

Spatele spre altar, care la cele de lemn rămâne ca o goală legătură de bârne şi pervazuri, la tâmpla de zid el e un perete drept potrivit pentru icoane, aşa cum se vede în privirea din altar a tâmplei bis. Sf. Nicolae din Ploeşti, în fig. 5.

http://patrimoniu.gov.ro

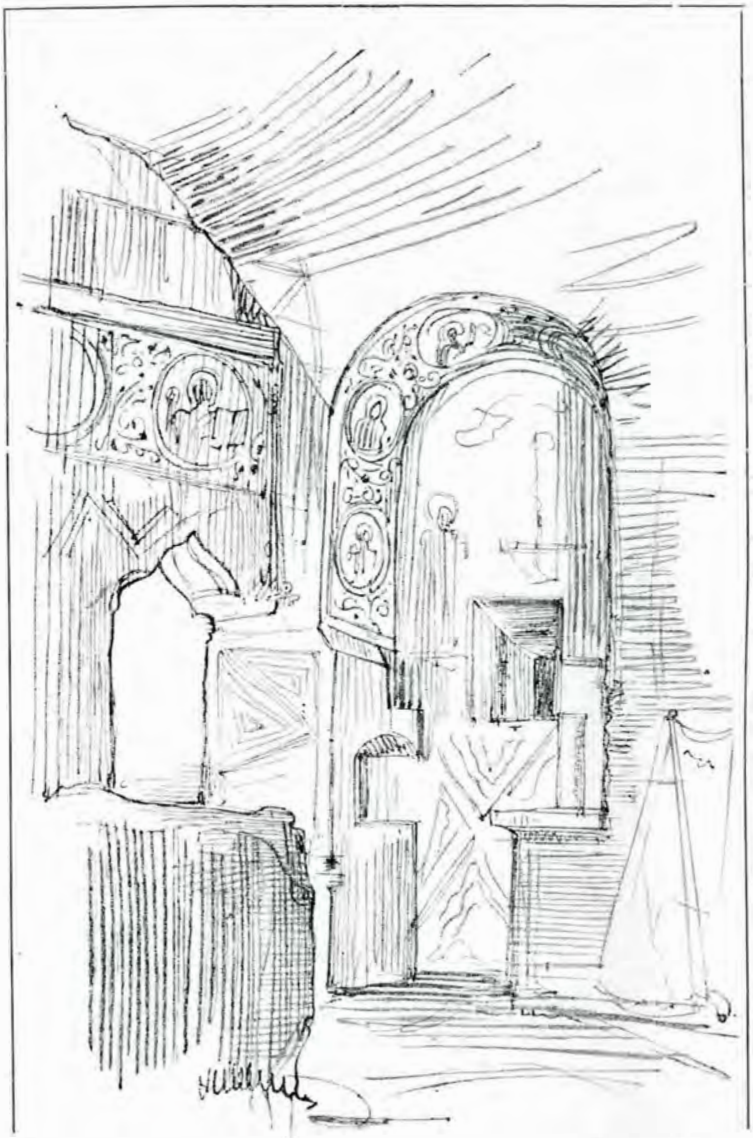

5. Ruina bis. Sf. Nicolae Vechiu din Ploești. — Vederea altarului cu spatele tâmplei.

Minunata ruină a acestei tâmple, bătută de viscolul și ploile a 60 de ani — de când biserica ei a căzut — acum abia se mai ține. Bolțile nu o mai apără de ploi, cari îi slăbesc temelia, și ea se înclină într'una.

Culorile frescei își au însă limpezimea întreagă.

Restaurarea, care va păstrà rămășița acestui altar, i-ar întări temelia slăbită și ar reface bolta care acopereà nava în fața tâmplei, păstrând-o vremelnic pentru orașul care nu are alt lucru mai vechiu ca ea, decât biserica Domnească, ctitoria lui Matei Vodă, pierdută prin nenumărate prefaceri.

Ințelegerea pentru lucrurile frumoase din trecut va face întâiul început pentru păstrarea lor într'un județ care, bogat în arta veche, s'a silit până astăzi să o risipească; se va trezi în aceiaș vreme pietatea ce s'a sfiit să dărâme altarul bisericii pierite, dar e atât de slabă că îl lasă, părăsit, drept adăpost animalelor.

DETALII DIN TÂMPLA BIS. SF. NICOLAE

6. Medalion din rândul de sus al sfinților.

7. Ornamentul de pe brâul mijlociu.

http://patrimoniu.gov.ro

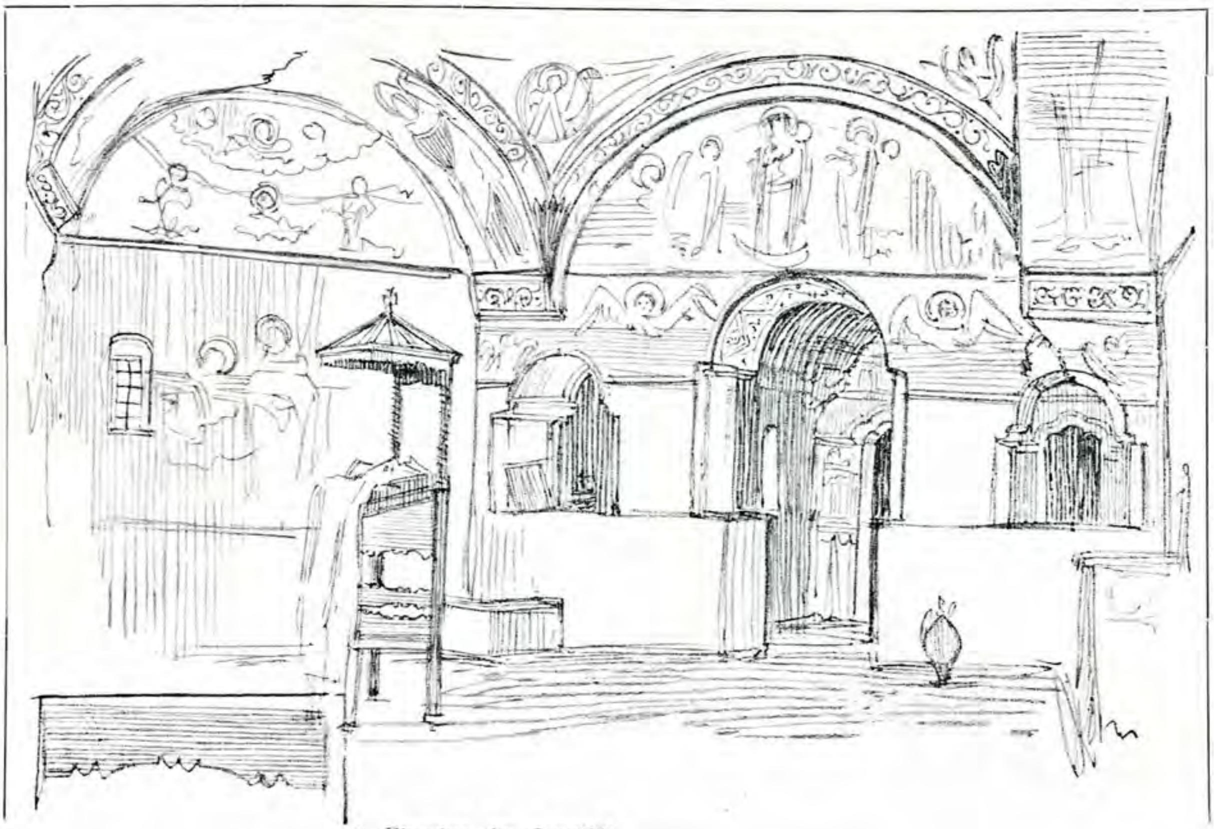

8. Biserica din Jercălăi. Vederea pronaosului.

9. Tâmpla bis. din Vărăţi. Alături, jos, detaliul dintr'o troiţă.

Tâmple populare din lemn nu cunoaştem, cu toate că în lucrarea acestui material arta noastră ţărănească e de o neîntrecută iscusinţă. Chiar bisericile de bârne, pe care le ştim, bogate în cioplituri şi forme, au tâmplele lor tot din lemn, dar simple, prea simple pentru a găsi în ele urma unei arhitecturi: Un perete pe care sunt înşiruite icoane. Mai mult lucru de zugrav, decât de cioplitor în lemn.

Din asemenea începuturi amorfe nu e nimeni îndreptăţit a crede că au urmat complicatele tâmple brâncoveneşti.

Deci la tipul tâmplelor de zid se opresc formele pământene ale tâmplei, strâns legate de arta noastră bisericească ca şi de arta populară, prin formele golurilor, prin spiritul împodobirii.

Unii meşteri pricepuţi în crestături imitară în mod destul de stângaciu tâmplele cele bogate: dar de aci nu se născu un gen organic şi deci trainic.

Dovadă tâmple ca cea din Târgovişte, fig. 11.

http://patrimoniu.gov.ro

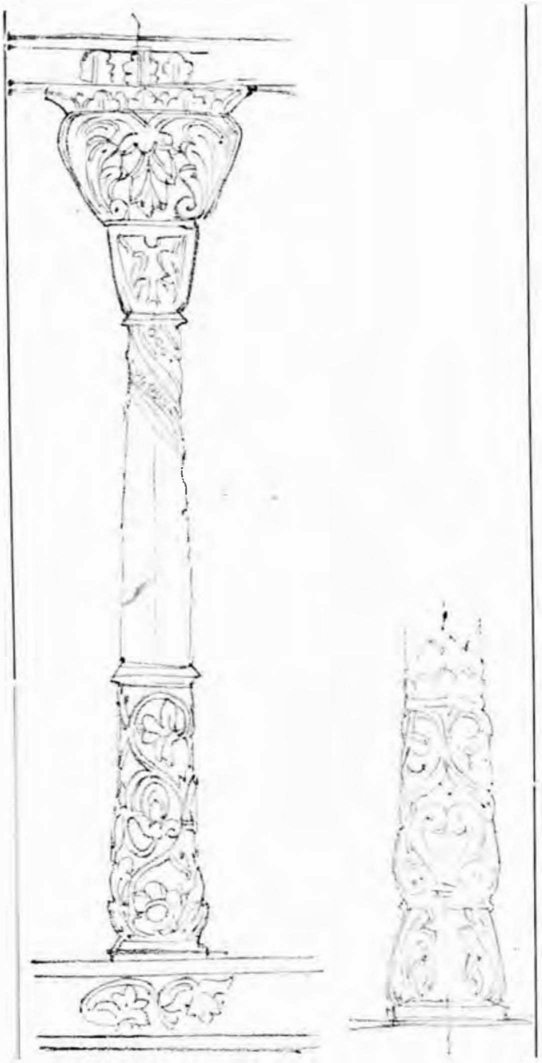

10. Tâmpla vechei Mitropolii din Târgovişte.
Stâlpişori între icoane.

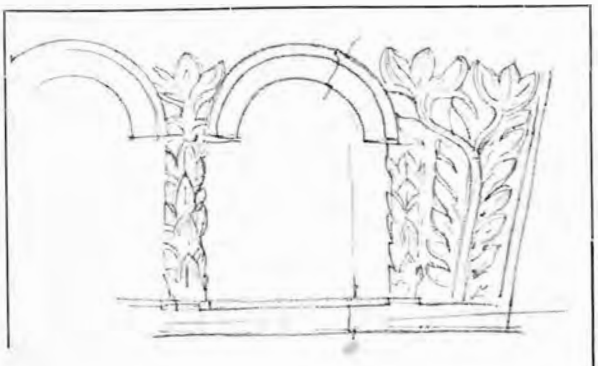

11. Fragment de tâmplă, Târgovişte.
(Imitaţie rudimentară după modelul de tâmple străine).

12. Fragment, Mirceşti-Răuceşti, jud. Neamţu.

MODELUL STRĂIN, de o vechime pe pământul românesc ce nu trece, cred, de 300 de ani, alcătuit şi el după aceleaşi canoane, are toate elementele din care e clădit — stâlpi, stâlpişori, brâuri, chenare şi timpane — acoperite cu o sculptură fără de seamăn de complicată, lucrată cu o chinuitoare răbdare.

Auritura care îmbracă acest fel de tâmple le dă o înfăţişare cu totul orientală.

Intre tipul tâmplelor ţărăneşti, de zid, şi acesta de lemn sculptat; între nebunia de forme şi florituri a acestora şi formele cumpătate ale artei populare, nu stă nici o legătură, nici o formă de trecere, care să mărturisească originea locală şi nici măcar desvoltarea în hotarele ţării a tâmplelor celor bogate. Originea şi desvoltarea lor nu o putem afla decât la străini. Căci, negreşit, dela simplitatea firească oricărei isvodiri la începutul ei şi până la această formă ultimă, în pragul decadenţei, a fost un drum lung şi noi nu avem dovadă că măcar o parte din el să fi trecut prin ţara noastră.

Stilul acesta, ajuns la lipsa de măsură în împodobire ca şi la moliciunea formelor florale, conduce căutarea originilor lui către Orientul bizantin.

Găsirea în formele sale a multor elemente din Renaştere, nu ne poate îndrepta

http://patrimoniu.gov.ro

13.
Fragmente de tâmplă,
Brănești-Ilfov.

a) Stâlp intre ușile împărătești.

b) Idem.

c) Timpan între icoane

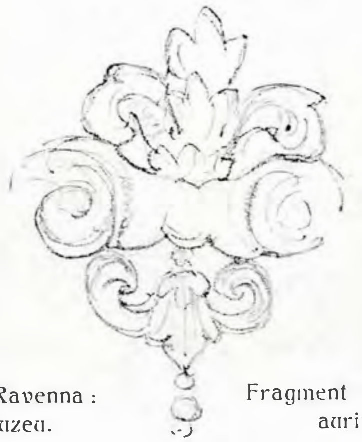

14. Ravenna: Muzeu. Fragment in lemn aurit.

spre Italia. Nu numai ultimele eflorescențe bizantine, dar chiar arta decorativă turcească au împrumutat flora Renașterii, au incrustat-o în masa lor și, astfel încărcată, au adus-o și la noi, două veacuri după ce ea se veștejise, pierind în decadență, pe pământul de unde răsărise.

De altmintrelea biserica română, născută și desvoltată sub ocrotirea Orientului, are toate elementele cultului: cântarea și odăjdiile, icoanele, până la o vreme, și limba slujbei, împrumutate dela Orientul bizantin.

Așa și tâmplele cele bogate de lemn.

Tâmpla luată din insula Cipru și dusă în muzeul Victoria-Albert din Londra, prin simpla ei alăturare de una dintre tâmplele românești, desleagă întrebarea și înlătură orice îndoială asupra originei acestora din urmă. Fig. 13.

La sfeșnice avem altoirea unei înrâuriri străine pe forme românești. Cu tâmplele scumpe nu e așa. Și e probabil că nu avem măcar de a face cu un împrumut trecut din Bizanț, ori mai de aproape, în mânile meșterilor români, ci cu lucruri făcute de meșteri străini, poate răbdătorii călugări greci, cari au adus și celelalte elemente ale cultului ortodox la noi și aiurea, — căutați fiind mai cu seamă pentru frumosul meșteșug al zugrăvelii *al fresco*.

Tâmplele aflate în unele biserici bulgărești la fel cu ale noastre, sunt, negreșit, de aceiași origine greacă. Căci dacă aceste înflorite podoabe ale credinței ortodoxe nu au putut să se nască în mijlocul strălucirilor brâncovenești, cu atât mai puțin lucrul acesta se putea petrece pe pământul bulgar, care nu cunoscu niciodată o asemenea strălucire. Iar tâmplele de o formă degenerată cu totul, asemenea decadenței mobilierului nostru, sunt o dovadă a strânselor legături dintre biserica noastră și biserica bulgară.

http://patrimoniu.gov.ro

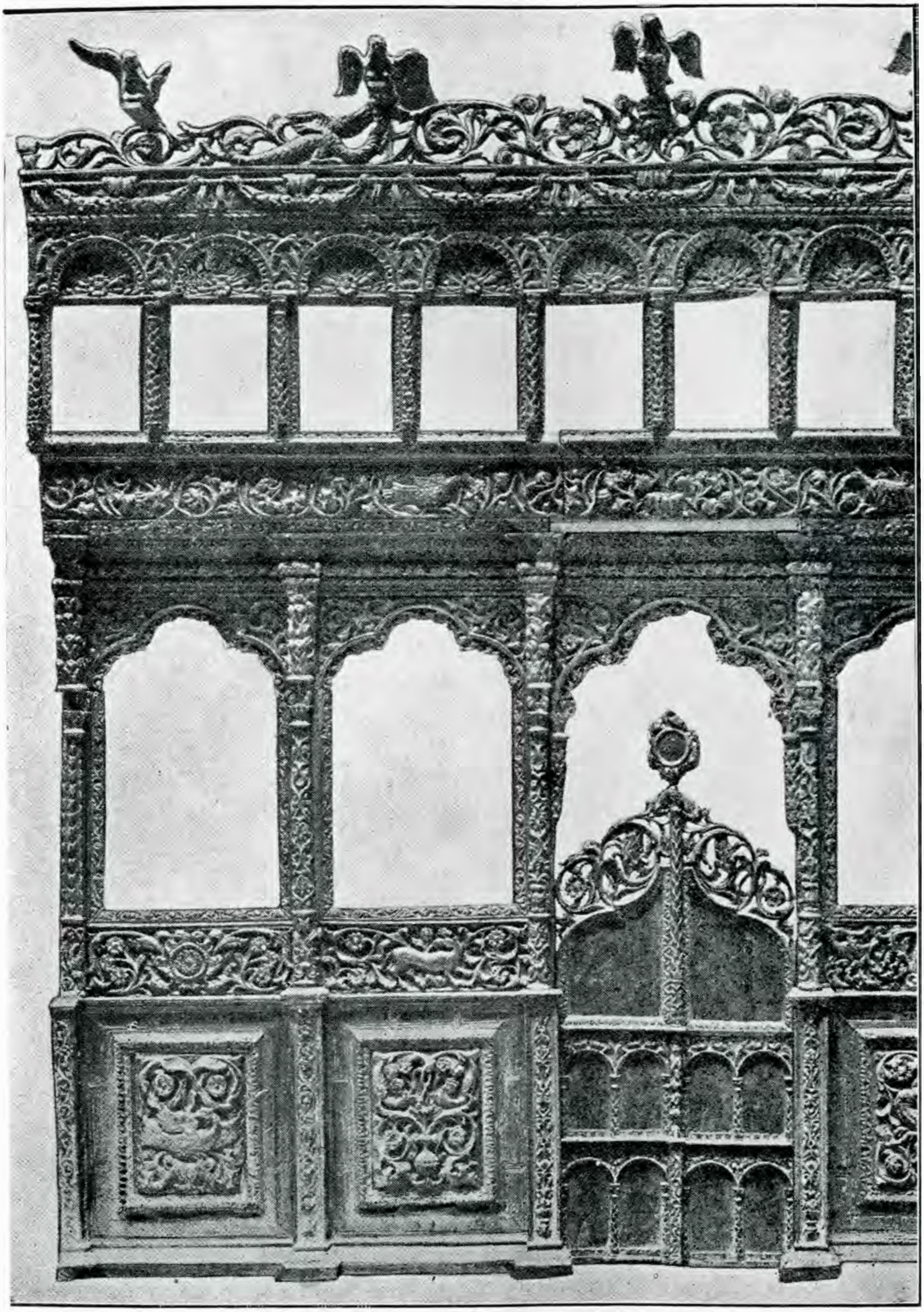

15. Tâmplă din Cipru, adusă în Muzeul Victoria-Albert din Londra.
Din: Griechische Sitten und Gebräuche aus Cypern (tafel 78) von Magda H. Ohnefalsch-Richter.
Dietrich Reimer Ernst Vohsen, Berlin 1913.

http://patrimoniu.gov.ro

16. Ceptura-Prahova.
Partea de jos a ușii altarului.

17. Pistoia. St. Domenico.
Podoabă sprijinind icoana unui altar lateral.

TRONUL

Potrivit datinelor, ori ce biserică are o strană destinată episcopului. Ridicată pe o treaptă sau două mai sus decât celelalte, ea capătă înfățișarea unui tron, acoperit uneori cu un baldachin ținut pe un spatar înalt.

Forma rămânând pretutindeni aceiași, bogăția amănuntelor și podoabelor lui sunt, după priceperea meșterilor, foarte deosebite dela o biserică la alta.

In chip natural vom avea: de o parte, modele populare, neatinse de înrâuriri străine; de alta, scaune episcopale lucrate sub aceste înrâuriri și de multe ori chiar de meșteri străini.

Modelul popular, pornind dela tronuri cari nu reprezintă nici un interes pentru artă, ajunge adeseori, cu mijloacele foarte simple ale unei construcții logice și împodobită cu ornamente tăiate din plin, până la forme și proporțiuni ce le fac să aibă tot atâta preț cât cele mai prețioase tronuri arhierești.

Tronul din Valea Petrii, Prahova, e un bun model popular. Stâlpii înalți ce-i țin spătarul ca și cei scurți, pe cari se sprijină brățarele, se odihnesc, câte doi, pe trupul unui delfin încolăcit, cu fața în sus.

Chipul acestui animal amintește scorpia, care formează brațul sfeșnicului din Mocești-Prahova ([1]). Mâna se reazămă de asemenea pe spinarea unui delfin cu botul așezat pe stâlpul cel scurt, iar cu coada înfiptă, drept îmbinătură, în stâlpul spătarului.

Polița pe care se șade e ținută în lături pe scânduri scobite în arc de cerc, cu creștetul crestat ușor, iar între ele și delfinii brățarelor sunt prinse 2 scânduri pătrate mai ușoare, în care sunt tăiate, pătruns, patru rozete închise fiecare în câte un cerc.

Tronul e simplu și are mult caracter în forme și podoabe.

*

Modelul din Bucovina, care se afla în pavilionul acestei țări românești la expoziția din 1906, poate fi socotit ca un tip mijlociu, între cel popular și cel nobil.

([1]) Acest Buletin, anul VII, pag. 23.

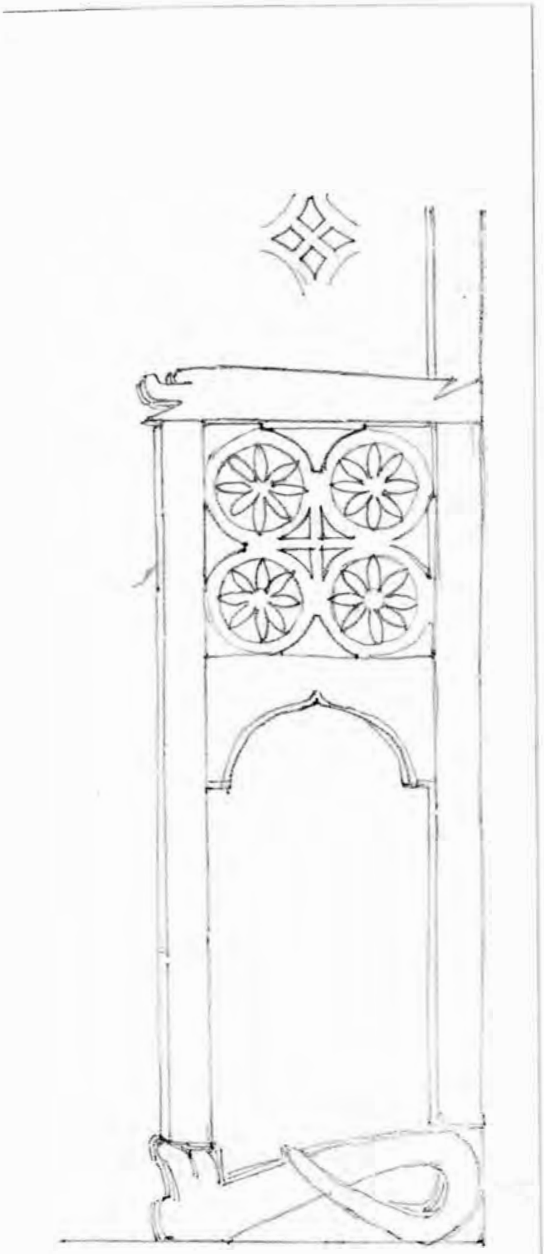

18. Tronul din Valea Petrii.

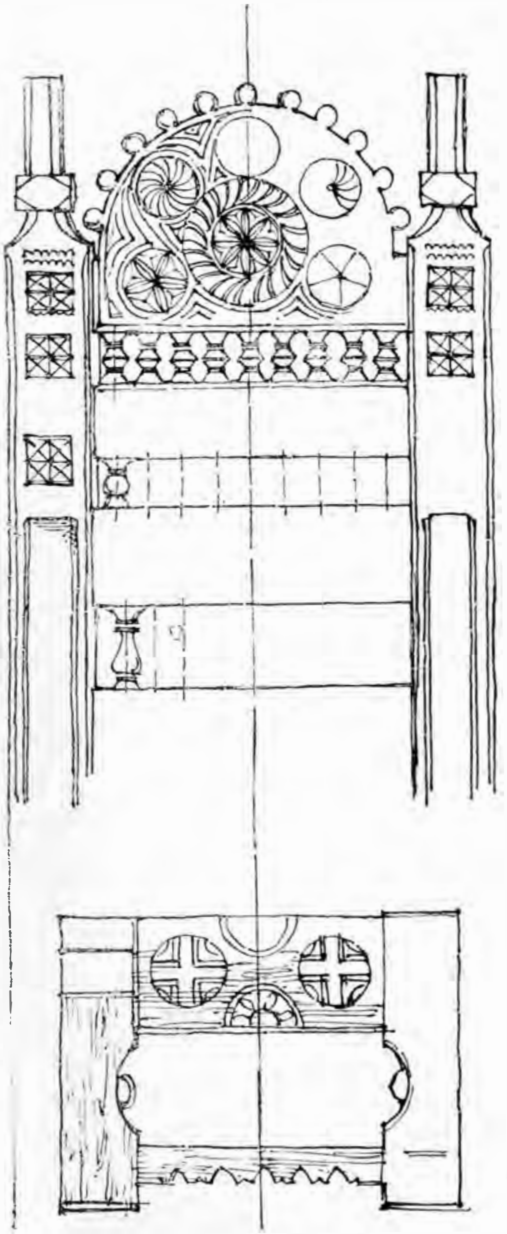

19. Tron arhieresc din Bucovina.

Căci de multe-ori se poate ca un scaun ‹u caracter popular să fi fost lucrat de ın meşter care văzuse modele străine; lacă însă el nu merge cu imitarea până a formele ornamentale, pe cari, cu ins-rumentele şi educaţia lui, nu le putea nterpreta decât greşit, ci se opreşte la orma generală, pe care o văzuse, deco-ând-o cu simplele şi sigurele mijloace ıle artei sale populare, — atunci tronul eşit din mânele lui poartă pecetea originalităţii acestei arte.

Astfel e acest tron bucovinean, asemenea cu care se găsesc şi prin ţară tronuri. El are, prin imitare, comun cu cele bogate, forma rotundă în care e încheiat spătarul, mărgelele ce o înconjură, ca şi stâlpişorii, mici ca nişte mosoraşe, care împodobesc, în trei rânduri de câte nouă, acest spătar.

http://patrimoniu.gov.ro

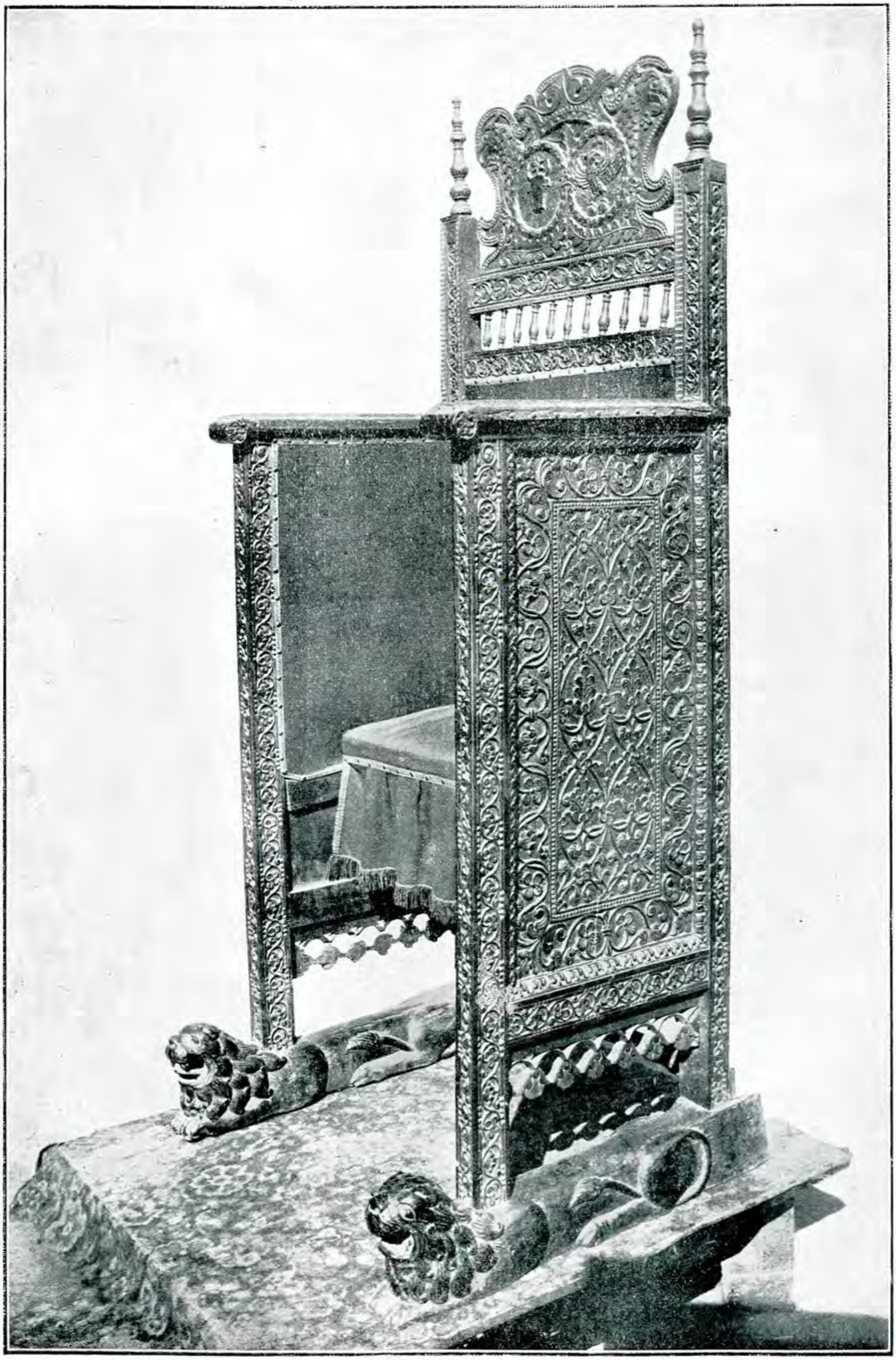

20. Tronul dela Stavropoleos.

http://patrimoniu.gov.ro

Modele de tronuri arhierești, prețioase prin forme și sculpturi fine, se găsesc acolo unde bogăția ctitorilor și dibăcia meșterilor au împodobit bisericile noastre cu tâmple, numai o floritură de sus și până jos; cu uși bătute în împletituri ușoare; cu amvonuri și tetrapoade tot asemenea lucrate în această sculptură a întregei noastre arte bisericești dela Matei-Vodă încoace — în care florile Renașterii sunt îmbinate de mâni orientale — unică, dela pervazul de piatră al unei uși până la argintăria candelelor și cărților sfinte.

Tronuri ca acelea dela Hurezi, paraclisul Mitropoliei din București și cel dela Stavropoleos sunt o mândrie a trecutului nostru artistic. Și dacă nu dau acestui trecut prețul unei originalități depline, ele măresc, prin frumusețea lor, strălucirea unei arte decorative ce înflori, vreme de două veacuri, pe pământul românesc.

Tronul din biserica Stavropoleos reprezintă epoca celui mai sănătos echilibru în desvoltarea ei. Niciodată o artă decorativă—luându-și lemnul drept material și aplicându-și iscusința la un lucru așa de simplu, cum e un scaun ca acesta — n'a ajuns la o creațiune mai nobilă. Construcția e tot așa de simplă ca și a tronului țărănesc, iar ornamentul — fără să-i ceară cel mai mic sacrificiu — desenează, cu relieful său ușor legat de natura și fibrele lemnului, formele ei curate. El nu așteaptă nici strălucirea poleirei și nici accentele coloarei.

Punem, fără sfială, cuvântul *monumental* lângă acest frumos scaun.

*

Intrebărei ce stă asupra originei tronurilor noastre îi aflăm răspunsul cercetând tot spre răsărit.

Modelele cele prețioase de tronuri arhierești au, e drept, ca și tâmplele de origine orientală bine hotărîtă, multe elemente decorative din Renaștere. Dar faptul că în Veneția se găsesc elemente decorative asemănătoare cu unele părți din mobilierul de care ne ocupăm, nu e îndestulător, nici de natură a ne face să căutăm originea tronurilor spre Italia.

21.
Ornament de pe ușa bisericii Colțea.

22.
Stâlp de pălimar. Muzeul Correr: Veneția (1).

(1) *Guida ilustrata del museo civico Correr* arată, la pag. 30: parapetti in legno che ornavano già la scala della famiglia Agnella o Agnello a Santa Maria Mater Domini. Sono di stile gotico (?) del sec. XV.

E un stâlp inalt de aceieaș grosime cu stâlpii tronurilor noastre; ornamentul lui, asemănător cu al lor, e mai reliefat și prin intorsături aproape și de cele de pe unele uși bisericești dela noi. Foto Naya 3241, Veneția.

http://patrimoniu.gov.ro

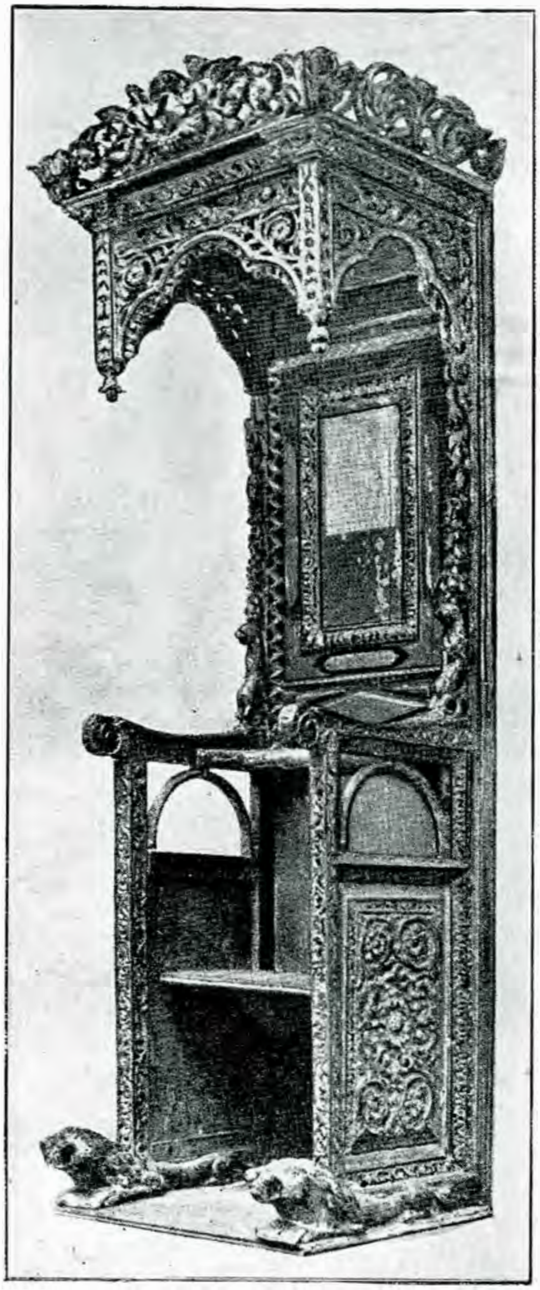

23. Tron din insula Cipru,
(din aceiaşi publicaţie ca şi tâmpla dela p. 63).

Capul de pălimar (fig. 22), aflat în muzeul Correr din Veneţia, e identic cu stâlpul ce ţine brăţarul tronurilor noastre episcopale. Tot în Veneţia se găsesc icoane încadrate în sculpturi asemenea celor de pe tâmplele româneşti.

Fragmentul aflat în bis. St. Domenico din Pistoia, ca podoabă a unui mic altar (fig. 17), e asemănător cu ornamentele cari coronează tâmplele româneşti. Dar aceasta şi orice alte asemănări ca ea, destul de greu de găsit în Italia, nu dovedesc înrudiri mai strânse între două arte cari s'au desvoltat la două veacuri departe una de alta.

Ele dovedesc legătura dintre arta veneţiană şi cea orientală, învăţătoarea noastră. Iar formele de flori, de viţe, caracteristice sculpturii Renaşterii, pe care le găsim la tronurile episcopale româneşti, ca şi la tâmplele şi uşile bisericilor noastre, sunt elemente împrumutate de arta bizantină ca şi de cea turcească curată şi aduse de ele la noi.

Astfel se înţelege cum, multă vreme după căderea în barocul grosolan şi în decadenţă a artei decorative a Renaşterii, la noi se ornamenta — mobiliere şi argintărie—cu florile fine din epoca sănătoasă a Renaşterii. Formele, cari au evoluat şi au ajuns fireşte la decadenţă în mânile creatorilor lor, — aceleaşi forme au rămas ca şi împietrite în mânile meşterilor din Orient.

Tot în muzeul Victoria-Albert din Londra se află un tron adus din insula Ciprului. Forma lui desleagă, ca şi pentru tâmple, originea tronurilor noastre celor bogate.

Bulgaria a dobândit, din aceleaşi origini, aceleaşi forme ca şi noi, şi aceiaşi decadenţă a lor o găsim dincoace şi dincolo de Dunăre.

AL. M. ZAGORITZ

http://patrimoniu.gov.ro

RÉSUMÉ

Pour compléter l'étude des origines et des caractères du mobilier des églises roumaines, il faut encore examiner le fronton de l'autel et le trône.

Les recherches sur le fronton nous montrent deux types bien différents:

a) Un modèle, populaire, en brique, commun aux petites églises de campagne, qui porte l'empreinte d'un travail paysan.

D'habitude ce mur sépare la nef de l'autel; il est couvert d'un enduit sur lequel sont peintes al fresco des «icônes» et des ornements.

Quelques frontons en brique ont de larges profils horizontaux et des niches de faible profondeur, pour les „icônes": fig. 2.

Les plus riches des frontons populaires sont ornées de colonnettes, de feuilles et de rinceaux modelés sur place, dans un mélange de chaux et plâtre: fig. 1, 3, 6, 7.

Ce modèle a disparu avec la disparition de la peinture al fresco.

b) Un modèle de fronton en bois sculpté et doré, d'origine étrangère et de caractère oriental. Ancien de trois siècles, il se trouve dans les riches églises du pays. Sa sculpture finement travaillée — à jour sur les grands profils horizontaux — porte la flore de la Renaissance italienne, caractéristique de la sculpture décorative de l'époque de Brâncoveanu, mais affinée par l'Orient byzantin, d'où ce modèle de fronton a été apporté.

Toute discussion sur son origine est superflue quand on compare tel fronton de l'île de Chypre (fig. 15) avec celles de nos églises.

Le trône, siège destiné à l'évêque ou au Voévode, nous présente, dans la même composition générale, une variation qui va de la simplicité rustique (fig. 18) empreinte de noblesse jusqu'à la richesse d'ornamentation des frontons d'origine orientale.

Ce trône de Chypre (fig. 23), d'une décoration un peu décadente, nous indique précisément la provenance de cette partie de notre mobilier.

Des artistes populaires ont quelquefois créé des trônes comme celui qui était dans le pavillon de la Bucovine à l'Exposition générale roumaine de 1906: fig. 12.

En somme notre mobilier religieux, dans ses exemplaires simples, a des formes populaires et originales; tandis que les frontons et les trônes chargés d'ornementations et de dorures sont d'origine orientale byzantine.

http://patrimoniu.gov.ro

VECHILE CETĂȚI ROMÂNEȘTI

DUPĂ CONTELE DE LANGERON

Nici unul din streinii pe cari împrejurările i-au adus a cunoaște în chip direct și mai temeinic Țările Române, nu ne-a lăsat asupra vechilor noastre cetăți relații de total atât de amănunțite și interesante ca Contele de Langeron, general francez, emigrat în serviciul Imperiului rusesc. Intr'adevăr, în memoriile sale asupra campaniilor întreprinse de Ruși împotriva Turcilor la 1806—12 (ed. în Documentele Hurmuzaki, sup. I, vol. III, pp. 70—390), campanii în care personal a avut un însemnat rol militar, Langeron descrie — în legătură cu luptele date pentru scoaterea din mânile Turcilor a fostelor cetăți românești nistriene și dunărene — însăși aceste cetăți: Hotinul, Benderul, Cetatea Albă, Chilia, Ismailul, Brăila, Giurgiul și Turnul. Așa fiind, e bine, credem, să se pună în evidență, în chip mai deosebit, aceste descrieri și în paginele publicației de față.

In genere, observă dela început generalul francez (Ibid., p. 83), cele mai multe din cetățile turcești (ale Țărilor Române) — cari, de obiceiu, nu sunt decât niște castele simple cu patru laturi— nu se pot compara, ca valoare, nici măcar cu cetățile timpului său de a patra mână, fiind construite tct după sistemul vechiu — „cu turnuri și turnulețe din sec. XIV“. Căci, explică el, când întâmplările războinice sau cursul vremii strică aceste turnuri și turnulețe, Turcii au grije a le reface întocmai. Mărturie prețioasă din punct de vedere arheologic, întru cât confirmă părerea că zidurile de azi ale Cetății Albe și Hotinului — singurele ce ne-au mai rămas, Benderul fiind zidit numai sub Turci (după 1538) — sunt acele ale lui Stefan cel Mare (la Cetatea Albă) și Petru Rareș (la Hotin).

Trecând la cetăți în parte, Langeron nu are, din nefericire, decât numai câteva cuvinte pentru cea mai importantă din ele, pentru Hotin, cu care se încep relațiile sale (Ibid., p. 95). Această cetate, zice el, e așezată pe malul drept al Nistrului și e întărită dela natură, mai cu seamă în partea de către uscat. Tot așa de laconic e de altfel și pentru cetatea polonă din potrivă, a Camenițeí „și mai întărită dela natură ca Hotinul“. In schimb însă, de îndată ce ajunge la cetățile pe cari le-a cunoscut bine devine mai amănunțit și mai interesant.

Așa despre Bender spune (Ibid., p. 93) că a fost zidit de Turci, spre a fi, ca și Hotinul, Brăila și Giurgiu, de încercuire Moldovei (sic), să nu poată scutura jugul păgân; e așezat pe malul drept al Nistrului, pe o înălțime în pantă repede, care domină fluviul și șesul înconjurător; e un pătrat lung, fortificat în chip modern și având în lăuntru un vechiu castel cu patru turnuri; cucerindu-l, la 1789, Potemkin i-a aruncat în aer o parte din fortificații, lăsând pe soldați să-i distrugă casele, așa că nu rămase nici o singură locuință nedărâmată, cel puțin pe jumătate; recucerindu-l, la 1791, Turcii l-au refăcut; pe o înălțime, în apropiere, un șanț și câteva pietre indică locul casei în care Carol XII susținu, împotriva aliaților și amicilor săi, acel asediu extraordinar, a cărui povestire pare o poveste; la 80 de stânjeni de oraș, era un suburbiu, necuprins în fortificații; în sfârșit, în jurul întăriturilor, se văd urmele caselor și grădinilor ce alcătuiau acest suburbiu.

Iar despre Cetatea Albă (Ibid., p. 112). Așezată pe o stâncă foarte înaltă, a fost construită de Genovezi, cari, odinioară, stăpâni pe comerțul Mării Negre, înălțară pe țărmurii ei, o mulțime de cetăți. Fortificațiile îi sunt gotice. Genovezii au grămădit aci ziduri peste ziduri, toate strașnic de înalte. Șanțul, tăiat în stâncă,

http://patrimoniu.gov.ro

are nouă stânjeni în adâncime şi e foarte îngust. Zidurile s'ar putea însă lesne dărâma prin baterii ce s'ar aşeza foarte repede şi foarte aproape, căci suburbiul se întinde până la marginea întăriturilor externe ale cetăţii. Chiar de i s'ar da foc, ar rămânea destule dărâmături spre a adăposti pe apărători, şi uliţele ar servi ca tranşee. Cu asalt e peste putinţă de cucerit. Cetatea e mult mai puternică de către liman, de cât de către uscat. Aceasta pentru că limanul îngheaţă uneori. Precauţiunea era deci necesară. Imprejurimele cetăţii sunt înfrumuseţate de grădini cu arbori roditori şi de vii foarte abundente. In castel nu sunt decât două sau trei case locuibile, dar în suburbiu e un mare număr de frumoase case turceşti bine zidite, împodobite cu picturi şi împrejmuite cu grădini.

Mai amănunţită şi mai interesantă decât toate, e însă descrierea pe care Contele de Langeron o face cetăţii dela Ismail, care, ca şi Benderul, e o cetate turcească, întemeiată de foştii noştri suzerani, pentru necesităţi strategice de apărare a Imperiului la Dunăre. Iată cum ne-o înfăţişează generalul francez (Ibid., pp. 96—97).

Ismailul e aşezat pe malul stâng al Dunării, la vreo 70 verste de mare. Aşezarea sa e de aşa natură că Ruşii nu pot risca o trecere în Bulgaria (Dobrogea), fără să pună mai întâiu mâna pe această cetate. In ultimul războiu rusoturc (1769—74), nu era întărit decât cu un zid simplu, rămas dela Genovezi (! ?). Dar, după pacea dela 1774, Turcii, văzându-i însemnătatea, au încredinţat fortificarea sa la ingineri europeni, între alţii unui german Richter. Aceşti

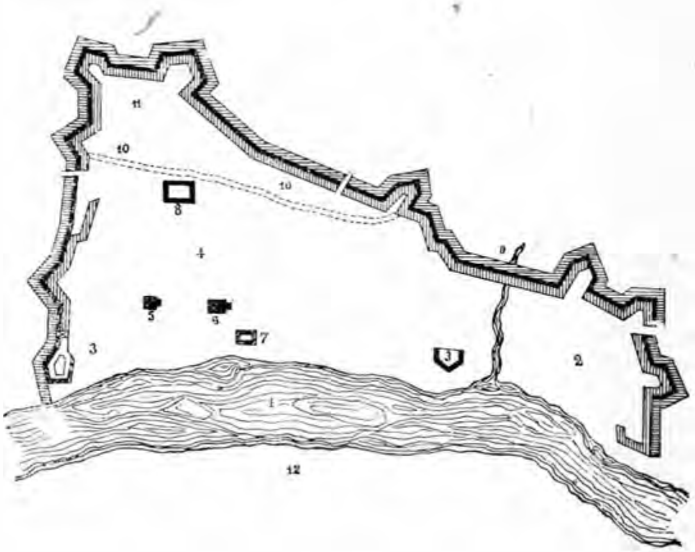

1 = Dunărea.
2 = Suburbiul moldovenesc.
3 = Bastionul de piatră.
4 = Partea dreaptă a oraşului.
5 şi 6 = Moschee.
7 = Castelul cel vechiu.
8 = Castelul cel nou.
9 = Pârâul dintre suburbiu şi oraş.
10 = Vechia incintă.
11 = Loc viran, pentru trupe.
12 = Insula Ceatal.

Planul cetăţii Ismail.

Despre Chilia (Ibid., p. 94). E aşezată pe malul stâng al braţului de miază-noapte al Dunării, numit Gârla, la vre-o 40 verste de mare. E un oraş vechiu, zidit de Genovezi, când aceştia obţinură, sub Impăraţii greci, comerciul exclusiv pe Marea Neagră şi Dunăre, ceeace-i obliga să-şi construiască cetăţi, pentru a pune comptuoarele şi magazinele lor la adăpostul năvălirilor barbarilor din împrejurimi. E foarte mică: n'are decât vreo sută cincizeci de case proaste, închise într'un zid (incintă) stricat, foarte vechiu, cu patru turnuri la colţuri, unele pătrate, altele rotunde. In interior e un castel mic, tot cu patru turnuri. De către Dunăre n'are decât un zid simplu. Are însă o bună poziţie pentru apărare. E situată, în sfârşit, pe o înălţime care domină cât cuprinzi cu ochii câmpia întinsă şi pustie dimprejur.

ingineri l-au înconjurat c'un retranşament de 1800 stânjeni, întocmit după configuraţia terenului. In retranşament s'a cuprins şi un suburbiu moldovenesc, situat la stânga oraşului, pe o înălţime ce-l domină. Lucrarea a fost terminată de un grec, intrat după aceia în serviciul Rusiei. Spre a da o idee de talentul acestui inginer, e suficient să arătăm că a aşezat palisadele, pe cari Richter n'a avut timp să le construiască, perpendicular pe parapete, aşa că favorisau pe asediatori şi paralisau pe asediaţi. Zidul, de pământ, e peste măsură de ridicat, din causa imensei adâncimi a şanţului. Terenul dinnainte e însă liber, fără întărituri. Un bastion de piatră, terminat printr'o deschidere foarte îngustă, dar cu ziduri foarte groase, adăposteşte o baterie acoperită (în casemată) şi o alta descoperită (pe platformă), menită să apere malul

http://patrimoniu.gov.ro

Dunării. Pe partea dreaptă a oraşului e un turn (cavalier) nalt de 40 picioare, cu 22 tunuri, pentru apărarea părţii din stânga. Din spre fluviu, oraşul e absolut deschis. Căci Turcii nu credeau că vor trebui să-l apere şi de partea aceasta, neînchipuindu-şi că Ruşii vor avea vreo dată o flotilă pe Dunăre. Partea dreaptă a oraşului este mai bine zidită... Principalele ei clădiri sunt: două moschee şi două castele: unul vechiu, destul de mare, dar pe jumătate distrus, altul mai nou, foarte mare, în partea de sus a oraşului, în care locueşte Seraskierul. Suburbiu moldovenesc, compus din căsuţe (colibe) izolate, se ridică drept în sus, pe malul stâng al fluviului şi al unui pârâu ce curge într'o vale perpendiculară pe fluviu, pârâu care desparte suburbiul de oraş. Din acest suburbiu se poate face o minunată cetăţue, despărţit fiind cu totul de oraş şi mult mai înalt ca el. Oraşul se întinde de-alungul fluviului, ridicându-se în amfiteatru, până la vechea incintă. Intre această incintă şi zidul de înconjur e un spaţiu mai mare, unde stau trupele turceşti. Pe ţărmul fluviului nu e nici dig nici port, ci numai o mulţime de clădiri militare şi comerciale. Dunărea, care curge în semicerc, e mult mai îngustă în faţa bastionului de piatră (180 stânjeni), decât în faţa suburbiului moldovenesc (240 stânjeni). Insula Ceatal desparte cele două braţe ale fluviului.

La această descriere Langeron adaugă un plan, care, pentru mai bună lămurire, se reproduce şi aci, cu indicaţiile necesare.

In 1807, generalul francez revine asupra Ismailului, dând o a doua descriere (Ibid., pp. 127—8), din care mai aflăm că după 1790, Turcii închiseră oraşul şi de către Dunăre cu zid de piatră, care, cu toate că nu avea întăriri avansate, nu putea fi luat cu asalt. Acest zid se continua pe valea ce am văzut că desparte oraşul de suburbiul moldovenesc, înlocuind zidul anterior de pământ, pe jumătate dărâmat. Oraşul era deci mai bine fortificat la 1807 decât la 1790.

Mai puţin bogate, dar tot aşa de interesante sunt relaţiiile lui Langeron asupra cetăţii dela Brăila, fondată tot de Turci. Brăila, zice el, (Ibid., pp. 165—6), e situată pe malul stâng al Dunării, mal foarte înnalt, aşa că oraşul domină în totul fluviul şi ostroavele lui, ceeace, în tot cursul Dunării, nu se întâlneşte decât aci. De către Galaţi e o cetăţue foarte puternică, cu două rânduri de ziduri şi trei şanţuri. Zidul interior e de piatră, cu patru bastioane puternice. Vine apoi un zid de pământ, cu cinci bastioane, un val şi al treilea şanţ (celelalte două fiind, probabil, întâiul între zidul de piatră şi cel de pământ, al doilea între acesta şi val). De altfel cetatea e aşa de mică, că nu poate susţine mai îndelung timp un asediu regulat. Ea nu poate servi decât spre a reţine o parte din garnizoană până la capitulare. Oraşul se întinde la stânga cetăţii. E mare şi mai bine zidit ca celelalte oraşe turceşti (din Ţările Române), Are o mare câtime de case spaţioase şi plăcute la vedere. Un enorm zid de pământ, de 4 verste, înconjură oraşul şi cetăţuia. Acest zid nu e prea înalt, dar şanţul său e foarte adânc şi tăiat în pantă repede (aproape drept). Zidul acesta de înconjur e armat cu vre-o 200 tunuri, aşezate în baterii construite după modul turcesc, formând un fel de bastioane cari nu se flanchează reciproc. De către cetăţue sunt două curtine enorme. Tunurile, aşezate la întâmplare, unul de 24 lângă unul de 6, unul de 8 lângă o mortieră, sunt acoperite cu mari gabioane, după sistemul fortificaţiilor turceşti... Nazirul, pentru a înmulţi mijloacele de apărare în caz de asalt, a pus să se construiască „traverse“ în tranşee. Aceste traverse, făcute din scânduri fixate în pământ, depărtate la bază şi reunite la vârf, erau crenelate şi aveau la mijloc o deschidere mai mare, pentru un tun mic. Din oraş se ajungea aci prin o cale săpată sub zidul de pământ.

In jurul Brăilei, până la Siret şi Buzău, e un şes întins, pe care poate manevra fără nici un obstacol (natural) aproape o sută de mii de oameni. Nu se găsesc pe el decât câteva văgăuni. Aproape de Siret, în deosebi de către Galaţi, acest şes e deodată tăiat perpendicular, aşa că se poate zice că Brăila e aşezată pe un mare platou, care formează ceeace se numeşte raiaua Brăilei, ce aparţine Turcilor şi face bogăţia Paşei comandant al cetăţii. Are prea frumoase şi prea bogate sate. Nazirul, bărbat uman şi inteligent, nu asupreşte şi nici nu tiranizează pe locuitori. De altfel, în general, locuitorii aparţinând raialelor cetăţilor turceşti sunt mai bine trataţi şi mai mulţumiţi decât acei lăsaţi pradă Valachilor şi Moldovenilor.

Despre Giurgiu, cetatea lui Mircea Vodă cel Bătrân, ni se spune (Ibid., pp. 158—9 şi 284): E situat la 5—6 verste de Rusciuc, puţin mai sus, spre Est, la 4 verste de Dunărea mare, pe un braţ al fluviului, care uneori, foarte rar, seacă în

http://patrimoniu.gov.ro

luna Septemvrie. Acest braţ se împarte în mai multe ramuri şi formează două mari ostroave, Coşora şi Nazirul, despărţite printr'un canal ce curge din Dunăre perpendicular (dela Sud spre Nord) pe cetăţuia Giurgiului, situată ea însăşi pe un mic ostrov. Cetatea e foarte mică: n'are o mie de paşi în circumferinţă, dar e regulat întocmită. Bastioanele sunt construite în chip modern şi zidul de apărare căptuşit. Are un bun „chemin couvert" şi întăriturile externe ale cetăţii sunt înconjurate de un al doilea şanţ (întâiul e al zidului de apărare) foarte adânc. Dealungul Dunării oraşul era deschis şi numai în urmă Turcii au ridicat şi de astă parte un zid de piatră. In braţul fluviului ce udă oraşul e un mic ostrov pe care e un mic fort (cetăţue), zidit după modelul antic, cum Genovezii au construit asemenea forturi în Crimeia, în Basarabia, acum 400 de ani. Acest fort, care n'are 500 de paşi de jurîmprejur, e foarte înalt şi domină cetatea. In oraş sunt cazarme proaste pentru trupe şi câteva case pentru ofiţeri. Imprejurul cetăţii, după obiceiul turcesc, e un mare suburbiu, bine zidit, bine populat, care se întinde până sub zona întărită. Acest suburbiu e închis într'un zid de pământ, care are mai bine de 6 verste lungime.

In sfârşit, relaţiile lui Langeron asupra cetăţilor româneşti de pe malul stâng al Dunării, se încheie cu câteva cuvinte despre Turnu, de care spune (Ibid., p. 117) că e o mică cetăţue situată faţă 'n faţă cu Nicopole, la vărsarea Oltului în Dunăre — o puternică redută cu cinci bastioane, construite în palisade, cu neputinţă de cuprins prin asalt.

A. L.

RÉSUMÉ

Le comte de Langeron, général français, emigré au service de la Russie, nous donne, dans ses mémoires sur les campagnes entreprises par les Russes contre les Turcs entre 1806—1812 (éd. des Doc. Hurmuzaki, supplém. I, vol. II, pag. 70—390), des relations précieuses au sujet des anciennes forteresses roumaines situées le long du Dniester et du Danube: Hotin, Bender, Cetatea-Albă (Akkerman), Kilia, Ismaïl, Braïla, Giurgévo et Turnu.

Les relations du comte de Langeron différent de toutes les autres, antérieures et postérieures aux siennes, en ce qu'elles nous fournissent de nombreux détails provenant d'une personne compétente en matiére.

Langeron reléve le caractére génois des forts de Cetatea Albă (Akkerman) et de Kilia. Il fait ressortir la situation stratégique et l'importance des forteresses de Bender et de Braïla bâties par les Turcs (l'une en 1538 et l'autre en 1546), aprés l'occupation de ces contrées par les armées ottomanes. Il nous donne en même temps une description détaillée de la forteresse turque la plus recente élevée en terre roumaine, à Ismaïl. Il sont à remarquer aussi les détails qu'il nous fournit sur les vieilles forteresses de Giurgevo (bâtie par Mircea le Vieux), de Turnu («Nicopolis Minor») et de Hotin, bien que sur ces deux derniéres il ne dise que quelques mots.

Enfin, nous devons relever le témoignage du général français relativement à la facture de nos anciennes cités qui se sont conservées, telles qu'elles étaient aux époques de leur fondation. Les tours et les tourelles de ces forteresses gardent la forme du XIV-éme siécle, dit-il. Ce fait doit être expliqué par l'habitude que les Turcs avaient de refaire sur place les fortifications, comme elles l'étaient auparavant, toutes les fois qu'elles avaient besoin de réparation. C'est là un témoignage précieux, confirmant l'opinion des archéologues et des historiens qui ont soutenu que les ruines des murs de la forteresse de Cetatea Albă (Akkerman), par exemple, datent de l'époque d'Etienne-le-Grand et celles des murs de Hotin de l'époque de Pierre Rareş

http://patrimoniu.gov.ro

47. Capul unei statuete de marmoră, înalt de 0.08 m.

O figură distinsă încadrată de o barbă stufoasă; părul, dispus în bucle egale ce

Fig. 53.

cad pe frunte la acelaş nivel, iar pe creştet se desfac în două, e încins cu o panglică legată la spate.

Lucrare bună însă destul de rău păstrată.

48. Cap de copil ce probabil a făcut parte dintr'o statuetă lipită de un suport, cum tot la Constanța au mai fost găsite şi altele.

Fig. 54.

Marmoră, înalt 0.07 m.

49. Cap bărbătesc de marmoră, ru-

Fig. 55.

dimentar şi pe deasupra cu totul ros de ape. Inalt de 0.12, lat de 0.10.

50. Cap de marmoră, înalt de c. 0.17, lat la umeri de c. 0.17, în dreptul ochilor de 0.11. Figură de copil cu o glugă ce acoperă capul şi umerii şi peste care, în drep-

Fig. 56.

tul grumajilor, trece o cordea. Se vede părul dispus în breton ieşind de subt văl pe frunte. Creştetul este teşit şi prevăzut cu o scobitură adâncă in care se vede o scoabă de fier.

Infăţişarea generală a bustului aminteşte felul obicinuit de reprezentare al divinităţii de origină thracă *Telesphoros*, al cărui cult e în legătură cu Asklepios şi Hygiea, cu cari se găseşte uneori figurat pe monumentele votive, într'o situaţie inferioară, ca un acolit. Este figurat sub chipul unui tânăr îmbrăcat intr'un costum gros, cu o glugă ţuguiată, strânsă cu o cordea în dreptul grumazilor [1]),

51. Marmoră. Pe o plintă groasă de 0.02 m. şi cu suprafaţa de 0.08 × 0.08 m.,

Fig. 57.

două picioare ale unei statuete, lucrate cu destulă îngrijire.

[1]) Bibliografia acestei divinităţi o dă Seure. *Rev. Arch.*, 913, p. 50, n. 3, cu prilejul publicării unei statuete a acestui zeu, de proveniență necunoscută, din Thracia.

http://patrimoniu.gov.ro

52. Calcar. Pe o plintă înaltă de 0.12 m., două picioare ale unei statuete, la

Fig. 58.

spatele cărora se mai vede un suport patrat.

Fig. 59.

53. Fragment dintr'un relief de marmoră de dimensiunile 0.17 × 0.16 × 0.55.

Fig. 60.

Se mai vede antebraţul stâng, gol, al unei figuri bărbăteşti, ce ţine o lance in poziţie de atac.

Lucrarea se vede a fi fost destul de îngrijită.

54. Fragment dintr'un suport de marmoră împodobit cu motivul obicinuit al capului de leu (în cazul de faţă leoaică). N'a mai rămas decât capul animalului

Fig. 61.

cu gura căscată şi limba atârnând în jos printre cei doi canini şi gâtul tratat astfel ca să permită îmbinarea lui cu un motiv vegetal, un caliciu, frunze de acant sau altceva, sau cu un motiv animal, de obiceiu un picior de leu. Inălţimea fragmentului [1]) 0.52 m.

[1]) Tot dela Constanţa avem in Muzeul Naţional din Bucureşti câteva suporturi cu acest motiv, din cari unele publicate de d. Pârvan in *Jahresbericht d. kais. Deutsch. Arch. Inst.*, *191*. Pentru mobilele antice cu picioarele tratate in felul acesta, vezi J. Durm: *Handbuch der Architectur*, 2 Band. p. 5sq. şi fig. 584, 585, 591.

http://patrimoniu.gov.ro

55. Suport patrat de marmoră, ce se isprăveşte sus cu un fel de plintă rotundă, prevăzută cu o gaură pentru îmbinat la vre-o mobilă. Lipită de acest suport cu spatele, o barză în poziţie liniştită, care ţine în cioc un şarpe ce se svârcoleşte pe pieptul ei. Picioarele îi sunt tratate grosolan, aproape prismatic şi nu se ştie cum se vor fi terminat, monumentul fiind rupt în partea inferioară.

Inălţimea totală 0.58 m., lăţimea stâlpului 0.07 m. De sigur fragmentul a făcut parte din vre-o mobilă, probabil o masă, conform obiceiului celor antici de a împodobì picioarele diferitelor mobile cu motive din lumea vegetală sau animală [1]). Barza se mai găseşte şi aiurea [2]). Barza cu şarpele în cioc n-am mai întâlnit-o până acum la fragmentele de mobile antice găsite la Constanţa. O găsim însă într'o formă aproape analoagă pe unul din cele două reliefuri, aflate într'un mormânt la Constanţa, alături de alte resturi creştine. De şi mai de mult descoperite, ele sunt încă nepublicate şi se găsesc în Muzeul Naţional din Bucureşti. Pentru analogia unuia din ele cu monumentul ce studiem, profit de ocazie spre a le publica aici:

a) Placă de calcar ruptă în mai multe bucăţi, de dimensiunile 0.75 × 0.75 × 0.15[m.].

Fig. 62.

Un chenar lat de . . împrejmueşte câmpul reliefului, împărţit în două părţi egale printr'un alt chenar vertical, tras drept prin mijloc. In primul registru, în colţul de jos din stânga, o barză mergând spre stânga, ţine în cioc un şarpe, ce atârnă întins dealungul pasării. Restul registrului e ocupat de un pom a cărui natură nu se poate stabili, pe crăngile căruia se văd câteva păsărele. In al doilea registru, sub un pom, ce pare a fi smochin, un om gol, ţine în ambele mâini câte o fructă. Asupra caracterului creştin al ambelor registre nu încape nici o îndoială. Pomul roditor în care se joacă păsărelele este un simbol foarte obicinuit în arta creştină, iar personajul masculin este fără îndoială Adam, ţinând în mână merele cele aducătoare de păcate, sub smochinul ale cărui frunze aveau să-i acopere de aici înainte goliciunea. Deşi neobicinuit sub forma aceasta, totuşi simbolul este creştin [1]).

b) Al doilea relief completează pe acesta. De aceleaşi dimensiuni şi la fel împărţit, acesta are în plus cele două

Fig. 63.

registre împărţite în câte alte două, cele de sus fiind mai mici cu o treime decât cele de jos, şi sunt rezervate unor personagii secundare, pe cari anevoie le putem identifica: în stânga o figură bărbătească, nudă, cu aripi, cu corpul de faţă, iar capul de profil spre dreapta (în spre stânga reliefului), ţine mâna dreaptă pe

[1]) V. nota precedentă.

[2]) Vezi în special frumosul sfeşnic din Neapol, figura la Durm, *o. c.*, p. 528, fig. 594.

[1]) Pentru Adam şi Eva în plastica creştină, v. Kaufmann, p. 330 sq.

http://patrimoniu.gov.ro

șold, iar stânga pe pântece; în dreapta altă figură bărbătească, nudă, ținând în stânga, întinsă, un arc, iar în dreapta un obiect nedeslușit.

In registrul de jos: In stânga o figură femenină, îmbrăcată într'un Καλάσιρις (hitonul caracteristic al Isidei), ține în ambele mâini câte o oglindă; în dreapta sub o arcadă rezemată pe doi pilaștri cu profile la bază, o femeie cu totul goală, ascunzându-și cu amândouă mâinile părțile sexuale. Cred că n'ar fi prea temerar dacă am vedea în această figură pandantul celei din relieful precedent, Eva.

Caracterul creștin al acestor două monumente fiind evident, nu e de loc exclus ca și piciorul de masă de aici să fie și el creștin. Caracterul târziu și neîngrijit al monumentului, ar putea într'o măsură oarecare întări această bănuială.

Fig. 64.

56. Statuetă de lut înaltă de 0.20 m.: Zeița Venus, cu părul buclat și despărțit în două, căzând pe umeri, este drapată

Fig. 65.

într'un vestmânt ce-i acoperă numai partea inferioară a corpului și pe care-l ține de oparte cu stânga în dreptul șoldului, iar de alta cu dreapta în dreptul pieptului, așa fel ca să nu-i acopere trunchiul în față.

57. Figură de lut, înaltă de 0.11 m., lungă de 0.10 m. Figură femenină, cu mantia lăsată pe spate, cu un fel de coroană pe cap, călare pe un cal ce merge în galop spre dreapta. Picioarele calului sunt rupte. Poate *Epona*, deși nu cunosc altă reprezentare cu totul la fel [1]).

58. Statuetă de lut, înaltă de 0.17 și lată de 0.065 m. Pe un jeț cu speteaza

Fig. 66.

înaltă, două busturi femenine, lipite, cu văl pe cap, așezate pe câte un suport.

59. Figură de lut, înaltă de 0.15 m: Un copil șezând pe un piedestal rotund,

Fig. 67.

cu o mică chlamidă pe umeri, ține mâna stângă la piept, par'că ar vrea să apuce

[1]) Vezi articolul *Epona* al lui Lafaye din Dicționarul lui Daremberg et Saglio, în special ultimele două aliniate.—Cf. și Pauly-Wissowa, *Real Lexikon*, s. v.

http://patrimoniu.gov.ro

unul din amuletele ce-i formează colan în jurul gâtului peste chlamidă, iar cu dreapta ţine de gât o gâscă. Intreaga figură a copilului este spartă.

Un obiect identic, lucrat cu acelaş tipar, găsit tot la Constanţa în săpăturile portului, se află în Muzeul Naţional din Bucureşti. Acesta este perfect con-

Fig. 68.

servat şi are în interior o pietricică pentru sunat, iar la spate, pe piedestal inscripţia:

ΜΑΞΙΜΩΙ

Face parte din genul monumentelor antice numite *Sigillaria*: cadouri de tot felul, dar mai ales figurine de lut, ce-şi făceau anticii [1]), cu ocazia Saturnalelor [2]) şi aveau, precum se vede la început, un caracter sacru, care cu vremea s'a pierdut, rămânând în special partea da amuzament copilăresc.

60. Sigillaria de lut, înaltă de 0.10 lungă de 0.14 şi groasă de c. 0.04 m

1) Spartianus, *Caracalla* I: *Quae a parentibus gratia sigillariorum acceperat, ea vel clientibus vel magistris sponte donavit.*; Vopiscus *Aurelianus* XLIX: *Uxori et filie anulum sigillaricium quasi privatus instituit.*

2) Macrobius, *Saturnalia* I, 11 ... *vel nunc Sigillaria, quae lusum reptandi ad huc infantiae oscillis fictilibus praebent, tentat officio religionis adscribere.*

Şi la sfârşitul capitolului:

Ex illo traditum, ut cerei Saturnalibus missitarentur, et sigilla arte fictili fingerentur, ac venalia pararentur; quae homines pro se atque suis piaculum pro Dite Saturno facerent.

La Roma erà un cartier întreg care purtà acest nume; Aulus Gellius V. 4: *Apud Sigillaria forte in libraria ego et Iulus Paulus poeta ... consideramus.*

Un cal lucrat schematic, cu picioarele dinainte tratate ca o singură bucată şi întinse, cu cele dinapoi tratate astfel că animalul stă întins pe pântece într'o po-

Fig. 69.

ziţie obicinuită câinilor, dar cu totul nenaturală la cai. Coama, foarte pronunţată, face un fel de nod pe creştet între urechi, cam în felul cum este reprezentat Bucefal; urechile şi ochii numai indicaţi, gura uşor întredeschisă. Obiectul este găurit peste cei doi umeri şi pe picioarele dinainte. A fost, ca mai toate obiectele de acest gen, turnat în două bucăţi, cari apoi au fost lipite: Se cunoaşte destul de clar linia de lipire de-alungul obiectului.

61. Figurină de lut, înaltă de 0.15, lungă de 0.07, groasă de 0.04 m. Căţel

Fig. 70.

cu gâtul acoperit de un păr des şi lung, cu coada încovrigată pe spate, şezând pe un piedestal. Are o pietricică în interior pentru ca să sune.

Câte trele aceste din urmă monumente, sunt din genul aşa ziselor sigillaria şi destinate copiilor, ca jucării.

După toate aparenţele ele se fabricau chiar în Tomi, unde s'au găsit pe vremuri, două tipare de astfel de lucruri, unul reprezentând pe zeiţa Demeter, altul pe Afrodite (fig. 71 şi 73).

http://patrimoniu.gov.ro

62. Fundul unui vas *(patera)* de lut, gălbui, pe dinăuntru smăltat în verde-oliv, iar în exterior împodobit cu următoarele motive în relief:

Corpul vasului, pe lărgimea care se mai păstrează, este împărţit în trei zone: prima ocupată de sgârieturi în formă de unghiuri îmbucate unul într'altul, a doua de acanţi stilizaţi, iar a treia de un rând de perle.

Fig. 71.

Fig. 72.

Fundul e ocupat de reprezentarea unui hermafrodit foarte obez, cu toate atributele celor două sexe ale sale, cu aripi, şi ţinând în stânga o liră, ale cărei coarde le loveşte cu degetele mânii drepte; stă călare pe o leoaică ce aleargă spre dreapta, cu capul întors, cu limba scoasă, spre călăreţ. Leoaica pare a purta o sgardă, indicată prin trei sgârieturi.

Desigur o fantezie de meşteşugar, fără vre-o semnificaţie mitologică.

Diametrul fundului este de 0.105 m.

Axele fragmentului măsoară 0.135 şi 0.142 m.

Afară de acestea se mai găsesc răspândite în oraş, afară de altele descoperite în timpul din urmă şi menite toate să intre în colecţiunile acestei Secţiuni, următoarele inedite:

63. Cip de calcar. Inălţimea totală de c. 1.50, lăţimea şi grosimea feţei scrise de 0.40, a bazei de sus 0.62, iar a celei de jos de 0,70 m. Inscripţia:

ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΑΓ ΥΕΙΚ Α
ΤΑΧ ΡΙ ΜΟΝ ΥΠΕΡΤ ΗΙΣ
ΤΟ ΥΑΥ ΤΟΚΡΑΤ ΟΡΟΣ
ΚΑΙΣΑΡΟΣΜΑ Ρ ΑΥΡΗΛΙ
ΟΥ ΑΝΤΟ ΝΙ Ν ΟΥ ΑΡΜΕ
ΝΙΑΚΟΥ ΠΑΡ ΘΙΚ Ο ΥΝ
ΔΙΚ ΟΥΣΩΤΗΡΙΑΣΤΕΚΕΝ
ΚΗΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΤΗΣΥΓΙΑΣ
ΤΕΚΕΣΩΤΗΡΙΑΣΤ Κ Ε
ΕΥΕΤΡΙΑΣΤΗΣ ΜΗΤΡΟ
ΠΟΛΕΩΣΤΟΜΕ ΩΣ

Deşi destul de neîngrijită ca execuţie caligrafică, inscripţia se citeşte cu înles-

Fig. 73.

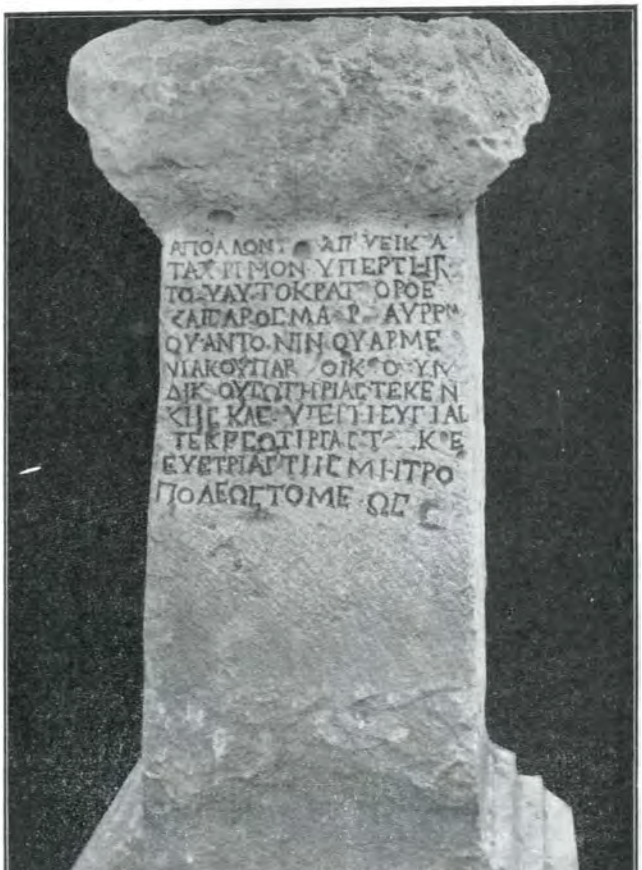

Fig. 74.

nire; n'are decât o singură prescurtare în p. 4 Μάρ(κου), iar ligaturi prea pu-

http://patrimoniu.gov.ro

ţine şi din cele obicinuite: Π cu Ε, Π cu Ι şi Η cu Ρ. Pe alocuri, din cauza spărturilor ce prezintă piatra, pentru a le evită, lapicidul a fost nevoit să distanţeze mai mult ori mai puţin literele aceluiaş cuvânt.

Citim: Ἀπόλλωνι Ἀγυεῖ κα|τάχριμον, ὑπὲρ τῆς | τοῦ Αὐτοκράτορος | Καίσαρος Μάρ(κου) Αὐρηλί|ου Ἀντονίνου Ἀρμε|νιά-κου Παρθίκου Μ[η]|δίκου σωτηρίας τεκὲ ν[ί]|κης καὶ ὑπὲρ τῆς ὑγίας | τεκὲ σωτη-ρίας τεκὲ | εὐετρίας τῆς Μητρο|πόλεως Τόμεως.

Monumentul a fost deci ridicat între anii 166—172, când Marcus Aurelius poartă epitetul de *Medicus* şi nu poartă încă pe cel de *Germanicus*, căpătat în 172 [1]).

Cu deosebire interesant este epitetul lui Apollo ἀγυεύς (=ἀγυιεύς), pe care în epigrafica părţilor noastre nu-l mai găsim decât o singură dată, la Callatis 2). Aici la Tomi îl găsim de două ori pe monumentul ce comentăm acum, pe a cărui faţă posterioară a fost scrisă mai târziu următoarea inscripţie:

ΗΙ ⊕ ΤΥΧΗΙ
ΟΛΛΩΝΙ ΑΓΥΙΕΙ
ΚΑΤΑΧΡΙΣΜΟΝ ΥΠΑΤΕΥ
ΟΝΤΟΣ ΚΑΤΟΝΙΟΥ ΟΥ
ΙΝΔΙΚΟΥ ΥΠΑΡΧΕΣ | Π
ΦΛΘΕΟΔΟΡΟΥ ΔΙΣ ΠΟΝ

Literele au fost scrise pe faţa foarte sumar şlefuită şi plină de găuri, aşa că, deşi relativ cu îngrijire săpate, inscripţia are o aparenţă cu totul barbară. Pe lângă aceasta mai şi lipseşte din ea partea de sus, din stânga. Această lipsă însă nu împiedică întru nimic citirea:

[Ἀγαθ]ῆι τύχηι | ; [Ἀπό]λλωνι Ἀγυιεῖ | κατάχρισμον, ὑπατεύ|οντος Κατονίου Οὐιν-δίκου, ὑπαρχ(ήσαντος) τῆς Π(ενταπόλεως). Φλ(αουίου) Θεο[δ]όρου δίσπον| [τάρχου]...

Lectura părţii dela sfârşit a r. 5 nu e sigură; nu găsesc însă alt sens expresiei

Fig. 75.

ΥΠΑΡΧΕΣ|Π... care se citeşte destul de desluşit pe piatră. Dacă lectura mea e justă, atunci am avea un caracteristic şi, cred, unic exemplu de relaţiile acestea de subordonare între guvernatorul provinciei şi preşedintele asociaţiei, prin întrebuinţarea verbului ὑπαρχέω care tocmai aceasta însemnează, conducere secundară, subordonată altei conduceri superioare.

După felul cum se prezintă faţa pietrei la sfârşitul inscripţiei, nu putem preciza dacă mai urma vre-un rând, şi în ca-

[1]) La Liebenam: *Fasti Consulares*, p. 108, găsim indicaţia că M. Aureliu nu mai poartă titlul de Medicus după 169, luându-se de sigur după pasagiul din *Historia Augusta* V. Marci XII. 9, care spune că după moartea lui Verus (Febr. 169), Marcus Aurelius a lăsat pe seama defunctului titlurile pe care acesta şi le meritase singur, el mulţumindu-se cu acelea proprii lui. In inscripţii însă întâlnim titlurile acelea atribuite lui M. Aureliu şi după anul 169.

D-l Pârvan: *M. Aurelius Verus Caesar* şi *L. Aurelius Commodus*, p. 133, n. 5, cu privire la inscripţia dela Bagai (Numidia) din 175, unde ne întâmpină titlurile lui Verus, atribuite încă lui Marcus, explică faptul prin ignoranţa celui ce-a pus inscripţia. Dacă se puteau întâmpla lucruri de acestea, atunci, din punct de vedere al datării inscripţiilor, pasagiul din Historia Augusta nu poate fi ţinut în seamă şi de aceia am pus ca termen ultim până când a putut fi scrisă inscripţia noastră anul 172, când împăratul are titlul de Germanicus.

[2]) Cagnat, *I. g. r. r. p.* I 656, unde preotul acestui zeu ne apare ca eponim al oraşului.

zul acesta să completăm cu |τῆς Ἑξα. πόλεως| [1]), sau dacă inscripţia se sfârşia aici. Ori cum ar fi, interesul monumentului cu ambele sale inscripţii stă în altă parte. Mai întâi de toate dedicaţia făcută acestui zeu Ἀγυιεύς, protector al drumurilor, despre al cărui cult destul de răspândit în părţile greceşti vezi la Wissova R. E. *s. v.*, şi care în părţile noastre nu se cunoaşte decât din aceste trei inscripţii, ne-ar duce cu gândul la vre-o împrejurare în legătură cu înlesnirea circulaţiei, la vre-o restaurare de drumuri spre pildă.

Inscripţia a doua a fost săpată, după ce monumentul închinat divinităţii pentru sănătatea împăratului M. Aureliu, fusese închinat şi trecuse chiar câţiva ani peste el, pe vremea guvernatorului *Catonius Vindex*, care a stat în fruntea provinciei *Moesia inferior* între anii 175—179 [2]). Cu ocazia acestei a doua inscripţii se menţionează numai închinarea monumentului (aceleiaş divinităţi cu datarea după numele guvernatorului şi a pontarchului Fl. Theodoros); nu se mai spune însă cauza ridicării monumentului, pentru sănătatea cui, lucrul înţelegându-se dela sine, M. Aureliu fiind încă în viaţă: el moare în 180 p. C., când Vindex nu mai este guvernator. De ce această a doua inscripţie şi încă în forma aceasta? Poate că trebue să vedem în acest fapt o întârziere în consacrarea monumentului, cine ştie din ce cauze, la care consacrare să fi luat parte pontarchul, cum era şi natural în calitate de preot al cultului imperial şi la care Tomitanii să fi invitat şi pe guvernator, care în cazul acesta, a prezidat ceremonia şi a făcut chiar el dedicaţia, şi atunci s'a scris pe monument şi această împrejurare. S'ar putea însă şi dimpotrivă, ca monumentul să fi fost făcut şi consacrat în regulă de Tomitani fără ştirea şi fără să fi invitat pe respectivii pontarch şi guvernator, cari într'o bună zi, observând aceasta, au împlinit în chip maliţios lacuna, ca o lecţie de bună cuviinţă administrată autorităţilor locale. Dimpotrivă, nu ne putem gândi la faptul ca a doua inscripţie să fie o simplă continuare a celei dintâi, continuare care adică să precizeze şi mai bine data ridicării monumentului, întru cât cea de-a doua, pe lângă caracterul ei de inscripţie de sine stătătoare, mai prezintă şi particularitatea de a fi scrisă de altă mână şi într'o caligrafie mai târzie. Astfel că nu ne rămâne să ne gândim decât la una din cele două ipoteze de mai sus. La care din ele să ne oprim, este greu de hotărît. Relaţiile dintre diferiţii guvernatori ai Moesiei inferioare şi cetăţile greceşti din această parte a imperiului ne sunt prea puţin cunoscute. In inscripţii tovărăşie între autorităţile locale şi guvernator pentru onoarea vre-unui împărat nu găsim decât în timpul lui Hadrian (an. 120), când un guvernator, al cărui nume din nefericire nu e întreg păstrat: . . . RIO = ΡΤΩΡΙΟΣ [1]), împreună cu *resp(ublica) Tomita [norum]* = ἡ βουλὴ δῆμος Τομειτῶν, ridică un monument în cinstea lui Hadrian. Mai găsim şi pe *C. Prastina Messalinus*, guvernator cam pela 147 p. C., închinând un altar pentru *Genius loci*, singur, fără concursul Tomitanilor. Ce va fi făcut pentru Tomitani cellalt *Prastina Messalinus*, care a guvernat Moesia inferioară pe la 244—249, nu putem şti din fragmentul ce ni s'a păstrat şi care e încă inedit. Descoperirea lui a fost semnalată printr'o notiţă sumară în *Rev. p. Istorie, Archeologie şi filologie,* vol. VIII, p. 283.

---

[1]) Ποντάρχης τῆς Ἑξαπόλεως, v. la Cagnat. *I. g. r. r. p.* I, 632, 634, la *Tomi*. In afară de *Tomi* inscripţiile ne dau numai indicaţia Pentapolei. Astfel la *Odessus* (Varna) *(ibid* 658) unul Ἡρόσοδον Φαρνάγου ἄρξαντα τῆς πόλεως καὶ ἄρξαντα τοῦ κοινοῦ τῆς Πενταπόλεως καὶ τειμηθέντα ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῆς Πενταπόλεως şi la *Histria* (Caranasuf: *Jahreshefte des Oesterreichischen archäologischen Institutes* XIV, *Beibl.* p. 150 sqq.): Ποσειδῶνι Ἑλικωνίῳ Τίτος Αἴλιος Μιν[ουκιανὸς], ποντάρχης τῆς Πενταπόλεως ἀπὸ . . .

[2]) M. Macrinius Avitus M. f. Claud. Catonius Vindex, guvernator al Moesiei inferioare între 175—179, după ce mai înainte fusese guvernator al Moesiei superioare (Stout, *The Governors of Moesia*, nr. 43 şi 87, mai ales comentarul dela nr. 43) este cunoscut numai din inscripţia CIL. VI, 1449: epitaful care ne dă tot *cursus honorum* al său. Inscripţia de faţă ar fi al doilea document antic relativ la acest personagiu.

[1]) CIL. III, 7539 (=12493): Inscripţie bilingvă. Numele e completat şi aici ca şi la Stout: *The Governors*, p. 46. nr. 67: *Artolrio* = Ἀ]ρτώριος.

http://patrimoniu.gov.ro

Relaţii mai amicale între o parte şi a nu ne întâmpină la Tomi, cum ne ;âmpină la Dionysopolis (1) şi Odessus (2) nici o comemorare a guvernatorilor actele publice ca la *Nicopolis ad 'rum* (3) şi *Marcianopolis* (4).

De asemenea şi caracterul acestui gu- rnator ne este cu totul necunoscut, ntru a avea şi din această parte un liciu cât de mic în chestia care ne eocupă.

64. Placă de calcar de dimensiunile: 55 m. înălţimea, 0.62 lăţimea, 0.17 lăţi- ɛa. Monumentul destul de rău păstrat, e a de ros; încât pe alocuri inscripţia nu mai cunoaşte de loc şi e rupt în partea de jos, astfel că lipseşte cel puţin un nd din inscripţie.

Fig. 76.

E împărţit în două registre. In regis- ıl de sus, se văd doi călăreţi unul în ;a altuia. Călăreţul din dreapta, mai bine păstrat, este îmbrăcat într'o tunică scurtă, încinsă la mijloc şi căzând pe coapse în cute dese. O hlamidă, la fel cu a eroilor călăreţi, îi flutură pe spate.

De sigur că şi cellalt călăreţ va fi fost îmbrăcat la fel, deşi din pricina relei stări a monumentului, nu se mai cunoaşte nimic. De observat în special marea disproporţie dintre lungimea picioarelor şi a trunchiului călăreţilor. Caii de asemenea au nişte capete enorme faţă de mărimea corpului lor; ei înaintează la pas unul împotriva celuilalt; dârlogii sunt foarte accentuaţi.

In registrul de jos este săpată inscripţia, cu litere de c. 0.04 m. înălţime. Deşi foarte rău ştearsă, aşa că pe ici pe colo nu se mai păstrează nici urma literelor, ea se citeşte şi se completează cu siguranţă:

D M
COCC ////// ANVA
RIO ////// CO FILIS
QVI VIXIT ANIS XV
MARCVS ANNIS I \
I ƆCC MARCIN

In r. 1 începutul de nume în *Cocc...* nu poate primi altă întregire decât *Cocceio,* nume destul de răspândit prin părţile noastre (v. mai jos); urmează apoi *I[anu]ario.* După aceia avem în r. 2 o lacună, după care citim literile ...CO. Din restul inscripţiei (r. 3) se vede că aici trebue să fie vorba de al doilea fiu mort, *Marcus,* şi atunci completarea sigură, *[et Mar]co.*

Lectura:

D(is) M(anibus), Cocce[io I]anuario [et Mar]co fili(i)s, qui vixit an(n)is XV, Marcus annis I... [Co]cc(eius ?) Marcian[us pater posuit...] (sau ceva în felul acesta),

Neregulele gramaticale, *filis* pentru *filiis, vixit,* la singular raportându-se numai la primul subiect al său *Cocceius Ianuarius,* deşi prin locul său în frază ar trebui să se raporte şi la cellalt subiect *Marcus,* inconsequenţa ortografică *anis* şi *annis* sunt prea obicinuite în epigrafia aceasta provincială pentru a ne opri asupra lor.

(1) Cagnat, *Igrrp.* I, 663; Dionysopolitanii (βουλὴ δῆμος îl cinstesc pe *Vitrasius Pollio,* guvernator între)/151, ca εὐεργέτης al lor.

(2) CIL. III, 762. Acelaş *Vitrasius Pollio* îngrijeşte ca se construiască pentru Odesitani un nou conduct de apă.

(3) Cagnat, *Igrrp.* I, 570, 573, 575, 576, 580, 581, 582, ı, 591: exclusiv în inscripţiile puse în cinstea diferiţilor ıăraţi dela M. Aurelius Caesar înainte. De asemenea şi pe mo- e numele guvernatorilor apar regulat dela începutul sec. II.

(4) Numai pe monede, Pick-Regling, *o. c.* De altfel epigra- acestei localităţi este prea săracă pentru a insistà mai lt.

Interesantă este onomastica ce ne prezintă acest monument. Intr'adevăr, vedem că pe tatăl celor doi morţi îl chema *Cocceius* pe numele său bun; tot aşa îl chema şi pe fiul său mai mare. Acest nume provenit evident din gentilicul împăratului Nerva ne întâmpină destul de des în inscripţiile din centrul Scythiei mici. Astfel în *territorium Capidavense* două inscripţii [1]) ne dau o întreagă familie de Coccei şi anume: *Cocceius vitales*, cu soţia sa *Cocceia Iulia* şi cu copiii lor *Cocceius Clemens* şi *Cocceius Helius*. La Ulmetum găsim un *Cocceius Elius* [2]). Tot aci, una din fetele unui *C. Iul. Sergis*, se numeşte *Cocceiana* [3])

De reţinut e faptul că toţi aceşti locuitori ai ţinutului Capidavens au pe *Cocceius* r. *Cocceia* şi *Coccei na*, ca nume comun, un fel de gentiliciu, având ca nume personal pe cel de-al doilea. Aceasta reiese şi mai clar din numele unui *[ma-g(ister)vi]ci Hı...* dintr'o inscripţie găsită la Dorobanţu: *M(arcus) Coc(ceius) Hilus* [4]). Tot aşa şi la Cocceii din inscripţia de faţă. Dimpotrivă, o inscripţie [5]) găsită în apropiere de Constanţa, ne dă o familie al căror nume comun e *Iulius*, r. *Iulia*: Numele tatălui lipseşte, inscripţia fiind ruptă sus, pe mamă o chiamă *Iu]l(ia) Cocceia*, iar pe copii *Iulius Antonius, Iulia Puplia* şi *Iulius Cocceius*. Aici Cocceius apare numai ca cognomen personal al mamei, dela care a trecut şi la unul din fii, şi n'ar fi de mirat ca această *Cocceia* dela Constanţa să fie tot din familia Cocceilor dela Capidava şi Ulmetum şi prin intrarea ei în familia acestor Iulii, a adoptat gentilicul lor, păstrându-şi pe al său originar ca cognume. Şi iarăşi n'ar fi imposibil ca acea *Cocceia Iulia*, soţia lui *Cocceius Vitales* dela Capidava, să fie din familia acestor *Iulii* dela Constanţa, schimbându-şi numele în acelaş fel [6]) şi deci să avem de-aface cu o întinsă familie de *Coccei* proprietari rurali în teritoriul Capidavei [7]), în legătură cel puţin de rudenie prin alianţă cu o altă familie a Iuliilor dela Tomi. Un membru al acelor familii, stabilit la Tomi, a pus pe mormântul celor doi fii ai săi monumentul ce studiem. Cu ce se îndeletnicea acest *Cocceius* la Tomi, de a părăsit teritoriul de colonizare al familiei sale, cred că putem presupune cu oarecare probabilitate din studiul reprezentării din frontispiciu.

Fără îndoială avem în faţa noastră reprezentarea celor doi Dioscuri, însă într'o formă care diferă întru câtva de cele cunoscute până acuma. Acolo unde aceste divinităţi sunt reprezentate singure, nici odată nu ne apar ca aici călări şi înaintând unul împotriva celuilalt [8]). Acest

---

[1]) CIL, III, 13737 şi 14214^{30}. Cf. şi V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum* I, p. 55 sqq.

[2]) V. Pârvan, *l. c.*

[3]) CIL, III, 12190.

[4]) CIL, III, 12494.

[5]) CIL, III, 7536.

[6]) Nu putem spune însă acelaş lucru despre acea *Cocceia Iulia*, soţia unui *loci princeps, M. Atius T. f. Firmus*, dintr'o inscripţie găsită la Techirghiol (CIL. III, 772), care este evident dintr'o familie de Coccei, şi nu-şi schimbă numele prin căsătorie.

[7]) Cf. V. Pârvan, *l. c.* Pentru faptul că avem de-aface cu una şi aceiaşi familie, ar mai milità şi faptul că in tot ţinutul mœso-trac, Coccei nu ne întâmpină decât in aceste două teritorii dobrogene, dacă lăsăm la o parte pe *Cocceia Dorina*, soţia unui militar din leg. V Macedonica, de pe o inscripţie găsită la Tulcea, CIL. III, 14443, pe cei doi fraţi Ἄφφη Κοκείου şi Ἱππίας Κοκεί[ου] din ţinutul grecizat al Philippopolei (Inscr. găsită la Kozarsko in districtul Tatar-Bazargic, Bulgaria, publ. în *Arch. epigr. Mitt.* XVIII, 113, 22) şi pe soldaţii ce-i găsim la *Almus* (= Lom) în două liste: un *Cocceius Long(us ?)* din coh. V a unei vexilaţii din *leg. XI cl. p. f.* (din anul 155; CIL, III, 7449) şi un *Coc(ceius) Urbicus cor(nicen)* al *leg. I Italica* (într'o listă fragmentată de *principales* ai acestei legiuni; CIL. III, 14409^{1}), şi cum şi pe acel *Cocceius Sup(e)r*, membru al unui colegiu bacchic, din interesanta inscripţie din an. 227 p. c. dela Nicopoli, publ. in CIL. III, 7437 (=6150). Toţi aceştia sunt cu totul izolaţi în regiunile unde-i găsim şi nu sunt grupaţi în familii cu legături aşà de strânse ca cei din *Capidava-Tomi*.

In restul Illyricului se mai găsesc Coccei în *Dacia* (CIL III, 806, 1365, 1346, 6265, 14479), *Mœsia superior*, (8253, 14504, 14507), *Pannonia superior* (3546, 4382, 10888, 10565, 14359), *Pann. inferior* (10369), *Dalmaţia* (2866, 14997), *Noricum* (4873, 4898, 4899. 5545), *Raetia* (5903).

[8]) Dioscurii singuri şi în legătură cu caii sunt reprezentaţi sau călărind împreună amândoi alăturea spre dreapta ori spre stânga (v. Cohen, *Déscription générale des médailles consulaires*, planşe *passim* şi Pick-Regling, *o. c.*, p. 627). sau pe jos ţinând caii de dârlogi, (Cohen, *l. c.*, pl. XXVII Nr. 1 *Memmia*).

Pentru acestea cf. şi studiul Monseniorului Raym. Netzhammer din *Buletinul Societăţii numismatice române*, anul X, No. 20, p. 29 sqq.), sau alergând în direcţii opuse ca pe

http://patrimoniu.gov.ro

fel de reprezentare este obicinuit mai ales în cultul cabirilor și anume în scenele când cei doi Cabiri calcă în picioarele cailor corpul mutilat al lui Attys [1]). Dacă ținem seama de sincretizarea celor două culte al Dioscurilor și al Cabirilor și la Tomi [2]) ca și în alte părți [3]), atunci trebue să admitem în reprezentarea Dioscurilor de pe monumentul nostru, o influență a reprezentărilor cabirice, influență de ordin artistic, și nu sincretizare, întru cât aici lipsesc cu desăvârșire accesoriile de rigoare de pe monumentele cabirice.

Caracterul acestor divinități de protectori și salvatori al marinarilor este îndeajuns cunoscut [4]) și ca atare avem a înțelege cultul deosebit de care se bucură ele în cetățile grecești din părțile noastre, și mai ales la Tomi, a căror existență în părțile acestea multă vreme barbare, atârna tocmai de elementul lichid, va să zică de calea cea mai lesnicioasă pentru valorificarea bogățiilor brute ce le oferea pământul acesta strein.

Prezența lor pe un monument funerar, dacă ținem seama de faptul că în timpul imperiului ei apar destul de des pe astfel de monumente [5]), n'ar avea la prima vedere nimica deosebit și mai ales dacă ținem seama și de faptul că lucrul nu e izolat. Tot în *Scythia minor*, la Calachioi *(= Capidava)*, s'a găsit un monument funerar, a cărui inscripție a fost publicată în CIL. III, 13738, cu o descriere mai puțin decât sumară și neexactă a reprezentării din frontispiciu.

Iată descrierea exactă:

O trapeza cu merinde în centru; în dreapta și în stânga ei, câte un personaj îmbrăcat în tunică scurtă și largă, încinsă și resfrântă la mijloc, cu capetele goale, țin de dârlogi câte un cal înșăuat complet pentru călărie. De-asupra acestei reprezentări se disting urmele unui pat. Este fără îndoială aici un amestec al celor două reprezentări a cinei funerare și a Dioscurilor.

Se naște însă întrebarea. De ce acești cetățeni din regiunea Capidavo-tomitană pun pe mormintele lor imaginile celor doi zei, pe cari centrele de cultură sub a căror influență directă stăteau, în special Tomi, îi adora ca pe niște divinități luminoase și protectoare ale vieței pământești și nici de cum ale celei de dincolo? Și iarăși de ce în tot ținutul, numai în regiunea Capidavei și din această regiune sunt adorați Dioscurii în această formă?

Răspunsul evident nu-l putem găsi decât în faptul constatat al unei romanizări destul de intensive al acestei regiuni, cu elemente romane sau romanizate venite din regiuni cu totul ferite de influența culturală grecească [6]). De acolo au adus cu ei, obiceiul roman de a pune aceste divinități pe monumentele funerare, obiceiu de care însă n'au abuzat; căci mai de grabă îi vedem adoptând și întrebuințând până la saturație divinitățile locale protectoare ale vieței subpământene, în special așa de răspânditul Erou trac. A trebuit ca să intervie împrejurări excepționale pentru ca ei să-și aducă aminte de monumentele funerare ce văzuseră în țările lor de origine. Și revenind acuma la Cocceius al nostru dela Tomi, poate că n'ar fi prea temerar dacă am presupune că spectacolul adorării Dioscurilor în această cetate, ca divinități protectoare ale marinarilor, pe cari el însuși le va fi invocat de multe ori pentru nevoile lui, să-l fi îndemnat a încredința și viața cealaltă a fiilor săi tot lor, ca unor divinități ce-l vor fi favorizat și al căror caracter în concepția sa romană nu se opunea de loc la aceasta. Dar cine era mai indicat pentru această fervență adorare a Dioscurilor la Tomi, ca un negustor ale cărui bogății erau încredințate mărei celei atât de capricioase?

moneda familiei *Servilia*, (Cohen, *o. c.*, pl. XXXVII, No. 3). Pentru toate acestea cf. și articolele respective din Roscher. *Aus f. Lexicon der Griech. u. Röm. Mythologie*, P. Wissova, *R. Encyclopedie* și Daremberg-Saglio, *Dictionnaire*.

1) V. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturali*, p. 519, 599., in special monumentul de sub No. 10, p. 521.

2) V. mai sus No.

3) V. art. lui Furtwängler, *Dioskuren*, in Roscher, *o. c.*, p. 1163, cap. III.

4) V. studiile citate mai sus relative la Dioscuri.

5) Cf. Articolul lui M. Albert, in Dicționarul lui Daremberg-Saglio, p. 264.

6) V. Considerațiile d-lui V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I p. 70, asupra romanizării acestei regiuni.

http://patrimoniu.gov.ro

Şi atunci, dacă acest Cocceius dela Tomi era negustor şi dacă constatăm atâtea legături între Coccei Capidavei şi romani din regiunea aceasta, cred că ipoteza că avem de-aface cu un întins sistem de exploatare agricolă a ţinutului fertil dintre Dunăre şi Mare în Dobrogea de mijloc, exploatare ce se găsia în mâna câtorva familii mari de colonişti, între cari figura de sigur cu multă strălucire şi aceia a Cocceilor, exploatare care-şi desfăcea produsele prin propriile sale mijloace, având la Tomi reprezentanţi de ai ei, aşa cum va fi fost Cocceius din inscripţia noastră şi scăpând astfel de specula de care ar fi suferit fără îndoială din partea intermediarilor greci, se poate susţine cu oarecare sorţi de izbândă.

65. Stâlp miliar de calcar înalt de 1.65 şi cu diametrul de 0.45 m.

Inscripţia:

PERTC \\ C
AVRELIO
OV \\\\\\
\\\\\\\\
T \\\\\\\
DD NN FL CONSTANTIN
MAX VICTSE NPAVGVST
FL CL CONSTANTINO ET
FL IVL CONSTANTI
NOBIS CAESS
B
SS
M P
I I I I

Primele 5 rânduri, foarte rău păstrate fac parte dintr'o inscriptie anterioară a vreunui împărat cu gentiliciul de Aurelius, va să zică dela sf. sec. II sau începutul celui de-al treilea, peste care cu ocazia vreunei îmbunătăţiri aduse drumului care trece prin Tomi [1] în timpul lui Constantin cel Mare s'a săpat a doua inscripţie cu numele acestuia şi al celor doi fii ai săi mai mari.

Această a două inscripţie se citeşte cu înlesnire... *D(ominis) N(ostris) Fl(avio) Constantin[o] max(imo) vict(ore) semp(er) august[o et] Fl(avio) Cl(audio) Constantino et Fl(avio) Iul(io) Constante nobi(lis)s(imis) Caes(aribus)..... m(ilia) p(assuum) IIII.*

Inscripţia a fost deci scrisă după 1 Martie 317, când a fost proclamat *Caesar* fiul cel mai mare al împăratului, *Constantinus iunior,* şi înainte de 8. Nov. 324, când a fost ridicat la rangul de *Caesar* şi *Constantius,* care în inscripţia de faţă nu figurează.

68. Calcar. Cap de leu, lat de c. 0.26, înalt de c. 0,25 m.

Animalul era reprezentat cu gura căscată; acum lipseşte falca inferioară. Coama, bogată, e tratată în şuviţe groase, buclate, aşa cum se tratează de obiceiu această podoabă a leilor nu numai la Tomi, dar şi în celelalte părţi ale regiunei unde s'au mai găsit astfel de sculpturi [1]. Monumentul este destul de rău păstrat, botul şi ceafa sunt cu totul mutilate. A fost găsit în dărâmăturile turnului antic desgropat cu ocaziunea săpăturilor pentru construcţia unei case pe locul de lângă Grand Hotel, în Bulev. Ferdinand, colţ cu str. Dorobanţilor, întrebuinţat ca material de construcţie.

67. Fragment dintr'un relief de marmoră, înalt de 0.20, lat de 0.40, gros în dreptul reliefului de 0.18, iar pe câmp de 0.13 m.

Fig. 77.

Se mai vede partea dela brâu a unui trunchiu bărbătesc, nud, cu mâna stângă adusă transversal peste trunchiu. Poziţia

[1]) Asupra reţelei de drumuri in Scythia minor v. V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum* I, p. 70 sqq.

[1]) Vezi la G. Murnu, *Monumente de piatră din colecţia de Antichităţi a Muzeului dela Adamaclisi,* în acest Buletin, An. VI, fasc. 23, Nr. 71 şi următoarele.

http://patrimoniu.gov.ro

picioarelor, pre cât se poate cunoaşte din puţinul ce se mai distinge din ele este caracteristică. Deşi trunchiul este privit exact din faţă, totuşi membrele inferioare par a se mişca spre stânga personajului. E greu de precizat natura acestui relief, executat de altfel cu o deosebită acuratetă. A fost găsit în dărâmăturile aceluiaşi turn ca şi nr. precedent.

Acuma în Muzeu.

66. Architravă de calcar, lungă de 1.35, înaltă de 0.36, groasă de 0.076 m. Inălţimea literii 0.025. Deasupra se văd găurile scoabelor cu care fragmentul nostru era prins în monumentul din care a făcut parte, probabil o criptă deasupra unui mormânt. Lipseşte o respectabilă bucată din partea dreaptă a monumentului.

Un profil foarte pronunţat mărgineşte de toate părţile faţa cu inscripţie:

Fig. 78.

Avem mai întâiu de remarcat prescurtările, de altfel obicinuite: $\overline{\Theta\Upsilon}$ = θεοῦ, $\overline{\mathrm{O}\Theta\Sigma}$ = ὁ θεός, $\overline{\Theta\Omega}$ = θεῷ, cum şi o serie de ligaturi cari nu prezintă nimica deosebit. Citirea însă prezintă greutăţi serioase prin faptul că lipseşte prea mult din partea dreaptă a inscripţiei, aşa că nu putem încerca o reconstituire a ei.

In r. 1 la sfârşit avem literele EIEN cărora nu le dau de rost.

In r. 2 la sfârşit δικέ|ων...

R. 3, începutul nu e de loc clar, de asemenea şi începutul r. 4. Din partea care ni s'a păstrat însă, ne putem face o ideie asupra conţinutului întreg al inscripţiei, care pre cât se păstrează se citeşte:

† Θ(εο)ῦ χάρις, χέρεστε παροδῖτε· ἐνθάδε κατάκιτε εἰεν..... [ζήσασα] ἔτη πεντίκοντα ἕνα. Ἀναπαύσι αὐτὴν ὁ θεὸς μετὰ τῶν δικέ|ων....... Κ|αλλιηώπη(?) σουλιφερας(?)· Ἀμήν. † Ἐγὼ Ἐντώλι)ος Κηγχρέους γενάμεν|ος......|ων τοῦ θ(εῶ δορίματον. ἔκτισα τὸν οἶκον τοῦτον τὸ αἰώνιον δι...

E vorba de mormântul unei femei, căreia soţul său îi construeşte un mormânt.

Caracteristic este numele acestuia Ἐντώλιος Κηγχρέους. Ἐντώλιος, foarte clar pe piatră, nu se mai întâmpină până acuma.

Patronimicul se mai găseşte sub forma Κέγχριος (1).

D. M. TEODORESCU

http://patrimoniu.gov.ro

MĂNĂSTIREA HUREZI ÎN 1731

DUPĂ PLANURI CONTIMPORANE

Dela acelaş Weiss, *Ingenieur Obrist*, care a dat, în 1731, pe timpul ocupaţiei austriace, planul curţii din Brâncoveni, despre care am vorbit în această publicaţie, ne-a rămas şi planul şi perspectiva alăturată cuprivire *la cea mai frumoasă mănăstire din Valachia austriacă: Orezul*, cum autorul o denumeşte în legendele ce însoţesc planurile.

Comparate cu fotografiile mănăstirii dinnainte de actuala restaurare şi cu desemnul lui Freiwald, ce oglindeşte starea mănăstirii după restaurările lui Hrisant egumenul, deasemeni reprodus în această publicaţie— planurile lui Weiss, deşi lipsite de geometrica exactitate a planurilor de azi, sunt documente necontestabile asupra stărei în care se afla mănăstirea la 16 ani după moartea lui Brâncoveanu. Ele ne dau bună îndreptare asupra problemelor ce-şi aşteaptă rezolvare dela actuala restaurare.

Atât din plan cât şi din perspectiva lui Weiss, se vede că mănăstirea avea două incinte (astă-zi are trei): una exterioară, cu un turn ce încă se păstrează şi cu ziduri înconjurătoare străbătute de *meurtriere* (ceşi aşteaptă şi ele consolidarea); alta inscriindu-se în incinta exterioară, formată din clădirile propriu zise ale mănăstirii, în ale căror *calcane* sunt de asemenea *meurtriere*, iar nu ferestre (unele se păstrează şi azi; vezi şi desenul lui Freiwald). Mănăstirea făcea, deci, impresia unei puternici cetăţi, cu un turn — clopotniţă (identic restaurat azi, dar care era cu mult mai simplu, fără ocniţele ce i s'au adaos), a cărei siluetă rigidă nu e înviorată decât de turnurile bisericii ce întrec înălţimea zidurilor şi de frumuseţea paraclisului, ridicat la 8 metri deasupra văii Hurezului.

Examinând planul de distribuţie al clădirilor putem să ne dăm seama bine de dispoziţia lor: *G* este zidul incintei exterioare. *F* poarta de jos a acestei incinte. Un drum duce la incinta interioară la care se intră prin marele turn clopotniţă. *B* sunt chiliile călugărilor, cari înconjură incinta interioară, *C* cişmeaua, *A* biserica mare. Locuinţele *E. D*, din afara incintei interioare, sunt: bolniţa, cu faimosul foişor şi pivniţa dedesuptul lui.

După cum se vede deci, comparativ cu desenul lui Freiwald, întreagă locuinţă adausă de Ştirbey pentru palatul său, la colţul sud-vestic, nu exista. De asemenea faimosul foişor al lui Dionisie şi cel mai urît, a lui Ioanichie, pe latura vestică a chiliilor, nu existau. Foarte interesantă e de asemenea pentru restaurare felul cum erau construite scările la foişoarele chiililor de nord şi sud.

Şi ca descriere — întru cât se aminteşte de felul cum biserica era acoperită—Weiss e cât se poate de interesant, întru cât se îndepărtează orice dubiu, cel puţin pentru Muntenia, asupra modului cu care bisericile se invăliau.

Sollet das schönste vallachische Caludier Kloster, in der Oesterreichischen Wallachey, Orez genanndt, zwei Stund von Bistriza liegend vor. Dieses Kloster ist von dem wallachischen Fürsten Constantino Brancovan erbauet worden, und hat eine sehr schöne Kirch, mit Bley und Kupfer' gedeckt,

http://patrimoniu.gov.ro

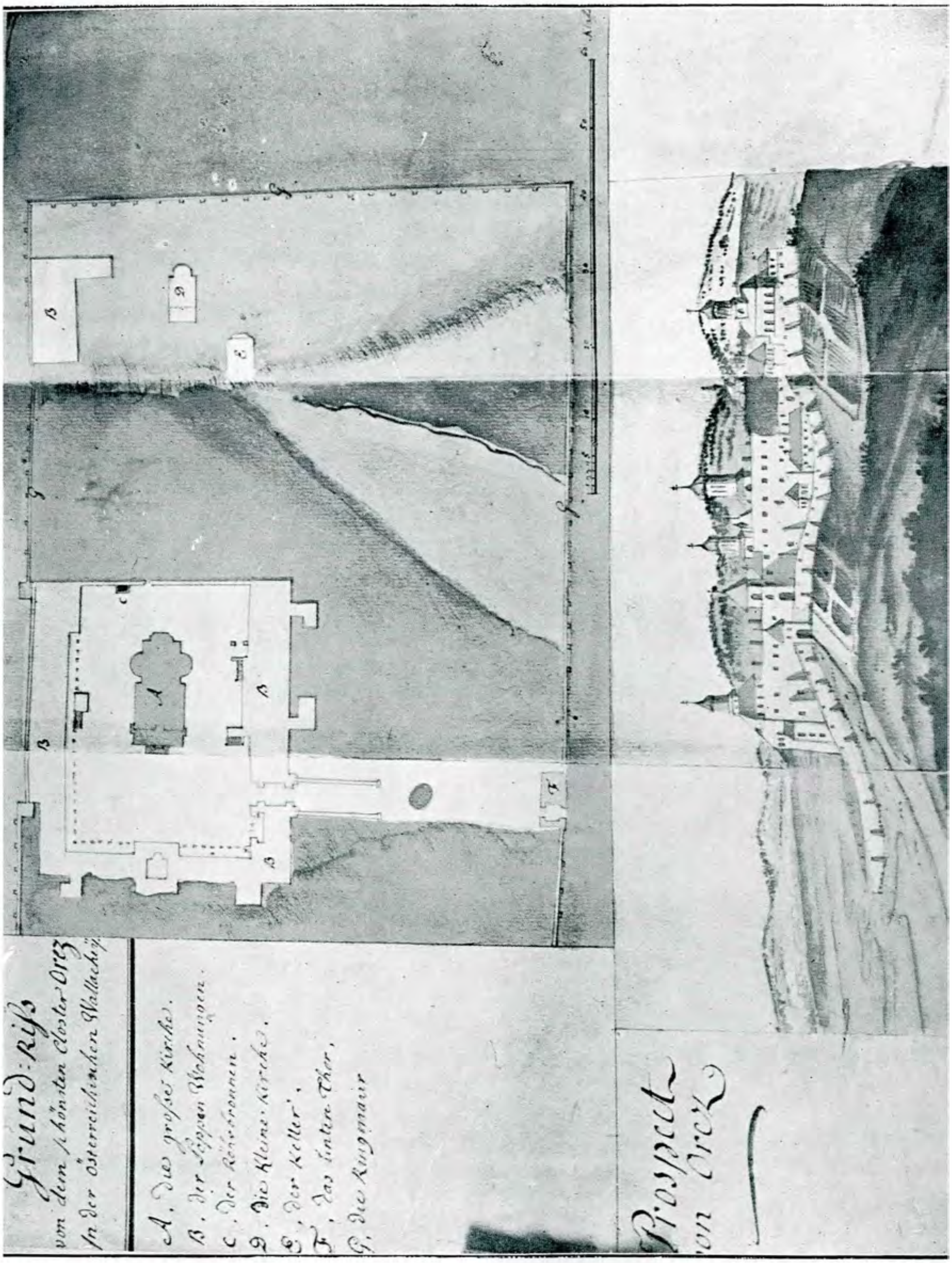

http://patrimoniu.gov.ro

ingleichem eine schöne Haus-Capelle und eine Ueber-Kirch im anderen Hof. Alhier ist tempore belli ein Obrist-Lieutenant mit 600 Mann gestanden (știrea e confirmată de o notă pusă pe Foletul Novel al lui Ion Romanul), dass also dieses Kloster ebenmmässig im Künftig besetzt, und eine Provision von *Vivres* darinen verwahret werden kann [1]).

VIRG. DRĂGHICEANU

RÉSUMÉ

Grâce à l'ingénieur Weiss de l'état-major autrichien, qui dans un but d'ordre stratégique, a levé, entre 1689—1705, le plan du monastère de Hurezi, bâti par Brâncovanu, nous pouvons nous rendre suffisamment compte de toutes les transformations ultérieures, subies par le monument.

On n'y trouve à l'origine que deux enceintes: l'une intérieure, qui constituait le monastère proprement dit, avec des cellules, disposées en rectangle, pour les moines, une chapelle située à gauche et l'église au milieu, le tout bâti selon les règles de l'art byzantin; l'nutre enceinte, extérieure, comprenant le jardin et le cimitière.

Le mur de cette dernière enceinte, percé de meurtrières, faisait du monastère une forteresse redoutable.

[1]) Să tot fie la două ore de Bistrița, cea mai frumoasă mănăstire de călugări din Valachia austriacă, numită Orezul. Această mănăstire a fost zidită de Domnul român Constantin Brâncoveanu. Ea are o foarte frumoasă biserică, acoperită cu plumb și aramă, de asemenea o capelă și o altă biserică în cealaltă curte (dela Bolnița). Aci a stat în timp de războiu un locotenent colonel cu 600 oameni, așa că și în viitor această mănăstire poate să fie ocupată și o provizie de alimente să fie păstrată aci.

http://patrimoniu.gov.ro

ȘTIRI MAI VECHI DESPRE RUINELE CURȚII DOMNEȘTI DIN TÂRGOVIȘTE

In fasc. prim al acestei publicații am tipărit o scrisoare a lui Vasile-Vodă Lupul din 1635 către Constantin Racoviță Logofătul, ispravnicul său la zidirea bisericii Sf. Gheorghe Zograful de lângă Vaslui, prin care Domnul răspundea boerului său, care-i ceruse voe se ia, pentru noua ctitorie domnească, piatră dela ruinatele Curții domnești din Vaslui, „că acest lucru nu se cade să facem, că nu iaste cu cinste".

Intâmplător dau acum, în Istoria Românilor a răposatului V. A. Urechia (vol. X-1, 207—8) peste reversul, mai puțin frumos, al medaliei: două documente din 1813 — o carte domnească și o anafora a veliților boeri — prin care se recomandă și aprobă nu conservarea, cum ne-am aștepta, ci, din potrivă, distrugerea ruinelor Curții domnești din Târgoviște.

Intr'adevăr, la 23 August 1813, Isaac Ralet vel Vornic, arătând Domnului său „că în orașul Târgoviște sunt niște surpături de ziduri ce au fost odinioară Curte domnească, făcută de răposații întru fericire Domni ai țării, surpături de ziduri cu totul netrebuincioase, care nici odinioară nu au fost de trebuință, nici pentru prea luminații Domni ce au stătut după vremi, nici pentru vre-o trebuință a locului, fiind de toți derepănate și de nici o trebă, ca un lucru netrebuincios, care nici a adus nici poate aduce vre-un folos",— cu „plecată îndrăzneală" cere „să i se hărăzească aceste surpături de ziduri cu locul lor", care „poate să fie de oareș ce trebuință, însă nu fără grea cheltuială, spre a se curăți mai întâiu și apoi să se facă vre-o zidărie din nou".

Veliții boeri — Constantin Filipescu vel Vistier, Radu Golescu vel Ban, Barbu Văcărescu vel Vornic și Grigorie Băleanu vel Logofăt — cărora le-a fost dată spre cercetare cererea lui Isaac Ralet „următori fiind luminatei porunci" s'au adunat și „făcând chibzuiri", arată Domnului, prin anaforaua lor dela 26 August, „că acele surpături de ziduri nu sunt de nici o trebuință nici domniei nici țării". In consecință, „ca un Domn al țării, după pilda altor trecuți luminați Domni, ce au dat și au afierosit din lucrurile domnești ori la cine au voit și au rămas bune date" — zic ei mai departe lui Ioan-Vodă Caragea —„ai toată volnicia de a hărăzi dumisale aceste surpături de ziduri cu locul lor, unde să-și poată face și dumnealui vre-un lăcaș pentru trebuința familiei, la întâmplări de vremi ca aceste....".

Domnul, cu cartea sa din 3 Septemvrie 1813, aprobă recomandarea sfetnicilor săi. Căci, zice el, de vreme ce „orânduiții boeri veliți.... ne dau pliroforie că acele surpături de ziduri ot Târgoviște împreună cu locul lor nu sunt de nici o trebuință, nici domniei, nici țării, ca niște lucruri domnești și slobode ce sunt, domnia mea le hărăzim împreună cu locul lor dumnealui vel Vornicului Isaac Ralet, ca să-i fie moșie stătătoare și ohabnică dumnealui și clironomilor dumnealui în veci, iar biserica domnească cu loc de patru stânjeni în lat de jur împrejur are a rămânea slobodă..."

BISERICILE DIN GURA-SĂRĂȚEI-BUZĂU

Sunt două:

Intâia, zisă, pe numele fondatoarei, a Porumbiței, situată pe un pisc acoperit de vii și păduri, a fost construită din început, în lemn, de jupâneasa Neacșa Porumbița, iar la 1833 a fost reconstruită în zid, așa cum se vede astăzi, de Dimitrie Clucerul și soția sa Mărgărita.

http://patrimoniu.gov.ro

INSCRIPŢIA:

AČASTĂ SFÂNTĂ BISERICĂ S'AU ZIDIT DIN TEMELIE PE CHELTUÏALA D(U)MNEALUI DIMITRIE CLUCER SIN CONSTANDIN SĂRĂŢEANU 2 VISTER ŞI SOŢIA SA MĂRGĂRITA I S(N)I EGODIMITRIE, ECATIRI(N)A CU SOŢUL EI DIMITRIE VERNESCU I (SNI) EGO DIMITRIE, GHEORGHE, MARIA. IAR MAI NAINTE AU FOSTU BISERICĂ DE LEMNU FĂCUTĂ DE JUPÂNEASA NEACŞA PORUMBIŢA. IAR

de Nică Musceleanu biv treti Logofăt cu fiii săi şi de Constantin Sărăţeanu biv vtori Vistier cu fiii săi.

INSCRIPŢIA:

IN NUMELE TATĂLUI ŞI AL FIIULUI ŞI AL SF(Â)NTULUI DUH, AMIN. FĂCUTU-S'AU AČASTĂ SF(Â)NTĂ BESERICĂ IN ZILELE PREA LUMINATULUI DOMNULUI NOSTRU IOAN GEORGIE CARAGEA

Biserica Porumbiţei din Gura-Sărăţei—Buzău.

Biserica din Valea Botei, com. Gura Sărăţei—Buzău.

ACUM LA ZIDIRE AU FĂCUTU AJUTOR ŞI FRATELE D(U)MNEALUI MATEI BAŞ BULBAŞ CU SOŢIA SA MARIA ŞI TOŢI POPORANII, LA LEAT 1833, IUL(I)E, DELA HRISTOS.

A doua, din Valea Botei, e zidită la 1813

VOEVOD, CU BLAGOSLOVENIÏA PREA SF(I)NŢII SALE PĂRINTELUI EPISCOPUL BUZĂULUI CHIRIU CHIR COSTANDIE, PRIN OSTENEALA DUMNEALUI BIV 3 LOGOFĂT NICA MUŞCELEAN I SNI EGO SANDUL I MATEIU ŞI PRIN OSTENEALA DUMNEALUI BIV 2 VIST(IER) COSTANDIN SIN ENE

http://patrimoniu.gov.ro

CAPICHEHAIA I SNI EGO MATEIU I DUMITRACHE. ŞI AU LUATU SFÂRŞITU AČASTA BESERICĂ ÎNTRU CAREA SĂ PRĂZNUEŞTE ŞI SĂ CINSTEŞTE HRAMUL PREA SFINTEI ŞI NEDESPĂRŢITEI TROIŢE LA LEATŬ 1813 AVGUST I (SAU 30). DRĂGHIČU. ANNA. ENE. NEACŞU. GHEUCA. SANDA. ISTODOR. IOANA. VASILE. AVIANA. DUMITRU. AVIANA.

Iani Capichehaia, tatăl lui Costandin biv vtori Vistier, menţionat în inscripţie, e fiul lui Neagoe Sărăţeanu Părcălabul. Aşa dar şi această biserică e o fondaţie a familiei Sărăţeanu.

PIATRĂ MORMÂNTALĂ DIN BISERICA FOSTULUI SCHIT DRĂGĂNEŞTI

Azi în ruină, la marginea cătunului Ţigănia, com. Drăgăneşti, jud. Teleorman (3 km. de Alexandria).

SUPTŬ AČASTĂ PIATRĂ ODIHNESCU-SE OASELE ROBILOR LUI DUMNEZEU STOICA SPĂTAR SĂRĂŢEAN ŞI CU JUPĂNEASA LUI MARICA ŞI FIU-SĂU STOICA COMISUL ŞI FI-SA JUPĂNEASA ILINCA, MUMA LUI MATEIU UNGURELUL 2 CLUCER. ŞI ALTOR RODENII ALE D(UMNEA)LOR AICE S'AU ÎNGROPATU 7251 (= 1743).

A. L.

SEMNE LAPIDARE LA BIS. DIN PĂPĂUŢI

Nenumărate lucruri interesante pentru monumentele noastre ar reeşi, dacă restaurările ce se fac ar păstra şi da atenţiunea cuvenită la ori şi ce se găseşte cu prilejul reconstruirilor. Restaurarea bis. Păpăuţi a lui Ştefan-cel-Mare a dat de semne lapidare pe unele fragmente de *toruri*, indicând ordinea succesiunilor, cum şi unele prescurtări de cuvinte. S'au păstrat, mulţumită dascălului, trei fragmente, indicând numerile (latine): 78, 4, 84 şi prescurtările în caracter polon: ZPT. ATE.—Meşteri poloni au lucrat, deci, la minunatele sculpturi gotice din bisericile lui Ştefan-Vodă. Ii cunoaştem numai pe această cale.

DELA PALATUL LUI ŞTEFAN-CEL-MARE DIN VASLUI

Prin fondaţiunile palatului lui Ştefan-cel-Mare din Vaslui, aflate pe proprietatea d-lui George Mavrocordat, s'a găsit un delicat fragment sculptural (fig., p. 94) decorat de pe gustul gotic, cu o floare de crin, şi care

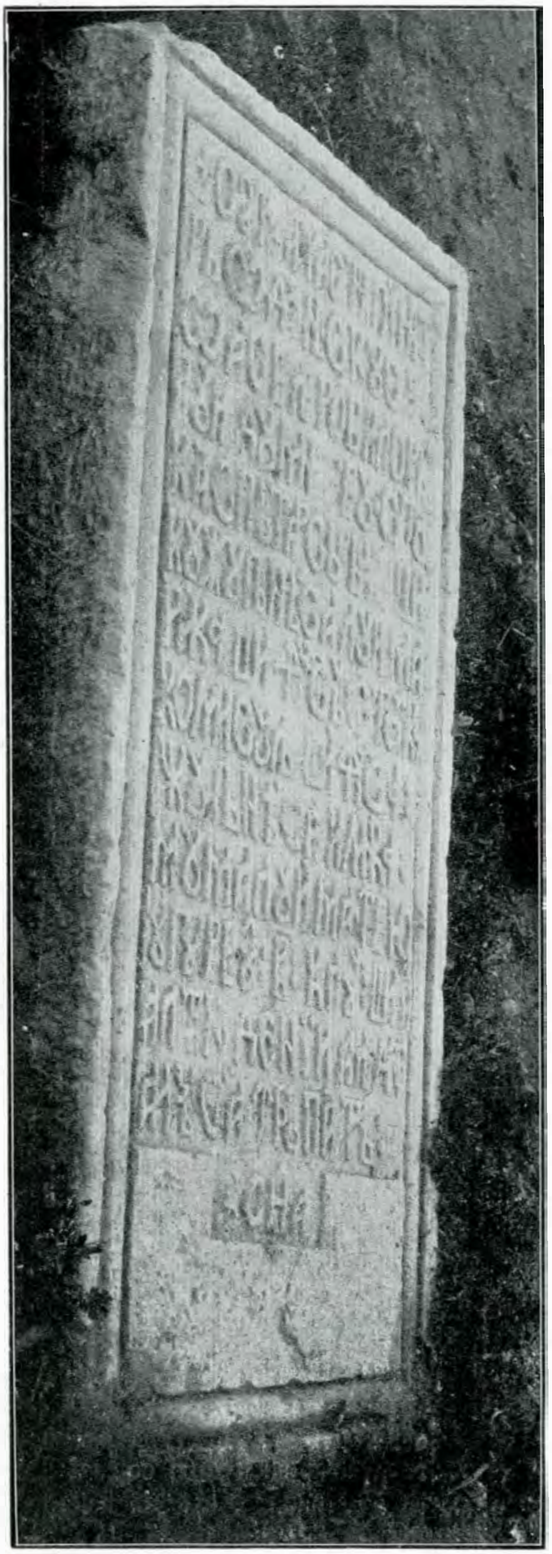

Piatră mormântală din bis. fostului schit Drăgăneşti-Teleorman.

probabil servia pentru vărsarea apelor din proscomidia capelei palatului.

http://patrimoniu.gov.ro

Pe lângă pisania palatului dela Hârlău, păstrată în Muzeul Național, acest fragment

Capitel sculptat găsit în ruinele palatului lui Ștefan-cel-Mare din Vaslui.

e al doilea rest cunoscut dela palatele marelui Ștefan.

Astăzi se află încorporat în colecțiile palatului Mogoșoaia.

PODEALA STRADELOR VECHIULUI IAȘI

Lucrările de canalizare ce se fac în toate orașele țării sunt bune prilejuri pentru descoperirea rămășițelor vechilor înfățișări ale așezărilor noastre orășenești.

Din causa însă a lipsei unei organizări, care să semnaleze tot ceia ce se găsește, multe lucruri aflate se pierd fără urmă,— in majoritatea cazurilor.

Astfel în strada Gh. Mărzescu din Iași s'a dat, la 50 centimetri adâncime, de vechea podea a stradei: grinzi colosal de groase, de stejar, patrate, în dimensii de $50^{cm.} \times 50^{cm.}$, serviau pentru podeala străzilor, așternute fiind fie direct pe pământ, fie pe scurți piloți.

Se știe că pentru întreținerea lor, chiar în veacul al XVIII-lea, oamenii orașului percepeau pe diferite circumscripții, în aceiaș zi, taxe de trecere.

POARTA DE SUD A CETĂȚII TARGOVIȘTE

In Târgoviște, la bariera Sârbilor, pe strada Domnească, aproape de ultimul bastion sudic, s'au găsit bazele turnului dela poartă sudică a cetății, cu acelaș plan ca cel ce se păstrează lângă bis. Sf. Vineri.

INSCRIPȚII :

DE LA BIS. DIN CĂLINEȘTI-PRAHOVA.

a) **Прѣстави сѧ раба бжїѧ жѹпанъ Тънасїе и жѹпаница его Тѹдора въ дни Іѡ Матею Воеводь, мц. юние дні ѕ, в лѣт. ,зрнд.**

Piatră mormântală dela bis. din Călinești-Prahova.

E mormântul ctitorului bisercii, a cărei inscripție s'a dat de d. Iorga, *Inscripții* II, p. 265.

b) PE O CARTE.

Să se știe de cându au intrat Turcii în București la 1854 Iul. 20, ca să bată cu Muscalul.—1854 Iulie 18, de când au plecat Muscalii din București, cu cuvânt că vin Turcii în loc.

c) *Această carte fiindu rău stricată și deslegată din pricina ploilor, când ploua în biserică,—s'au pus de s'au legat cu lei... de cel ce se va vedea iscălit și să rămâie sf. bis. din Călinești, spre veșnica-pomenire, 1850.*

d) *Această... au cumpărat-o dum. Const. Filipescu biv. vel. Log. și au dat la sfânta biserică de la Roșioara, ce să prăznuește Buna-Vestire, ci s'au târnosit le leat 1791 Dich. 20.*

BIS. DELA DOAMNA BĂLAȘA-BUCUREȘTI

Pe o piatră în curte:

ACEST SFÂNT ȘI DUMNEZEESC LĂCAȘ, ÎN CARE SĂ PRĂZNUEȘTE CEA ÎNTRU MĂRIRE ÎNĂLȚARE DELA PĂMÂNT LA CERURI A MÂNTUITORULUI NOSTRU, S'AU RĂDICAT DIN TEMELIE LA ANUL 1751, DE RĂPOSATA DOMNIȚA BĂLAȘA, FIICA LUI CONSTANDINŬ V(OE)V(O)D BASARABA BRÂNCOVEANUL, CU TOATE INCĂPERILE DUP' ÎMPREJUR, ORÂNDUINDU-LE SPRE LĂCUINȚA SĂRACILOR CELOR FĂRĂ ADĂPOSTIRE, LA CARE AU ÎNCHINAT TOATĂ STAREA SA ȘI A SOȚULUI SĂU, BANUL MANOLACHE LAMBRINO.—DAR VREMEA CE TOATE LE ÎNVECHEȘTE, ADUCÂND LA DĂRĂPĂNARE TOATE ÎNCĂPERILE, STRĂNEPOTU-SĂU, BANUL GRIGORIE BASARABA BRÂNCOVEANU, ODRASLA CEA DIN URMĂ, ÎN CARE S'AU ȘFÂRȘIT ACEST SLĂVIT ȘI VECHIU NEAM AL BASARABILOR ȘI AL BRÂNCOVENILOR, LE-AU PRENOIT, ADĂOGÂNDU-LE, LA ANUL 1831. IAR LA ANUL 1838 GHENARIE, ÎNTÂMPLÂNDU-SĂ ÎNFRICOȘAT CUTREMUR, CARE DĂRĂPĂNÂND ȘI SFÂNTA BISERICĂ, DUMNEAEI BĂNEASA SAFTA BRÂNCOVEANCA, NĂSCUTĂ BALȘ, SOȚIA RĂPOSATULUI BAN CE AU ZIDIT SPITALUL BRÂNCOVENESC ȘI L'AU ÎNZESTRAT DIN CASA SOȚULUI DUMISALE, CA O STĂPÂNĂ ȘI EFORĂ, ICONOMISIND DIN VENITURILE ACESTEI SFINTE BISERICI ȘI JERTFIND ȘI DIN ALE DUMNEAEI, AU RĂDICAT-O DIN TEMELIE ÎN LOCUL CEL VECHI, MĂRIND-O ȘI ÎNFRUMUSEȚÂND-O SPRE POMENIRE VEČNICĂ, CARE S'AU SĂVÂRȘIT PRIN OSÂRDNECA STĂRUIRE A EPITROPILOR NUMITULUI SPITAL CE SÂNT ȘI A SFINTEI BISERICI, CĂMINARUL MANUIL SERGHIADI ȘI STOLNICUL IOAN NĂDĂIANU, LA ANUL MÂNTUIREI 1842.

Pe o piatră:

RIDICAT LA 1833, PE LOCUL SÂNTULUI PRETOL, AL PARACLISULUI ZIDIT DE DOMNIȚA BALAȘA.

Pe o piatră de mormânt:

DOMNIȚA Č'A RĂPOSAT
SUPT PIATR'ACEASTĂ S'AU ÎNGROPAT.
BĂLAȘA AU FOST NUMITĂ
CU NEAM MARE 'NPODOBITĂ,
BĂSĂRĂBEASCĂ CHEMATĂ
ȘI DIN CEPUT LUMINATĂ.
FOST'AU SOȚIE CINSTITĂ
LUI MANOLACHE GĂTITĂ,
LAMBRINO CE S'AU NUMIT
ȘI'N RANG DE BAN AU MURIT,
LA AČASTĂ MĂNĂSTIRE
O AU ZIDIT CU DORIRE,
ÂN CARE SE PRĂZNUEȘTE
NE ÂNCETAT SE CINSTEȘTE
A DOMNULUI ÎNĂLȚARE
ÎNTRU POMENIRE MARE.
DUMNEZEU S'O ODIHNEASCĂ
CU DREPȚII SĂ LĂCUEASCĂ.
LEAT 7260 (=1752) MAIU 2.

VIRG. DRĂGHICEANU

http://patrimoniu.gov.ro

COȚOFENI-DOLJ

Vederea din față a uneia dintre bisericile mici.

ERATĂ

LA ARTICOLUL: SCULPTURI ÎN PIATRĂ DELA BISERICILE MUNTENEȘTI,

de *Al. M. Zagoritz, publ. în fasc. 22, Aprilie-Iulie 1913, a Buletinului.*

La pag. 70, col. 1-ia, rândul 6, de jos, s'a zis: *Biserica* (din Brădești) *e făcută târziu, la 1827.*

In realitate pe inscripția al cărui coronament e desenat pe foaia VI a suplementului care însoțește acest articol, este foarte citeață dată de 1752. La 1827 a fost zidită una dintre bisericile din Coțofeni, cu care Brădeștii sunt vecini, ambele sate fiind în stăpânirea a două familii, a Brădeștilor și a Coțofenilor, legate prin înrudiri vreme de două veacuri.

Rectificarea trebue făcută astfel:

„*Biserica e făcută târziu, la 1752*".

In acea vreme, un sfert de veac după Stavropoleos, se lucra încă sculptură bună, cum e și aceia a pajurei Cantacuzinești, aflată pe peretele de miazăzi al bisericii din Brădești, (fig. jos).

Sculptură dela bis. Brădești-Dolj.

La 1827, adecă abia acum 90 de ani, meșteșugul bunelor sculpturi pierise, dar tot se mai lucrau bisericuțe cu tinde frumoase, ca aceia din Coțofeni, desenată aci.

Cu patru ani mai târziu, la 1831, e zidită cealaltă bisericuță din Coțofeni, așezată, ca un paraclis al ei, aproape de casa boerească, mai veche poate cu mult decât ea. Toate — bisericuțele și casa — au tindă cu arcuri trilobate, pe stâlpi de cărămidă. Casa are bolți bogate în pivniță ca și în odăi; ea are încă și sobe vechi interesante.

AL. M. Z.

http://patrimoniu.gov.ro

REDACȚIA:
SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE
Administrația Casei Bisericii, București, str. Lueger 26.

Buletinul se găsește de vânzare la principalele
LIBRĂRII DIN BUCUREȘTI
prin cari se fac abonamente și se pot procurà colecții complecte din anii precedenți (afară de anii 1908 și 1909).

ABONAMENTUL IN ȚARĂ ȘI STRĂINĂTATE:

PREȚUL A PATRU FASCICOLE PLUS PORTUL

http://patrimoniu.gov.ro

PREŢUL LEI 2,50

http://patrimoniu.gov.ro

ANUL VIII. FASC. 31. JULIE-SEPTEMVRIE 1915.

BIBLIOTECA
Inv. 48 P.
Cota

BULETINUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAŢIUNE TRIMESTRIALĂ

BUCUREŞTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA PARIS (FOSTĂ DOAMNEI), 16
1915
1529.

http://patrimoniu.gov.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

Dr. C. I. ISTRATI, D. ONCIUL, N. IORGA, G. BALȘ, G. MURNU și V. PÂRVAN

Redactor

ALEX. LĂPĔDATU

Secretarul Comisiunii

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
Cetățuia din Iași, de GH. GH. LUPU	97
O inscripție pierdută și vechi mențiuni despre monumentele noastre la Vaillant, de N. IORGA	122
Biserica de lemn din Pâroși, de G. BALȘ	124
Stăreția mănăstirii Hurezi, de ION D. TRAJANESCU	126
Stema Moldovei pe clopotnița bis. Todireni (Burdujeni), de N. IORGA	139
Cronică: Raport înaintat Academiei Române cu privire la biserica Domnească dela Curtea de Argeș, de D. ONCIUL, I. BOGDAN și N. IORGA. — Inscripții: Pe o cruce din cerdacul muntelui Rusu, m-rea Neamțul, la bis. Lespezi-Prahova și la bis. din Roznov-Neamț, de VIRG. DRĂGHICEANU	141
Erată, de D. M. T. și V. D.	144

ILUSTRAȚII

Cetățuia din Iași.

	Pag.
Biserica:	
1. Planul orizontal	97
2. Vederea laterală	98
3. Secțiune longitudinală	99
4. Vederea principală	100
5. Vederea spre altar	100
6. Secțiune transversală	101
7. Fereastră (detaliu)	102
8. Fareastră	103
9. Profilul soclului	103
10. Peretele dintre tindă și pronaos	103
11. Stâlpii dintre pronaos și naos	104
12. Catapiteazma	104
13. Brâul bisericii (detaliu)	105
14. Inscripția dela clopotnița mănăstitii	105
15. Locuința domnească:	106
16. Planul pivnițelor de sus	107
17. Planul parterului	107
18. Planul pivnițelor de jos	108
19. Planul tainițelor	108
20. Secțiunea longitudinală A B	109
21. Secțiunea transversală D C	110
22. Secțiunea transversală E F	110
23. Secțiunea transversală H G	110
24. Secțiunea transversală K I	111
25 „Baia Domnească":	112
26. Planul orizontal	112
27. Secțiune A B (vedere perspectivă)	113
28. Secțiune C D	114
29. Clopotnița:	115
30 Secțiunea A B	116
31. Secțiunea C D	117
32. Planul parterului	118
33. Planul etajului I (camera tunurilor)	118
34. Planul etajului II (camera clopotelor)	118
35. Clădirea cu sala gotică (restaurată)	119
36. Sala gotică (restaurată)	120

Biserica de lemn din Pâroși.

	Pag.
1. Biserica din Pâroși	124
2. Aceiaș biserică dinspre altar	124
3. Intrarea bisericii din Pâroși	125
4. Polata aceleiaș biserici (schiță de d-l Ștefan Popescu)	125

Stăreția mănăstirii Hurezi.

	Pag.
1. Stăreția: vedere exterioară	126
2. Vederea clopotniței și chiliilor de Sud, spre curtea mănăstirii	127
3. Secțiune prin foișorul din dreapta	128
4. Stâlpul de jos dela parapetul scării principale	128
5. Capul stâlpului dela fig. 4	128
6. Stâlpul lui Ioanichie dela parapetul scării principale	128
7. Stâlpul dela fig. 6	129
8. Secțiune prin foișorul de pe pivniță	129
9. Fereastră ajurată dela pivniță	129
10. Planul etajului	130
11. Planul pivniței	130
12. Coloană din „sala de piatră" a stăreției	131
13. Coloana dela fig. 12	131
14. Porțile dela intrarea m-rii	132
15. Detaliu dela poarta m-tirii (ferecătura, ghinturile și inscripția)	132
16. Detaliu dela aceiaș poartă (retezele)	133
17. Aceiaș poartă, văzută din curtea m-rii	133
18. Coloană dela foișorul stăreției	134
19. Coloana dela fig. 18	134
20. Capitel de coloană dela foișorul stăreției	135
21. Bază de coloană din „sala de piatră" a arhondăriei	135
22. Coloană dela foișorul arhondăriei	136
23. Coloana dela fig. 22	136
24. Capitel de coloană dela foișorul arhondăriei	137
25. Capul stâlpului dela scara arhondăriei	137
26. Acelaș cap de stâlp dela fig. 25	137
27. Capul stâlpului dela scara chiliilor de Nord	138
28. Galeria stăreției	138

Stema Moldovei pe clopotnița bis. din Todireni (Burdujeni).

	Pag.
1. Stema Moldovei pe clopotnița bis. dela Todireni (Burdujeni)	139

CETĂȚUIA DIN IAȘI*).

5. Biserica.

Este situată cam în mijlocul curții mănăstirii. Ea amintește, ca stil, biserica Trei-Erarhi din Iași, fără a o ajunge însă în bogăția ornamentației exterioare.

Distribuția este în genul bisericilor moldovenești: cu tindă, pronaos, naos cu două sânuri mici și altar, formând un tot bine legat.

Tinda. E dreptunghiulară, cu două intrări laterale, ogive în exterior, din care cea despre Nord e astupată. Prin zidul dinspre Apus lumina străbate prin două ferestre mari, ogive, decorate la partea superioară în piatră „à jour". In zidul ce desparte tinda de pronaos este o ușă, deasupra căreia se află pajura țării, încadrată de un profil gotic ogival. Profilul e, la rândul său, încadrat de două colonete ce susțin o cornișă la partea superioară, sub care se găsește vechia inscripție, zugrăvită, în grecește (v. fig. 10).

Această tindă, foarte înaltă, este acoperită de două bolți sferice, așezate fiecare pe câte patru pendentive, rezemate, la rândul lor, pe arcuri de piatră în formă de brâie împletite, cari se sprijină pe șase console frumos decorate.

Pronaosul. De formă patrată, este luminat prin patru ferestre, mult evazate către interior. Zidul despărțitor dinspre naos este așezat pe trei arcade, cari se reazămă, la rândul lor, pe doi stâlpi octagonali de piatră și pe doi pilaștri alipiți la zidurile exterioare.

In cele patru colțuri, pe piedestale pătrate, se înalță, alipite la ziduri, patru brâie verticale, împletite, de piatră, susținând la partea superioară, prin ajutorul

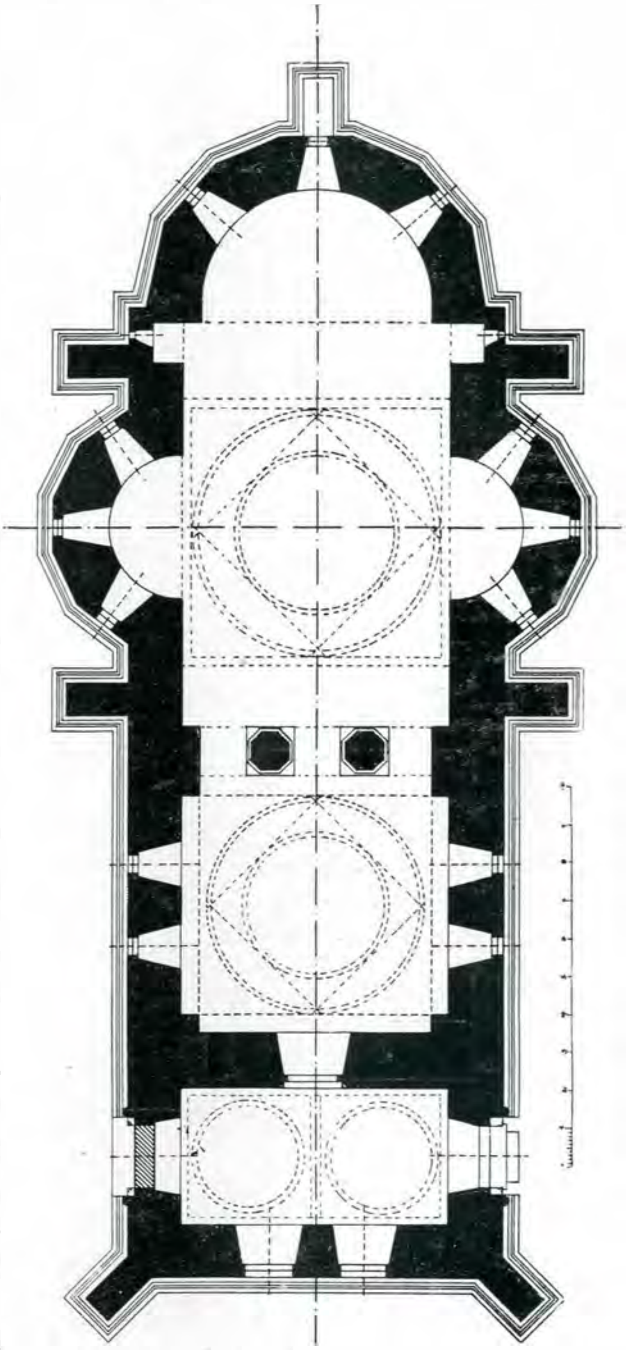

1. Planul orizontal.

*) A se vedeà partea intâia a acestui articol, în fasc. 24 a Buletinului nostru.

http://patrimoniu.gov.ro

unor capitèle, cunoscutul sistem de bolţi moldoveneşti cu două rânduri de tranziţii dela forma pătrată la cea rotundă, şi anume: dela forma pătrată a celor patru aşezate în diagonal, pe mici console, se trece iar la forma pătrată. Cu aceste de pe urmă patru arcuri, aşezate în diagonal prin pendentive, se revine iar la

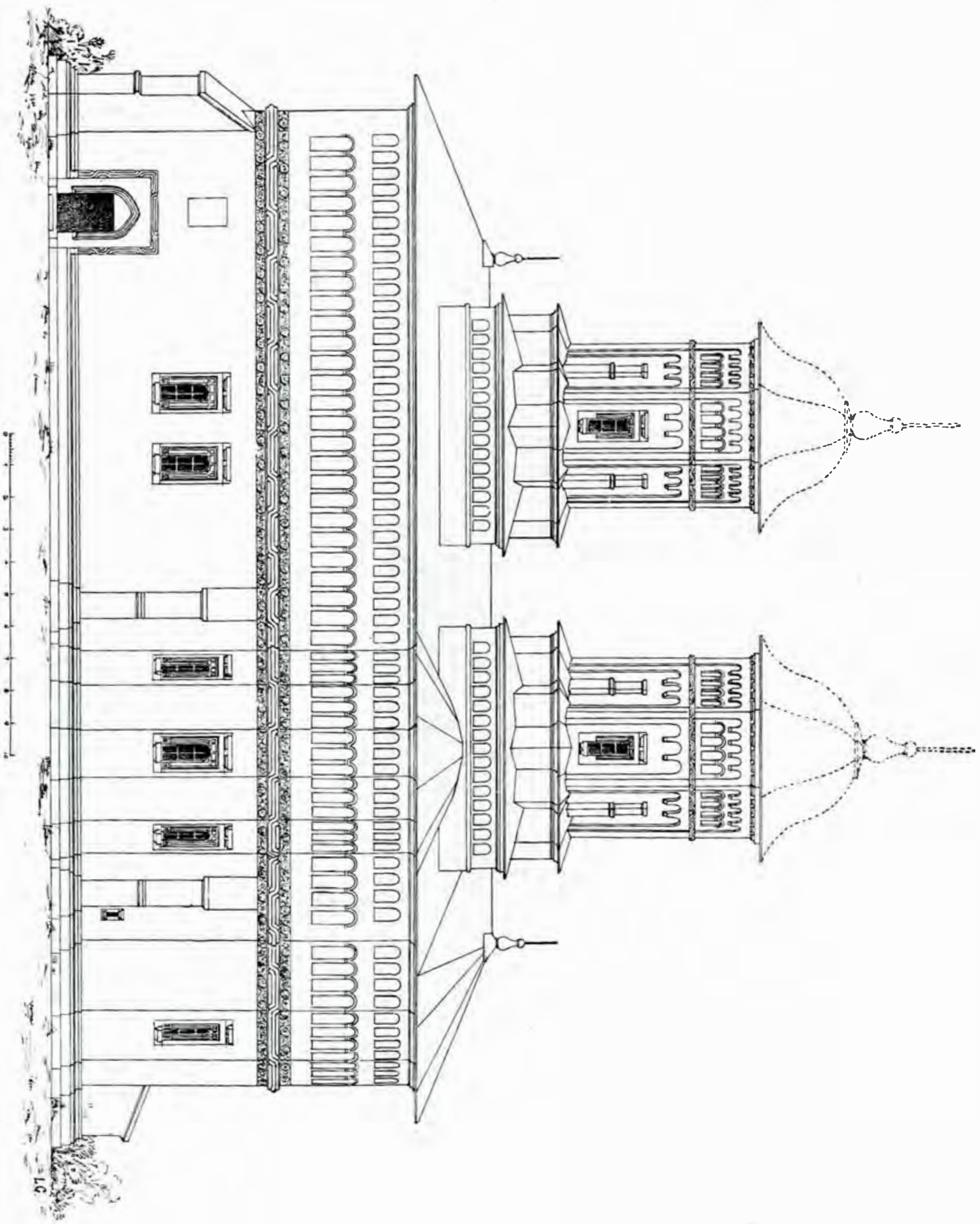

2. Vederea laterală.

arcuri descrise mai sus, prin pendentive, se trece la formă rotundă, decorată cu un profil în formă de cornişă, şi dela aceasta, prin ajutorul altor patru arcuri, forma rotundă de un diametru astfel mult redus. Pe această formă rotundă, decorată cu un brâu de piatră întretăiat de o serie de rozete, se înalţă turla cilin-

http://patrimoniu.gov.ro

drică, luminată de patru ferestre mici. Aceasta se termină la partea superioară printr'o boltă sferică.

care se găsesc mormintele lui Duca-Vodă și al uneia din fiicele sale.

Naosul. E de formă dreptunghiulară.

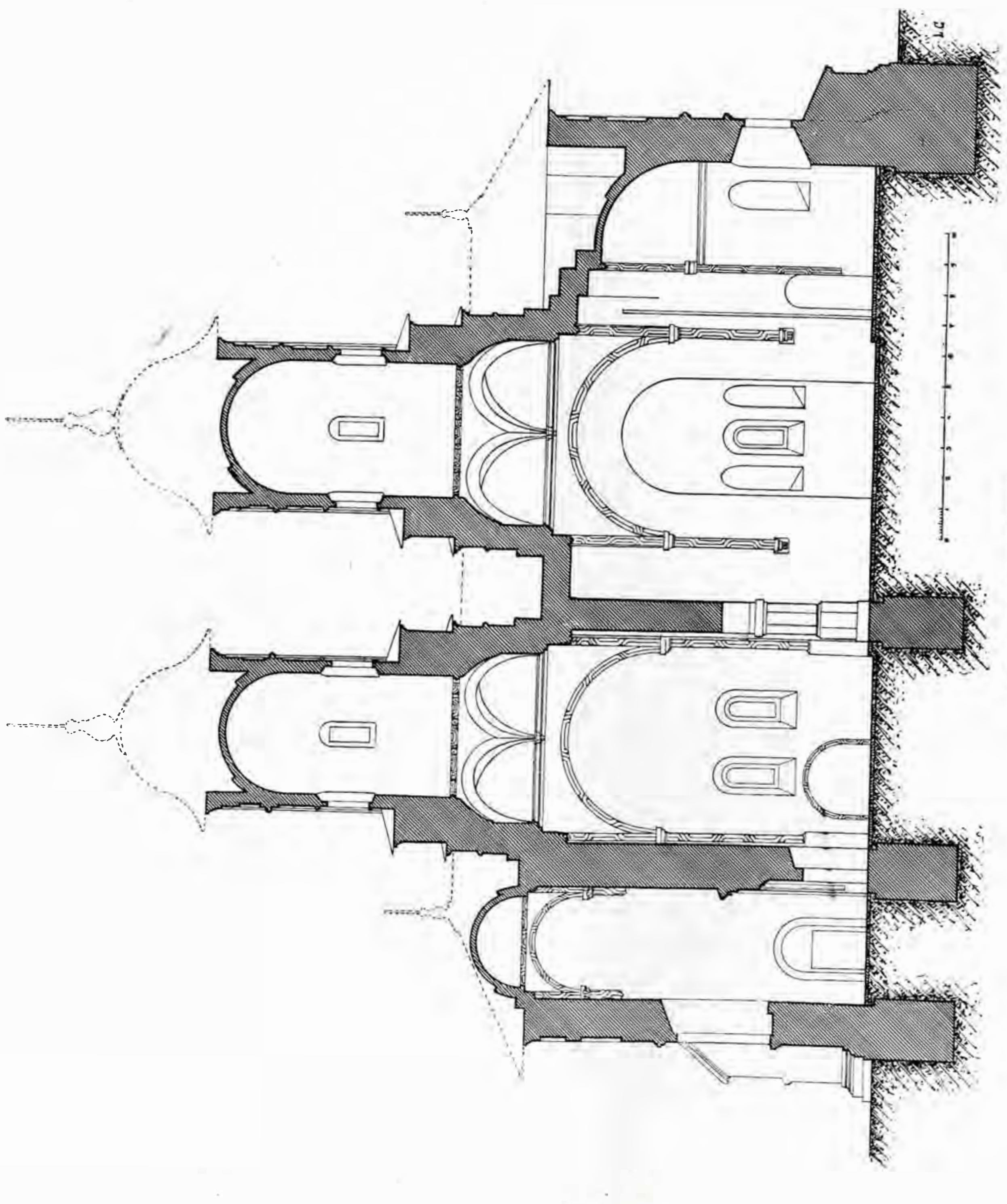

3. Secțiune longitudinală.

La nivelul pardoselii, aci în pronaos, în zidurile exterioare, sub ferestre, se află două nișe, decorate cu brâie împletite, sub

Lateral are alipite cele două mici sânuri, rotunde în interior și poligonale în exterior, iar în fund este altarul, de aceiaș

http://patrimoniu.gov.ro

formă, dar de dimensiuni mai mari.

Atât sânurile cât și altarul sunt luminate prin câte trei ferestre la fel cu cele din pronaos și sunt acoperite cu sferturi de sferă.

Dela forma dreptunghiulară a naosului, la partea superioară, prin ajutorul a două arcuri dublouri, unul mai lat spre pronaos și altul mai îngust spre altar, se reduce dreptunghiul la forma pătrată.

Sistemul de bolți ce acoperă naosul este la fel cu acel descris la pronaos,

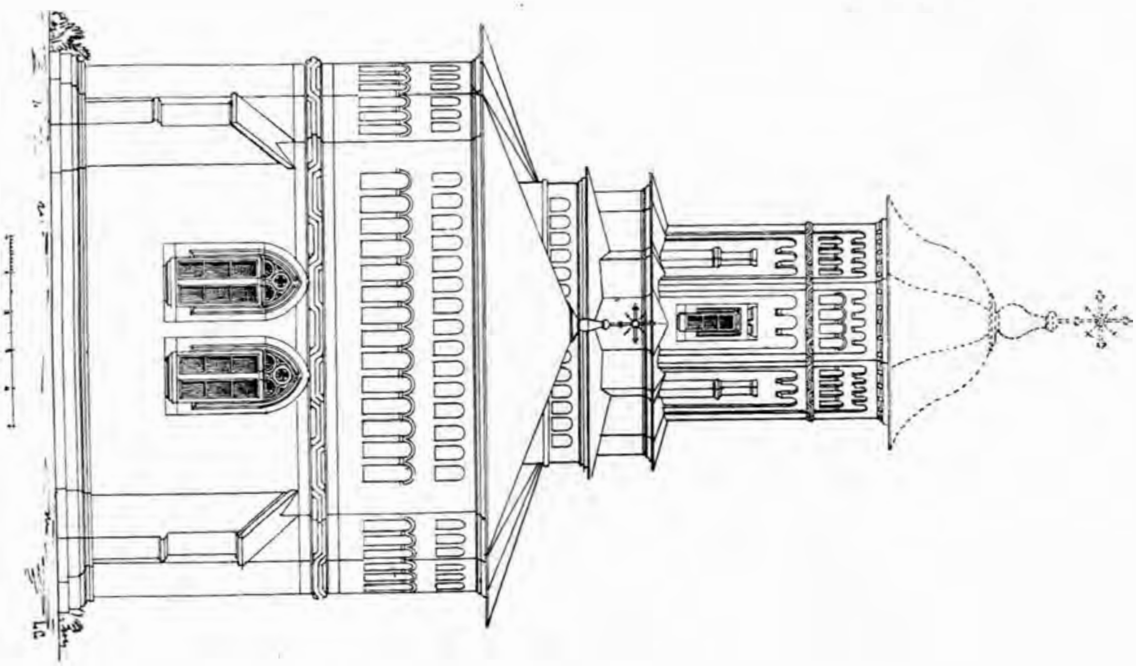

4. Vederea principală.

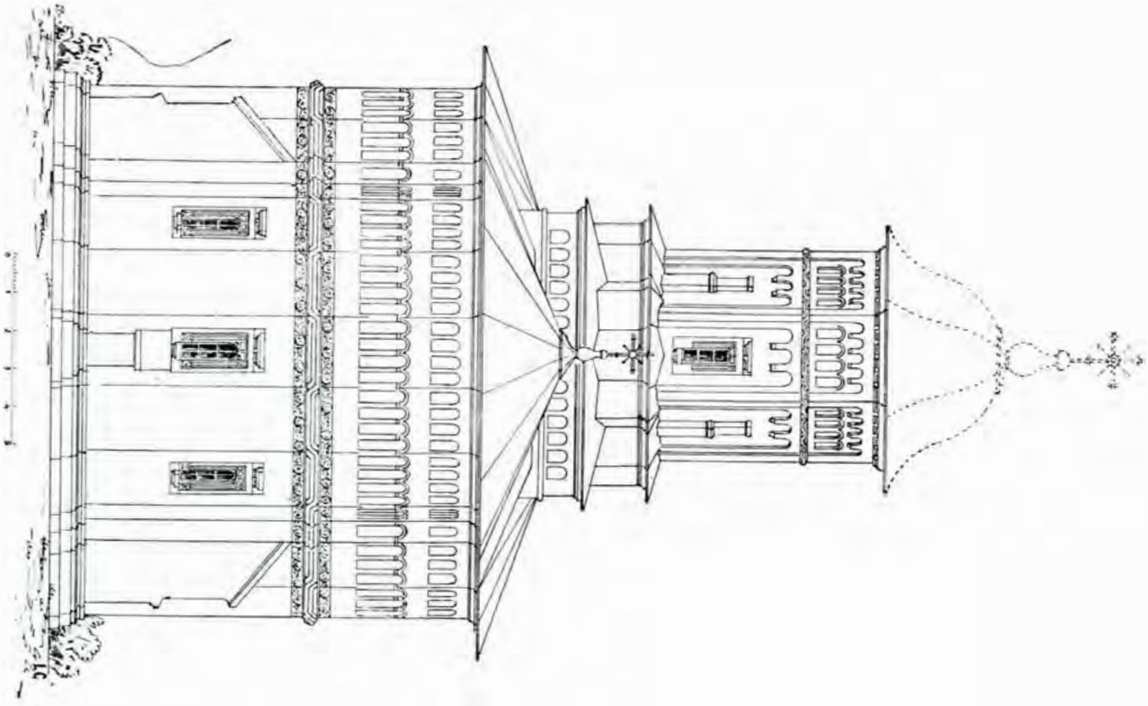

5. Vederea spre altar.

http://patrimoniu.gov.ro

cu singura deosebire că brâiele verticale, împletite şi lipite pe păreţi, cari susţin întregul sistem de bolţi, acì, nu se reazămă pe piedestale, ci pe nişte console de piatră. Deasemenea şi dimensiunile

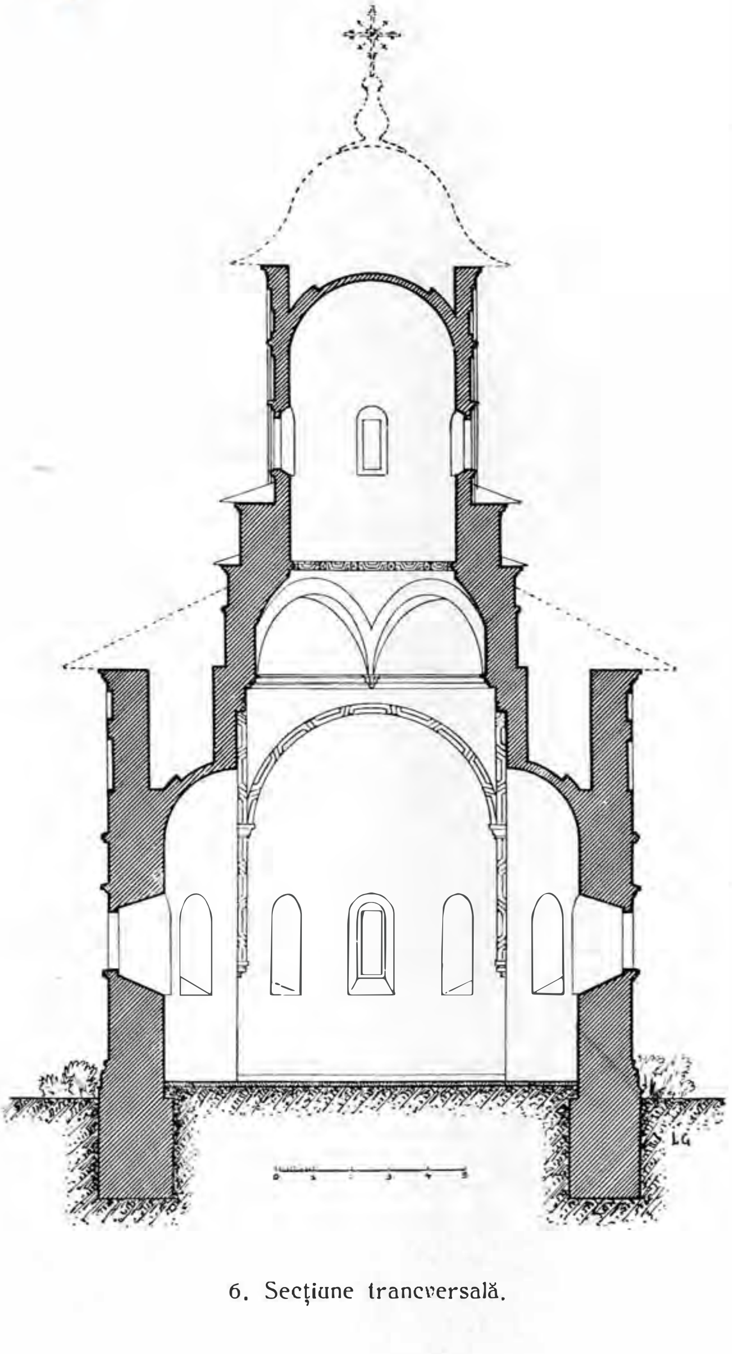

6. Secţiune trancversală.

turlei pantocratorului sunt cevà mai mari decât ale pronaosului.

Altarul spre naos e şi el decorat cu un brâu împletit. Proscomidia şi veşmântarul, de dimensiuni mici, sunt tăiate în grosimea zidului şi luminate prin mici ferestrui. Dedesubtul pardoselei, acì, în altar, se află o tainiţă, unde se poate pătrunde cu anevoe, pe sub o lespede a pardoselei de dindosul sfintei mese, şi care desigur servià pentru ascunderea odoarelor în timpuri de primejdie.

* * *

Exteriorul bisericii are o proporţie

http://patrimoniu.gov.ro

demnă de remarcat. Corpul principal e întărit prin șapte contraforți, și anume: doi așezați, în diagonal, la tindă, patru la sânuri și unul, mai mic, sub fereastra altarului. Soclul, frumos profilat, dă o înfățișare solidă bisericii. Un brâu de piatră împletit, cuprins între două ornamente, încinge zidurile bisericii, cevà mai sus de jumătatea înălțimii lor. Partea de deasupra brâului e frumos decorată cu două rânduri de firide în cărămidă. Sub brâu ferestrele sunt decorate cu chenare de piatră frumos profilate în genul ușilor dela sala gotică. Chenarele ușilor dela tindă sunt decorate, în exterior, cu un profil gotic de formă ogivă la partea superioară și închise în rame dreptunghiulare formate din brâie împletite.

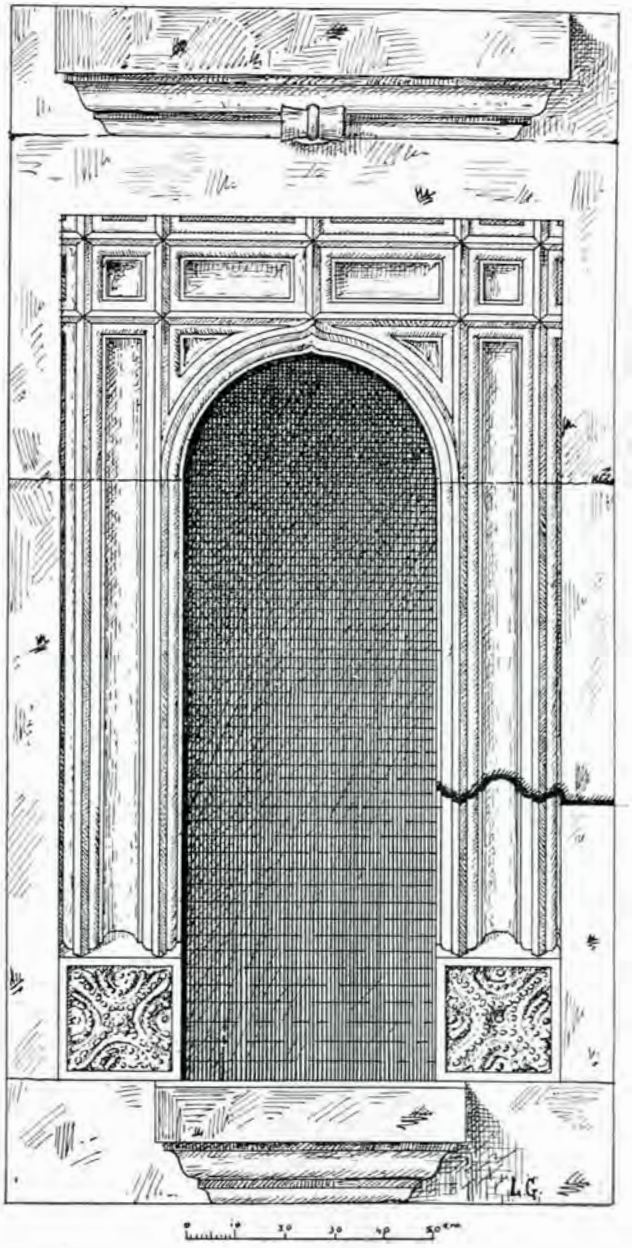

7. Fereastră (detaliu).

http://patrimoniu.gov.ro

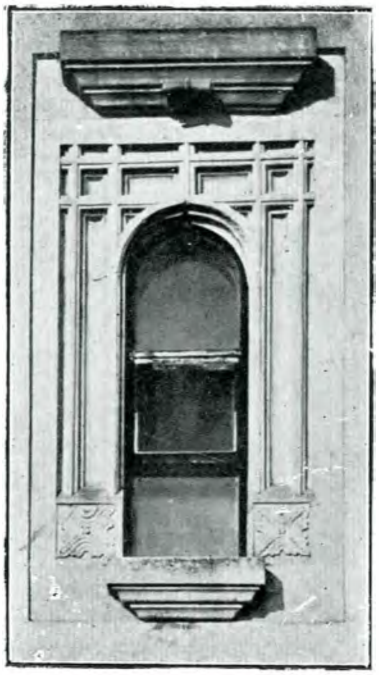

8. Fereastră.

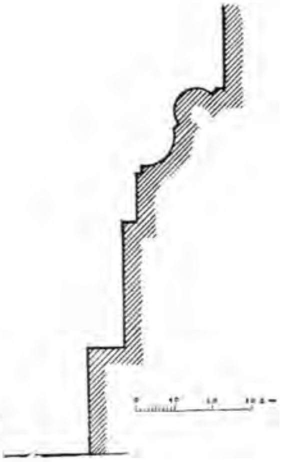

9. Profilul soclului.

10. Peretele dintre tindă şi pronaos.

http://patrimoniu.gov.ro

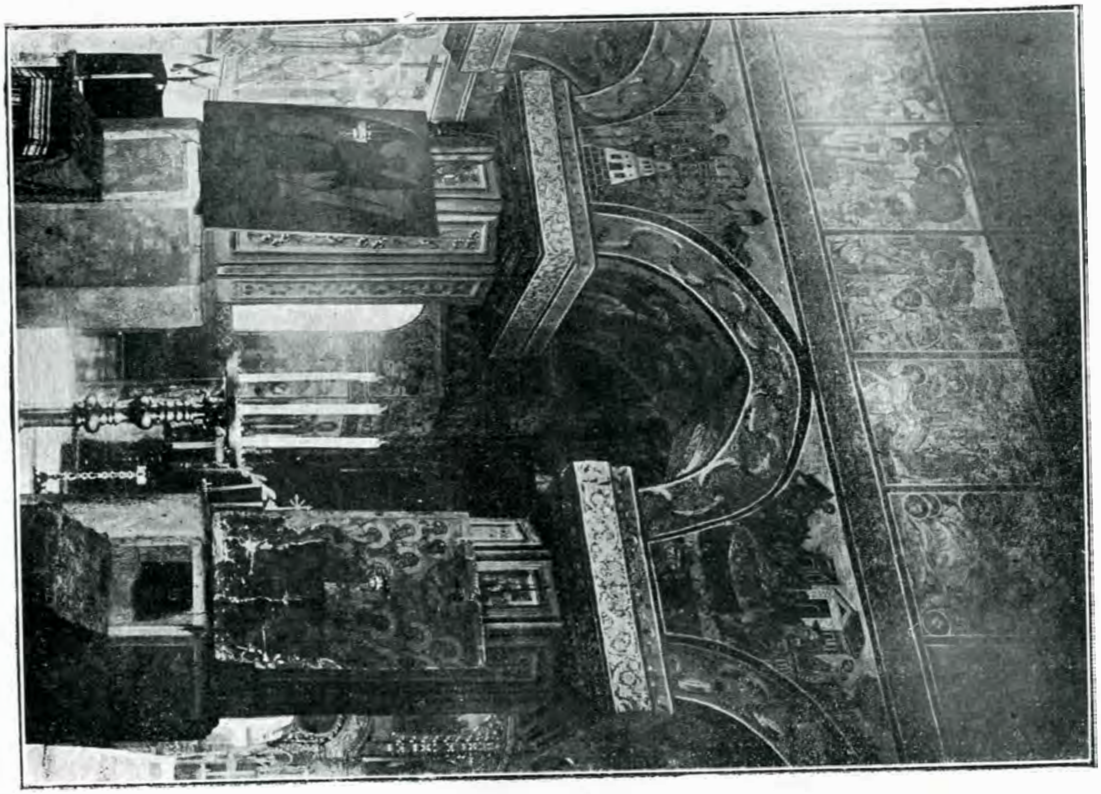

11. Stâlpii și peretele dintre pronaos și naos.

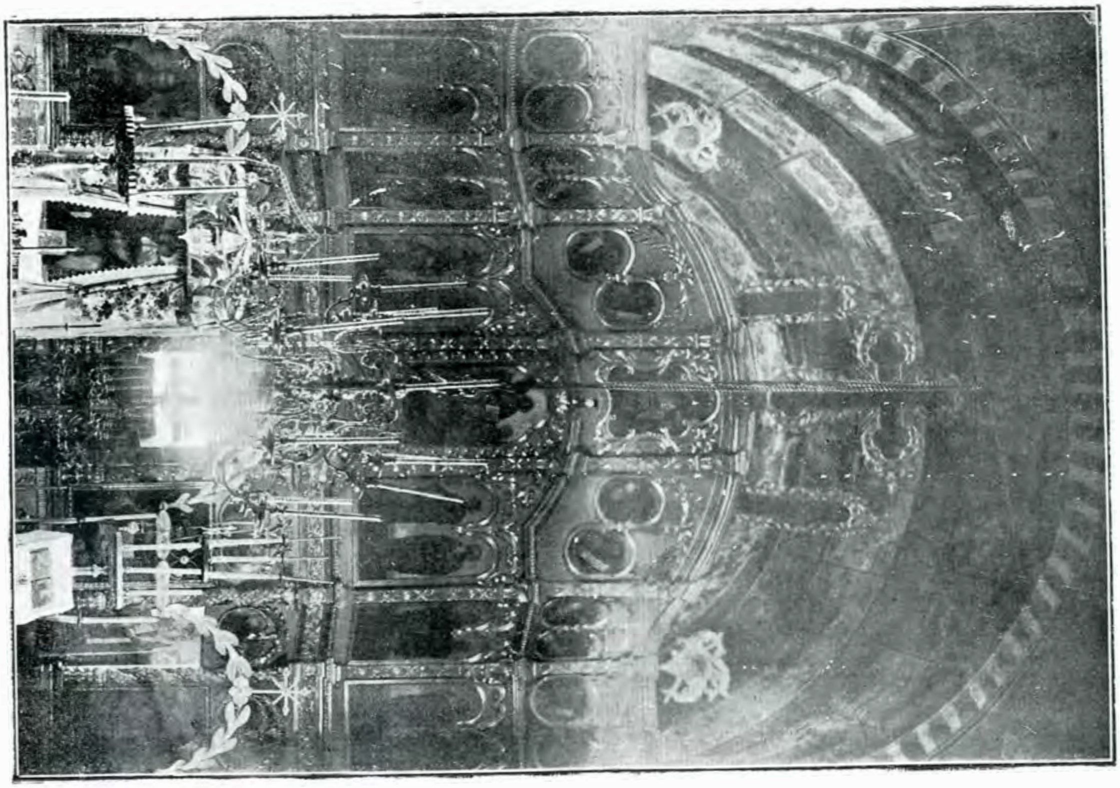

12. Catapeteazmă.

http://patrimoniu.gov.ro

Turlele octogonale sunt bine proporţionate şi decorate. La partea superioară sunt încinse cu câte un brâu împletit, deasupra căruia se înşiră o serie de firide sub altă serie de mici arcade pe console, iar la cornişă se află un mic ciubuc decorat cu rozete. Sub brâu se înşiră deasemenea o serie de arcade pe console, iar sub ele ferestrele alternează cu contraforţi pe fiecare faţă. Ambele turle sunt aşezate pe baze stelate, cari, la rândul lor, se sprijină pe tamburi pătraţi, decoraţi cu firide.

In ceiace priveşte zugrăveala actuală din interiorul bisericii, se vede că este revenită peste cea veche, păstrându-se însă compoziţia vechilor frescuri, cari ar puteà fi puse în adevărata lor valoare printr'o pricepută spălare a actualei zugrăveli, lucrată a tempera.

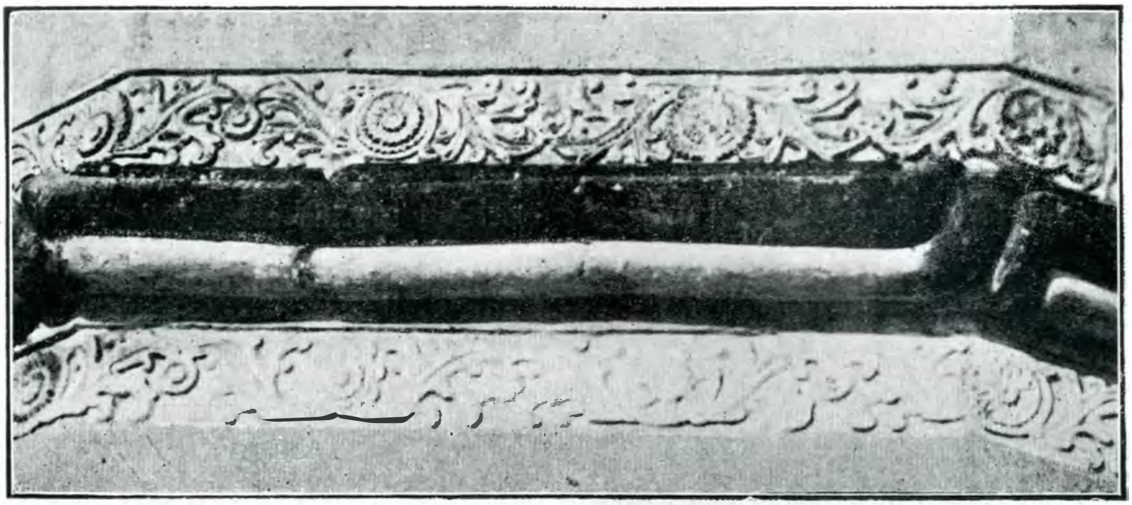

13. Brâul bisericii (detaliu).

14. Inscripţia dela clopotniţa mănăstirii.

http://patrimoniu.gov.ro

6. Locuința Domnească.

Este situată în partea de Nord-Est, alăturea de zidul împrejmuitor, lăsând o curte mică la spate.

Ca primă înfățișare, această clădire, după exterior, e de formă foarte simplă: o serie de ferestre la acelaș nivel și câtevà porți și ferestrui la partea de jos. Nu se poate spune acelaș lucru de distribuția interioară. In adevăr, încăperile sunt dispuse la mai multe nivele și repartizate în diferite grupări cu intrări ferestre, care dă acces la o privată construită în urmă.

Prin ușa *b* dăm într'o sală mare de peste zece metri lungime și lată aproape de șase, luminată de șeapte ferestre, din care trei în spre curte și patru spre oraș. Din această încăpere, prin ușa *e*, dăm într'o cameră mai mică, luminată de cinci ferestre.

Din aceiaș sală de intrare, prin ușa *c*, dăm într'o sală de șeapte metri lungime pe aproape șase lățime, luminată de cinci ferestre, din care două spre curte.

15. Locuința domnească.

separate. Unele din aceste încăperi sunt, după cum vom vedeà, întunecoase, constituind adevărate tainițe.

Parterul. Urcând treptele exterioare din fațada principală, ajungem într'un pridvor, sub care se află intrarea în pivnița de jos. Din acest pridvor, prin o ușă *a* (vezi planul parterului), dăm într'o sală transversală, îngustă și boltită. Aici găsim trei uși: *b* și *c*, la stânga și la dreapta, prin care pătrundem în două grupuri de încăperi diferite, și *d*, în fund, căpătată prin transformarea unei

Pe păretele din fund găsim o ușă *f*, așezată intre două nișe.

Aceste trei încăperi descrise mai sus, altădată boltite, astăzi sunt acoperite cu tavane simple pe grinzi de lemn.

Prin ușa *f*, dăm într'o cameră luminată de patru ferestre și frumos boltită cilindric cu penetrațiuni. In păretele din spre curte, printr'o ușă mică, joasă, *g*, care poate fi ușor tăinuită, dăm într'un spațiu mic luminat prin o ferestruică rotundă, și de acì, pe o scară îngustă, tăiată în grosimea zidului și boltit în

http://patrimoniu.gov.ro

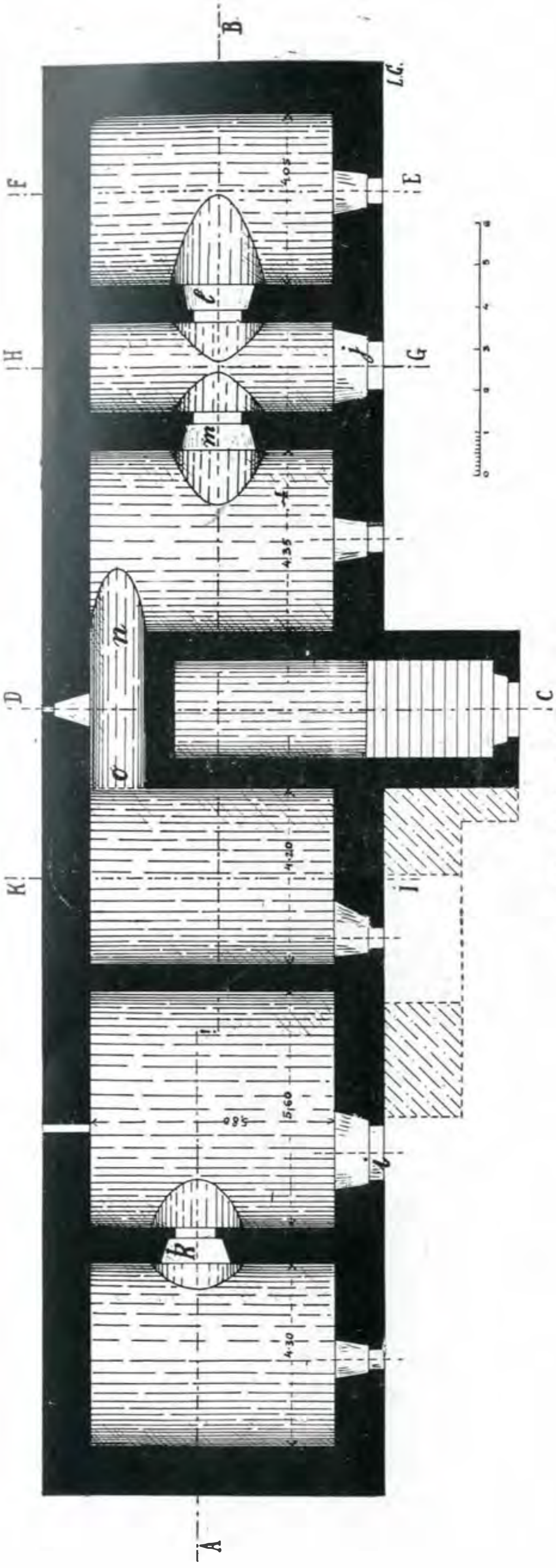

16. Planul pivnițelor de sus.

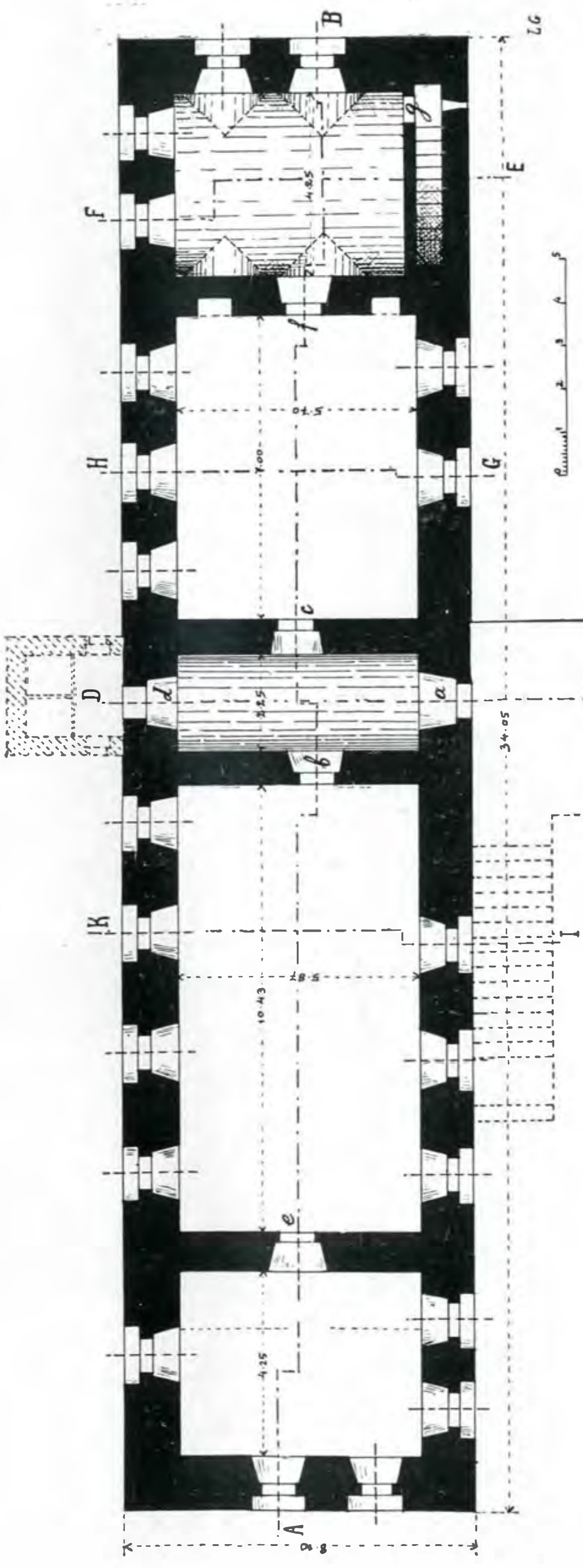

17. Planul parterului.

formă de gârlici, coborîm într'o altă cameră prin ușa *h*, dedesubtul celeilalte (vezi planul tainițelor și secția E F) din fațada principală (vezi planul pivnițelor de sus), dăm într'o încăpere aproape patrată, luminată sau mai bine zis ventilată în fund, prin o ferestruie rotundă. Din această încăpere, prin deschiderea *k*, dăm într'o alta, luminată prin o fereastră spre curte. Ambele aceste formează primul grup de pivnițe.

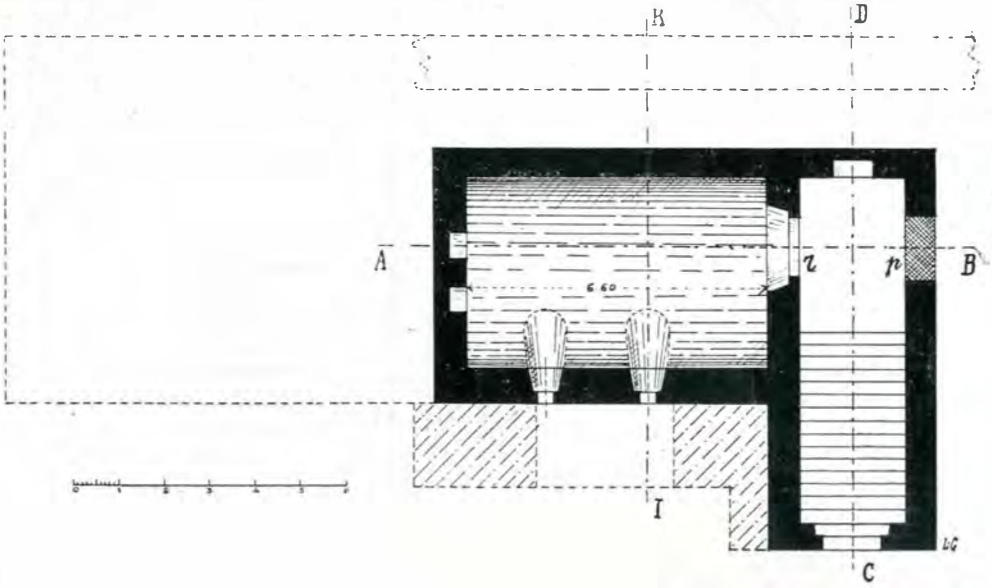

18. Planul pivnițelor de jos.

Această cameră zisă și „Ietacul Doamnei", egală în suprafață cu cea de deasupra, e foarte joasă, având abia 2 m. 20 înălțime, și e luminată prin trei ferestre mici. Aici se găsește și o vatră veche. Cu această cameră se termină primul grup de încăperi, care serviau de locuinți.

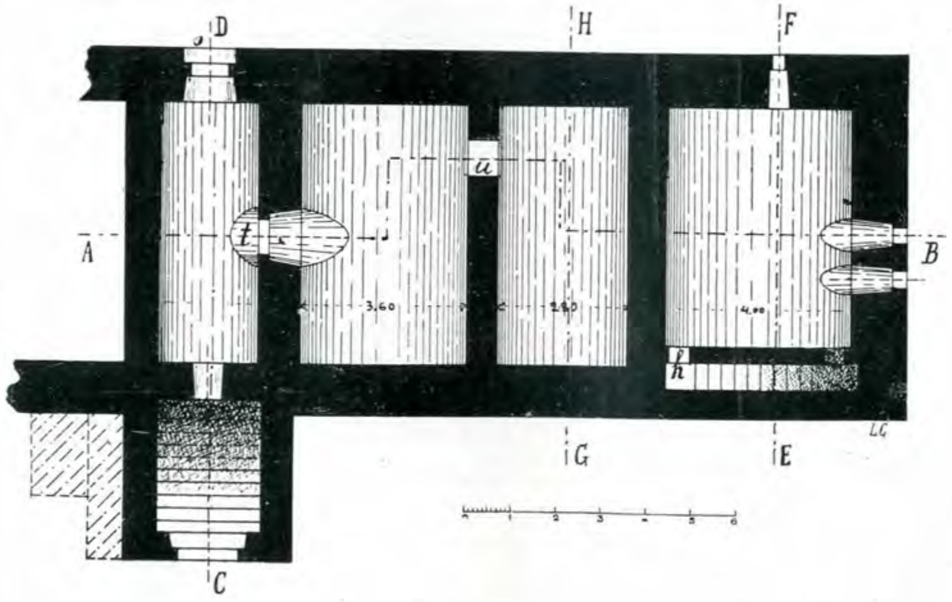

19. Planul tainițelor.

Pivnițele de sus. Prin deschiderea *i*

Intrând prin deschiderea *j* din dreapta pridvorului, la nivelul terenului (vezi planul pivnițelor de sus și secția G H) și

http://patrimoniu.gov.ro

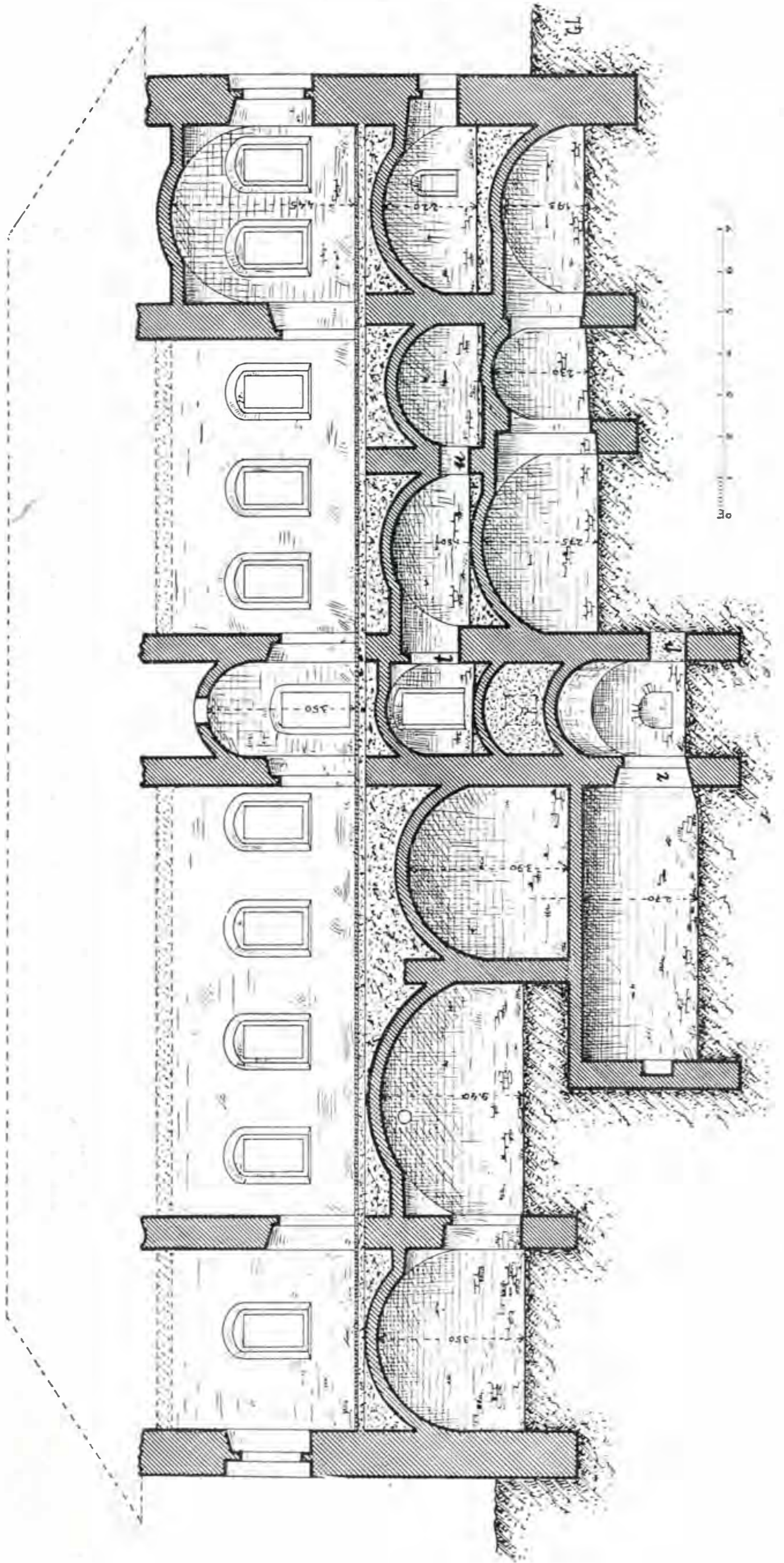

20. Secţiunea longitudinală A B.

http://patrimoniu.gov.ro

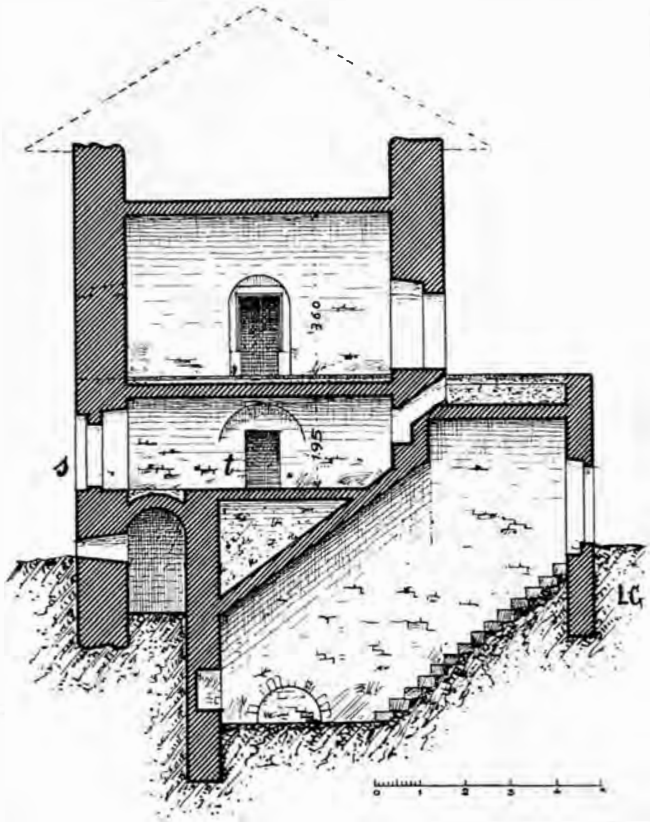

21. Secțiunea transversală D C.

coborînd câteva trepte, dăm într'o sală transversală, îngustă, boltită, care, prin intrările *l* și *m*, comunică cu două încăperi, aproape de acciaș mărime ca suprafață, boltite la fel și luminate prin câte o fereastră spre curte. Din încăperea din stânga, prin o săliță longitudinală *n o*, dăm într'o alta, înaltă, boltită și luminată prin o ferestruie spre curte (vezi secția I K). Aceste încăperi formează al doilea grup de pivnițe, în dreptul nivelului terenului.

Pivnițele de jos. Intrând prin deschiderea de sub pridvor și coborînd mai multe trepte sub o boltă în formă de gârlici (vezi planul pivnițelor de jos și secția C D), dăm într'un spațiu dreptunghiular, în care observăm, pe păretele din fund o mică ușă, pe păretele din dreapta o deschidere boltită, care răspunde sub o încăpere din pivnițele de sus (vezi secția A B), iar pe păretele din stânga deschiderea *r*, prin care intrăm în o pivniță boltită și luminată prin două ferestrui

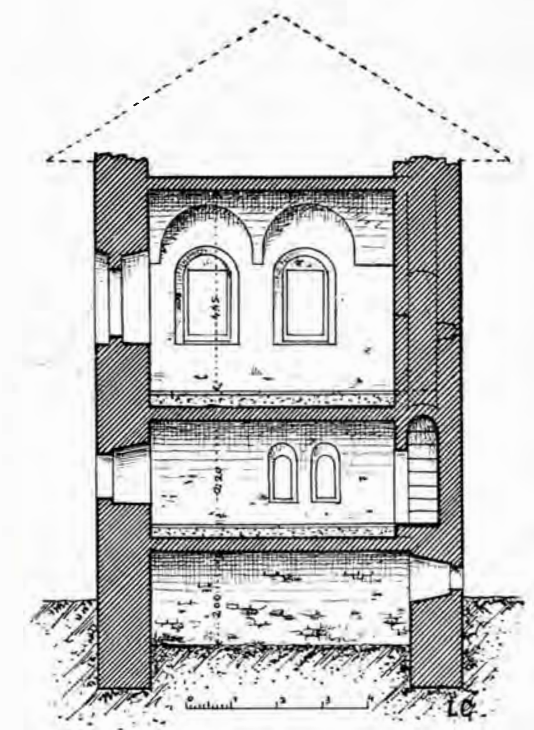

22. Secțiunea transversală E F.

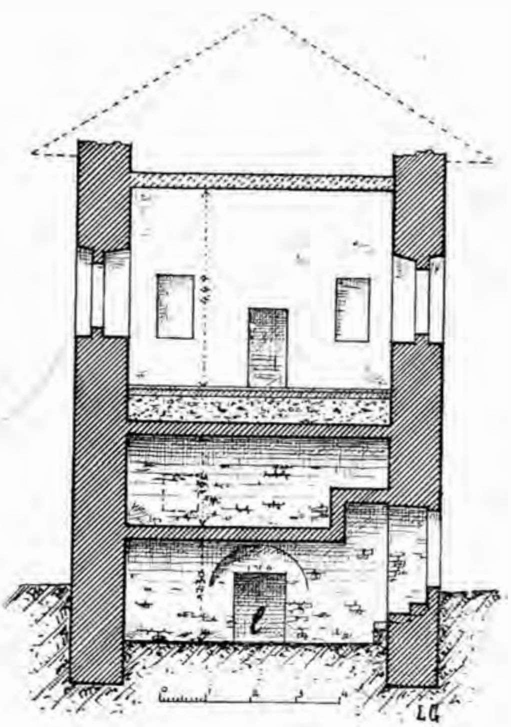

23. Secțiunea transversală H G.

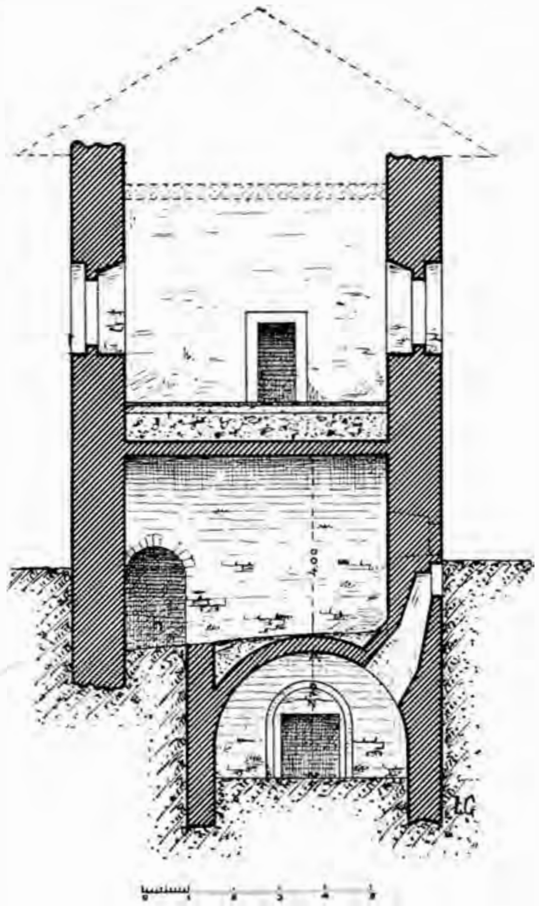

24. Secțiunea transversală K I.

(vezi secția I K), astăzi astupate, fiind sub nivelul terenului înălțat în urmă.

In afară de aceste grupuri de încăperi la parter, la pivnițele de sus și la cele de jos, care toate au intrările în fațada principală, spre curte, se mai găsește un grup cu totul misterios și întunecos, de adevărate tainițe, la nivel cu camera zisă „Ietacul Doamnei" (vezi planul tainițelor și secția A B).

In acest grup de încăperi pătrundem prin o deschidere *s* de dindosul clădirei (vezi secția C D). Intrând dăm în o sală îngustă, boltită și joasă. In fund are o fereastră în formă de gură de cuptor, care, răspunzând sub pardoseala pridvorului, nu poate aduce lumină în săliță.

Din această săliță, prin o ușă mică și joasă *t*, tăiată în zidul din stânga, intrăm într'o sală complet întunecoasă, din care, trecând pe brânci, printr'o deschidere joasă de tot, intrăm într'o altă încăpere deasemenea întunecoasă.

Toate aceste încăperi, formau de sigur, tainițele palatului, care, la anumite momente de primejdie, se puteau pune în legătură cu camerele superioare, prin spargerea unui zid sau a unei bolți.

Clădirea în exterior, ca arhitectură, e foarte simplă: ferestrele dreptunghiulare, cu chenare de piatră, profilate simplu, sunt așezate în niște nișe, în fațadă. Ușile asemenea au chenare de piatră profilate.

Ca construcție, e solid zidită în piatră, după aceleași principii ca și clădirea cu sala gotică.

7. „Baia domnească".

Această clădire este situată aproape de zidul înconjurător, de Răsărit, al mănăstirii. Ea se compune din o cameră pătrată, de aproape șapte metri latura, închisă de ziduri de piatră. Acoperișul ei e format din o serie de bolți, cari se reazămă unele peste altele prin diferite tranziții, și anume: dela forma patrată a camerei, prin ajutorul a patru arcuri puternice, alipite la ziduri, ce se reazămă pe patru console de piatră înfipte în colțurile camerii și a patru pendentive, se trece la forma rotundă; dela această formă rotundă, decorată frumos printr'un brâu din două rânduri de cărămizi în formă de zimți, se trece la o altă formă rotundă, de un diametru mai mic, prin ajutorul unei bolți sferice trunchiate.

Pe această din urmă formă rotundă micșorată se înalță o mică turlă cilindrică, joasă, prevăzută cu opt ferestre, iar deasupra acoperită cu o calotă sfe-

http://patrimoniu.gov.ro

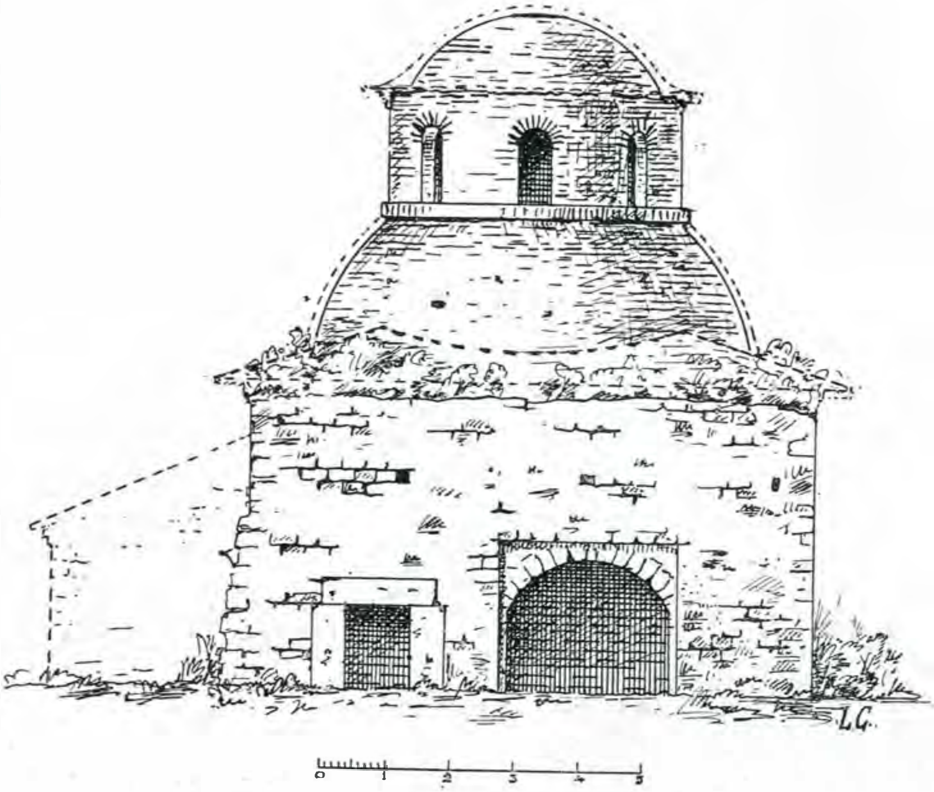

25. „Baia domnească".

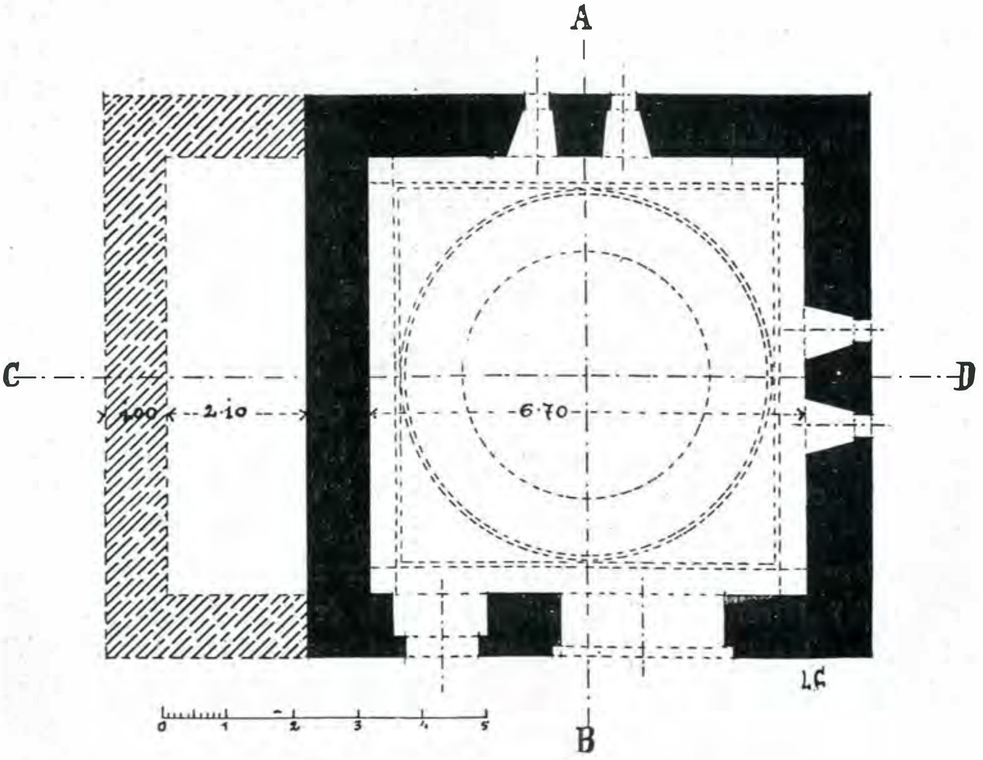

26. Planul orizontal.

rică cu o gaură circulară la partea ei superioară.

Zidurile camerei, din spate și din dreapta, sunt prevăzute cu câte două ferestre înalte și înguste, evazate spre interior, iar la partea de jos cu câte trei firide, tăiate în grosimea zidului.

In zidul din față se află intrarea prin-

In zidul ce desparte aceste două camere nu se găsește niciun soiu de deschidere: deci camera mică aveà eșire separată, în afară.

Această clădire, cu un aspect foarte pitoresc în exterior, este solid construită, având păreții în piatră de un metru grosime, iar bolțile în cărămidă.

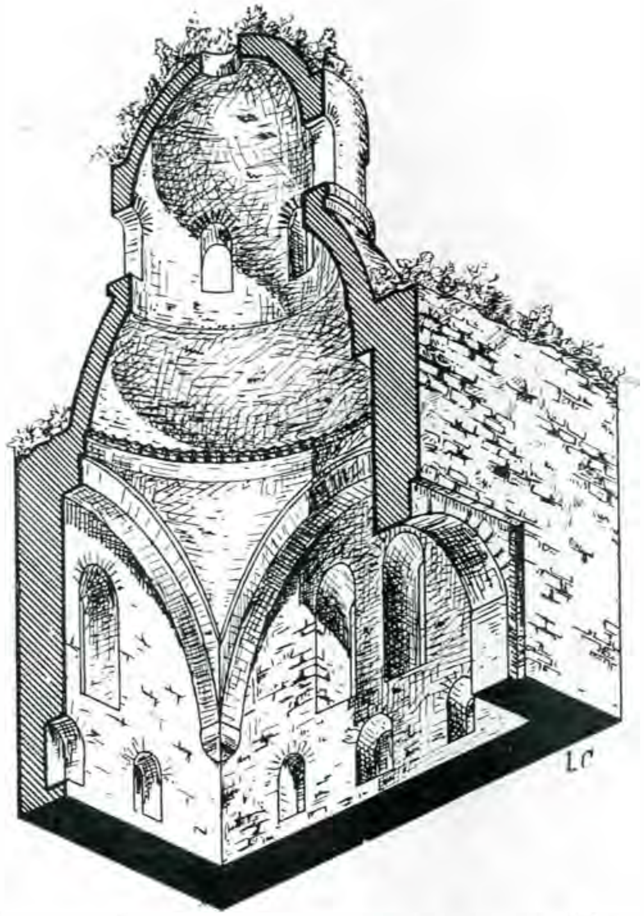

27. Secțiunea AB (vedere perspectivă).

cipală, joasă, și o fereastră de formă pătrată, așezată aproape de nivelul terenului.

In partea zidului din stânga, în exterior, s'a găsit, alipite de el, fondațiile unei alte camere mai mici. Ea erà boltită cilindric, după cum se poate vedeà din nașterea bolții, care a rămas pe părete.

Deși tradiția voește a atribuì acestei clădiri destinația de baie domnească, totuși, volumul prea mare al camerei, greu de încălzit, pentru un feredeu turcesc, numărul, forma, dimensiunile prea mari ale ferestrelor, precum și ale intrărei, lipsa de conducte în zidărie pentru apă sau aburi, lipsa de dependinți necesare pentru desbrăcare, încălzitul apei

http://patrimoniu.gov.ro

etc., mă fac să cred că nu numai în timpul vizitei lui Alecu Russo (1842), dar chiar încă dela început, această clădire a servit de cuhne domnească. Dealtmintrelea, construcţii similare cu destinaţii cunoscute de cuhne, se pot vedeà la multe alte mănăstiri și palate domnești, dintre cari cel mai tipic exemplu îl oferă mănăstirea Plumbuita.

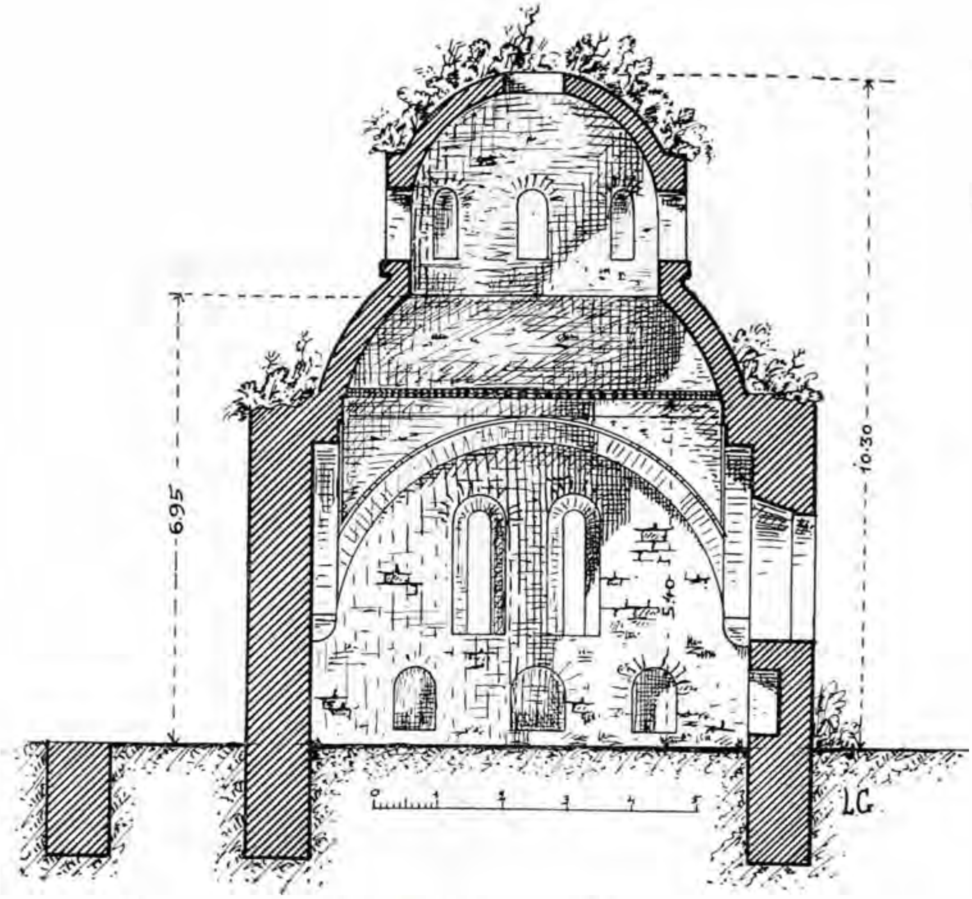

28. Secţiunea C D.

8. Clopotniţa.

E situată în partea de Sud-Est a mănăstirii, servind totodată și de intrare principală în incintă.

Are trei caturi, și anume:

Catul de jos, format din gangul ce servește de intrare în mănăstire, are o boltă cilindrică, întărită cu arcuri dublouri puternice, având de susţinut deasupra pardoseala camerei tunurilor. In dreapta și în stânga, păreţii sunt decoraţi cu câte două nișe mari cari pătrund, la partea superioară, în bolta cilindrică a gangului, iar la partea de jos sunt prevăzute cu bănci de piatră. In exterior intrările sunt încadrate cu câte doi contraforţi, cari susţin câte o cornișă la partea superioară, iar bolţarii de piatră ai arcurilor sunt decoraţi cu rozete sculptate pe ei, asemănându-se mult astfel cu intrările clopotniţei mănăstirii Golia din orașul Iași.

Deasupra intrării, dinspre exteriorul mănăstirii, se află pajura Moldovei (fig. 14), cioplită frumos în piatră.

Catul de mijloc (camera tunurilor). Pentru a ajunge la ea trebue să te urci

http://patrimoniu.gov.ro

pe o scară mobilă de lemn, alipită zidului împrejmuitor în dreptul intrărei *a*, pe unde pătrundem în lăuntru. Această cameră e boltită cilindric. In zidul opus celui prin care am intrat, se găsește o altă intrare *b* (astăzi transformată în fereastră), stabilindu-se astfel comunicația între *chemin de rond*-urile din o parte seşte o uşă mică *c*, care dă acces la o scară îngustă, tăiată în grosimea zidului, care conduce la catul de sus.

Tot lângă deschiderea *a*, însă în exterior, mai găsim o deschidere îngustă *d*, de unde pornește o altă scară, tot în grosimea zidului, spre acelaș cat superior.

29. Clopotnița.

și cealaltă a turnului prin această cameră.

In zidul din afară se găsesc două găuri evazate tare spre interior, pentru gurile de tun, iar în spre curte două ferestrui cu chenare de piatră profilate.

Lângă intrarea *a*, în interior, se gă-

Catul de sus (camera clopotelor). E boltită de asemenea cilindric. Ea are patru ferestre mari în cele patru ziduri, lăsând sunetul clopotelor să se audă la mari depărtări.

Prin ușa *e*, scoborînd treptele din

http://patrimoniu.gov.ro

grosimea zidului, ajungem la ușa *e* din catul de mijloc, iar prin ușa *f* ajungem, scoborînd la ușa *d*, în afară.

rată punctat în secțiuni) e din zidărie mai nouă.

Ca construcție, cloptonița mănăstirii

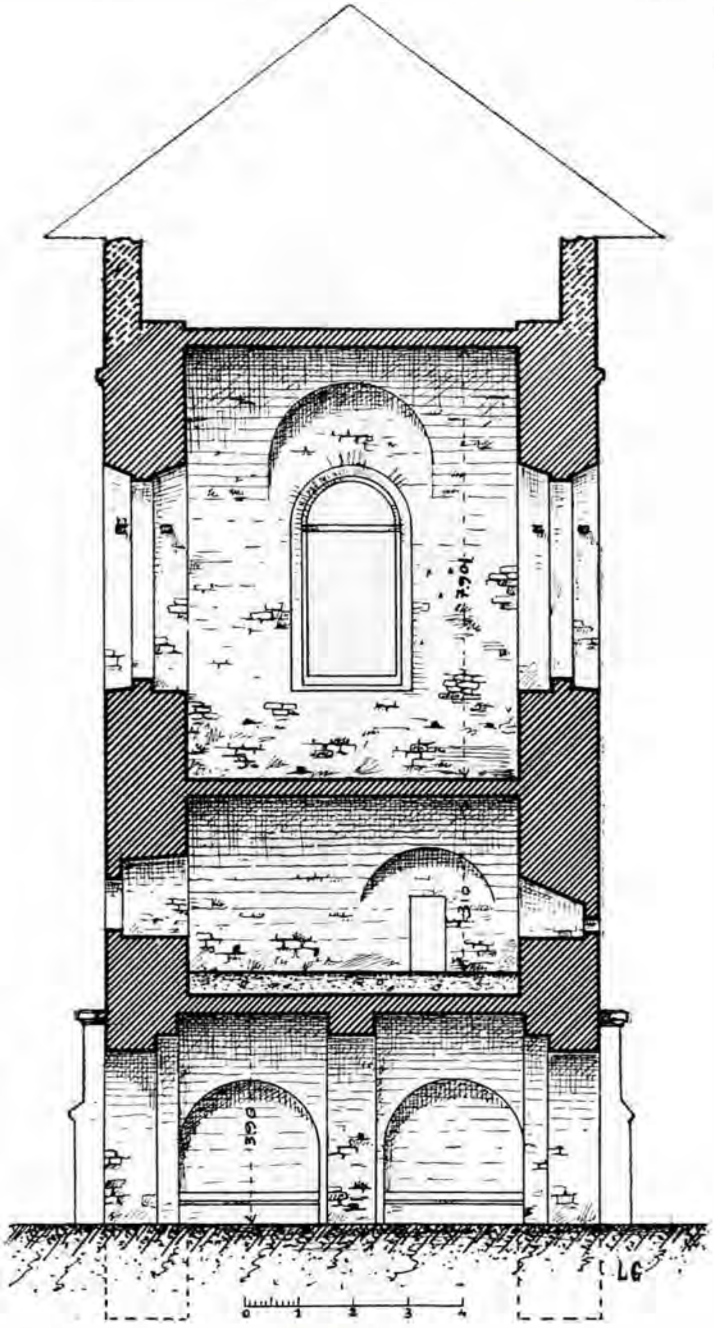

30. Secțiunea A B.

Arhitectura exterioară e simplă, inspirată după clopotnița bisericii Golia. Partea superioară de sub strașină (hașu-

ce erà destinată a servì și ca fortăreață, a fost solid zidită în piatră, cu păreți de un metru și jumătate grosime.

http://patrimoniu.gov.ro

9. Pirgurile (Bastioanele).

Pirgul dinspre Nord. Este alipit în exteriorul zidului împrejmuitor. Are două caturi: cel de jos, la nivelul terenului, prevăzut cu trei guri de tun, iar cel de sus, cu șase ferestre mici, servind ca observator.

Intrarea în catul de sus se făceà prin o ușă ce dădeà în *chemin de rond*-ul respectiv.

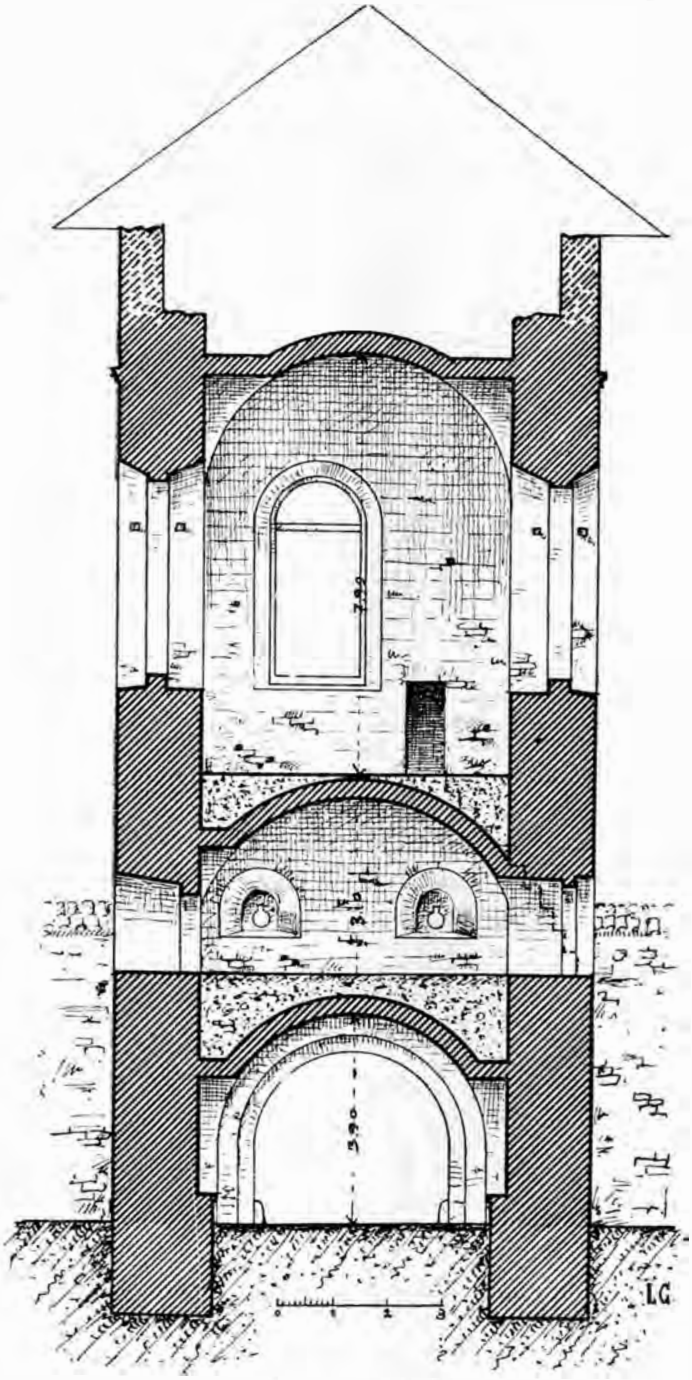

31. Secțiunea CD.

Pirgul dinspre Sud-Est. Este alipit

http://patrimoniu.gov.ro

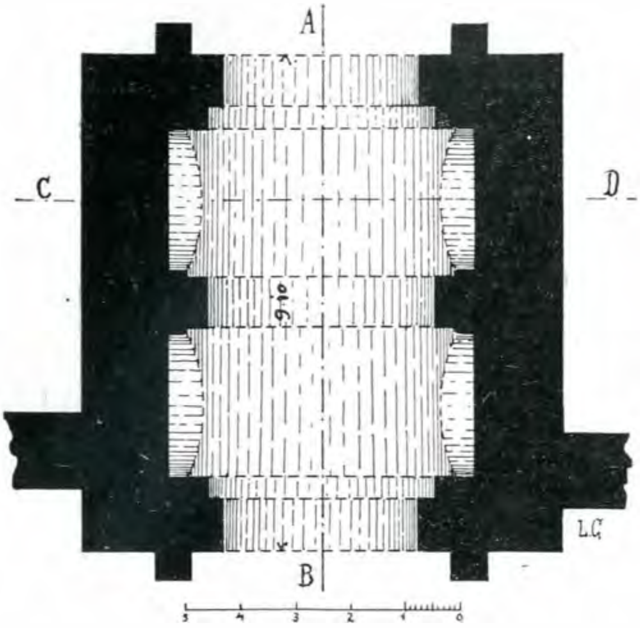

32. Planul parterului.

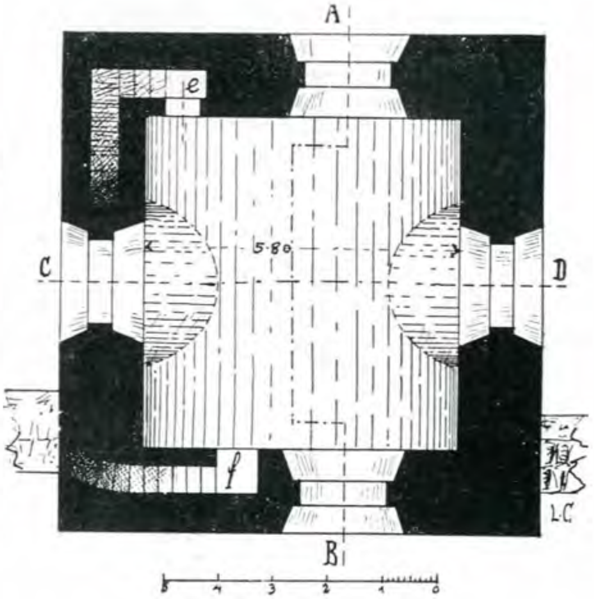

33. Planul etajului I (camera tunurilor).

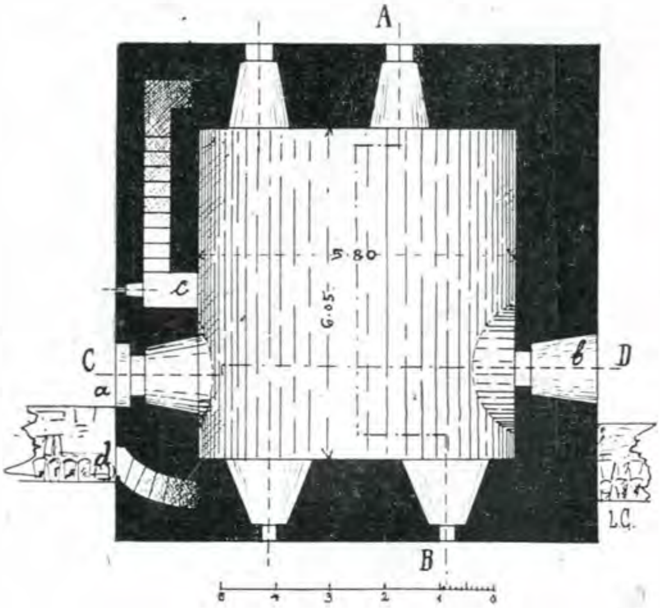

34. Planul etajului II (camera clopotelor).

în exteriorul colțului celor două curtine respective. Are și el două caturi ce comunică între ele printr'o scară de piatră în spirală, zidită într'un colț al camerei.

* * *

In afară de toate aceste corpuri de clădiri descrise mai sus, au mai fost încă și altele. Intre acestea se mai văd și azi, pe partea interioară a zidurilor împrejmuitoare, urme de bolți, ce aparțineau chiliilor alipite acestora. Se mai spune că în partea de Vest a mănăstirii mai există un corp întreg de clădiri, care s'a surpat odată cu malul pe care erà așezat.

Arh. GH. GH. LUPU.

http://patrimoniu.gov.ro

RÉSUMÉ.

5. — *L'église.* Sous le rapport du style, l'église rappelle celle des Trois Hiérarques de Jassy, mais avec une ornementation beaucoup plus simple.

Le narthex (tinda) a une forme rectangulaire. Il est recouvert de voûtes sphériques, appuyées sur des pendentifs décorés de nervures en pierre et sur des consoles sculptées. Il a deux portes latérales en pierre, dont la forme est ogivale. La lumière y pénètre par deux fenêtres en ogive, sculptées à jour, ouvertes dans la paroi occidentale. La porte donnant accès dans le pronaos est également décorée d'arcs en ogive, encadrant les armes du pays.

Le pronaos, de forme carrée, est éclairé par quatre fenêtres latérales. Le

35. Clădirea cu sala gotică (restaurată).

système de voûtes qui recouvre le pronaos et soutient la tour, est celui que l'on trouve en général dans les églises de type moldave; il se compose d'un premier système d'arcs doubleaux sur lequel s'élève un tambour cylindrique, par l'intermédiaire de quatre pendentifs; sur ce tambour cylindrique repose un second système d'arcs, qui cette fois sont placés en diagonale et qui, par le même procédé, aboutissent à un nouveau tambour cylindrique, de dimensions plus restreintes, sur lequel s'élève la tour.

Le naos est séparé du pronaos par un mur que soutiennent trois arcades, appuyées à leur tour sur deux colonnes octogonales et deux pilastres engagés dans les parois de l'église. Sur les côtés

http://patrimoniu.gov.ro

se trouvent les absides latérales de forme semicirculaire. Au-dessus, s'élève la coupole du «Pantocrator» éclairée par quatre petites fenêtres.

L'autel de forme semicirculaire reçoit la lumière par trois fenêtres. L'offertoire (proskomidia) et le vestiaire (diaconikon), taillés dans l'épaisseur de la muraille, sont éclairées chacun par une petite fenêtre.

de la corniche, une rangée de niches forme la frise. Les pierres en général, ainsi que l'encadrement des portes et des fenêtres, sont taillés en style gothique. Les tours, de forme cylindrique à l'intérieur, octogonale à l'extérieur, sont très bien proportionnées.

La peinture actuelle est de date récente; elle est appliquée sur l'ancienne, qui est assez bien conservée et qui

36. Sala gotică (restaurată).

A côté de la S-te Table se trouve l'entrée d'une cachette aménagée dans le sous-sol. On y enfouissait certainement le trésor de l'église en cas de danger.

L'extérieur de l'église a des proportions remarquables. Les murs sont soutenus aux angles, dans les parties latérales et à l'autel, par des contre-forts en pierre. Le socle, robuste, est profilé avec élégance. Une ceinture de pierre, en forme de torsade, entoure l'église, un peu au dessus du milieu. Au dessous

pourrait être mise à jour par un lavage.

6. — *L'habitation princière* est située dans la partie N. E. de la cour; ce bâtiment dit «Palais du Prince», cache, sous un extérieur simple et massif, un intérieur compliqué. Il a un parterre sensiblement élevé, sous lequel sont rangées deux séries de caves, ayant chacune son entrée spéciale, communiquant toutefois entre elles, de sorte qu'elles forment un véritable labyrinthe, avec des galeries ténébreuses et des

http://patrimoniu.gov.ro

chambres voûtées, qui servaient de cachette aux moments de péril.

A remarquer au parterre, la pièce dite «la chambre à coucher de la Princesse», une chambre basse et isolée, d'accès difficile, servie par un escalier caché dans l'épaisseur de la muraille.

7. — *Le Bâtiment connu sous le nom* de *«Bain du Prince»*, assis à proximité du mur Est du monastère, accuse une forme carrée, massive. Il est recouvert par une voûte sphérique sur des pendentifs. La voûte soutient à son tour une tourelle basse, cylindrique, de dimensions réduites, avec sept fenêtres.

Les dimensions assez vastes de l'intérieur, le manque complet de tout vestige rappelant la disposition d'un bain, les vides considérables de la chambre et de la tour qui rendant le chauffage de la pièce excessivement difficile, nous obligent à ne pas pouvoir admettre la destination de bain, que la tradition attribue à cette construction. Il est plus probable qu'elle servait plutôt de cuisine, ainsi qu'on le voit dans d'autres palais et monastères, parmi lesquels celui de Plumbuita nous offre un exemple typique.

8. — *Le clocher.* — Situé du côté S. E. du monastère, il s'élève au-dessus de la porte d'entrée.

Il a trois étages. En bas, on trouve la voûte cylindrique recouvrant le passage qui sert d'entrée au monastère. Au milieu se trouve «la chambre des canons», reliée au sol par un escalier mobile. Dans ses parois latérales s'ouvrent des portes donnant sur un chemin de ronde, qui longe le mur. La partie supérieure, s'achevant en voûte, sert de clocher. Quatre grandes baies facilitent la diffusion du son dans le lointain.

9. — *Les bastions*, au nombre de deux, situés l'un du côté N. et l'autre dans la partie S. E., comprenaient chacun un parterre, pourvu de meurtrières pour les canons, et un étage en dessus, servant d'observatoire.

L'entrée à l'étage supérieur se faisait par une porte donnant sur le chemin de ronde.

En dehors des constructions que nous avons signalées, des vestiges de voûtes et de murailles nous indiquent l'existence, dans le passé, d'autres bâtiments, maintenant disparus.

http://patrimoniu.gov.ro

O INSCRIPŢIE PIERDUTĂ

ŞI VECHI MENŢIUNI DESPRE MONUMENTELE NOASTRE LA VAILLANT.

Răsfoind cartea lui Vaillant, La *Romanie*, apărută la Paris în 1844, găsesc la pp. 319—20 din volumul III, reproducerea următoarei inscripţii dela biserica catolică din Târgovişte:

„D. O. M. Cette pierre recouvre les restes de l'illustre seigneur de Fontanes, de Constantinople, qui, d'abord éloquent interprète, envoyé et ministre du roi de France auprès de la Porte Ottomane, fut, ensuite, battu par la mauvaise fortune, poursuivi par l'envie et trouva à améliorer son sort auprès de Charles IV (ceteşte: VI), empereur des Romains. Administrateur de la Société orientale et du commerce, il rendit pieusement son âme à Dieu, le 18 août 1727, le 55-e année de son âge, laissant dans le deuil et dans la plus profonde affliction son épouse, Françoise de Dandréa".

Fiind vorba, cum ceteşte Vaillant, de un ministru şi trimes al regelui Franciei, ar fi adus cineva să-l identifice cu acel Fontenu, consul la Smirna, detaşat pe lângă ministrul d'Andrezel, în timpul bolii acestuia, propus pentru succesiunea lui, şi refuzat pentru lipsa lui de suprafaţă (Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, ed. din Pesta, IV, pp. 246—7). Se opune însă faptul că gestiunea lui Fontenu ţine din Noemvrie 1727 până departe în anul 1728 (Hurmuzaki, *Supl.* I, p. 464 şi urm.).

E altceva de admis însă. Pe piatră n'a putut fi scris: „éloquent interprète, envoyé et ministre", între altele şi pentrucă miniştrii nu se făceau din acei profesionişti cari erau interpreţi, ci: „éloquent interprète *de* l'envoyé et ministre". Astfel s'ar înţelege cum bietul om a putut fi aşà de rău prigonit, cum a putut trece la Impăratul german Carol al VI-lea şi cum s'a putut mulţămi cu modestul rol de administrator al societăţii oficiale de comerţ în Orient. Un ministru n'ar fi luat apoi pe o Levantină ca această Francisca d'Andrea, nu de „Dandréa".

Familia Fontanes e cunoscută: a dat puţin mai târziu în Franţa un inspector al manufacturilor, Marcellin, poate fiul acestuia, şi pe un scriitor, fiu al lui Marcellin. Pentru noi e importantă şi moartea la Târgovişte, supt Nicolae-Vodă Mavrocordat, a lui Fontanes. Ea arată relaţiile strânse ale Societăţii de comerţ orientale conduse de dânsul cu Ţara-Românească.

De altminterea pe la 1840, când călătorià el, Vaillant a mai văzut la Câmpulung în mânăstire chipul lui „Radu Negru", «în lungă haină brodată în aur şi cu argint, iar pe deasupra o blană ungurească, în cap cu o diademă», «numele lui Io Basarab şi al soţiei sale şi mormântul lui Nicolae I-iu, fiul lui Basarab» (III, p. 331).

La mânăstirea din Argeş el vede „picturile în frescă, de coloare clară *(fraîches de coloris)*, dar fără desemn", stranele femeilor, „arcada" prin care se intră în «cor», unde stau bărbaţii şi călugării, catapeteazma, pe care o află orbitoare» *(éblouissant)*: «c'est un vaste lambris richement sculpté et couvert d'or». Trei porţi o străbat, cea din mijloc, fireşte, mai mare: „la dreapta şi la stânga icoanele lui Hristos şi ale Precistei". „Pretutindeni bielşug de icoane îmbrăcate cu argint" (adauge: „ou de vermeil"). Trei policandre atârnă. „La dreapta e jeţul episcopului, la stânga amvonul". Călătorul vede mormântul lui Neagoe şi, pe păreţi, „au portail", chipul său: „judecând după aceste picturi, Neagoe erà nalt şi bine făcut; aveà

http://patrimoniu.gov.ro

faţa marţială, plete bălane, care-i cădeau pe umeri. Are aici un costum unguresc brodat cu aur şi o coroană îmbogăţită cu pietre scumpe".

Pe dinafară biserica-i apare „ca o frumoasă navă de marmură albă pe care zone de arabescuri o încunjură orizontal dela soclu până la cornice; nu e o piatră care să nu fie sculptată cu toată bogăţia, toată fineţa, toată delicateţa artei; nu e o zonă care să samene cu alta. Biserica poartă cu o graţie nesfârşită cele două turnuri de deasupra ei, şi aceste turnuri, în perfectă proporţie cu restul clădirii, uşoare, bine aşezate, de un desemn elegant, sunt tăiate în spirale, ca să te facă a crede că stau să cadă unul asupra celuilalt, iluzie care durează dela 1516, vremea fundaţiei sale, care e şi vremea Renaşterii, a cării singură mărturie în aceste ţeri este. E un giuvaier cu care Italia s'ar mândrì; e un mărgăritar, un vas ales (*vase d'élection*), o madonă. De trei ori o încunjurăm fără a ni puteà sătura ochii."

La mănăstirea dintr'un Lemn (p. 348), autorul culege legenda că icoana a fost ridicată neatinsă dintr'un stejar trăsnit şi că s'a făcut biserica veche întreagă din altul.

La Arnota, „o mică mănăstire în ruină" (*délabré*), în care se observă numai piatra lui Matei (III, pag. 353).

Hurezul e „mănăstirea cea mai frumoasă, mai bogată, mai splendidă din toată Ţara-Românească". Dar egumenul a făcut înaintea intrării, pentru cheful său, „un pavilion pătrat cu obloane verzi, lucru neauzit într'o mănăstire". Curtea, mai mică, numai decât cea dela Căldăruşani, pătrată, e încunjurată de grajduri, de şuri, de o velniţă, de o dogărie, de coşare de grâu şi de porumb. A doua, tot aşà de mare, e în formă de paralelogram. Biserica e la mijloc şi mănăstirea cu pridvor pe stâlpi, încunjurând întâiul cat. „Piatra e mai larg reprezentată şi mai bine lucrată decât în orice alt loc al Ţării-Româneşti. O vezi mai pretutindeni: uşorii, scările, balcoanele, stâlpii galeriei, totul e în piatră, totul e cu lespezi; şi la cele două peroane care fac foişorul de vară sunt coloane în torsadă de 15 picioare înălţime şi dintr'un singur bloc".

La biserică, asupra căreia „se înclină cu respect doi copaci bătrâni", „uşa e curioasă prin sculptura fină şi delicată". Inlăuntru mai află „bogatele broderii pe catifea de Veneţia atribuite Doamnei Brâncoveanului, mâna sfintei Margarete" şi „o icoană rusească dela Ecaterina a II-a înfăţişând Raiul". Mai vorbeşte şi de „foarte frumoasele miniaturi ale tuturor sfinţilor" (III, pp. 359—62). „C'est le Fontainebleau valaque, dont il serait peut-être moins difficile de faire un palais, que de Fontainebleau un couvent" (*ibid.*, p. 363). Curioasă profeţie!

La Tismana, „isprăvită de Radu în 1366", „numai posiţia e interesantă" (p. 365). Se făcuse „reparaţie". La Cernica, pe altă cale, menţiunea picturilor „datorite polcovnicului Nicolae, care n'a primit nici odată lecţii dela nici un dascăl" (p. 371). Snagovul, Căldăruşanii sunt descrise numai „pitoresc".

N. IORGA.

RÉSUMÉ.

J. A. Vaillant, professeur au Collège de Bucarest vers 1840, publie la pierre tombale découverte par lui à Târgovişte, dans l'église catholique, de Fontanes, ancien interprète de l'ambassade de France à Constantinople, devenu ensuite „administrateur de la Société Orientale et du Commerce", au service de l'empereur Charles VI.

L'article relève aussi les descriptions dues à Vaillant du monastère d'Argeş, avec les anciens éléments, disparus ensuite, de ceux „dintr'un Lemn", d'Arnota, de Hurezi, „le Fontaine bleau valaque", de Tismana et de Cernica.

http://patrimoniu.gov.ro

BISERICA DE LEMN DIN PÂROȘI.

Bisericile de lemn, care, într'o vreme, au fost de sigur foarte numeroase la noi, au ajuns să fi rare și în curând nu vor mai fi decât o amintire. Printre cele puține rămase, bisericuța din Pâroși (jud. Olt) este un frumos exemplar de meșteșug țărănesc.

1. Biserica din Pâroși.

E așezată pe un soclu de zid. Atât biserica propriu zisă cât și tinda sunt tăvănite cu grinzi aparente în formă de boltă. Vrednice de luare aminte sunt capetele grinzilor lucrate în chip de cap de cal.

Stâlpii pridvorului sunt frumos lucrați; chenarul ușei de intrare e săpat și el; motivul cunoscut al frânghiei e podoaba lui cea mai de seamă. Un brâu, tot în formă de frânghie, încinge biserica.

2. Aceiaș biserică, dinspre altar.

Originalitatea clădirei constă într'o polată întinsă, care prelungește tinda și acoperă o scară prin care te urci spre biserică.

Această scară, ca și tinda, e închisă printr'un parapet. In partea de jos sunt înfipte mai multe cruci de lemn.

In mai multe locuri se găsește săpat numele: „Stan Meșterul". In stânga ușei de intrare, de două ori, cetim: „Ilie, Marin", iar pe peretele dela intrare, la dreapta, în afară, e scris leatul: 7279, adică 1771.

Iată deci o bisericuță de

http://patrimoniu.gov.ro

3. Intrarea bisericii din Pâroși.

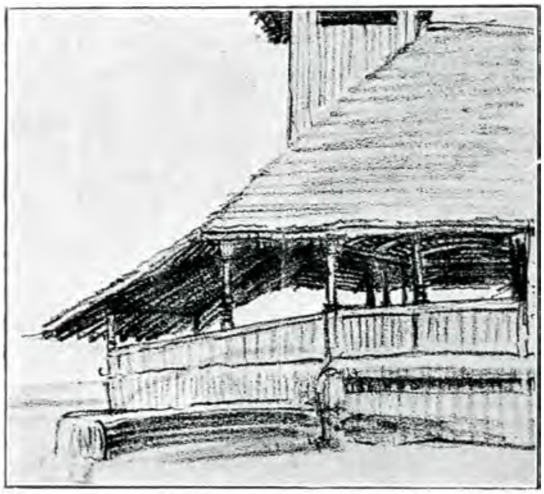

4. Polata aceleiaș biserici (schiță de d-l Stefan Popescu).

lemn, a cărei dată de construcție o cunoaștem; știm și numele meșterului și probabil și acel al ctitorilor.

Acest exemplar rar făceà ca clădirea să fie semnalată, în afară de interesul din punctul de vedere al artei țărănești și al pitorescului ei de netăgăduit.

G. BALȘ.

RÉSUMÉ.

L'église de bois de Pâroşi (district d'Olt) est un intéressant exemple d'art paysan. Une inscription en fixe la date: 1771.

http://patrimoniu.gov.ro

STĂREȚIA MĂNĂSTIRII HUREZI.

Șirul de clădiri al stăreției se reazimă pe calcanul ce se înalță pe toată lungimea fațadei din spre intrare, închizând, spre miazăzi, curtea principală a mănăstirii Hurezi.

Aci se află stăreția cu arhondăria, clopotnița cu vistieria, câteva chilii, iar adăogirile și zidăriile dintre arcade, făcute în timpul din urmă (1850), s'au îndreptat și readus în vechea lor alcătuire, așà după cum se arată în articolul de față.

Văzută pe din afară, fațada spre intrare a acestei aripe se prezintă ca un calcan drept, găurit de câteva ferestre, de formă

1. Stăreția : vedere exterioară.

în capătul din spre apus vechea mangupie (brutărie).

Cu ocazia lucrărilor de restaurare, executate treptat dela 1907 încoace, s'a luat cu deamănuntul în cercetare fie-care parte a acestui corp de clădire, consolidându-se lucrările vechi rămase neschimbate, reconstituindu-se acoperișul în vechea lui poziție, iar modificările, aproape pătrată, ce răspund la camere. In dreptul podului se văd un șir de ferestruici înguste, pentru luminatul și ventilatul podului, neexistând alte răsuflători sau luminători (fig. 1).

Aceste ferestruici, înguste în afară, se lărgesc spre interior și sunt la fel cu acelea ce se văd și pe zidul ce închide curtea spre Răsărit, servind și ca mete-

http://patrimoniu.gov.ro

reze de apărare în vremea atacurilor vrăjmașe suferite odinioară și de această mănăstire.

In timpul Arhimandritului Hrisant (1833—50), vechea înfățișare a acestui calcan a suferit oarecari prefaceri, căci acest stareț aveà multă râvnă să îmbunătățească starea sfântului lăcaș și a făcut multe adăogiri pe lângă întreaga mănăstire; păcat însă că lucrările făcute în timpul lui sunt streine de vechiul stil al mănăstirii, așà că se deosebesc la prima vedere, prin aspectul lor nepotrivit. Din fericire, Hrisant nu a dărâmat nimic, ci numai a adaos, iar acum, făcându-se restaurarea Hurezului, s'au putut îndreptà aceste prefaceri, începându-se cu clopotnița, căreia Hrisant pusese să i se mai adaoge încă un etaj [1]) cu balcon de fier de jur-împrejur. Clopotele au fost lăsate tot pe locul de mai înainte, iar la balconul etajului se suià printr'o scară mobilă, la capătul căreia bolta clopotniței erà spartă spre a

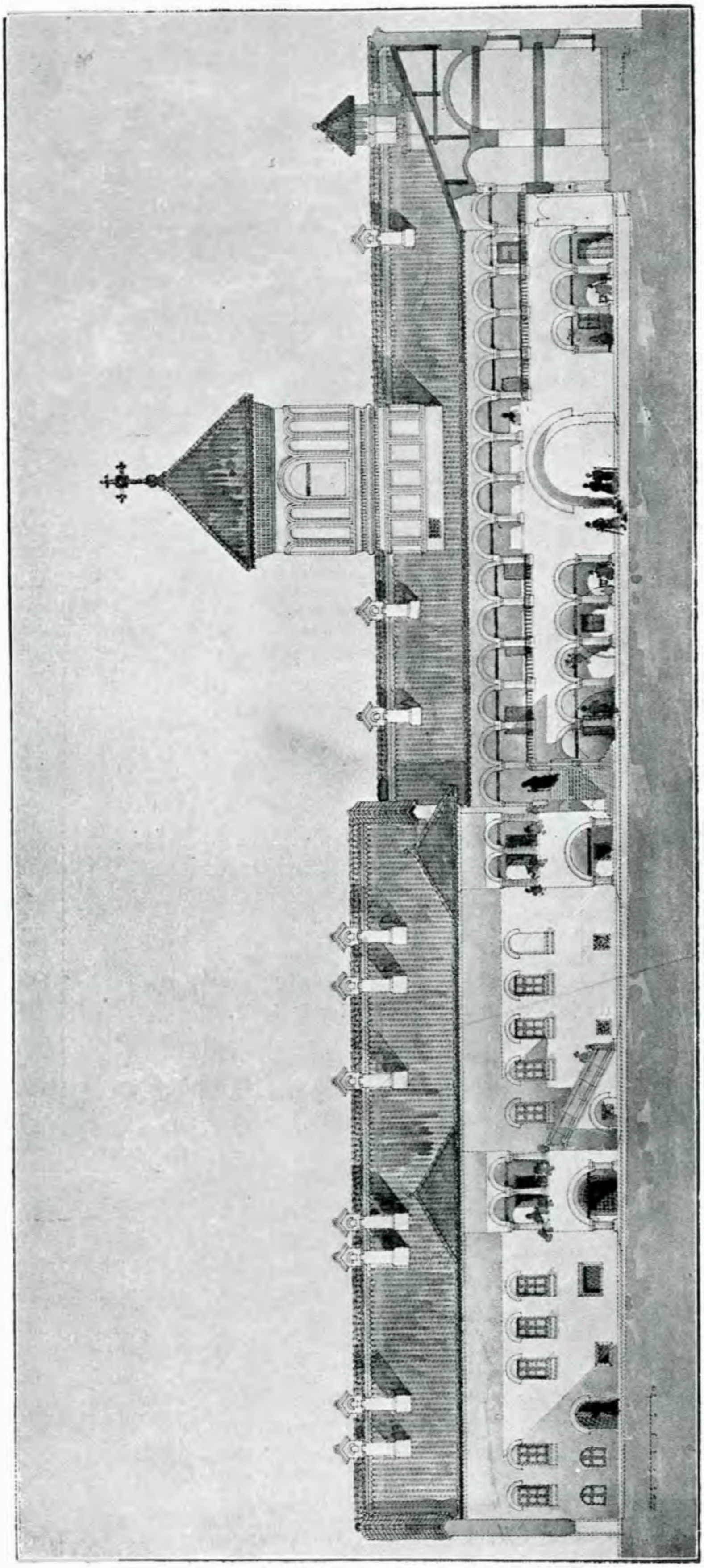

2. Vederea clopotniței și chiliilor de Sud, spre curtea m-rii.

[1]) Ilustr. in acest Buletin, a. 1908, p. 176.

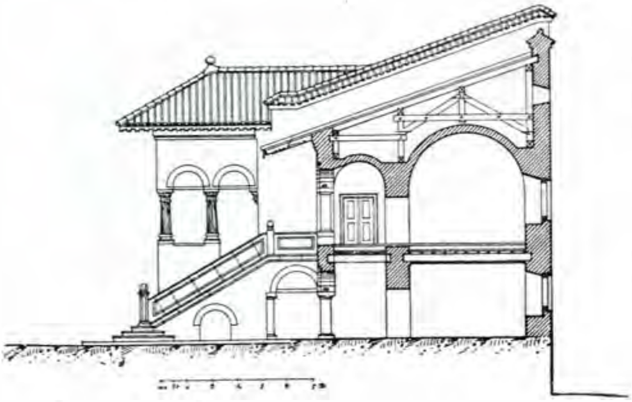

3. Secțiune prin foișorul din dreapta.

se puteà suì la etaj. Arhitectura etajului adăogat erà într'un stil clasic decadent, cu frontoane și pilaștrii, iar tencuiala erà vopsită cu galben și cu rostuiri de piatră.

Desfăcându-se tencuiala, s'au găsit urmele vechei zidării, cum și zidăria adăogată la etaj, fiind o însemnată deosebire de material și tecnică între aceste două zidării, iar în locul vechei cornișe de sub streașină s'au găsit cozile cărămizilor vechi și așà s'au stabilit adevăratele proporțiuni ale vechei clopotnițe. Restaurarea s'a făcut după aceste date și după normele aflate la biserica mare, în ceiace privește detaliile dela cornișe și ciubucării, după ce s'a dărâmat complet etajul adăogat în urmă [1]).

Tot în timpul stareţului Hrisant s'a făcut

4. Stâlpul de jos dela parapetul scării principale.

6. Stâlpul lui Ioanichie dela parapetul scării principale.

5. Capul stâlpului dela fig. 4.

[1] Ilustrația în acest Buletin, a. 1908, p. 177.

http://patrimoniu.gov.ro

actualul salon al stăreției, cum și galeria de lemn și geamlîc dintre salon și clopotniță, cărora de asemenea urmează să le vie rândul la restaurare.

Dar deși acest calcan de care vorbim se arată pe din afară ca un simplu și masiv zid de cetate, în interiorul curții, șirul

7. Stâlpul dela fig. 6.

de clădiri ce se reazimă pe el, prezintă multă varietate și bogăție în întregul său (fig. 2) [1]).

Astfel, aripa stăreției e mai înaltă, iar odihnele scărilor sunt adăpostite de două foișoare cu stâlpi de piatră, lucrată în chip diferit [2]). Parapetele acestor scări sunt iarăși din lespezi de piatră. Sub foișorul din stânga este intrarea în pivniță,

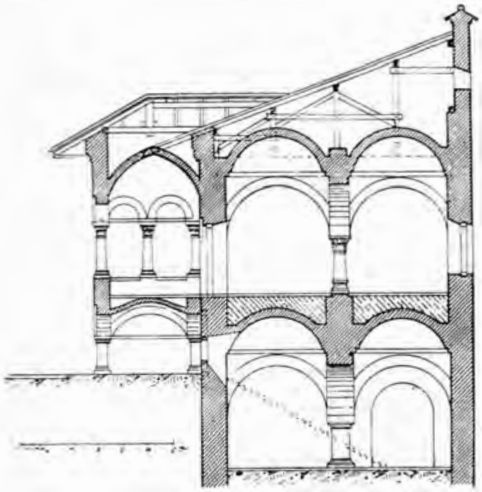

8. Secțiune prin foișorul de pe pivniță.

având ramă semicirculară de piatră, iar sub cel din dreapta locul este liber, servind de adăpost și permițând luminarea pivniței printr'o fereastră cu gratii de lemn. Cu ocazia lucrărilor de restaurare s'a desfăcut zidăria ce închideà arcadele de sub foișoare; de asemenea s'a deschis și restul arcadelor dela chiliile de jos, desfăcându-se zidăria ce închideà în grosimea ei vechile coloane de piatră ale galeriilor de jos. Coloanele, capitèlele

9. Fereastră ajurată dela pivniță.

și bazele acestor galerii, ce erau prea deteriorate, s'au înlocuit cu altele nouă.

[1]) Cf. și ilustrația din acest Buletin, a. 1909, p. 185.

[2]) Ilustrațiile în acest Buletin, a. 1909, p. 184.

http://patrimoniu.gov.ro

Scara principală a stăreţiei ce erà alipită de arcadele galeriei de jos [1]), s'a readus în vechea ei poziţie, alăturând-o de peretele plin al foişorului din dreapta, aşà după cum s'a găsit vechea temelie a acestei scări (fig. 2 şi 3). Arhimandritul Ioanichie (1854) a pus să se mute scara

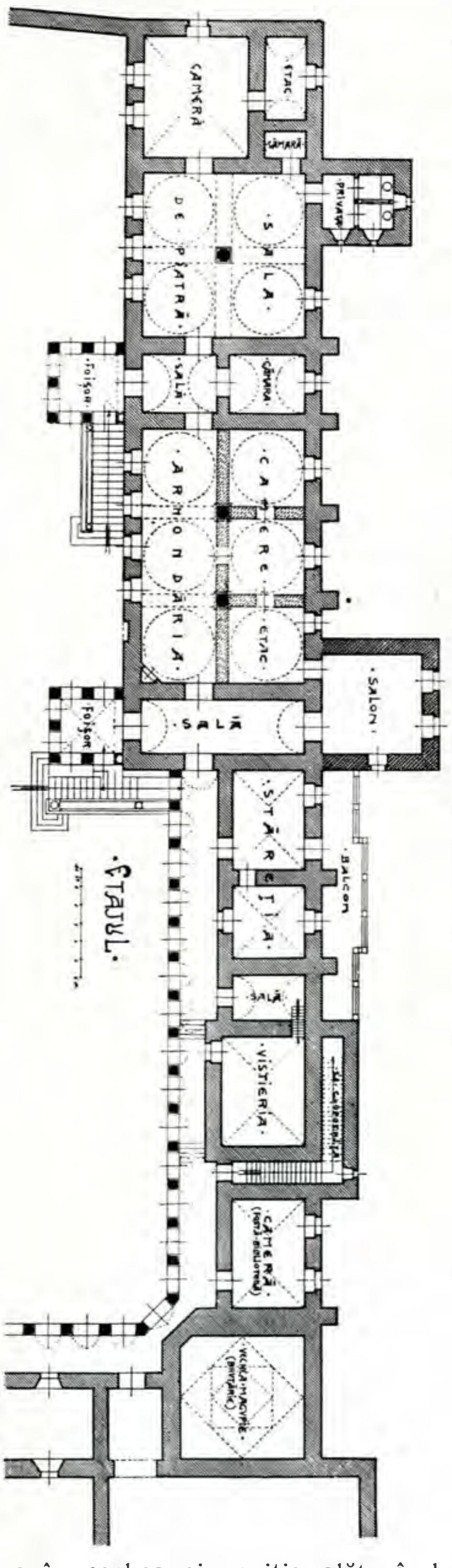

10. Planul etajului.

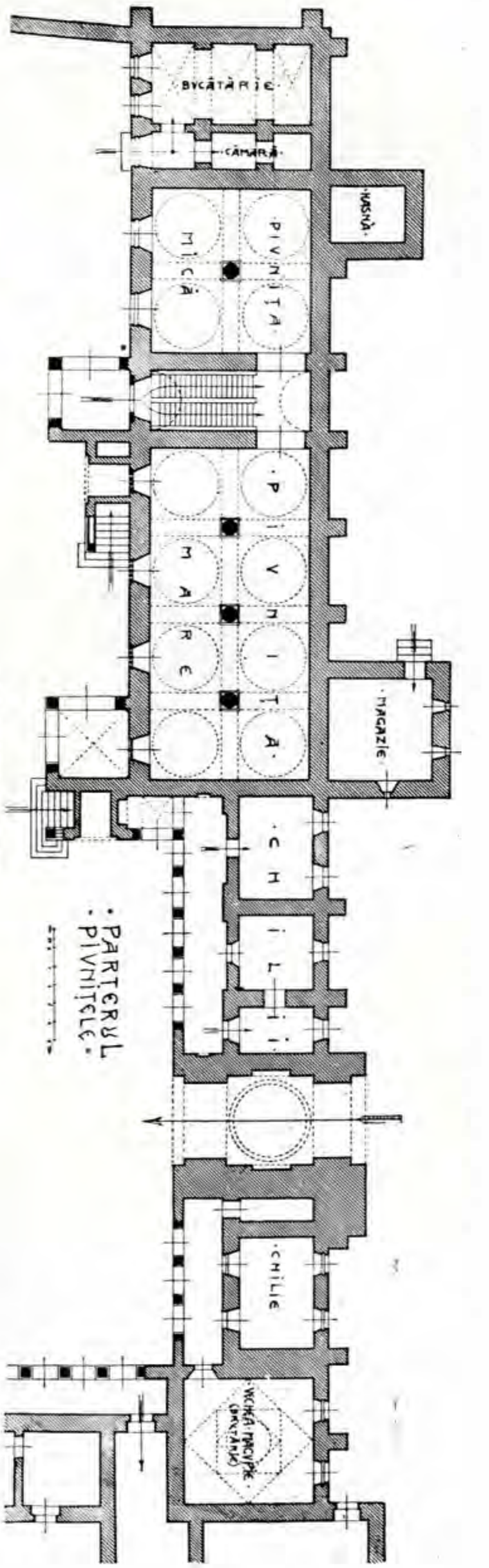

11. Planul pivniţei.

[1]) Ilustr. arătată, din acest Buletin, a. 1909, p. 184.

http://patrimoniu.gov.ro

din locul vechiu, adăpostind-o sub strașină, când a făcut și cei doi stâlpi de piatră dela parapet, săpând pe stâlpul de sus al parapetului (fig. 4—7) anul 1854 lângă numele său.

La capătul din dreapta al șirului de chilii, se află vechea brutărie, boltită cu

12. Coloană din «sala de piatră» a stăreției.

o serie de bolți în formă de trompe, ce se suprapun în trei rânduri, din ce în ce mai mici, până ce se pierd în coșul octogonal ce apare deasupra acoperișului.

Această încăpere fusese, pe timpul când erà aci spital, despărțită în două etage; acum s'a restaurat în vechea ei stare.

Sub aripa stăreției sunt pivnițele cele mari ale mănăstirii, boltite în cupole și arcuri susținute de puternici stâlpi de piatră (fig. 8). Lumina și aerul pătrund prin ferestrele de piatră ajurate ce se văd în soclul fațadei (fig. 9).

13. Coloana dela fig. 12.

Dealungul pivniței se mai odihnesc încă tălpile cele groase de gorun peste cari se rânduiau butiile mănăstirii pe timpul când își chivernisià singură întinsele ei domenii.

Suind la etaj, găsim arhondăria, care

http://patrimoniu.gov.ro

cuprinde jumătate din sala cea mare, boltită cu şase cupole sferice, pe pendentivi şi arcuri dublouri (fig. 11), susţinute

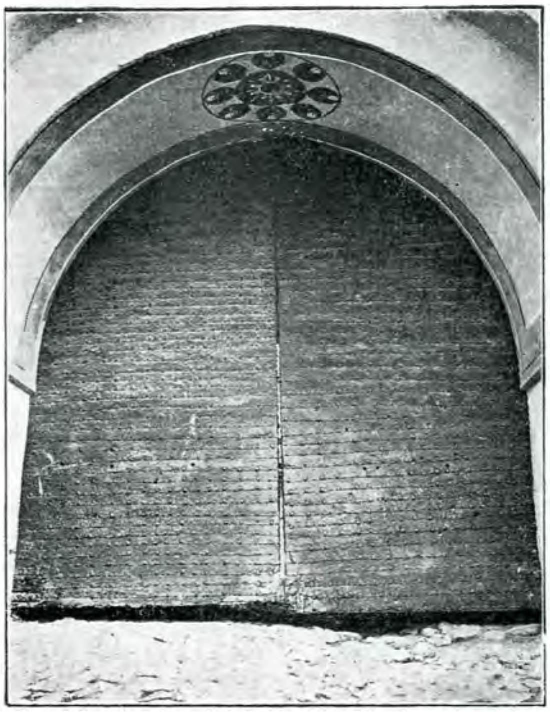

14. Porţile dela intrarea m-rii.

de două coloane de piatră, lucrate la fel cu aceia ce se vede în «sala de piatră» (fig. 12—13).

Aci, în această sală, se ţineau poate sfătuirile domneşti şi bisericeşti în vremuri de grea cumpănă, căci numai aşà se poate explicà rostul acestei încăperi neobişnuite.

Azi, cei doi frumoşi şi puternici stâlpi de piatră stau ascunşi în zidăria făcută în urmă, care împarte, în lung, vechea sală în două părţi, din care una e trapeza actuală, iar cealaltă jumătate e despărţită în trei camere pentru musafirii mănăstirii (planul, fig. 11). Sub duşumeaua de scânduri a acestei săli se află, la 40 cm. adâncime, vechea pardoseală de cărămizi exagonale, aşezate peste zidăria bolţilor dela pivniţe.

Astfel, când se va restaurà şi această sală, ea va câştigà în înălţime şi îşi va recăpătà iarăşi vechea proporţe, după cum se poate vedeà la «sala de piatră» din rând cu ea, care are patru bolţi în loc de şase, sprijinite pe coloana de piatră dela mijloc (planul, fig. 11).

Restul încăperilor vechi dela etaj sunt toate boltite cu bolţi «de cloître», la fel cu cele dela foişoare, afară de salonul adăogat în urmă, care are tavan drept tencuit.

In câteva camere de locuit s'a aşezat ulterior, sub bolţile de zidărie, tavane de lemn, cu scopul de a se micşorà volumul de aer greu de încălzit în timpul iernei.

Lângă salon, se află un ietac, mobilat cu pat cu polog şi cu mobilier din timpul domniei lui Ştirbey, care obişnuià să şadă şi la această mănăstire.

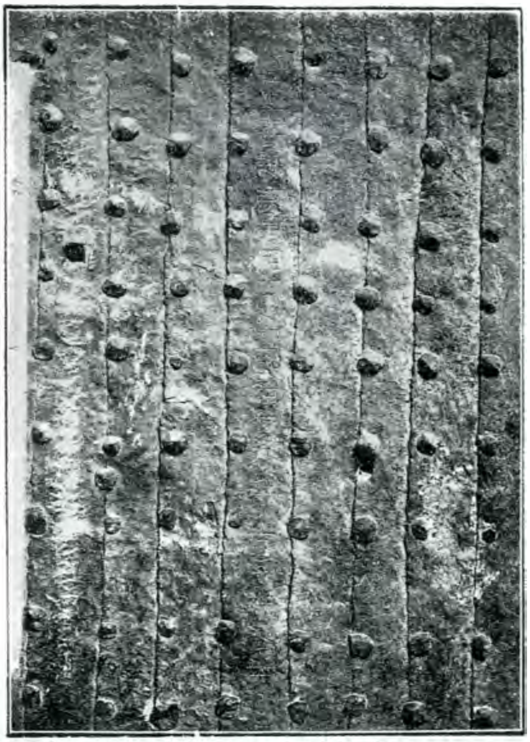

15. Detaliul dela poarta m-rii.
(Ferecătura, ghinturile şi inscripţia).

Din această epocă (1843—-56) au rămas la mănăstirea Hurezi multe mobile: scaune, mese, paturi, oglinzi, canapele,

http://patrimoniu.gov.ro

cari mobilau palatul domnesc al lui Barbu Știrbey, instalat în aripa nouă, adăogată, la zidul mănăstirii dinspre Apus, iar mai târziu ocupat de spitalul județean.

Parte din această mobilă se află în salonul, ietacul și stăreția mănăstirii Hurezi, iar cea mai mare parte s'a înstreinat cu ocazia mutării spitalului în târgul Hurezi; însă, în urma cercetărilor recente, s'au mai putut găsi o parte din ele la spital și s'au readus iarăși la mănăstire, spre a fi reparate și așezate din nou în încăperile fostului palat al lui Știrbey, restaurat.

Sub încăperea clopotniței se află vechea vistierie, unde se găsesc spre păstrare odăjdii și odoare ce au slujit la târnosirea bisericii și cari și acum, la zile mari, împodobesc biserica cu strălucirea lor. Lângă clopotniță este o cameră boltită care pe vremuri servià de bibliotecă; aceasta ne-o spune o inscripție zugrăvită al fresco ce se află deasupra ușei, spre galerie, și care s'a descoperit cu ocazia lucrărilor de restaurare din urmă. Inscripția e grecească.

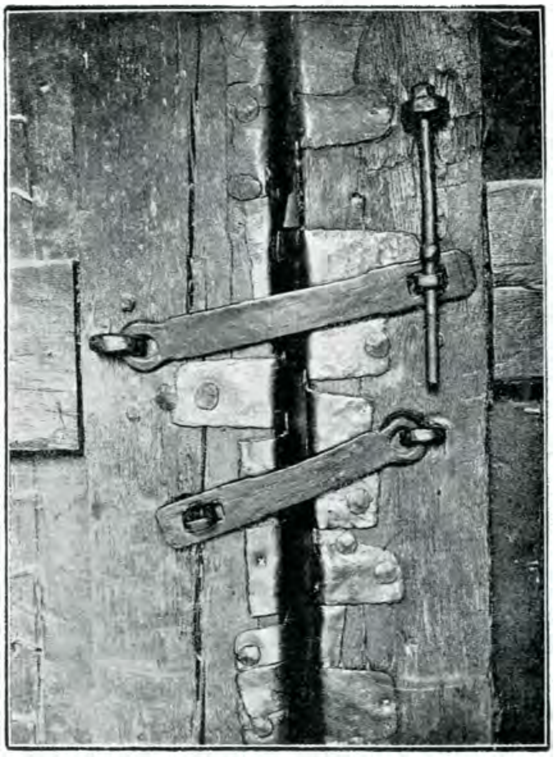

16. Detaliu dela aceiaș poartă (retezele).

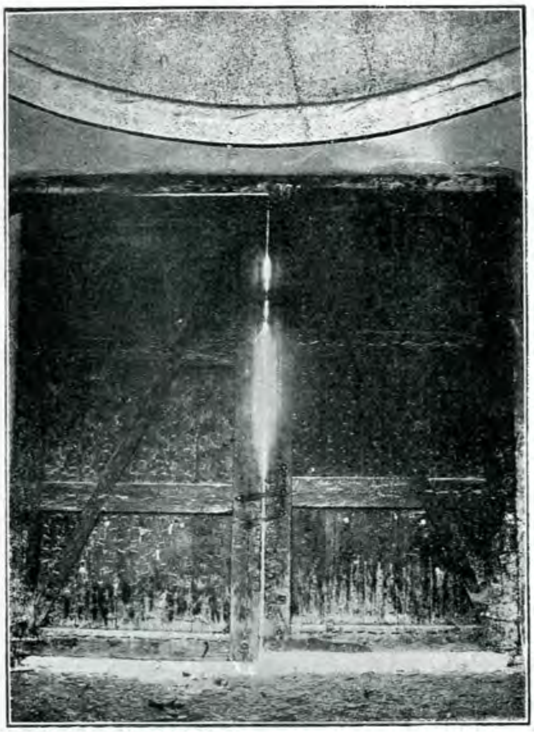

17. Aceiaș poartă, văzută din curtea m-rii.

Lângă această cameră se află scara ce duce la clopote; treptele acestei scări sunt făcute din lemn masiv de gorun, vechiu ca și zidurile Hurezilor.

In clopotniță sunt adăpostite cele patru clopote ale mănăstirii, din care două sunt turnate în țară de către ieromonahul Teofil «vărsătorul», iar celelalte două sunt turnate, unul la Viena, altul la Brașov, către sfârșitul sec. XVII.

Clopotnița este boltită, ceiace face ca armonia desăvârșită a celor patru clopote să vibreze și mai puternic, revărsându-se prin cele patru ferestre largi și umplând văile cu sunetul lor duios, ca o rugăciune.

Intrarea în curtea principală a mănăstirii e păzită de o bătrână poartă, ferecată și ghintuită de Ioan Arhimandri-

http://patrimoniu.gov.ro

tul (fig. 14—15), după cum ne spune o inscripţie ciocănită pe ferecătura din afară: „Această poartă şi cu portiţa sunt ferecate de smeritul Ioan, leat 7208 (1700)“ (fig. 15).

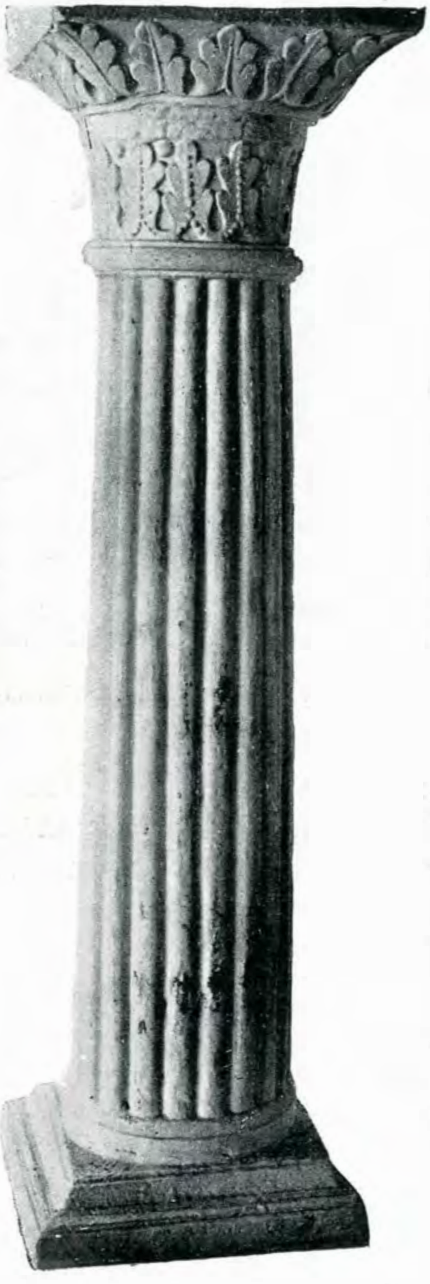

18. Coloana dela foişorul stăreţiei.

Cele două aripi ale porţei abia se mai ţin în ţâţânele lor de piatră şi fier şi numai când curiozitatea te îndeamnă să le închizi, poarta se arată în vechea ei înfăţişare (fig. 17), evocând timpurile când ţineà piept la năvălirile din afară.

19. Coloana dela fig. 18.

http://patrimoniu.gov.ro

Urme de împușcături și lovituri grele se văd încă pe trupul ei ferecat și ghintuit.

Cele două foișoare ce adăpostesc odihnele scărilor ce urcă la etaj s'au restaurat și ele, și anume: foișorul din dreapta, fiind crăpat și înclinat, amenințând să se dărâme, s'a refăcut din temelie, pe acelaș loc, la fel cu cel ve-

la scara foișorului stâng, e câte un stâlp de piatră terminat la partea superioară cu ghemuri (fig. 25—26), formate din felii împreunate la partea de jos printr'un colac. O variație a acestor capete de stâlpi o găsim la parapetul foișorului chiliilor de nord (fig. 27), format din perechi de foi de acantă, ce îmbracă, pe patru fețe, un sâmbure al

20. Capitel de coloană dela foișorul stăreției.

21. Bază de coloană din „sala de piatră" a arhondăriei.

chiu, întrebuințându-se aceleași coloane de piatră, iar cel din stânga a rămas neschimbat. Coloanele de piatră ale foișorului din dreapta (fig. 18, 19 și 20) sunt lucrate cu canelùri și capitèle cu frunze de acantă stilizate, iar cele de la foișorul din stânga sunt simple, având capitèlele la fel cu celelalte, cu o ușoară variațiune (fig. 22, 23 și 24).

La capetele parapetului de piatră de

cărui capăt apare în formă de canelùri dispuse în spirală.

Un farmec deosebit are galeria stăreției ce duce spre clopotniță (fig. 28), mărginită de o parte de zidurile groase ale chiliilor, iar de alta de șirul de coloane de piatră, sprijinind laolaltă bolțile cu penetrațiuni, pe sub cari pășesc agale cucernicele maici.

ION D. TRAJANESCU.

http://patrimoniu.gov.ro

RÉSUMÉ.

La série de bâtiments qui composent l'appartement de la Mère Supérieure (Stareţia) s'appuie sur le mur de la façade d'entrée. Elle est formée par l'«archondarikon» (appartement spécialement affecté aux hôtes de distinction), par le trésor et par quelques cellules.

Vue du dehors, la façade extérieure de ce corps de bâtiments apparaît comme

22. Coloană dela foişorul arhondăriei.

un mur droit, percé de quelques fenêtres, presque carrées.

A l'époque de l'archimandrite Chrysanthe (1835/1850), l'aspect de cette façade a subi des modifications, par suite des constructions qu'il a trouvé nécessaire d'ajouter. Les constructions, conçues dans un style différent, ne s'harmonisent pas avec les anciens édifices. Heu-

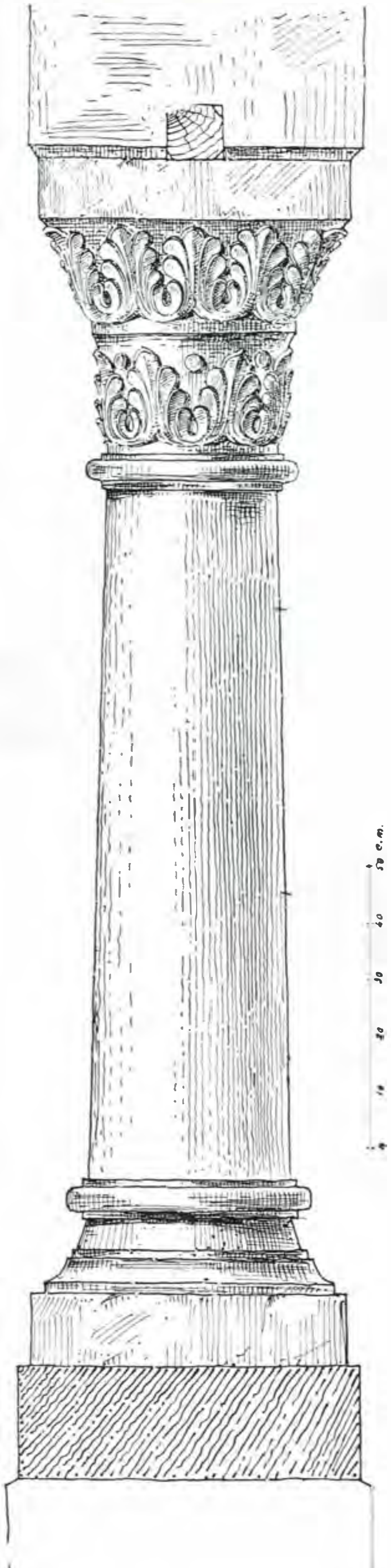

23. Coloana dela fig. 22.

http://patrimoniu.gov.ro

reusement que Chrysanthe n'a rien détruit, il n'a fait qu'ajouter, de sorte qu'on n'a pas rencontré de grandes difficultés à rétablir, lors de la restauration, l'ancien état de choses. Les pièces ajoutées sont : le salon actuel du logement de la Supérieure et une galerie en bois, vitrée, allant du salon au clocher, auquel on a ajouté, en plus, un nouvel étage.

24. Capitel de coloană dela foișorul arhondăriei.

Bien qu'à l'extérieur l'aspect de la façade soit simple et monotone; vu de l'intérieur, le corps des batîments offre de la variété et une grande richesse de lignes.

L'aile du logement de la Supérieure est plus haute. Les escaliers en sont abrités par deux pavillons, soutenus par des colonnes en pierre, différemment travaillées. Les balustrades de ces escaliers sont également en pierre.

À l'extrémité droite des cellules, on trouve l'ancienne boulangerie, voûtée par une série de trompes, en trois rangées, superposées, se rapetissant vers le haut, jusqu'à ce qu'elles se perdent dans la cheminée octogonale qui s'ouvre au milieu du plafond.

25. Capul stâlpului dela scara arhondăriei.

Au-dessous de ce logement sont les caves, voûtées en coupoles, soutenues par des arcades appuyées sur de puissantes colonnes en pierre. Des fenêtres en pierre ajourée, ouvertes dans le socle du bâtiment, y laissent pénétrer l'air et la lumière.

26. Capul stâlpului dela fig 25.

À l'étage supérieur, se trouve un vaste salon, partagé actuellement en deux parties, dont l'une sert «d'archondarikon» et

http://patrimoniu.gov.ro

l'autre de salle à manger. Le plafond du salon est couvert de six coupoles, appuyées sur des pendentifs et des arcs-doubleaux, soutenus par des colonnes en pierre.

27. Capul stâlpului dela scara chiliilor de Nord.

Le reste des anciens appartements de l'étage supérieur sont tous voûtés, en voûtes dites de cloître.

Au dessous du clocher, se trouve l'ancien trésor, où l'on conservait les objets les plus précieux du culte.

L'entrée du monastère est munie d'une vieille porte en fer, forgée en 1700, par l'archimandrite Jean, dont on lit le nom sur l'inscription qu'il a gravée.

28. Galeria stăreției.

http://patrimoniu.gov.ro

STEMA MOLDOVEI
PE CLOPOTNIȚA BIS. DIN TODIRENI (BURDUJENI).

Despre mănăstirea lui Toader Movilă, fratele după tată al Domnilor Ieremia și Simion și al Mitropolitului Gheorghe (mama sa erà însă Greaca, întâia soție a Logofătului Ioan Movilă, nu Maria, care rămase văduvă) e vorba și în memoriul ce am publicat („Unele documente privitoare la vechiul nostru negoț“) în „Analele Academiei Române“.

Stema Moldovei pe clopotnița bis. dela Todireni (Burdujeni).

In aceleași „Anale“ s'au dat chipurile,

http://patrimoniu.gov.ro

refăcute în veacul al XVIII-lea de Grecii dela m-rea Sf. Pavel din Athos, căreia Istrate-Vodă Dabija îi închiriase m-rea, ale ctitorilor, dintre cari cel bătrân nu e Miron Costin, cum credeà Marian, ci acest Toader Movilă Cârnul, cellalt fiind nepotul său, pretendentul Ioan Movilă, fiul lui Simion Vodă.

Solida biserică n'a fost încă descrisă amănunţit. Parohul de acolo, părintele Ioan Popovici, îmi comunică însă o fotografie a intrării supt clopotniţă, interesantă prin rosetele ce fac, sus, o tivitură înflorită porţii (ca la Caşinul, mai târziu cu cincizeci de ani, al lui Gheorghe Ştefan) şi prin stema Moldovei.

Această stemă, care se poate vedeà în reproducerea alăturată, se deosebeşte de bourul *cu gâtul întreg* între soarele stilizat cu faţă omenească şi luna de pe discurile de smalt ale lui Ştefan-cel-Mare şi de pe inscripţia dela Pobrata lui Petru Rareş. Aici bourul are coroana între coarne, figura omenească din soare abià se vede; mai jos sunt arme ca în stema Moldovei supt Fanarioţi. Se vede, la dreapta jos, şi un **B**, care ar intrà şi el în datina de a se pune în cele patru colţuri iniţialele numelui domnesc şi **BB** pentru Voevod.

Să fie un adaos ornamental din veacul al XVIII-lea? Încă n'ar fi fără interes. Să fie un cas *mult mai vechiu?* Ar fi şi mai interesant.

N. IORGA.

RÉSUMÉ.

Reproduction de l'écusson moldave, d'une forme particulière, qui n'est peut-être pas du XVIII-e siècle, ornant la porte d'entrée dans le couvent de Todireni (près de Burdujeni), bâti vers la fin du XVI-e siècle.

http://patrimoniu.gov.ro

RAPORT INAINTAT ACADEMIEI ROMÂNE CU PRIVIRE LA BISERICA DOMNEASCĂ DELA CURTEA DE ARGEŞ*)

(9 OCTOMVRIE 1915)

Domnilor Colegi,

In urma însărcinării ce ne-aţi dat, subscrişii am fost, în ziua de 8 octomvrie, la Curtea-de-Argeş, spre a vizità biserica Domnească de acolo şi a ne da părerea asupra datei comunicate de d-l Tafrali: noemvrie 6771 (= 1262), care s'ar aflà într'o inscripţie veche din acea biserică.

Am constatat că inscripţia în chestiune se găseşte în proscomidie, şi anume pe marginile veşmintelor (la gât şi la poale) celor trei sfinţi zugrăviţi *a fresco* pe pereţii proscomidiei. Ea a fost scoasă la iveală prin spălăturile făcute de d-l Norocea, însărcinat de Comisia Monumentelor Istorice cu lucrările de pictură la restaurarea ce se face acestei biserici. Prin spălăturile făcute cu multă grije şi dibăcie, s'a descoperit prima pictură a bisericii, frescuri de o deosebită frumuseţă, cu inscripţiuni greceşti, peste care erà un strat de pictură ulterioară, cu inscripţiuni slovenești, şi un strat mai nou, cu inscripţiuni româneşti.

Inscripţia semnalată de d-l Tafrali se află pe primul strat, care are inscripţiuni greceşti. După d-l Norocea, ea este contemporană cu vechea pictură, iar nu scrisă ulterior, deoarece coloarea ei neagră a pătruns, ca şi frescurile, în tencuială. Totuşi, după cum am constatat, ea se deosebeşte cu desăvârşire, şi ca formă şi după criterii paleografice, de celelalte inscripţiuni ce însoţesc vechile frescuri. Pe când inscripţiunile frescurilor sunt făcute în litere unciale foarte îngrijite, inscripţia în chestiune are înfăţişarea neîngrijită, fiind scrisă repede, cu litere combinate şi nelămurite; dela prima vedere, ea face mai mult impresia unui ornament pe marginile veşmintelor, decât a unei inscripţiuni. Deşi am putut distinge formele unor litere greceşti, unele mai mult sau mai puţin deteriorate, totuşi n'am putut citi niciun cuvânt întreg, doar unele litere care ar puteà să fie în cuvinte ca Ἀλέξανδρος, τέλος, ἱερός sau ἱερόν.

Ce priveşte data conjecturată de d-l Tafrali (͵ςψοα = 6771), nu am putut constatà nimic ce ar confirmà părerea d-sale. Din pretinsa dată nu se văd decât literele ψ şi ο, şi anume ο sub ψ, adecă o vocală cu consoană suprapusă (ψ over ο), cum se întâlneşte foarte des în paleografie, dar numai la scrierea cuvintelor, *nu şi a numerelor*. In niciun caz nu putem recunoaşte acì o dată. In tot cazul însă, vechile frescuri cu inscripţiuni greceşti din această biserică sunt cea mai veche pictură indigenă ce ni s'a păstrat.

In altar, unde este proscomidia, vechea pictură s'a păstrat neacoperită de stratul ulterior până după anul 1623. Aceasta reiese dintr'o inscripţie ce am găsit peste vechea pictură, pe păretele dinspre răsărit (la dreapta ferestrei), cuprinzând acest an, scris, cu coloare neagră, în litere greceşti (͵αχκγ) şi în cifre (1623), luna martie 21 (μαρτήῳ κα). Deci la acea dată, când istoriografia ţării pe care se întemeiază cronicarii ulte-

*) In urma unei comunicări, făcută în scris Academiei Române de d-l O. Tafrali, profesor universitar, cu privire la inscripţia descoperită de d-sa în biserica Domnească dela Curtea-de-Argeş, presupusă din anul 1262, Academia a însărcinat pe d-nii I. Bogdan, N. Iorga şi pe subscrisul să cerceteze inscripţia şi să-şi dea părerea asupra constatărilor ce vor face la faţa locului. Raportul în chestiune privind lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice, găsim indicat a-l comunicà acì.

D. ONCIUL

http://patrimoniu.gov.ro

riori erà începută, vechea pictură, cu inscripţiunile ei, erà încă la suprafaţă.

Dacă inscripţia din proscomidie ar aveà data 1262, cum crede d-l Tafrali, această dată nu ar fi rămas necunoscută cronicarilor ţării din secolul XVII, cari dau anul 1290 pentru descălecatul lui „Radul Negru“, căruia ei atribue zidirea acestei biserici. Acest fapt întăreşte constatarea noastră în ce priveşte pretinsa dată.

Dacă rezultatul cercetării noastre cu privire la dată este negativ, avem deosebita bucurie de a vă puteà aduce la cunoştinţă o constatare foarte importantă cu privire la pictură.

Prin spălăturile făcute de d-l Norocea, s'a descoperit—putem zice—o comoară de artă indigenă de neaşteptată importanţă. Din luna lui maiu trecut, când, cu prilejul omagiului Academiei la mormântul Regelui Carol, am vizitat biserica, spălăturile au făcut un progres însemnat. S'au scos la iveală mai multe frescuri de o frumuseţă surprinzătoare, cari negreşit înfăţişează o epocă de înflorire a picturei bizantine. După toate indiciile, aceste frescuri aparţin ultimei perioade de înflorire a picturei bizantine, care începe în secolul XII şi ţine până în prima jumătate a secolului XIV. După afirmaţiunea d-lui Norocea, ele se aseamănă foarte mult, ca stil şi compoziţie, cu mozaicurile din moscheea *Kahrié djami*, foasta mânăstire *Chora*, din Constantinopole. Dacă această părere se confirmă, ele ar urmà deci să fie sau din aceiaş epocă, sau—dacă mai târzii—dintr'un timp apropiat, când influenţa stilului respectiv puteà încă să determine stilul frescurilor noastre.

După d-l Diehl *(Manuel d'art byzantin)*, mozaicurile din Kahrié djami între cari se află chipul lui Teodor Metochites, marele logothet al împăratului Andronic II (1282—1328), ca ctitor, sunt din epoca dela 1310—1320. Părerea altora că ele ar fi mai vechi se întemeiază pe unele resturi dela o pictură anterioară; dar partea cea mai mare a mozaicurilor este negreşit din timpul marelui logothet al lui Andronic II, înfăţişat ca ctitor.

Aşà fiind, vechile frescuri din biserica Domnească dela Curtea-de-Argeş, la cari s'ar cunoaşte influenţa stilului mozaicurilor din Kahrié djami, ar urmà să fie, dacă nu contemporane cu acestea, totuşi nu mult mai în urmă, adică din ultimii ani ai acelei perioade de înflorire a picturei bizantine.

Această concluzie concordă şi cu tradiţia noastră, care atribue zidirea acestei biserici legendarului descălecător Negru Vodă, adecă unui domn din epoca întemeierii Statului.

Ca adevăratul întemeietor al Statului, cuprinzând mai mult sau mai puţin toată Ţara-Românească, e cunoscut Basarab I, constatat, prin documente, înainte de 1324 şi pe la 1330, ca primul domn singur stăpânitor al Ţării-Româneşti. Dar acest domn erà pe la 1323 în ostilităţi cu imperiul bizantin, ajutând pe Bulgari în luptele lor cu Bizantinii. In asemenea împrejurări, e greu de admis ca el să fi adus pe atunci zugravi dela Constantinopole, pentru biserica Domnească dela Curtea-de-Argeş. Şi că pictura ei este opera unui artist bizantin, aceasta arată atât stilul cât şi inscripţiunile greceşti. Deci rămâne mai probabil că biserica a fost zugrăvită, dacă nu şi zidită, sub fiul şi succesorul lui Basarab, Alexandru I (sau „Nicola Alexandru“, cum îl numeşte inscripţia de pe mormântul său la Câmpulung), fundatorul mitropoliei de Argeş (1359), supusă patriarhiei de Constantinopole, dela care el a cerut şi primit pe primul mitropolit al ţării.

Chipul ctitorului se află între vechile frescuri ale bisericii, deasupra uşii din tindă, pe păretele dinspre răsărit. El este înfăţişat în genunchi, cu mânile întinse spre Cristos, la dreapta căruia este Sf. Maria, la stânga Sf. Nicolae, patronul bisericii; pe cap are diademă şi e îmbrăcat ca Mircea, zugrăvit ca ctitor la Cozia, numai cevà mai simplu. Domnul are figura tânără, cam între 30 şi 40 de ani (mai aproape de 30), ceea ce ar indicà mai mult pe Alexandru decât pe Basarab, care pe la 1330 erà bătrân.

In interiorul bisericii, pe stâlpul stâng (nord) din faţa altarului, se află un alt chip de domn, îmbrăcat în zale, cu lance, coif şi scut alăturea, dar din nenorocire capul lipseşte. Acest chip, care — în ce priveşte îmbrăcămintea — se aseamănă cu cel de pe unele monete ale lui Radul I (fiul lui Alexandru şi tatăl lui Mircea) din colecţia Academiei, este probabil altul decât cel al ctitorului. Poate să fie chiar Radul, fundatorul mănăs-

http://patrimoniu.gov.ro

tirilor dela Tismana, Cozia şi Cotmeana, în a cărui domnie (între 1374 şi 1385) s'ar fi adăogat sau săvârşit cevà la această biserică (ar fi de presupus sfârşirea picturei), ceea ce va fi contribuit ca şi el să fie considerat ca ctitor şi confundat apoi cu legendarul Negru Vodă, cu numele „Radul Negru".

Ambele chipuri, cum şi inscripţia cu pretinsa dată, au fost fotografiate de d-l Norocea, care a dat un exemplar pentru Academie.

Ne-am înapoiat dela Curtea-de-Argeş cu un sentiment de înaltă mulţumire că acest monument istoric atât de preţios — care un moment erà ameninţat să fie dărâmat spre a fi reconstruit, ca altele la fel — a rămas scutit, din fericire, de asemenea restaurare. Datorim o deosebită recunoştinţă d-lui arhitect Gr. Cerkez, care, cu o adevărată pietate pentru această comoară a trecutului nostru, conduce lucrările de restaurare şi sub a cărui atentivă supraveghiere s'au făcut lucrările de până acum. Recunoştinţă se cuvine şi d-lui Norocea, care cu atâta grije şi iscusinţă a scos la iveală vechea pictură, cu mult superioară straturilor suprapuse, ca şi celorlalte picturi vechi ce ni s'au păstrat în monumentele noastre istorice.

Să sperăm că, prin silinţele dumnealor, restaurarea începută aşà de fericit va fi dusă la bun sfârşit, ca o restaurare model, realizată prin arhitecţii şi artiştii noştri proprii.

D. ONCIUL, I. BOGDAN.

Ca unul ce am făcut şi eu cercetări la faţa locului, m'am convins că n'avem a face cu o inscripţie din veacul al XIII-lea şi mă unesc la constatările din acest raport.

N. IORGA.

INSCRIPŢII:

PE O CRUCE DIN CERDACUL MUNTELUI RUSU, M-REA NEAMŢUL.

AČASTĂ CRUCE S'AU RĂDICAT AICEA SPRE SEMNUL ŞI ADUCEREA AMINTE A ANULUI 1821, CÂND, VIIND TURCII ÎN MOLDOVA ŞI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ASUPRA GRECILOR CE SE REVOLTASE ŞI MULTE RĂUTĂŢI FĂCÂND BISERICILOR ŞI CREŞTINILOR, FIEŞTECARE SE MÂNTUE PRECUM PUTE. DECI ÎN ACEL TIMP, LA AČASTĂ SFÂNTA MONASTIRE STĂRIŢIND SFINŢIA SA PĂRINTELE STAREŢUL ILARIE, NE-AU PORUNCIT MAI JOS ÎNSEMNAŢILOR DE AM DUS SFÂNTA ICOANĂ A MAICII DOMNULUI, CEA MARE, DIN BISERICA MARE, SPRE MUNTELE RUSUL ŞI AM ASCUNS-O ÎN PĂMÂNT, ÎNTR'UN DEAL, ÎN PĂDURE, ÎMPREUNĂ ŞI CU ALTE ODOARĂ ŞI DOCUMENTE, LA ANUL 1821, IUNIE 3, ADECĂ EU NEONIL ARHIMANDRIT, STAREŢUL DE ASTĂZI, DIMPREUNĂ CU PĂRINTELE SEVASTIAN CĂMĂRAŞUL ŞI CU PĂRINTELE FILIP D(U)HOVNICUL. IARĂ LA ANUL 1822, OCTOVRIE 28, NE-AU RÂNDUIT IARĂŞI PĂRINTELE STAREŢUL ILARIE DE O AM ADUS-O ÎNAPOI. ŞI DUPĂ RÂNDUIALA PRIVIGHERII DE TOATĂ NOAPTEA ŞI A SFINTEI LITURGHII, AU EŞIT PĂRINTELE STAREŢUL CU TOŢI PREOŢII ŞI DIACONII, ÎMBRĂCAŢI ÎN SFINTELE VESTMINTE, ŞI CU TOT SOBORUL, SPRE ÎNTÂMPINARE, ŞI VIIND PÂNĂ LA LOCUL ACESTA, AM AJUNS ŞI NOI CU SF(Â)NTA ICOANĂ, ŞI FĂCÂNDU-SE ACATHIST DE OBŞTE, AM DUS ICOANA IARĂŞI ÎN BISERICA MARE. MAI ÎNSEMNĂM AICEA ŞI MINUNEA CARE S'AU FĂCUT ÎN FAŢA MAICII D(O)MNULUI, CAREA NOI CEI MAI SUS ÎNSEMNAŢI CU OCHII NOŞTRI O AM VĂZUT: CĂ DIN VREME CÂND S'AU ÎNCEPUT D(U)MNEZEESCA LITURGHIE, ÎNDATĂ S'AU ÎNEGRIT CU TOTUL FAŢA ICOANEI MAICEI DOMNULUI ŞI S'AU ÎNTUNECAT ÎNTRU CÂT NE-AM ÎNFRICOŞAT, SOCOTIND CĂ POATE S'AU STRICAT ÎN PĂMÂNT UNDE AU FOST ASCUNSĂ, IARĂ CÂND AU EŞIT PĂRINTELE STAREŢUL CU SOBORUL SPRE ÎNTÂMPINARE, ATUNCEA ÎNDATĂ AU ÎNCEPUT A SE LUMINA, MAÎ ÎNTÂIU LA OBRAZUL DIN DREAPTA, APOI TOATĂ FAŢA S'AU RUMENIT ŞI S'AU FĂCUT MAI LUMINOASĂ DECÂT CUM ERA MAI ÎNAINTE. ACESTEA S'AU ÎNSEMNAT SPRE MĂRIREA LUI DUMNEZEU ŞI A MAICEI D(O)MNULUI ŞI SPRE ADUCEREA AMINTE A URMAŞILOR. ANUL 1839 SEPTEMBRIE 6.

Este vorba de faimoasa icoană, dăruită de Ion Paleologul, Împăratul Bizantin, cu prilejul restabilirii legăturilor dintre Mitropolia Moldovei şi Patriarhia Constantinopolei.

Descrierea acestei icoane o vom face cu altă ocazie.

LA BIS. SCHITULUI LESPEZI-PRAHOVA.

ACEASTĂ SFÂNTĂ BISERICĂ ESTE ZIDITĂ DIN TEMELIA EI DE JUPÂNUL PÂRVUL CANTACUZINO VEL LOGOFĂT, TATĂL SĂU DRĂGHICI VEL SPĂTAR, LA ANII DELA HRISTOS 1661.

http://patrimoniu.gov.ro

CTITORI ZUGRĂVIŢI.

Dreapta: *Jupâneasa Maria, cu mahrămă pe cap, mărgele la gât, caftan cu flori.*

Stânga: *Jupân Nica Cantacuzino vel Căpitan.*

Peretele nordic: *Pârvul Cantacuzino, cu Elena; Jupân Drăghici Cantacuzino vel Spătar, cu Păuna.*

LA BIS. DIN ROZNOV-NEAMŢ.

INSCRIPŢIE.

AČASTĂ SFÂNTĂ BISERICĂ, CARE ESTE HRAMUL SFÂNTUL MARELE IERARH NICOLAE, S'AU ZIDIT DIN TEMELIE, CU TOATĂ CHELTUIALA ŞI OSTENIALA DUMNISALE. NICOLAE RUSĂTU PĂHARNICUL ŞI JUPÂNEASĂI SALE ZMĂRĂNDII, LET 7268 (1759) O[CT.] 10.

Pe un clopot:

CHELTUIALA DUMNISALE MARELUI VISTIERNICUL IORDAKI ROSET ROZNOVANUL. S'A AFIEROSIT SFINTEI BISERICI DELA RĂZNOV LA ANUL 1829.

Pe o icoană:

Ioan Câmpineanu, născut la 10 Octombrie 1841, Miercuri, noapte, la 12 č(asuri), botezat la .... Ianurie 1842, de Grigorie Cantacuzino. Zugrav: Ioanichie.

Pe alta:

Alicsandra Câmpineanu, născută la 26 Sept. 1840, Joi, la 4 d., botezată la 6 Aprilie 1841, de Elena Cantacuzino.

Pe o piatră:

D(OA)MNE CA PE CEL DE AL UNPRĂZECILEA ČAS CE L-AI PRIMITU ÎN VIE TA, PRIMEŞTI ŞI PRE MINE ROBUL TĂU ARISTARHO HRISOSCULEU VEL VIST. CE M'AM SĂVÂRŞITU LEAT 7266 (1758) MAI 25.

Pe alta:

SUPT ACEASTĂ PIATRĂ SĂ ODIHNESC ROBII LU DUMNEZEU: ARESTARH HRISOSCULEU VEL VIST. CE S'AU SĂVÂRŞIT LA ANUL 7266; MARELE LOGOFĂT AL MOLDOVEI NICOLAI ROSET ROZNOVANO, SĂVÂRŞIT DIN VIAŢĂ LA ANUL 1806 IAN. 7; SOŢIE SA SMARANDA, NĂSCUTĂ HRISOSCOLEO, SĂVÂRŞITĂ DIN VIAŢĂ LA ANUL 1789; FIIUL LOR DEISTVITELNĂI STAŢCHI SOVETNIC AL ÎMPĂRĂŢIEI ROSIEI ŞI MARELE LEGOFĂT AL MOLDOVEI IORDACHI ROSET ROZNOVANO, SĂVÂRŞIT DIN VIAŢĂ LA ANUL 1836 FEBR. 16; SOŢIA SA PULHERIEA, NĂSCUTĂ BALŞ, SĂVÂRŞITĂ DIN VIAŢĂ LA ANUL 1799 IULIE 25; FIIUL LOR HATMAN ALECSANDRU ROSET ROSNOVANO, NĂSCUT LA 30 NOEMBRE 1798 ŞI RĂPOSAT LA 20 AUGUST 1853, ŞI FIIUL LOR VIST. NICOLAE ROSET ROZNOVANO, NĂSCUT LA 6 FEBR. 1795, REPOSAT LA 13 1858, LA VIENA, DE UNDE, TRANSPORTÂNDU-SE, S-AU ÎNMORMÂNTAT LA 23 MAIU; RUCSANDRA ROSET ROZNOVANO, NĂSCUTĂ CALIMACHI, RĂPOSATĂ LA ANUL 1892 MAIU 3.

Pe alta:

SUPT ACEASTĂ PIATRĂ ODIHNESC ROABELE LUI DUMNEZEU: VISTERNICEASA MARIA ROSET ROZNOVANU, NĂSCUTĂ GHICA COMĂNEŞTI, LA ANUL 1805, RĂPOSATĂ LA 5 DECEMBRIE, ÎN IAŞI, ÎN ANUL 1887; ANA CATARGI, NĂSCUTĂ ROZNOVANU, LA ANUL 1837 SEPTEMBRIE 2, RĂPOSATĂ LA 23 IANUARIE, ÎN CERNĂUŢI, DUCATUL BUCOVINA.

Pe o carte:

Această sf. carte este a d-lui cinstit boer Vist. Iordache Roset Roznovanu dela biserica d-lui din Roznov, unde se prăznueşte hramul sf. Ierarh Niculae şi s'au legat prin vechiulul ds. — Păcum să se ştie când s'au acoperit biserica din Roznov cu cheltuiala marelui boier d-lui Vist. Iordache Roznovanu, stăpânul veşnic prin mine vechilul d-lui, Macovei Părjolea Polc. la anul 1832 August 20.

VIRG. DRĂGHICEANU.

ERATĂ.

Din causă că imprimarea ultimelor trei numere ale acestui Buletin s'a făcut în timpul când subsemnatul erà ocupat în Dobrogea la săpăturile arheologice întreprinse de Direcţiunea Muzeului Naţional de Antichităţi şi deci fără răgazul necesar, corectura articolului meu *Monumente inedite din Tomi* s'a făcut cam în pripă.

Din această pricină s'au strecurat o seamă de greşeli, mai ales în textele greceşti, şi câteva clişee au fost inversate.

Toate acestea vor fi îndreptate în extrasul aparte, iar la sfârşitul studiului le voi arăta chiar în această revistă, într'o erată. D. M. T.

Printr'o inversiune tipografică s'a zis în rezumatul francez al articolului meu *Mănăstirea Hurezi în 1731* (fasc. 30), că inginerul Weiss „a levé, entre 1689—1705, le plan du M. de Hurezi, bâti par Brancovan", în loc de „a levé le plan du M. de Hurezi, bâti par Brancovan entre 1689—1705".

V. D.

http://patrimoniu.gov.ro

REDACŢIA:
SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE
Administraţia Casei Bisericii, Bucureşti, str. Lueger 26.

Buletinul se găseşte de vânzare la principalele
LIBRĂRII DIN BUCUREŞTI
prin cari se fac abonamente şi se pot procură colecţii complecte din anii precedenţi (afară de anii 1908 şi 1909).

ABONAMENTUL IN ŢARĂ ŞI STRĂINĂTATE:

PREŢUL A PATRU FASCICOLE PLUS PORTUL

http://patrimoniu.gov.ro

PREȚUL LEI 2,50

http://patrimoniu.gov.ro

BIBLIOTECA I.P.C. 2886

ANUL VIII. FASC. 32. OCTOMVRIE-DECEMVRIE 1915.

INSTITUTUL DE PROIECTARE „ISPIFOR" BIBLIOTECA Inv. 48 P. Cota

BULETINUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA PARIS (FOSTĂ DOAMNEI), 16
1915

1529.

http://patrimoniu.gov.ro

COMITETUL DE REDACŢIE

Dr. C. I. ISTRATI, D. ONCIUL, N. IORGA, G. BALŞ, G. MURNU şi V. PÂRVAN

Redactor

ALEX. LĂPĔDATU

Secretarul Comisiunii

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
Tapiţeriile Doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu, de N. IORGA	145
Asupra epocei de bronz în România, de IOAN ANDRIEŞESCU	154
Morminte Domneşti: Matei Basarab, Doamna Elena şi fiul lor Mateiaş, de VIRG. DRĂGHICEANU	170
Bisericile din Olăneşti şi Muiereasca de sus (Jud. Râmnicul-Vâlcei), de EN. IONESCU	177
Pietre părăsite, de AL. M. ZAGORITZ	182
Monumente inedite din Tomi, de D. M. TEODORESCU	186
Cronică: O inscripţie a palatului episcopal din Buzău dela începutul secolului al XVIII-lea. Poate fi vorba de o nouă pictură a m-rii Râşca în sec. al XVI-lea? (CONST. BOBULESCU) — Biserica Sf. Dimitrie-Craiova. — Pisania bis. Sf. Gheorghe-nou din Craiova (VIRG. DRĂGHICEANU) — O inscripţie romană dela T.-Severin (AL. BĂRCĂCILĂ).	190

ILUSTRAŢIUNI

Tapiţeriile Doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu.

	Pag.
1. Maria de Mangop, Doamna lui Ştefan-cel-Mare	146
2. Simeon Movilă	148
3. Ieremie Movilă	149
4. Tudosca Doamna lui Vasile Lupu	150
5. Ion-Vodă, fiul lui Vasile Lupu	151

Asupra epocei de bronz în România.

	Pag.
1—2. Topoare dela Sinaia, ca 1/3	158
3. Topor din Ungaria, ca 1/3	158
4. Topor dela Kwieciszewo, Posen, ca 1/2	159
5—9. Coliere dela Predeal, ca 1/2	160
10. Colier dela Tinsdahl, Holstein, ca 1/3	160
11—14. Obiecte dela Piltsch, Silesia, ca 1/2	161
15—18. Obiecte dela Oberklee, Austria	161
19. Colier din Zivaljevic, Bosnia, 1/3	162
20. Colier din Pomerania, ca 1/4	162
21. Cuţit dela Predeal, 3/4	162
22. Toporaş dela Predeal, ca 3/4	163
23. Sabie dela Predeal, 1/3	164
24—26. Săbii din Ungaria, 1/5 ca 1/3	165

Morminte Domneşti.

	Pag.
1. Mormântul lui Mateiaş Basarab din Biserica Domnească, Târgovişte	171
2. Mormântul Doamnei Elena din Biserica Domnească, Târgovişte	172
3. Mormântul Doamnei Elena: vedere de detaliu a capacului	173
4. Mormântul lui Matei Basarab dela mănăstirea Arnota	174

Bisericile din Olăneşti şi Muiereasca de sus.

	Pag.
1. Sf. Paraschiva: fresc în bis. din Muiereasca de sus	178
2. Sf. Arh. Mihail: fresc în aceeaş biserică	178
3. Uşa bis. „Sf. Nicolae" din Olăneşti	178
4. Biserica „Sf. Voivozi" din Olăneşti	179
5. Biserica „Sf. Nicolae" din Olăneşti	180

Pietre Părăsite.

	Pag.
1. Bază de coloană, la Bărăţie — C.-Lung	182
2—3. Pietre dela uşa Bărăţii, C.-Lung	183
4. Fragment din coronamentul dela uşa bisericii mănăstirii R.-Sărat	183
5. Capitel, la Biserica Domnească din C.-Lung	184
6. Bază pentru o jumătate de coloană, la Biserica Domnească din C.-Lung	184
7. Bază de coloană întreagă, la Biserica Domnească C.-Lung	184
8. Fus de coloană, la Bis. Domnească, C.-Lung	185
9—10. Pietre mici sculptate dela aceeaş biserică	„

Monumente inedite din Tomi.

	Pag.
1. Fragment de otelă funerară	186

http://patrimoniu.gov.ro

TAPIŢERIILE DOAMNEI TUDOSCA

A LUI VASILE LUPU.

Perdelele de mormânt, lucrate în mătăsuri şi fir, constituie unul din cele mai preţioase documente de artă din trecutul nostru, şi, prin figurile pe care le presintă, şi un preţios document de istorie. Lucrate după deosebite norme, venite din ţări deosebite, aceste lucrări de o migăleală fină, făcând parte din aceiaşi familie cu epitafurile, pe care le-am studiat aiurea, în desvoltarea lor [1]), şi cu veşmintele arhiereşti, cu patrahirele, pe care le avem încă dela Alexandru-cel-Bun, cel dintâiu din ele dând şi cele dintâiu portrete domneşti autentice [2]), au aspecte care se pot deosebì şi definì după epoce.

La Putna se mai păstrează perdeaua care acopereà mormântul Mariei din Mangup, a doua doamnă a lui Ştefan-cel-Mare (fig. 1). Operă pur bizantină, pentru această Comnenă din Crimeia, ea o înfăţişează într'o atitudine ieratică: supt coroana împărătească dela care atârnă şiruri de mărgăritare, o figură fină în linii convenţionale, cu ochii închişi în moarte; părul e desfăcut în două pe frunte ca în icoanele Maicei Domnului. Mânile, mici, se acopăr pe piept, ieşind dintr'o strălucită rochie, lungă, largă, de brocard cu flori mari. Ciudate monograme şi vulturi împărăteşti de aur figurează, în cele patru colţuri, printre ornamente [3]).

Episcopul Melhisedec a dat inscripţia din prejur: **сьи есть покровь гроба рабы бжїа благочьстивои и христолюбивои госпожди Іѡ Стефана Воеводы Марии, иже и прѣставися къ вѣчным ѡбитѣлем в лѣт ,ѕцпе, мсца декеврїе дї, къ пят час е дне** („Acesta e coperemântul mormântului roabei lui Dumnezeu blagocestivei şi de Hristos iubitoarei Doamne a lui Io Ştefan Voevod, Maria, care s'a strămutat la veşnicile lăcaşuri în anul 6985, luna lui Dechemvrie 19, Vineri, la ceasul al 5-lea din zi").

Stilizarea e cu totul alta, neasemănat mai simplă, dar în linii mai largi, mai libere, pentru perdeaua mai nouă, care nu erà însă menită să acopere lespedea frumoasei Marii, fiica Radului-Vodă, ci numai întrarea la altar. Pe lângă chipul Domnului, al Doamnei e făcut pe trei sferturi. Supt coroana domnească, având numai trei flori, faţa rotundă, grasă, e delineată cu o graţie deosebită, pentru a fi vrednică de tinereţa modelului; în locul şirurilor de mărgăritare sînt văluri care cad pe umeri. Haina de purpură, cu mânecile foarte largi, e străbătută de două ori în lung de o bordură de aur; o a treia tiveşte poala;

---

1) *Analele Academiei Române*, mem. sec. ist., vol. XXXIV, p. 455-6.

2) Aceleaşi *Anale*, vol. XXXV, p. 346.

3) V. *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, I, planşa 1, la p. 484 reprodusă in N. Iorga, *Femeile în viaţa neamului nostru*; şi în forma d'intâiu a lucrării: *Viaţa femeilor în trecutul romănesc*, Vălenii-de-Munte, 1910).

http://patrimoniu.gov.ro

1. Maria de Mangup, Doamna lui Ştefan-cel-Mare.

— După perdeaua de pe mormântul său dela Putna —

http://patrimoniu.gov.ro

mânile ies ca întinse pentru rugăciune [1]).

Se vede încercarea de a redà, în oposiţie cu liniştea morţii dincolo, dincoace vioiciunea vieţii care simte şi se mişcă. Pe o asemenea dveră este, din acelaşi timp, şi portretul lui Bogdan, fiul lor, fără tovarăşă lângă dânsul [2]).

Cât priveşte acoperemintele de mormânt ale lui Ştefan şi Mariei, ele sânt simple stofe roşii cu inscripţii împrejur, dar fără portrete [3]).

Intre fotografiile editate de librăria Şaraga este una care, după o asemenea dveră dă, pe Alexandru, fiul lui Ştefan-cel-Mare, şi am văzut însumi pe un patrahir dela mânăstirea moldovenească Slatina chipurile, cam nedibaciu cusute, dar totuşi clare, ale lui Alexandru Lăpuşneanu şi Doamnei Ruxanda.

Putem cunoaşte chipul lui Simion Movilă numai după portretul ce se vede pe perdeaua mormântului său din mânăstirea Suceviţa [4]) (fig. 2), şi ni s'a păstrat, la Suceviţa chiar, o altă perdeà de mormânt, care înfăţişează pe Ieremia Movilă (fig. 3). Reproducând-o pe aceasta la începutul documentelor polone pe care le-a publicat ca supliment din colecţia Hurmuzaki, d-l I. Bogdan nu ni-a dat şi lămuriri ajutătoare. Vedem însă pe Domn cu căciula pe care, pe un altfel de cap, o puneà Mihai Viteazul: faţa e deosebit de expresivă. O greoaie dulamă de Voevod, cu splendide flori, îl acopere; la brâu se vede hangerul, pe care mâna stângă se sprijine. De-o parte şi de alta câte un chiparos şi flori de crin, iar, deasupra, stema Movileştilor cu iniţiale latine, supt coroana ducală, stă în faţa represintării ctitoriei sale Suceviţa, pe care se deosebesc bine chipurile de sfinţi ale picturii exterioare, gloria ei. Inscripţia are, în traducere, acest cuprins: „Blagocestivul şi de Hristos iubitorul Io Ieremia Movilă Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al ţării Moldovei, zece ani şi zece luni şi zile patrusprezece cu frica lui Dumnezeu a domnit şi ţării sale din toate părţile i-a făcut bună pace; având această făptură şi înfăţişare, către Domnul în pace din Domnie şi din viaţă s'a mutat, la leatul 7114, luna lui Iunie în 30 de zile". Şi în jurul chipului lui Simion, cu ochii închişi, asemenea cu vechile datine, purtând coroana pe frunte—aşà cum va fi dat instrucţii, după normele bizantine, fiul său, marele Mitropolit de Chiev, Petru—, s'a cusut o inscripţie.

E o mare deosebire însă între o perdeà şi alta: a lui Simion, mai nouă, sfârşeşte epoca arhaică; mai veche cu câţiva ani a lui Ieremia, prin vioiciunea ochilor deschişi, prin mişcarea spre luptă a mânii, represintă schimbarea: portretul de viaţă din dvere a trecut pe acoperemântul trupului mort.

Intre acest portret şi acela al Doamnei lui Vasile Lupu (fig. 4), al fiului ei (fig. 5), nu e nici o deosebire. Mult timp păstrate la Trei Ierarhi, unde se odihniau rămăşiţele lor, ele au fost risipite într'o reparaţie aşà de vandalică, încât pietrele —fără inscripţii— zac şi astăzi, sfărâmate, în grămezile de ruine din curte, iar inelele de pe trupuri au fost culese în moluzurile aruncate, ajungând, din fericire, azi la Academia Română. Perdelele se află şi ele acum în bună păstrare, în Palatul metropolitan din Iaşi.

Femeia este fără îndoială Doamna Tudosca Bucioc, şi nu Ecaterina, Cerchesa, fiindcă numai cea d'intâiu, şi nu şi cealaltă, a murit în Moldova. Şi aceasta fără a mai vorbi de o mărturie pe care o vom reproduce şi comentà mai jos. De alminterea această figură expresivă nu arată frumuseţa prin care Ecaterina

---

[1]) După revista citată, dată şi în cartea noastră: *Femeile în viaţa neamului nostru*, p. 10.

[2]) Revista citată, p. 261.

[3]) *Ibid.*, p. 263.

http://patrimoniu.gov.ro

2. Simeon Movilă.

— După perdeaua depe mormântul său dela Suceviţa —

erà vestită, şi nici tinereţa; în schimb este o asămănare între acest chip şi al Mariei, soţia lui Ianus Radziwill, care aceasta a fost fiica Tudoscăi, ca şi sora

http://patrimoniu.gov.ro

sa Ruxanda. Dintr'o grea rochie de brocard, ca a lui Ieremia, se desface o haină de desupt, tot din brocard; galoane trec peste amândouă și mânecile sunt cu volanuri ascuțite. Doi mari trandafiri în păr și, pe părul complect acoperit, o căciuliță cu margenile de blană și fundul de flori mari.

3. Ieremia Movilă.

— După perdeaua depe mormântul său dela Sucevița —

4. Tudosca Doamna lui Vasile Lupu.

— După perdeaua depe mormântul său dela Trei Ierarhi —

http://patrimoniu.gov.ro

5. Ion Vodă, fiul lui Vasile Lupu.
— După perdeaua depe mormântul său dela Trei Ierarhi —

http://patrimoniu.gov.ro

Tot așà de delicat lucrat, în aceleași puncte de tapiserie, fără vechile aurituri grele, e chipul tânărului Domn. Să fie Ștefan, al Ecaterinei, mort în domnie mai târziu? N'aș crede. Aparținând aceleași epoce, pe la 1650, a doua perdeà trebuie să reprezinte pe slăbănogul tânăr Ioan, fiul Tudoscăi, mort la băi în Brusa și adus de acolo [1]). De altfel, al doilea din inelele aflate e al său.

Se pare însă că a fost și perdeaua lui Vasile, mort în Constantinopol, dar astrucat poate de Ștefan, Domn atunci, tot la Trei Ierarhi [2]). Avem numai o copie pe mușamà (în palatul metropolitan din Iași), dar în ce privește existența originalului și împrejurările dispariției sale, un călător, Anatol Demidov, ne dă, în cunoscuta sa călătorie, această pagină, în care se coprinde și încă un omagiu competent adus vechii noastre arte:

„Yassy n'est point, comme Bukharest, riche en églises; soit que les boyards moldaves des temps passés eussent moins de méfaits à expier que ceux dela Valachie, soit que la croyançe ait manqué, la capitale dela Moldavie ne compte pas un grand nombre d'édifices religieux; mais encore, parmi ceux qui existent, faut-il remarquer une élégante église, monument trop curieux pour qu'un voyageur puisse oublier d'en faire mention. Elle est entourée, selon l'usage du pays, d'un monastère spacieux, autrefois fortifié et consacré à trois saints: saint Basile, saint Jean Chrysostome, ce Bossuet oriental, et saint Grégoire le Théosophe, y sont à la fois révérés. L'église est construite en belles pierres, deux tours élancées la surmontent. La surface entière de l'édifice est recouverte d'arabesques d'une admirable variéte, sculptées en relief, sur chaque assise, de pierres; ses fenêtres étroites ne laissent pénétrer à l'intérieur qu'une faible lumière qui lutte à peine avec celle des lampes religieuses, allumées jour et nuit sous ses trois nefs. Des fresques d'une naïveté remarquable recouvrent les sombres murs du sanctuaire. Fondée par le Voévode Basile vers l'an 1622, cette riche chapelle fut d'abord toute dorée à l'intérieur, mais trois fois l'incendie et le pillage vinrent la ravager au temps des courses des Tatars; sans compter qu'en 1802, un tremblement de terre faillit la ruiner entièrement. L'église des trois saints, Tresphetitili, tel est le nom qu'on lui donne à Yassy, a possédé autrefois un trésor précieux, dont quelques débris subsistent encore. L'un de ces plus curieux débris est, sans contredit, la collection de tableaux brodés par la princesse Théodocée, femme de Basile, le pieux fondateur. Les ouvrages, d'une rare perfection, représentent en grandeur naturelle la princesse elle-même, habile artiste, qui a su donner un air de vie à ces portraits d'or, de soie et de velours; vient ensuite son fils, l'aîné de sa race, et de ses vingt-sept enfants. Le costume de boyard, qu'on retrouve dans cette naïve représentation, tient beaucoup plus du vêtement hongrois que de l'habit oriental. On conservait aussi dans cette riche basilique le portrait du Voévode lui-même; mais cette image, dérobée par une main inconnue, fut enlevée du sanctuaire il y a vingt ans. Tout d'abord le clergé, qui avait la garde du trésor, fut accusé de cette fraude, que justifiait

[1]) „Săptămâna trecută", scrie un Olandez la 10 Novembre 1640, „a murit aici fiul Domnului Moldovei, care cereà stăpânirea în Țara Românească, și a fost trimis îmbălsămat, cu pompă mare, la tatăl său, pentru a fi îngropat într'o mănăstire din țara lui (N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 226, no. LXIII). Cf. *ibid.*, pp. CXCVI—VII.

[2]) De îngroparea lui Ștefan însuși la mănăstire vorbește Cronica (Miron Costin, p. 373), de a lui Vasile însă (cf. *ibid.*, p. 371), nu.

http://patrimoniu.gov.ro

en quelque sorte la grande quantité de perles dont la royale brodeuse avait parsemé la robe et le bonnet de son noble époux. Mais, si le portrait du prince Basile a expié par un larcin infâme la richesse de son vêtement, il est heureusement demeuré intact sur une fresque qui permet de contempler les traits du Voévode dans le plus pieux de ses triomphes, à l'instant même où, l'église étant achevée, il la porte tout entière dans la main gauche pour la consacrer à ses trois patrons, qui le bénissent du haut du ciel. Ce n'est pas tout; une fois ce temple érigé, Basile, dans son ardeur chrétienne, résolut de le sanctifier encore. Depuis longtemps les reliques de Sainte Vénérande, profanées, étaient au pouvoir des Turcs: Basile sut les rachcter des mains des Infidèles; ces restes vénérables furent apportés en triomphe sur la terre chrétienne, et le Sultan lui-même ne dédaigna pas de les accompagner jusqu'aux confins de son empire. Telle est du moins la sainte légende expliquée par deux compartimens de peinture qui surmontent la châsse d'une richesse remarquable, où sont exposées les reliques, objets de la vénération des fidèles".

Noi n'am puteà spune mai mult și mai bine aceste isprăvi ale mânilor măiestre de pe vremuri.

N. IORGA.

OUVRAGES DE TAPISSERIE DE LA PRINCESSE THÉODOSIE, FEMME DE BASILE LUPU.

Un des domaines de l'art roumain est constitué par les couvertures brodées qui recouvrent les tombeaux des princes. Il faut les rapprocher des épitrachiles portant des figures (comme celle d'Alexandre-le-Bon, prince de Moldavie) et des représentations de la Passion, des „épitaphes".

On conserve au monastère de Putna, en Bucovine, la couverture, à portrait, du tombeau de Marie de Mangoup, femme du prince moldave Étienne-le-Grand. Le portrait d'une autre Marie, épousée ensuite par le même, se trouve sur un rideau d'autel, conservé au même monastère, ainsi qu'un autre, qui nous présente les traits de Bogdan, fils d'Étienne. Par des broderies pareilles, on a les portraits d'Alexandre, frère de Bogdan, d'Alexandre Lăpușneanu et de sa femme Roxane (XVI-e siècle).

Deux couvertures de tombeau au monastère de Sucevița (Bucovine) sont ornées de la représentation des figures de Jérémie et de Siméon Movilă, deux frères, qui se succédèrent comme princes de Moldavie au commencement du XVII-e siècle. Un grand changement s'est déjà produit dans les types: si le portrait de Siméon est l'image d'un mort, celui de Jérémie le représente les yeux ouverts, dans l'attitude d'un combattant.

L'article est consacré surtout aux belles couvertures de tombeau, de la moitié du même siècle, qui devaient conserver les traits de la princesse Théodosie, femme du prince de Moldavie Basile Lupu, et de son fils, mort très jeune, Jean. Conservées au monastère des Trois-Hiérarques à Jassy, elles avaient été déjà décrites, il y a presque cent ans, par le voyageur russe Démidoff, dont les lignes sont reproduites. Aujourd'hui, ces belles oeuvres d'art sont exposées dans le Palais métropolitain de la même ville.

http://patrimoniu.gov.ro

ASUPRA EPOCEI DE BRONZ IN ROMANIA.

1. UN DEPOU DE BRONZ LA SINAIA. 2. OBIECTELE DE BRONZ DELA PREDEAL.

Insărcinat de Onor. Direcţiune a Muzeului Naţional de Antichităţi a pune în nouă rânduială şi a publicà colecţiile aflate în Secţiunea sa preistorică, cari vor apare astfel rând pe rând în acest Buletin, încep, din bogatul material ce oferă, cu aceste prime considerări asupra epocei de bronz în România şi exemplicarea lor cu obiectele aflate la Slănic şi Predeal, din motive ce se vor vedeà din rezultatele acestei cercetări.

Innainte însă de a intrà în tratarea materialului ce mi-am propus, fie-mi îngăduit a începe cu câtevà cuvinte premergătoare, ce socot necesare.

Faţă de înfloritoarea mişcare a studiilor istorice la noi, studiul timpurilor înnainte de istorie ca şi acelora cari, deşi istorice, tac aproape complet sau vorbesc rar şi disparat asupra oamenilor şi vieţei ce se va fi desfăşurat pe aceste locuri ale străbunilor noştri, aşà încât aceştia apar şi dispar capricios după vrerea isvoarelor literare ce-i constată, — a rămas, după începuturi destul de bune, într'o aproape completă părăsire, care e vremea să înceteze.

Peste tot cuprinsul ţărei noastre, la munte şi în şes, până la Dunăre şi Marea, fiecare zi aduce la lumină lucruri cari, aparţinând unor vremuri îndepărtate, nu sunt nici romane nici greceşti, ci cu totul altfel, într'o varietate şi cu o originalitate a lor specifică de prima ordine. Sunt solii de vestire cari ne înştiinţează că acolo în pământ, alăturea de urmele culturilor, cari stau la baza patrimoniului nostru sufletesc, se află urmele acelora, cari, mai înnainte, mai din vechi, au fost muncitorii şi stăpânii pământurilor acestora până la Greci şi Romani. Sute de localităţi au dat la iveală asemenea lucruri, sute prenumeră movili ; peşterile munţilor ascund fără îndoială şi ele urme şi lucruri şi mai vechi; o sumă de localităţi, faţă de cercetările de până acum, cu deosebire moldovene [1]), reveleazá o ceramică neo- şi eneolitică de o puternică originalitate, al cărei studiu e menit de sigur a conduce la clarificarea multor probleme de proto-istorie şi istorie veche greacă şi sud-est-europeană.

Dar nu numai aceia ce ştiinta numeşte epoca paleolitică, epoca neolitică, epoca de bronz şi fer, însemnând mai multe milenii de viaţă până la Hristos, sunt reprezentate la noi cu un cuprins şi o înfăţişare asupra căreia stă atentă ştiinţa europeană, mai cu deosebire, când, jurîmprejur vecinii noştri au pornit mai de timpuriu a arăta interes şi iubire pentru antichităţile lor naţionale [2]). Tot mileniul următor, dela Hristos — respectiv dela părăsirea Daciei — până la întemeierea Principatelor, problemă încă pentru multă vreme nedezlegată a ştiinţei noastre istorice, se va puteà rezolvi numai atunci când suficiente date arheo-

---

[1]) Fragmente de vase cu ceramică pictată s'au găsit însă şi a Candidiana (Dobrogea nouă. Săpăturile Muzeului de Antichităţi) şi se află prin ingrijirea D-lui Prefect Cămărăşescu in colecţia de pe lângă Prefectura din Silistra. V. raportul meu asupra colecţiei, adresat Direcţiunei Muzeului de Antichităţi şi care va apărea in *Buletinul Oficial al Ministerului de Instrucţie.*

[2]) Ungurii intăi, următori exemplelor cercetărilor germane, apoi Grecii, sub influenţa şcolilor apusene de arheologie, aflătoare la ei şi cari şi-au extins din ce in ce mai mult domeniul lor de preocupare; Sârbii şi Bulgarii, după pilda metodicelor cercetări austriace din Bosnia şi Herţegovina.

http://patrimoniu.gov.ro

logice, rămăşiţele acelora cari, pe deasupra strămoşilor noştri, au trecut şi mai îndelungat sau mai vremelnic au vieţuit lângă dânşii sau cu dânşii împreună, vor completà cât mai bine cu putinţă ştirile scrise, cari ignorau aşà de adesea regiunile noastre, totuşi, cu o viaţă a lor, deosebită, întreagă, cu elementele ei complexe, dintre cari multe au intrat apoi în alcătuirea făpturei noastre naţionale cu viaţă de stat.

In asemenea condiţii începătoare ale studiilor de arheologie preistorică şi protoistorică la noi, o publicaţie de material — fie menţionat în treacăt — nu poate aveà, deocamdată, înfăţişarea publicaţiilor similare de material de arheologie clasică sau propriu zis istorică. Explicări şi unele desvoltări vor fi deci necesare, oricât ele nu vor puteà poate răspunde la tot aceia ce ar rămâne încă nelămurit sau proectat necomplet în mediul respectiv. Aceasta în ce priveşte publicarea în deobşte în acest Buletin a materialului ce mi-a fost încredinţat.

* * *

Epoca de bronz este aproape cu totul necunoscută la noi şi, fie şi numai prin obiecte singulare, foarte puţin şi inegal exemplificată. Când Gr. Tocilescu studià în 1880 «monumentele antice» ale Daciei înnainte de Romani, prima întrebare ce şi-o puneà era aceia *dacă*, în adevăr, se constată şi pentru Dacia cele trei perioade preistorice: a pietrei, a bronzului şi a fierului, ba chiar expuneà pe larg părerea sceptică a învăţatului cunoscător al antichităţilor ungureşti şi transilvane, Goos [1]). Ceeace Tocilescu citează ca ilustrând epoca de bronz dacică e aproape numai din Transilvania şi Ungaria. Puţinele localităţi din România ce menţionează se sprijină pe datele ce putuse culege Cezar Boliac în anii, 70 [2]). Acesta însuşi, «făcut luător aminte la obiectele şi monumentele preistorice» de către Alexandru Odobescu (care, cel dintâiu [3]), deci, a avut concepţia clară a acestui nou tărâm de cercetare a trecutului naţional) din experienţa câtă, îndemnat de Odobescu, o putuse câştigà prin cercetările şi călătoriile sale, ajunge la concluzia că: «la noi se găsesc mai multe obiecte de peatră decât de bronz, pot zice că bronzul se găseşte foarte rar în comparaţie cu obiectele de peatră», iar în alt loc, insistă asupra caracterului conservativ al epocei de peatră la noi [4]). Părerile de atunci au rămas până în ziua de astăzi.

După săpăturile şi cercetările concordante ale învăţatului german Hubert Schmidt la Cucuteni, mai înnainte, ale lui von Stern la Petreni (Basarabia) [5]), ca şi ale acelora transilvane [6]), România este socotită, cum şi e de fapt, drept o regiune înfloritoare a culturei neo- şi eneolitice, anume a aceleia cu ceramică numită spiralo-meandrică şi a aceleia cu ceramică pictată. Deşi lipsesc deocamdată o sumă de lămuriri cu privire, de pildă, la mai vechea desvoltare a culturei neolitice, înnainte-mergătoare splen-

---

[1]) *Dacia înnainte de Romani*, p. 776 cu p. 787—788.

[2]) O daltă de aramă curată dela Vodastra (*Trompeta Carpaţilor*, 1010, 1255), alte obiecte dela Cetatea Latinilor (*Excursiunea arheologică din anul 1869*, p. 57), Nedaţi «un fier de plug de bronz şi o secere» (*Tromp. Carp.*, No. 846), la Cetatea de la Slonu o brăţară (*Tromp. Carp.*, No. 939), la Islaz (*Trom. Carp.*. No. 1095) şi Crasani (ib., No. 860) cf. Tocilescu, *O. c.*, p. 445 şi 480 cu nota 157.

[3]) In „*Arheologia preistorică: arme şi unelte de peatră şi de os din epocile preistorice aflate în România*" din „*Revista Ştiinţifică*" 1872, retipărit în op. compl. Minerva, III. Odobescu citează cuvintele sale spuse 5 ani în urmă cu ocazia unei scurte notiţe despre antichităţile patriei: «Este o epocă ce interesează astăzi în cel mai inalt grad pe învăţaţi. Voim a vorbì despre epoca ante-istorică a vrâstelor de *piatră* şi de *bronz*. Nici un studiu n'a fost întreprins până acum în România asupra acestui subiect; dar este lucru învederat că, precum în paleontologie s'au descoperit specimene rare şi însemnate în tărâmurile basinului Dunărei, tot astfel se vor găsì ascunse în poalele orientale ale Carpaţilor, şi urme interesante ale istoriei omului şi ale primelor sale industrii, urme care vor destăinuì o epocă necunoscută chiar şi celui mai vechiu istoric al Sciţiei, lui însuş Erodot. Ca în toate ţările Europei, noi credem că se vor aflà şi în România arme de silice şi de bronz, cu care s'au servit pe rând vechii locuitori ai acestui Continent. Bănuim chiar că unele locuri din lăuntru ţărei vor destăinuì despre acele antice locuinţe lacustre, cari s'au văzut sub apele lacurilor din Elveţia şi din alte ţări europene».

[4]) *Tromp. Carp.*, 1870, No. 846 şi 1873, No. 1059.

[5]) Fost un timp profesor de istorie antică la Universitatea din Odessa, astăzi în aceiaşi calitate la Halle.

[6]) Cele mai noui sunt acelea din Comitatul Trei-Scaune; frumoasele lor rezultate sunt expuse în Muzeul din Sân-Georgiu (Szepszi Sz. György)

http://patrimoniu.gov.ro

didelor culturi menţionate cari se înfăţişează aşà de reprezentabil şi prin foarte numeroase exemple concludente [1]), această cultură însăşi, neo- şi eneolitică, se poate urmărì la noi cu toată evoluţia ei în cercul sud-est european căruia aparţine şi este relativ destul de bine cunoscută ca atare. Despre chipul însă în care se prezintă România în epoca de bronz, epoca de glorie a culturei scandinavo-germanice ca şi, în imediata noastră vecinătate, a aceleia ungaro-transilvane, — pentru a menţionà numai pe acele recunoscute aşa [2]), cunoaşterea se mărgineşte la cele mai vagi presupuneri. Imbrăţişind cevà din mileniul al III-lea şi în întregime pe cel de al II-lea a. Hr., între 1800—750 (după marele învăţat suedez Montelius) sau 2100—800 (Cronologia Montelius modificată de învăţatul german Gustaf Kossinna), epoca de bronz e totuşi, în ce ne priveşte, epoca direct premergătoare epocei celor dintâiu tradiţii literare herodoteice. Impreună cu regiunile înconjurătoare, aflată în cuprinsul de desvoltare a unui însemnat tip ceramic — aşà numita ceramică de tipul Lausitz, care aicì, în regiunea carpato-balcanică, îşi are cea mai veche fază şi în deaproape legătură cu chipul în care ea se înfăţişează ulterior către apus până la jumătatea acestei epoci, când ajunge la formele ei cele mai pure (totul însă în completă unitate carpatico-dunăreană [3]),—România rămâne în contrastantă izolare când e vorba de epoca de bronz, din pricina chipului cu totul sporadic şi aparent înnapoiat în care se înfăţişează cultura ei în această epocă, comparabilă numai cu aceia a regiunilor bulgăreşti şi macedonene. Traducând această idee etnologiceşte, cineva are impresia că, ori cultura spiralo-meandrică şi cu deosebire aceia cu ceramică pictată reprezintă, cu toate multiplele lor fire de legătură locale respective, un episod trecător de înflorire, căruia îi urmează o revenire la stări asemenea acelora din cari purced fiecare, ori, cu deosebire pentru cea din urmă cultură — acea cu ceramică pictată,—populaţii trecătoare vor fi adus'o într'un mediu trăitor alminteri în destul de reduse împrejurări de viaţă. Fireşte, ori cât e încă destul de departe vremea când se va puteà discută cu date suficiente una sau alta dintre posibilităţi, fapt e că atunci când d-l dr. Ing. C. Niculescu-Otin în însemnata şi utila sa cercetare asupra metalurgiei antice a cuprului la noi aduce cu analizele sale chimice date preţioase şi conchide, după analiza mai multor obiecte din România şi Ardeal, că tehnica lucrului acestui metal în epoca de bronz nu este inferioară aceleia romane de lucru al metalului, precizând şi două centre metalurgice, unul la Baia da Aramă şi altul în Transilvania, cu probe evidente ale lucrului în ţară a acestui metal [4]),—cercetarea sa apare complet izolată, fiindcă o întrebare foarte justificată se ridică. Cum se prezintă arheologiceşte acest material şi cum cadrează tipologic şi cronologic în epoca de bronz a sud-estului european? Sunt Carpaţii, ca niciodată înnainte şi nici o-

[1]) Cele mai noui dela Ostrovul Corbovei, la Turnu-Severin: vase şi fragmente de vase spiralo — meandrice de un deosebit interes şi frumuseţă. Comunicarea d-lui Al. Bărcăcilă, profesor, adresată Comisiunii Monumentelor Istorice şi Muzeului Naţional de Antichităţi.

[2]) Problema epocei de bronz italiote o îndrumează hotărâtor încă Pigorini în anii şapte zeci ai veacului trecut. In Italia arheologia a avut astfel un deosebit de repede curs. Astăzi cercetările cele mai frecvente, alăturea de acele clasice, au de obiect neoliticul italian. In Franţa problema se pune tot în această vreme şi începe a fi harnic cercetată, îndată după scepticismul lui Alexandru Bertrand, de numeroşi şi foarte însemnaţi cercetători, în frunte cu marele Gabriel de Mortillet.

[3]) In lucrarea mea din 1912: *Contribuţie la «Dacia înnainte de Romani»*, p. 69 — 73, următor postulatului formulat pentru Europa sud-estică întâi de Hubert Schmidt într'un capitol din scrierea colectivă scoasă de Dörpfeld, *Troja und Ilion*, Athen 1902 şi tot al său studiu însemnat «Troja Mykene-Ungarn» din *Zeitschift für Ethonologie*, 1904, am urmărit pentru întâia oară în multe muzee şi colecţii sud-est europene înfăţişarea acestui tip ceramic. Am continuat neîntrerupt a mă ocupà cu aceasta problemă la Berlin în legătură şi cu părerile profesorului Kossinna asupra acestei chestiuni, precum şi studiul altor colecţii referitoare, austriace şi germanice de răsărit. Studiului ce am pregătit şi în parte redactat: «Răspândirea apusană a Tracilor şi Ceramica de tipul Lausitz» îi lipsesc pentru a puteà apare încă anume date, fotografii şi schiţe completătoare, astăzi cu neputinţă de căpătat.

[4]) *Contribuţiuni la metalurgia antică a cuprului în ţările locuite azi de Români*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1913.

http://patrimoniu.gov.ro

dată după, o stavilă, care ne desparte de splendida cultură de bronz ungaro-transilvană bine cunoscută? — Este în adevăr de mirare și una din curiositățile evoluției noastre științifice, cum această problemă n'a atras atențiunea nimănui până acum, atunci când în Ungaria de pildă ea are o vechime egală cu preocupările similare din apus, datorită cu deosebire meritelor marelui arheolog Joseph Hampel a cărui operă revelează o lume nouă, ce cu nici un chip nu ne poate fi străină [1]). Cercetarea de față va încercà să pornească rezolvirea acestei chestiuni.

1. DEPOUL DE BRONZ DELA SINAIA.

Intre obiectele de metal ale Muzeului Național de Antichități se află înscrise sub No. I—XXV —25 topoare de bronz „cu gaura mânerului transversală, întocmai ca cele din zilele noastre" zice Catalogul [2]). Din procesul-verbal anexat la dosarul de achiziție a acestor obiecte pe anul 1890, se constată că la 13 Aprilie a acelui an, mai mulți lucrători din Sinaia au găsit, pe când săpau să scoată glii (brazde cu iarbă) pe locul unui anume Verișanu din Str. Poiana Florilor, mai multe (18—19) toporașe, la o adâncime, precum reiese din mărturia lor, de 10 cm. Stăpâniți de gândul de a fi dat peste urmele unei comori, lucrătorii, mai aducând și pe alți curioși și dornici de câștig, au săpat din nou, a doua zi, la surpătura ce se făcuse în locul unde găsise topoarele, — de astă dată până la o adâncime de un metru și o lărgime de doui metri, dar n'au mai aflat decât 2 topoare, la o adâncime de 40 cm. (mărturia altuia dă însă numai 15—20 cm.). După cercetările făcute de autorități, de față fiind și Gr. Tocilescu, care provocase anchetă pentru a căpătà date precise asupra lucrurilor și împrejurările în care ele fusese găsite, săpând el însuși in acel loc, a mai găsit încă 3 topoare. Din toate două zeci și șease numai unul a fost dăruit propietarului locului, celelalte sunt proprietatea Muzeului [3]).

Arheologicește topoarele nu au fost cercetate de nimeni, afară de o singură mențiune a lor a D-lui C. Moisil în acest Buletin. [4]) In schimb, ele au fost analizate chimicește de d-l Dr. Ing. C. Niculescu-Otin, după ce unul dintre ele fusese mai înnainte analizat de Dr. Köhler din Grönningen. Spre deosebire de analiza doctorului Köhler, care constată un procent mai mare de Sn 3,31% la 96,43% Cu, analiza D-lui Niculescu-Otin găsește la toporașele analizate un procent mai mic de Staniu 2,434 față de 97,10 Cu, cu mici proporții de Plumb și Nickel, la o lipsă completă de Argint. Această lipsă, precum arată d-l Niculescu-Otin, are o semnificare deosebită. Lucrate din material adus din preajmă, din două centre de desvoltare metalurgică, o sursă de cupru, aceia dela Baia de Aramă se caracterizează prin lipsa completă a Argintului, alta din Transilvania tocmai prin prezența lui. Cuprul acestor topoare a fost deci procurat dela Baia de Aramă. [5]) Topoarele sunt acoperite cu o groasă patină verde vegetală explicabilă chimicește prin procesul de descompunere a Atacamitei din care e formată patina, sub influența acțiunei apei sărate, aerului și a Bioxidului de carbon.

Topoarele toate, de aproape aceiași mărime (lung. variază între 0,120 — 0,130

[1]) Hampel a murit in Mart 1913. O schiță biografică și o bibliografie a intinsei și variatei sale activități in *Mannus, Zeitschrift für Vorgeschichte, V*, 1913, p. 185—190 și 347—352.

[2]) *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, publicat de Gr. G. Tocilescu, București 1906 p. 43.

[3]) *Dosarul Muzeului de Antichități* pe 1890, p. 55—60.

[4]) Pe anul 1910, p. 121: «La Sinaia și la Predeal s'au găsit in mod incidental mai ales obiecte de bronz: in prima localitate, o serie de toporașe foarte frumos lucrate și toate după acelaș tipar; in a doua un pumnal, mai multe brățări și fragmente de obiecte de bronz».

[5]) Niculescu-Otin, *o. c.*, p. 13. Cât de departe suntem de vremea când se credea că aducerea bronzului se datorește numai decât unor noui popoare, că descoperirea lui trebuie căutată in orient, și toată celtomania și fenicianismul care au stăpânit atâta timp! Cea mai nouă expunere, succintă și vioaie, a trecerei prin toate aceste faze o dă Gustaf Kossinna in a sa *Die deutsche Vorgeschichte eine hervorragende nationale Wissenschaft*, Würzburg. ed. II, 1914, p. 44 și urm.

http://patrimoniu.gov.ro

mm. la o lăţime a corpului unde se îmbucă coada de 0,050 m., aceia a tăiuşului mai drept sau ceva mai convex de 0,035—0,040 m.; grosimea manşonului de 0,005; greutatea de 298 gr.) se pot reduce la două tipuri deosebite, pornind din acelaş tip comun amândurora. (Fig. 1 şi 2). [1]) Au fost deci turnate în cel

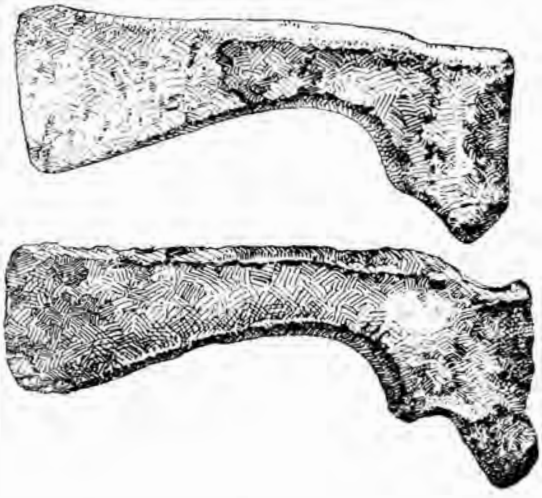

Fig. 1—2. Sinaia. ca $^1/_2$.

puţin două tiparuri. In timp ce la unul din ele manşonul are un contur mai pronunţat, celalt îl are mai simplu, la o aceaşi formă însă ca şi întrebuinţare.

La cea dintâi vedere, topoarele fac, aşà în masă precum s'au găsit şi după îndoitul lor tip de înfăţişare, cu manşeta lor grosolană care primia coada şi o strângeà cu puternica masă de metal de o grosime inegală,—o impresie de deosebită primitivitate. Asemănarea cu topoarele noastre o respingem îndată la o mai deaproape a lor observare, cu muchea ascuţită şi modâlca ei proeminentă în jos, necunoscută nici topoarelor noastre nici a acelora ale epocei de fer. — Un punct de orientare îl oferă atunci analiza chimică care constată un amestec de Sn aşà de mic, de 2,434 — (nici 3%) faţă de Cu 97,10. Topoarele vor fi fiind deci, după cum experienţa arheologică a putut constata în chip repetat şi în diferite locuri, din timpurile în cari nu se cunoştea încă avantajele creşterei procentului de Sn. Intre obiectele din epoca de bronz analizate chimiceşte de D-l Niculescu-Otin topoarele acestea sunt acelea care chimic coprind aproape cel mai mic procent de Sn. Cu drept cuvânt d-sa citează părerea unora cari consideră obiectele ce cuprind Sn între 1 şi 3% ca făcând parte din epoca de tranziţie dela Cupru la Bronz. [2]) Că respinge această părere a face, după mine, cu toată dreptatea, oricât tranziţia treptată şi intimă dela Cupru până la Bronz, cu minmum procent de Sn şi apoi, treptat, cu procentul de Sn din ce în ce mai mare, e fapt stabilit. Impresia de simplitate şi grosolănie tehnică la o înfăţişare care totuşi nu e lipsită de însuşiri de contur, concordă deci chimiceşte în chipul cel mai complet. Cum însă între obiectele similare în şirul evoluţii tipologice a toporului în epoca de bronz, topoarele noastre apar cu totul altfel dar, pe de altă parte, nici o apropiere de obiecte cu o întrebuinţare identică din epoca de peatră, către care am fi înclinaţi, potrivit analizei chimice, să le ridicăm în timp, nu se poate documentà, determinarea lor cronologică pare a întimpinà o greutate însemnată. Iată însă că cercetările arhologice ungureşti constată acest fel de topoare ca fiind ca-

Fig. 3. Ungaria. ca. $^1/_2$.

racteristice unei anume epoci, aceia a Cuprului, ba chiar într'un număr însemnat. Invăţatul arheolog Franz von Pulsky citează la Muzeul Naţional din Budapesta 23 de topoare de acestea de cupru [3]). Reproduc pe acel mai caracteristic între cele 6 ce Pulsky reprezintă în serie tipologică (fig. 3) [4]). Asemănarea cu topoarele dela Sinaia este evidentă, indiferent cum ele sunt rânduite tipologi-

[1]) Observarea a scăpat Domnului C. Moisil, v. mai sus nota, ca şi D-lui Niculescu-Otin: «aceste toporaşe au toate aceiaşi formă şi aproape aceleaşi dimensiuni» şi fotografiile ce dă sunt ale unuia şi acelaş tip, *l. c.*, p. 16 şi fig. 11 şi 12.

[2]) *l. c.*, p. 15.

[3]) *Die Kupferzeit in Ungarn*, Budapest 1884, p. 73.

[4]) Ib., p. 71 fig. 1, la Muzeul din Budapesta. Cum arată Pulsky, pare mai curând turnat decât lucrat cu ciocanul. E

http://patrimoniu.gov.ro

ceşte de Pulsky şi altfel de Hampel în seria lor locală. Unui altuia, ce pot cità, dela Kieciszewo din Cujavia în Provincia Posen, i s'a făcut şi analiza chimică, care constată completa puritate a cuprului din care e alcătuit (fig. 4). [1]) Montelius din care împrumut aceste date îl numeşte, deşi, precum se vede, cu mult

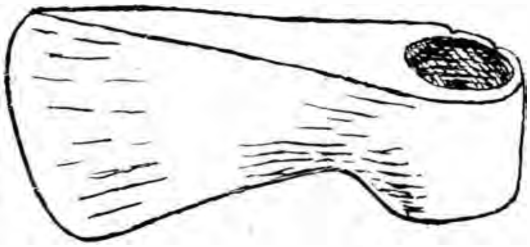

Fig. 4. Kwieciszewo, Posen. ca. $^1/_2$.

mai comun față de topoarele noastre, «de formă ungară» şi citează un altul asemenea, aflat la Muzeul Naţional din Stockholm provenind din Lituania [2]). Acesta concordă deplin cu Pulsky care constată topoarele de acest fel drept caracteristice unei epoci de cupru ungare, ori cât lipsa mormintelor şi aşezărilor respective cu o cultură exclusiv de cupru nu o pot dovedì la el cu unitatea autonomă cerută. Epoca de cupru rămâne aceiace de fapt după părerea celor mai mulţi cercetători înseamnă: o parte a epocei neolitice mai noui, când marea masă a instrumentelor şi armelor atunci folosite erau încă de peatră dar care, pe de altă parte, uşor poate fi adusă în legătură cu cea mai veche epocă de bronz, cum o şi face de pildă Montelius în lucrarea sa citată. Depoul dela Sinaia întăreşte încă odată faptul, ce filiaţie strânsă există, într'un răstimp care nu poate fi preà mare, între epoca în care locuitorii regiunilor acestora se foloseau de cupru curat pentru făurirea uneltelor şi armelor lor şi acela când ei deprinseră încetul pe încetul a întărì cuprul prin adaosuri de staniu, lucrându-l cu o aplicare vrednică de preţuire şi care ne face să deducem asupra însuşirilor lor de oameni atunci ca şi oricând în vecinică luptă cu natura, pentru cucerirea a cât mai mult din tainele ei. Dacă, potrivit cronologiei în de comun primite şi repetat probate timp de două decenii [3]), se admite că în a doua perioadă a epocei de bronz nu se mai întâlnesc în nici un caz obiecte de cupru curat ci nu-numai de acelea ce au un bogat adaos de staniu în alcătuirea aliajului lor, pe de altă parte însă, cum am văzut mai sus, filiaţia ce stabilesc între depoul de la Sinaia şi topoarele similare de cupru curat din Ungaria este asigurată, datarea acestui depou însemnat în cuprinsul de timp al perioadei I de bronz îmbrăţişând un restâmp de 300—350 ani, după Montelius între 1800—1500, iar după Kossinna între ca. 2100—1750 a. Hr. este singura posibilă. Precum se pare, chiar fără a vorbi deocamdată despre răspândirea acestui tip de topoare în însuşi cuprinsul ţărei noastre [4]), acest tip de topoare este cel mai frecvent în aceste vremi, pe locurile noastre şi se menţine cu diferite variante, din epoca de cupru până în a doua perioadă a epocei de bronz; până la descoperirea mai multor depouri, chimiceşte este singura cale (prin stabilirea procentului de Sn) a se şti şi cât de adânc în această perioadă.—Este vremea care corespunde în ce priveşte culturile istorice sudice şi orientale, egipteană, mesopotamică, a Asiei mici şi a Greciei cu insulele, — cu sfârşitul imperiului de mijloc egiptean şi ridicarea puterei asi-

cu puţin mai lung decât topoarele noastre: 0,148. Publicat din nou de Hampel în a sa. *A bronzkor emlékei magyarhonban*, Budapest 1892 şi 1896, II, p. 51.

[1]) *Verhandlungen der Berliner Anthropologischen Gesellschaft*, 1895, p. 570 şi 1896, p. 380. Analiza a dat: Cu 99,28, Nichel şi Cobalt 0,20, Plumb 0,13, Fer 0.08 etc., Fosfor, urme de Zink şi Antimon.

[2]) *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Scandinavien*, Braunschweig, 1900, p. 12 şi nota 1.

[3]) Stabilirea unei cronologii a epocei de bronz se poate număra printre cuceririle ştiinţifice cele mai însemnate dela sfârşitul veacului trecut şi începutul acestuia de faţă. Deschizător de cale a fost Montelius cu a sa epocală. *„Om tidsbestämning inom bronsaldern“*, Stokholm 1885. Modificări şi adaosuri de natură mai mult locală i-au adus apoi Sophus Müller, Moritz Hoernes (pentru Austria), P. Renecke (pentru Germania de sud şi Ungaria), R. Beltz (pentru Mecklemburg), Hubert Schmidt şi Déchelette. Deasemeni Gustaf Kossinna dela Berlin, ale cărui determinări au meritul de a fi într'o largă măsură, în funcţiune şi de o cunoaştere exactă şi cuprinzătoare a arheologiei preistorice sud-est europene.

[4]) Oltenia oferă, de pildă, concludente exemple de cea mai mare însemnate. Culese într'o recentă călătorie, vor forma obiectul unor cercetări ulterioare.

http://patrimoniu.gov.ro

riene; în Asia mică, Hitiții pășesc spre întemeierea puternicului lor imperiu, lumea egeică a culturei cretane spre epoca miceniană. Dacia splendidei culturi neo- și eneolitice, despre care ceramica spiralo-meandrică și ceramica pictată din cuprinsul ei sunt o vie dovadă, învață cu sârguință lucrul metalului în care va realizà însemnate progrese, cari, mai puțin formele superioare de cultură de cari au avut parte a se împărtăși mai de timpuriu lumile istorice, îi cuceresc un loc de frunte între regiunile vecine ale Europei preistorice, — e o semnificativă însemnare a vieții ce se va fi trăit aici, a însușirilor locuitorilor ei.

2. OBIECTELE DE BRONZ DELA PREDEAL.

Muzeul Național de Antichități posedă dela Predeal următoarele obiecte de bronz: cinci coliere masive (*Catalog*, No. 482—487) un cuțit (*id.*, No. 361), un toporaș cu gura îmbucătoare (*id.*, No. 19), precum și o sabie (Nr. 63). In afară de mențiunea d-lui C. Moisil și analiza chimică a toporașului datorită d-lui C. Niculescu-Otin, nici unul din aceste obiecte nu s'au bucurat de o cercetare mai de aproape. Și totuși prin varietatea întrebuințării lor, ca și prin problemele de cronologie ce pun fiecare din ele, o merită cu prisosință.

Din nefericire numai cu privire la colierele masive se cunosc date cevà mai multe a împrejurărilor în care s'au găsit; cu privire la celelalte acestea lipsesc cu desăvârșire, știindu-se numai proveniența.

Cele cinci coliere masive numite de Catalog «brățări mari inelare, cu căpătâile turtite și încovoiate» (p. 47) au fost găsite în anul 1880 de doui băieți pe vârful locului numit Vâlcelu Gârliciului dela Predeal — cum descrie adresa Primarului către Subprefectura Teleajen „unele din ele pe deasupra pământului și unele mai acoperite de pământ" (Fig. 5—9 [1]).

Că aceste coliere masive nu sunt nici „brățări inelare cu căpătâile turtite și

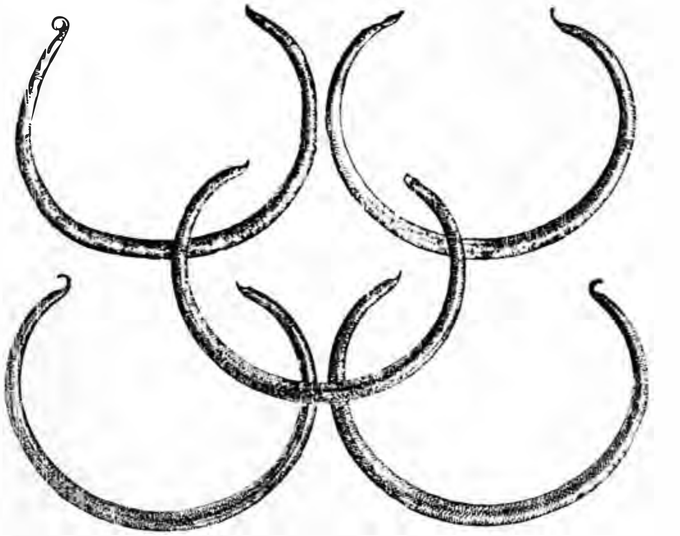

Fig. 5—9. Predeal. ca. 1/3.

încovoiate", fiindcă pentru aceasta sunt cu mult prea mari și deschise, precum nu sunt nici „toarte", este mai presus de îndoială. Ele erau desigur podoabe cu cari femeile își împodobiau gâtul, câte unul, cum s'a găsit în diferite părți, sau chiar câte mai multe și legate între ele prin câte o vărguță introdusă prin găurile lor, tip de podoabă a gâtului ce se întâlnește des în Italia, Germania de sud ca și Germania de nord. Reproduc unul dela Tinsdahl din Holstein (Fig. 10).

Fig. 10. Tinsdahl, Holstein. ca. 1/4.

In spre răsărit aceste coliere par a fi fost întrebuințate numai câte unul.

Colierele masive dela Predeal sunt toate de aceiași mărime (lungimea arcului 0,323, diametru 0,130, deschiză-

[1]) O copie după adresa Primarului fu trimisă de Primul Procuror al Tribunalului Prahova Direcțiunei Muzeului, Dosarul pe 1880, p. 88. Adresa Primarului ca și aceia a Primului Procuror le numesc: „toarte de bronz".

http://patrimoniu.gov.ro

tura 0,077), toate puternic oxidate cu o groasă patină verde vegetală, unul din ele pare a fi suferit în deosebi, căci patina puţintel zgrunţuroasă a luat o culoare negrie. La unul singur tortiţa de legătură s'a păstrat complet; la toate se poate însă lesne recunoaşte.

Aşà cum se prezintă aceste coliere masive, de o destul de deasă frecvenţă

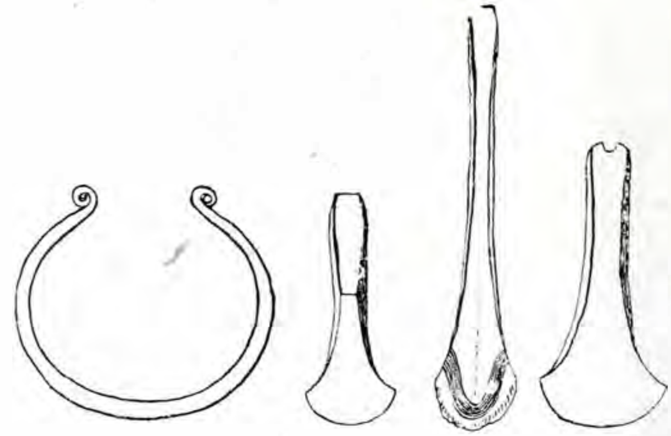

Fig. 11—14. Piltsch, Silesia. ca. 1/4.

în toată Europa carpato-dunăreană [1]), aparţin recunoscut perioadei a II-a a epocei de bronz, databile prin tovărăşia cu obiecte bine cunoscute tipologiceşte cu cari s'au găsit în diferite depouri. Citez două din aceste depouri mai principale din însăşi cercul care ne interesează comparativ în chip deosebit: Austria şi Silesia.

Ca şi la Predeal, obiectele de bronz dela Piltsch în Silesia, (fig. 11—14) în număr de 44, s'au găsit (în 1884) pe când se arà, la suprafaţa pământului. Dedesupt la o adâncime de vre-o 0,50 m. s'a dat de o pătură de cenuşă albă de oase cu resturile unui vas de lut cu toartă şi capac; bronzurile n'au stat însă în urnă, căci erau acoperite cu pământ negru [2]). In aproape complet aceiaş tovărăşie s'a găsit şi depoul dela Oberklee în Austria (fig. 15—18): împreună cu colierele masive de tipul alor noastre de la Predeal, s'au găsit toporaşe cu marginile ridicate, ba chiar unele cu aceiaş muche pătrunzătoare, scobită (Cp. fig. 14 cu fig. 15), alături de brăţare de tipul aceleia din fig. 16 [3]). La Piltsch s'a observat chiar chipul în care s'au găsit rânduite: jos veneau colierele, peste ele spiralele de mână, câte două, cu capete unul în altul, iar toporaşele de jur împrejur cu tăişul înfipt în pământ [4]). Coliere masive întru totul asemenea alor noastre s'au găsit repetat şi în Ungaria [5]), ca şi la Borovsko, în unul din tumulii dela Glasinac [6]). Unul, splendid, s'a găsit şi la Živaljević în Bosnia de sud, iarăş într'un tumul, la un schelet orientat de la sud la nord (fig. 19) [7]). Fără să putem deocamdată intrà în discuţie pe baza puţinului material referent ce ni stă la dispoziţie şi fără să cunoaştem mai de aproape împrejurările despre chi-

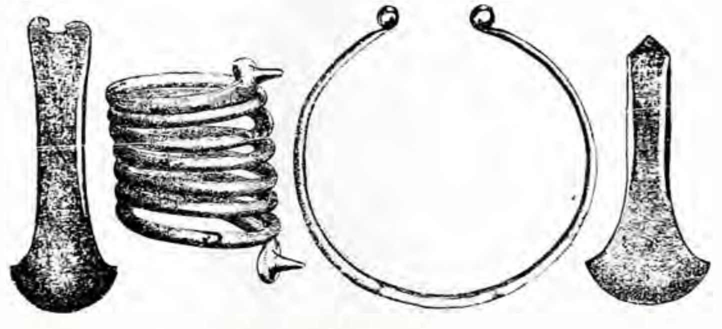

Fig. 15—18. Oberklee, Austria. 1/4.

[1]) *Boemia*: Richly, *Die Bronzezeit in Böhmen*, Wien 1894, Tabela V, VIII, XXIII, XXXIV—XXXVI. *Moravia*: Depoul dela Göding, cam 150 de coliere de acestea; nici un alt obiect de bronz (Muzeul Imperial din Viena). *Ungaria*: Hampel, *Bronz. in Ungarn*, Tabela ACXVI; Aceiaş, *A bronzkor emlékei magyarhonban*, T. CXXXI, CLXIII, CLXXXVIII, CCIX, CCXII, CCXXII. In apropiere de Altenburgul ungureşc s'au descoperit mai mult de o mie, dar intru câtvà diferite, Hampel, *Neuere Studien über die Kupferzeit*, *Zf.f.Ethnologie*, 1896, p. 79, fig. 45. Cf. Montelius, *o. c*, p. 97 şi nota 3.

[2]) Montelius, *Chronologie der ältesten Bronzezeit*, p. 39—40.

[3]) Brăţare s'a găsit (7) şi la Piltsch, Montelius, *ib.* p 40.

[4]) *Ib.* Analiza unuia din toporaşe a constatat: Cu 96, 96 Sn 2,80 şi urme de Pb.

[5]) La Szolnok, Herezeghalmi (Comit. Pest), Kurdi (Comit. Tolna) etc. Hampel, *o. c.*, pl. CLXXXVIII fig. 1. CCIX fig. 33, CCXII fig. 18.

[6]) *Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina* III, 1895, p. 29 şi fig. 71.

[7]) *Mitteil.*, VI, 1899, p. 46.

pul și tovărășia cu care au stat în pământ colierele dela Predeal, întru cât toporașele ce întovărășesc colierele similare din depourile citate sunt tipologic complet stabilite în împrejurări cari

Fig. 19. Živaljević, Bosnia. 1/4.

nu înșală și fixate cronologicește perioadei II-a a epocei de bronz [1]), putem deduce cu încredințare că și ale noastre aparțin aceluiaș timp, între 1500—1200 (Montelius) sau 1750 — 1400 (Kossinna). a. Hr. Rămâne ca descoperiri și observări tipologice mai multe la noi să confirme, precum sper, apropierile și determinările mele.

Când Gustaf Kossinna, cunoscător profund al materialului arheologic de așezări din Europa de mijloc și răsărit, constată și dovedește la sfârșitul epocei II de bronz răspândirea unei noui populații din Ungaria de apus și Austria de nord spre Germania de răsărit, nelocuită la începutul acestei perioade, — populații pe care el le numește iliriene—de fapt, și

Cuțitul de bronz dela Predeal (fig. 21) este de o formă căreia cu anevoie i se pot găsì similare întocmai.

De o lungime de 0,200 (fragmentul 0,133) și cea mai mare lățime a lamei

Fig. 20. Pomerania. ca. 1/4.

0,015, se va fi rupt din vechi, ruptura arătând și ea început de oxidare. Aceiaș patină verzuie vegetală a celorlalte obiecte studiate îl acopere. Lucrat dintr'o bucată, evident din ciocan, a cărui urme se recunosc, cuțitul va fi fost îndemănatic de întrebuințat cu mânerul sus mai subțire apoi mai amplu, bun de cuprins între degete, cu capătul mânerului mai lat pentru a da un sprijin mânei care-l cuprindeà. După conformația lamei va fi fost întrebuințat la tăiat lucruri mai rezistente de jos în sus și din afară în läuntru.

Cuțitul este, fără îndoială, unul dintre cele mai vechi instrumente și arme ale omului. Lucrat îndelungată vreme și cu mare sârguință din piatră, erà evident să se lucreze într'o și mai mare varietate de

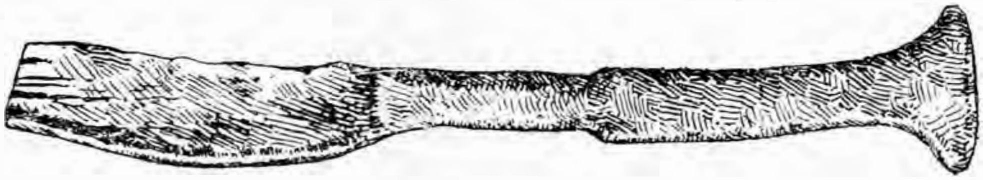

Fig. 21. Predeal. 3/4.

mai sigur, carpato-dunărene,—între exemplele ce aduce e și un frumos și greu colier masiv din Pomerania (fig. 20), ce acolo apare exotic în timp ce e așà de frecvent în regiunile sudice [2]).

forme, pe cât mai potrivite folosinței și gustului ales — când s'a găsit metalul și s'a răspândit meșteșugul lucrului lui. Cele mai simple cuțite de bronz s'au găsit, precum se știe, în al doilea oraș al Trojei [3]):

[1]) Faptul că la Kahun s'a găsit un colier masiv similar acestora din Europa Centrală și de Nord (zice Montelius, noi adăogăm și Europa sudestică, mai ales aceasta) din timpul dinastiei a XII sau a XIII-a egiptene (Flinders Petrie, *Illahun, Kahun and Gurob*, p. 12, pl. XIII fig. 18. Cf. Montelius, *Chronologie*, p. 145, fig. 357) este un indiciu cronologic de caracteristică însemnătate.

[2]) *O. c.*, p. 64, XV, f. 109.

[3]) Schiemann, *Ilios*, p. 638, No. 1000; Dörpfeld, *Troja und Ilion*. Athen 1902. I, p 347, fig. 268.

http://patrimoniu.gov.ro

lamă mai simplă sau mai sveltă cu un vârf care se introducea în mânerul de lemn. Așà sunt și cuțitele celei mai vechi epoci de bronz, a palafitelor elvețiene, care dau curând și cuțite de ras. Mai noui sunt cuțitele în care lemnul mânerului se îmbucă în ele, cuțitele turnate cu lamă cu tot fiind cele mai noui [1]). Relativ destul de repede însă cuțitul începe a fi lucrat în formele cele mai variate ale lamei ca și ale mânerului, până la frumoasele cuțite de bronz nordice cu lama ornamentată și mânerul lucrat în spirale sau figurine ornamentale [2]).

Față de această evoluție a cuțitului în epoca de bronz, cuțitele iau în părțile noastre, după cât cunosc, o înfățișare mult mai simplă și fără ornamente. Așà sunt cuțitele reprezintate de Hampel, dela Somogym din Bihor, din Vas și de aiurea; turnat dintr'o bucată, mânerul are adesea o gaură, care va fi servit spre a ținea cuțitul legat [3]).

Fig. 22. Predeal. ca. $^3/_4$.

Nu greșesc, deci, cu mult, când, considerând mediul arheologic în care au fost găsite cuțitele citate de Hampel, socotesc cuțitul nostru dela Predeal aparținând epocei II—III de bronz. Foarte probabil că la noi evoluția cuțitului de bronz a avut un curs mult mai încet, anumite forme menținându-se îndelung fără a fi înlocuite.

Cu mult mai lesnicioasă și sigură e determinarea toporașului cu gura îmbucătoare și tortiță, din aceiaș localitate (fig. 22). Lung. de 0,108, cu diametrul gurei de 0,035 × 0,025, are un tăiuș de 0,045, aproape drept.

Spre deosebire de multe altele similare, toporașul dela Predeal dovedește o tehnică bună la o formă îngrijită, nu fără anume efect ornamental; lângă gură apar în relief două brâușoare, așà precum corpul îi e împrejmuit de un alt brâușor din care pornesc perpendicular altele trei. Patina subțire ce îl acopere este negricioasă și cu pete verzi.

D-l Niculescu-Otin, care i-a făcut analiza chimică, constată marele procent de Sn 3,853 ce dovedește la Cu 94,97, Ni 0,613, Pb. 0,421, Zn 0,118 dar o totală lipsă de argint. Precum am văzut cu depoul de bronz de la Sinaia, tratat mai sus, această lipsă a argintului înseamnă o origină a cuprului din care a fost turnat toporașul dela Baia-de-Aramă. Este după cât se pare centrul metalurgic cel mai utilizat aici, ori cât nici acel transilvan nu lipsește de a fi exploatat [4]).

Toporașul de bronz dela Predeal face

---

[1]) Așà stabilește și Déchelette, *Manuel d'Archéologie celtique et galo-romaine*, II-1, 1910, p 260.

[2]) Forrer, *Urgeschichte des Europäers*, Stuttgart 1908, planșa 105, 109, 115, 120 și fig. 250—254.

[3]) *A bronzkor emlékei magyarhonban*, pl. CCXV, CCXXVI; cuțite cu un mâner cu gaură s'au găsit și aiurea: Baveria, Pfalz, Danemarca (în loc de gaură, o rotiță, bună de petrecut un fir de care cuțitul să poată fi legat). Forrer, *O. c.*, pl. 109, fig. 2—4.

[4]) Aici o rectificare: In împrejurări necunoscute, d-l Niculescu-Otin face greșala a schimbà toporașul dela Predeal cu un unul dintre cele două ce s'au găsit la Moșna (Fălciu), și se află și aceste tot între colecțiile Muzeului (*Cat.*, No. 20 și 21). Socotind însă toporașul din Predeal ca fiind din Moșna, d-sa este silit, pe de altă parte, să tragă și concluziile analizei sale chimice, care, constatând complecta lipsă a argintului, conclude că materialul de lucru va fi fost adus în Moldova din Oltenia, printr'un schimb comercial. Socotitul toporaș din Moșna este însă de fapt din Predeal; așa se află și în Muzeu și așa a trecut și în desenurile din 1910 ale Muzeului, sub numărul Catalogului din 1906. Legături de acest fel între Moldova și Oltenia nu sunt deloc excluse, dar nu se pot, firește, documentà cu acest exemplu. Aliajul unui alt toporaș dela Predeal (Col. Istrati-Capșa, Niculescu-Otin, *O. c.*, p. 17 f. 13) cuprinde și argint. Este evident că și la Predeal ca și în Oltenia se lucrà cu metal din amândouă centrele metalurgice cunoscute — și cel dela Baia-de-Aramă și acel transilvan.

http://patrimoniu.gov.ro

parte din bogata serie a toporaşelor de acest fel răspândite în toată Europa [1]), deşi, şi acesta are o deosebită însemnătate, lucrate în diferite părţi în legătură cu centrul metalurgic cel mai apropiat [2]).

Déchelette, după mulţi alţii [3]), fixează toporaşele tipologic şi cronologic în: 1) toporaşe plate (Perioada I); 2) toporaşe cu margini: *a)* puţin ridicate (Perioada II); *b)* ridicate (Perioada III); 3) Toporaşe cu muche proeminentă (Perioada III); 4) Toporaşe cu labii: a) labii mediane (Perioada III): b) labii terminale (Perioada IV); 5) Toporaşe cu gură îmbucătoare (Perioada IV) [4]). Indiferent de faptul că Déchelette concentrează cele 5 epoci stabilite de Monteluis în ale sale 4, nu mai puţin documentate, după o întreagă serie de observaţii tipologico-cronologice comparative, concentrare ce nu-i descreşte practicitatea, ba dinpotrivă, şi prezintă puţine diferenţe în timp, topoarele noastre de felul exemplarului dela Predeal— şi sunt multe de acest fel — documentează caracterul cu totul apusan al cronologiei sale. Fără a fi vorba de a stabilì acum, pornind dela toporaşul dela Predeal, evoluţia toporaşelor cu îmbucătură în Europa răsăriteană şi de sud — o lucrare tipologică aparte—un fapt sigur pot să constat şi care aruncă o vie lumină asupra caracterului variat, deşì paralel similar în evoluţia tipologică a epocei de bronz sud-est europene. In ce priveşte toporaşul nostru, spre deosebire de apus, unde evoluţia schiţată de Déchelette e complet adevărată — în răsărit şi sud nu numai formele se păstrează mai bine cu diferitele lor elemente evolutive, care-i dovedesc desvoltarea regională autonomă, pe când în apus fac

Fig. 23. Predeal. $^{1}/_{3}$.

impresia unui împrumut acolo din părţile noastre; un netăgăduit caracter tehnic şi ornamental mai consecvent deosebesc aceste toporaşe sud-est europene. E aşà numitul tip «unguresc», care, urmând aceiaş cale şi într'un restimp de vreme care nu poate fi prea deosebit de apus, menţine în ornamentarea sa urmele formelor lui anterioare: — foastele labii devin ornament, care apoi variază capricios ca în acela al toporaşului nostru dela Predeal sau altfel [5]); — pe de altă parte însă, ia chiar o formă cu totul nouă, specifică numai acestor regiuni,—într'o extindere care, fireşte, numai o hartă tipologică ar putea-o preciza. E forma de toporaş cu gura adânc convexă, posterioară de sigur toporaşelor de felul acesta dela Predeal. Foarte răspândite în Ungaria şi Ardeal alături cu acele cu gura dreaptă [6]), arheologul ungur Dr. Rosca Marton dela Cluj, care mi-a atras cel dintâiu atenţiunea asupra lor, le socoate dacice, ale Dacilor, părere căreia tipologic nu i se opune nimic. Am întâlnit însumi apoi acest fel de toporaşe în Muzeul Dzieduszychi din Lemberg [7]).

Putem aşà dar fixà to-

[1]) I. Schlemm, *Wörterbuch zur Vorgeschichte*, Berlin 1908, Art. Düllenäxte.

[2]) Lucrul la noi îl dovedeşte în chip definitiv găsirea tiparelor de un mare interes dela Logreşti-Birnici (Judeţul Gorj), aflate în posesiunea d-lui Prof. Dr. C. Istrati şi publicate de d-l Dr. Ing. Niculescu-Otin, *O. c.*, p. 76, pl. V fig. 3, pl. VI fig. 1 şi 2, ca şi acelora (4), nepublicate, dela Pleniţa (Jud. Dolj), aflate între colecţiile Muzeului regional de Antichităţi şi Etnografie de pe lângă Prefectura din Craiova, condus de d-l Stefan Ciuceanu, profesor de istorie al Liceului local.

[3]) In frunte cu Gabriel de Mortillet, care încă din 1881 ajunsese la rezultate tipologico-cronologice similare. V. a sa comunicare: «Classification et chronologie des haches en bronze», in *Revue d'Anthropologie*, 1881, p. 61—72.

[4]) *O. c.*, II, p. 242/3.

[5]) Toporaşe de tip «unguresc», un adevărat depou, s'au găsit şi în săpăturile lui Fiala dela Debelo brdo lângă Sarajevo: Fiala, «Prähistorische Ansiedelung auf Debelo brdo bei Sarajevo» in *Mitt. aus Bosnien und Hercegovina*, IV, 1896, p. 58—59.

[6]) Hampel, *A bronzkor emlékei magyarhonban* III, pl CXCIII, CXCV, fig. 1, 4, 5, pl. CXCIX f. 10, CC, CCIV. CCVI, CCXVII. CCXVIII, CCXXVI fig. 1—6, CCXXIX, fig. 22—34 etc.

[7]) In număr de 6 — dela Melna, Kalomyzski şi Samborskie. Dulapul mic 48. Alte 7 din alte părţi (Dulap 38)

http://patrimoniu.gov.ro

porașul nostru dela Predeal ca aparținând sfârșitului epocei de bronz, după

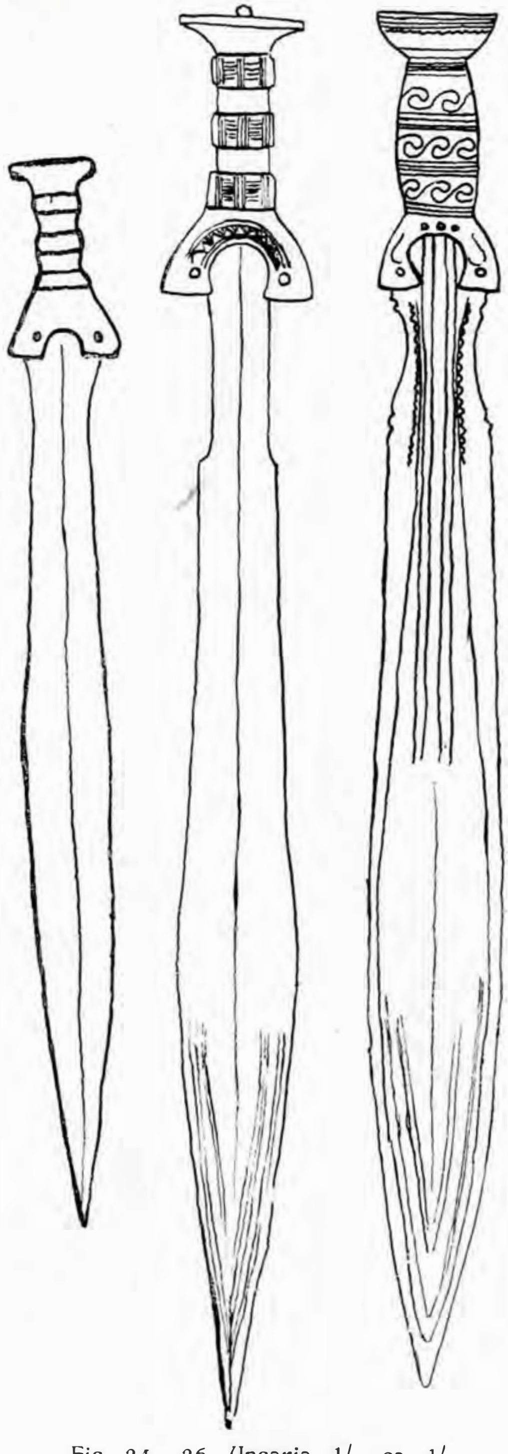

Fig. 24—26. Ungaria. 1/5. ca. 1/3.

Montelius ca și Kossinna în preajma anilor 1000 a. Hr.

Către aceleași timpuri ne aduce, în sfârșit, și sabia de la Predeal (fig. 23).

Ca și toporașul cu gură îmbucătoare de mai sus, sabia dela Predeal reprezintă una din formele specifice ale acestei arme în sudestul carpato-dunărean. Frecvența lor ungaro-transilvană, constatată de învățați unguri, le-a dat supranumele de săbii de tip «unguresc», cu care au rămas vestite, prin desăvârșirea tehnicei ca și prin varietatea formelor lor, până la unele de o frumusețǎ comparabilă cu cele mai frumoase ale regiunilor nordice și apusene.

Ruptă în trei, sabia dela Predeal va fi avut o lungime de ca. 0,550; vârful îi lipsește. Oxidată puternic, patina destul de groasă și de acelaș verzui vegetal al obiectelor de mai sus, are pe alocurea pete negre-zgrunțuroase.

Așà cum se prezintă, sabia dela Predeal, deși cu mult mai simplă, corespunde întru totul caracterelor cari deosebesc tipul așa numit «unguresc» [1]: mânerul turnat cu ale lui trei înguste benzi în relief și adaptat pe lama pe care o cuprinde cu două lobi; deasupra-i rozeta cu butonul terminal; lama cu o trăsătură mediană, întâi îngustându-se, apoi iar lățindu-se, pentru a se terminà nu fără eleganță. E ceia-ce Undset subsumează în tipurile sale A, B și C, deși acestea sunt cu mult mai complicate și pornesc dela un prototip el însuși mai înnaintat decât sabia noastră dela Predeal (fig. 24—26)[2]. Prin aceasta însă ea capătă, în afară de faptul de a fi de aici, o însemnătate documentară de natură tipologică care trebuie cu deosebire menționată.

Se pare, în adevăr, că răspândirea cea mai mare o au în Ungaria tipurile numite de Undset B și C (fig. 25 și 26). Aceasta se confirmă și cu Hampel [3]). Precum însă e evident, sabia dela Predeal reprezintă o formă anterioară chiar tipului A Undset (fig. 24). — Fără a încercà să restabilim tipologia săbiilor de tip unguresc după sabia noastră, ea

au gura dreaptă. Câteva toporașe «dacice» de origină ungurească posedă și Muzeul de Etnologie din Berlin: de la Weissenburg și Tovisfalva (Pupitrul 32).

[1]) Precizate încă de Montelius cași de învățatul arheolog norvegian, emul al său, Ingvald Undset, în cercetarea acestuia „*Etude sur l'âge de bronze de la Hongrie*", Christiane 1880.

[2]) Undset, *o. c.*, pl. XIII, 2, XIV 3, XIV 1.

[3]) *A bronzkor*, III, pl. CXCIV, CXCV, fig. 12 — 14, CXCVII, CXCVIII, XC, etc.

http://patrimoniu.gov.ro

înfăţişează, fără îndoială, un tip premergător săbiilor de tipul A Undset — cu mânerul şi a lui intreită bandă subţire care, de fapt, reprezintă ornamental faza când mânerul erà de lemn sau de corn şi se adaptà la limba de metal legându-se, — cu butonul său final, care mai înnainte erà prelungirea terminală care se înfigeà în mâner [1]), în sfârşit, cu lobii ce prind lama tăioasă, dar nu o ţin încă prin nituri ci prin simpla strângere cu ajutorul ciocanului a spaţiului dintre ei.

In asemenea împrejurări, faţă de superba evoluţie a săbiilor «ungare», evident posterioare, determinarea cronologică a săbiei dela Predeal, tipologiceşte imediat anterioară aceleia de tipul A Undset, este singura logică. Cum însă e de netăgăduit şi impresia de semnificativă trăsătură de unire cu formele mai vechi, din care purcede tipul sabiei noastre, nu greşesc cu mult când o fixez cronologiceşte în fruntea seriei tipologice a săbiilor cari au, în săbiile cu mânerul ornamentat în antene, ultimul lor termin tipologic şi cronologic al epocei de bronz tărzii.

Din cele ce preced, cred că, în afară de însemnătatea lor de material nou, studiul depoului dela Sinaia şi al obiectelor dela Predeal, mai sus prezentate, ilustrează convingător următoarele două concluzii.

Depoul de bronz dela Sinaia şi obiectele dela Predeal pun pentru întâia oară la noi, în chip definit, problema, veche aiurea, a epocei de bronz, epocă care, cuprinzând tot mileniul al II-leu a. Hr. ne reveleazā o lume nouă în cea mai apropiată vecinătate de aceia a strămoşilor noştri istoriceşte dovediţi.

Aceste sunt şi primele dovezi că, departe de a despărţi preistoriceşte România acestei vremi de regiunile apuse, ca una ce ar reprezentà stări relativ înnapoiate şi încete pe calea progresului — şi la acest punct de vedere se află ştiinţa astăzi—splendida cultură de bronz carpato-dunăreană e departe de a fi „ungară“, de a se mărginì adecă în cuprinsul de astăzi al coroanei politice a vecinilor noştri. Carpaţii nu sunt o stavilă nici în aceste îndepărtate timpuri şi nu despart o lume de alta. Fără a înnaintà şi anticipà pe calea deducaţiilor etnologice, cari cată să urmeze numai unor lungi şi variate cercetări la cari să se angajeze cu credinţă pleiade de cercetători, generaţie după generaţie, un fapt e mai presus de îndoială. Dovezile le avem aici la noi, multe, şi fiecare zi aduce altele la lumină.—Numai prin cercetarea metodică şi devotată a acestor autentice urme ale înnaintaşilor noştri, ne vom apropia din ce în ce mai mult de deslegarea tainei ce li acopere acum viaţa lor străveche şi începuturile noastre.

IOAN ANDRIEŞESCU
Doctor în litere
Şeful Secţiunei de Arheologie preistorică
a Muzeului Naţional de Antichităţi

[48]) La acele săbii numite de invăţaţii germani «Griffzungenschwerter». Cronologia absolută a acestui tip de săbii in cuprinsul perioadei a treia de bronz o stabileşte cu competinţă netăgăduită, deşi cu un spirit polemic care nu mi se pare încă definitiv cel invingător, profesorul Gustaf Kossinna *o. c.*, p. 124 şi urm.

http://patrimoniu.gov.ro

SUR L'ÂGE DU BRONZE EN ROUMANIE

La Roumanie est considérée au point de vue préhistorique comme le pays d'une florissante culture néo et énéolithique, ayant une céramique spiralo-méandrique et peinte, et, comme telle, assez bien connue, bien que pas encore par les recherches spéciales nécessaires. Stimulé par les recherches transylvaines de l'habile colectionneur et investigateur Julius Teutsch, du professeur von Stern (jadis à Odessa, maintenant à l'Université de Halle) à Petrenii de Bessarabie, ainsi que par les vues larges et riches en perspectives sur le néolithique sud-est-européen des savants allemands, les professeurs Gustaf Kossinna et Hubert Schmidt, j'ai essayé moi-même dans mon ouvrage *„Contribution à la „Dacie avant les Romains"* (Jassy 1912) d'après une étude plus approfondie des plus remarquables collections sud-est européennes, qui m'étaient accessibles, de prouver plus amplement, pour la première fois, combien et sous quel rapport ces assertions concordaient avec les matériaux actuels dont la plupart sont inédits.

Cependant, jusqu'à nos jours, aucune recherche et aucun exposé n'ont été faits sur la manière dont se présente la Roumanie à l'époque du bronze, à l'époque de la brillante culture germanique, de même que, dans son voisinage immédiat, de la soi-disant culture de bronze „hongroise",—excepté quelques soupçons et hypothèses isolés et sans conséquences.

Les courtes recherches intermittentes des investigateurs bien intentionnés, Cesar Bolliac, Nicolas Beldiceanu, Gr. Buțureanu et de quelques autres, vers les 70 et 80 du dernier siècle, ne firent que multiplier le matériel néolithique de la Valachie ainsi que de la Moldavie, par des données assez appréciables, bien qu'elles ne soient, à vrai dire, au point de vue scientifique, que des indications pour de nouvelles recherches systématiques, qui seraient à faire dorénavant. Cesar Bolliac pensait même devoir conclure de la rareté des objets de bronze rencontrés dans ses recherches, à toute une théorie sur le caractère conservatif de la culture néolithique en Roumaine.

Ce furent seulement les recherches en Moldavie, faites par Neculai Beldiceanu, qui devaient mettre au jour, un peu plus tard, des objets de bronze. Malheureusement, ceux-ci ne furent pas toutefois dûment appréciés [1].

Cela explique pourquoi Gr. Tocilescu, dans son premier ouvrage, d'une portée plus considérable, *„La Dacie avant les Romains"*, Bucarest, 1880, en traitant l'époque du bronze, pouvait citer un matériel si infime pour la Roumanie; la plus grande partie appartient à la Transylvanie. Tocilescu posait même la question de savoir s'il a existé une époque du bronze en Roumanie et commentait minutieusement l'opinion sceptique, à cet égard, du savant connaisseur des antiquités hongroises et transylvaines, Goos.

Ainsi, l'opinion du premier grand archéologue roumain, Alexandru Odobescu, qui témoigna avec un sens divinatoire, à la préhistoire, un grand intérêt; opinion sur l'existence de toutes les périodes préhistoriques en Roumanie, qu'il exprimait dès 1869 au Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie préhistorique de Copenhague, est restée jusqu'à nos jours un postulat très promettant, mais non-démontré.

C'est comme si nous nous trouvions tout-à-coup, après le brillant développement des cultures néolithiques [2], en présence d'un grand hiatus, lorsque toute forme de culture indépendante disparaît complètement, hiatus qui ne cesserait qu'avec les temps hérodotiques respectivement gréco-romains.

La situation est évidemment contre nature et suscite beaucoup de controverses et de problèmes.

---

[1]) Je mentionne ici provisoirement les splendides fibules en spirale de Rafaïla (district de Jassy). Toute la collection de Beldiceanu et de Buțureanu, propriété du dernier, comprenant un matériel vaste et varié de différentes localités préhistoriques, toutes de la Moldavie et parmi elles quelques-unes inconnues jusqu'à présent, fut acquise au commencement de cette année, par le Musée National d'Antiquités, dont la Section préhistorique fut de la sorte considérablement enrichie.

Je trouve opportun de mentionner encore que le Musée fit en même temps l'acquisition d'un manuscrit, que Buțureanu pensait publier sous le titre: *„Les temps préhistoriques en Roumanie"*, Jassy, 1898; une partie de ce manuscrit. fut renouvelée jusqu'à 1901 et complétée par plus de 400 figures. Ce manuscrit est intéressant encore tout spécialement par cela qu'il est le premier manuel d'antiquités préhistoriques en Roumanie et paraîtra cette année par les soins du Musée sous les auspices de l'Académie Roumaine.

[2]) J'eus l'occasion de constater aussi des fragments de céramique peinte, vers la fin de l'année dernière, dans la Nouvelle Dobroudja. Ce sont de la Candidiana et ils sont exposés dans l'intéressante collection d'antiquités préhistoriques et gréco-romaines de la Préfecture de Durostor.—Une belle céramique d'un pregnant caractère spiralo-méandrique sud-est-européen fut trouvée, ces dernières, années à Ostrovul Corbovei — la première île plus importante du Danube roumain; elle se trouve maintenant au Musée districtuel de Turnu-Severin.—Une autre, du même caractère, provenant de Coțofenii din Dos, du district de Dolj, est exposée au Musée régional de Craiova.

http://patrimoniu.gov.ro

Dans ce qui précède et comme introduction à l'étude du matériel de bronze de la Section préhistorique du Musée National d'Antiquités que je fus chargé de réorganiser, j'ai essayé de prouver, conformément au postulat formulé par Odobescu, dont il s'agit plus haut, que la Roumanie eut une époque de bronze florissante, et que l'époque connue sous le nom de l'époque de bronze hongroise-transylvaine ne s'arrête nullement aux Carpathes, mais qu'elle peut être poursuivie ici dans toute l'extension de son évolution. Je ne cite à cet effet, pour le moment, que quelques exemples, qui m'ont paru plus concluants.

Les exemples que nous avons considérés comme documentaires, avant les autres dont la publication suivra, sont: un dépôt de bronze à Sinaïa, cinq colliers, un couteau, une hache à douille, de même qu'une épée, de Predeal. Le fait que ces deux localités se trouvent sur le versant Est des Carpathes séparant en deux l'ancienne Dacie, constitue pour nous, à la fois, la première preuve que l'époque de bronze hongroise-transylvaine se prolonge plus loin à l'Est qu'on ne l'eût cru jusqu'à présent.

Le dépôt de Sinaïa consiste en 26 haches de bronze à douille transversale découvertes en 1890 par plusieurs laboureurs à une profondeur qui varie de 10 à 40 centimètres.

Les haches à douille transversale peuvent être divisées en deux types (Fig. 1 et 2). Leur analyse chimique constate 97.10 Cu et 2.434 Sn, des traces de Pb et de Ni et point d'Ag.

Monsieur le Dr. Ing. Niculescu-Otin, dans son ouvrage *„Contribution à la Métallurgie antique du cuivre dans les pays habités ajourd'hui par les Roumains“*,[1]) arrive après l'analyse de divers objets de provenance différente appartenant néanmoins à la même région, à la conclusion de deux centres métallurgiques distincts: l'un dans la Transylvanie, caractérisé par la présence de l'argent; l'autre, de Baia de Aramă, au contraire, par son défaut.

Rien ne nous empêche de croire que le matériel utilisé à la confection de ces haches soit originaire de Baia de Aramă.

Avec de très petites variations de dimensions (0.120—0.130 mm. de long, 0.50 de large; le tranchant, 0.035—0.040) les haches de Sinaia appartiennent évidemment à celles reconnues depuis longtemps comme haches de type «hongrois». Leur analyse chimique constatant un pourcentage si réduit de Sn, de même que le type évident auquel elles appartiennent rend leur détermination chronologique assez certaine.

Il s'agit en l'espèce des similaires des haches publiées par Franz von Pulsky dans son ouvrage (en allemand) de 1884 sur l'Âge de bronze de la Hongrie et qui se trouvent au Musée National d'Antiquités de Budapest, republiées avec de petites modifications typologiques par Joseph Hampel dans son ouvrage hongrois bien connu sur la même question (Fig. 3).

Les haches de Budapest, ainsi qu'une autre de Posen, que je cite d'après Montelius, (Fig. 4) sont en cuivre pur. Ce fait, comme celui que l'analyse chimique constate un pourcentage si petit de Sn dans nos haches de Sinaïa, corroboré par le fait, chronologiquement reconnu, qu'à la deuxième période de l'époque du bronze il est tout à fait exclus de rencontrer des objets en Cuivre pur, précise la détermination chronologique des haches de Sinaïa pendant les premières périodes de l'époque du bronze en Roumanie.

Le grand dispersement de ce type de haches en Roumanie fera l'objet d'une étude ultérieure.

De Predeal, le Musée d'Antiquités possède 5 colliers, un couteau, une petite hache à douille, ainsi qu'une épée.

Sauf une courte mention de l'analyse chimique de la hache, aucun de ces objets ne fut soumis à une recherche détaillée.

Les colliers fut découverts en 1880, par deux garçons sur une colline, Vâlcelul Gârliciului, à Predeal, «les uns à la surface, les autres sous une certaine couche de terre» (Fig. 5—9).

Ce sont certes des colliers. La fig. 10 montre leur manière d'emploi dans l'Occident (réunis). Dans les contrées est-européennes ils s'employaient isolés.

De pareils colliers, presque tous de la même dimension, sont répandus abondamment dans toute l'Europe orientale. Leur chronologie, constatant qu'ils font partie de la deuxième période de l'époque du bronze, est certaine, d'après les conclusions offertes par les dépots de Piltsch (Silésie) (Fig. 11 — 14) et Oberklee (Autriche) (Fig. 15—18) — pour ne citer que les principaux exemples des régions voisines. Tandis qu'à Predeal ils sont simples, le Musée de Turnu-Severin en possède d'ornés.

Plus au Sud, ils ont un aspect très ornemental, (Fig. 19).

Lorsque le savant professeur Gustaf Kossinna constate, à la fin de la deuxième période du bronze, la dispersion d'une population qu'il désigne comme Illyrienne—plus vraisemblablement Carpatho-danubienne — de la Hongrie occidentale et de l'Autriche septentrionale vers l'Est de l'Allemagne, parmi les nombreux exemples qu'il produit, il y a un beau collier de Poméranie (Fig. 20). Ce collier apparaît là-bas exotique, tandisqu'il est si fréquent dans les régions du Sud-Est. Au point de vue chronologique, il ne faut pas perdre de vue non plus le fait enregistré par Montelius, qu'on ait trouvé à Kahun un collier massif identique à ceux de l'Europe centrale et septentrionale (nous ajoutons aussi à ceux de l'Europe du Sud-Est et surtout de celle-ci) de l'époque de la 12-ème ou 13-ème dynastie égyptienne.

Le couteau de bronze de Predeal (Fig. 21) a une forme dont il est difficile de trouver les similaires dans notre milieu. D'une longueur de

[1]) Edition de l'Académie Roumaine, Bucarest 1915.

http://patrimoniu.gov.ro

0.200 (le fragment 0.133), il est forgé au marteau, on en reconnaît les traces.

Vu que les plus simples couteaux de bronze ont été trouvés dans la II-e Troie, et considérant de même l'évolution plus rapide des couteaux dans l'Europe centrale et du Nord, les couteaux de nos régions ont un aspect plus simple. Suivant le milieu dans lequel furent trouvés les couteaux en Hongrie, je ne me trompe pas beaucoup en attribuant les couteaux de Predeal à l'ancienne époque du bronze (II-III). A ce qu'il paraît, l'évolution des couteaux de bronze eut chez nous un cours beaucoup plus lent.

La détermination chronologique de la hache à douille, ainsi que de l'épée de Predeal se présente comme plus facile.

La hache à douille de Predeal (Fig. 22) (long. 0.108 ; diamètre de la douille 0.035×0.025 ; le tranchant presque rectiligne) contient chimiquement 94,97 Cu, 3,853 Sn, 0.613 Ni, 0.421 Pb, 0,118 Zn et point d'Ag. Comme nous l'avons vu dans le cas du dépot de Sinaia, traité plus haut, le manque de l'Ag signifie, d'après M. le Dr. Ing. Niculescu-Otin, l'origine de Baia de Aramă du cuivre qui a servi à la confection de la hache.

De la même série que les haches de Sinaia, la hache à douille de Predeal a une forme spécifique à qui sa fréquence en Hongrie valut l'appellation de hache „hongroise". Ces haches appartiennent à la fin de l'époque du bronze (la période V Montelius-Kossinna ou IV Déchelette), et ont une provenance certainement locale. La preuve en est dans les formes de fonte trouvées à Logreşti-Birnici (district. de Gorj) ainsi qu'à Pleniţa (district. de Dolj).

Je vois dans les haches à douille convexe une forme postérieure de ces haches de la fin de l'époque du bronze. L'archéologue hongrois M. le Cr. Roka-Marton de Cluj (Kolozsvar), qui appela mon attention sur cette espèce de haches, croit qu'elles sont daces. Au point de vue typologique, ces haches à douille convexe représenteraient ainsi la dernière étape de l'évolution des haches dans l'Europe du Sud-Est. J'ai constaté de pareilles haches au Musée Dzieduszychi de Lemberg ; d'autres, à Berlin, sont de provenance hongroise.

Enfin, l'épée de Predeal est une nouvelle preuve de la liaison étroite que nous devons considérer à la base de l'époque du bronze de l'ancienne Dacie.

Brisée en trois parties, elle aura eu une longueur de 0.550 ; la pointe fait défaut.

Déjà Montelius et Undzet considéraient cette espèce d'épées comme hongroises : la poignée fondue séparément, avec ses trois cordons saillants en relief et adaptée à la lame qu'elle saisit au moyen de ses lobes ; au dessus, un pommeau à bouton terminal, mais non perforé ; la lame a un trait moyen et se termine avec une certaine élégance. Parmi les épées que Undzet énumère sous les types A, B et C (fig. 24—26), même le type A est beaucoup plus compliqué et provient d'un prototype beaucoup plus avancé que le nôtre. Notre épée pourrait être un exemple de plus de la fréquence du type A. Ceci est d'autant plus important que, selon le fait remarqué encore par Undzet et vérifié pleinement par les matériaux publiés par Hampel, que je pourrais mettre à contribution, ce sont les types B et C qui apparaissent le plus fréquemment en Hongrie.

Sans tenter d'établir la typologie des épées de type soi-disant „hongrois", en partant de notre épée de Predeal, nous nous bornons à constater qu'elle répresente sans doute un type voisin et antérieur au type A Undzet et se trouve au premier rang de la série qui a dans les épées antennes leur „terminus ad quem" pendant la dernière période de l'âge de bronze.

http://patrimoniu.gov.ro

MATEI BASARAB, DOAMNA ELENA ŞI FIUL LOR MATEIAŞ.

— ULTIME ZILE, MEŞTERI ŞI STIL —

Eclipsele, lăcustele, cometele ce apărură în ultimii ani ai domniei lui Matei-Vodă, pare că aveau să prezică cumplitele năpăşti ce umbriră zilele din urmă ale *piosului* şi *eroicului*[1]) Domn, cum îl numesc cronicarii unguri şi moldoveni.

Incă din 1652, Febr. 20, se raportà Veneţiei, pentru a se desminţi apoi, că Principele Valahiei ar fi murit[2]) şi că Moldova ar fi trebuit să rămână fiului său. Se poate ca 'ntr'această ştire confuză să fie vorba nu de moartea tatălui, ci a fiului Mateiaş, un băeţel, care prin 1645, când fu zugrăvit pe pereţii mănăstirii Strehaiei, nu aveà mai mult de 7 ani şi al cărui mic mormânt se află şi azi în Biserica Domnească din Târgovişte, cuprinzând următoarea inscripţie pe cartuşul susţinut de cei doi lei laterali[3]):

AICEA ZAC EU MATHEI ÂN CEST PĂMÂNT REACE,
PENTRU CE CU VOI CEI VII NU POČ A PETREACE.
CELA CE AM FOST OARECÂND DE TOŢI PREA LĂUDAT,
ACUM ZAC FĂRĂ SUFLET CU LUT ÎMPRESURAT.
NUMAI VĂ ROG GREŞITU TOŢI SĂ-MI ERTAŢI
CEST MORMÂNT ÂNTUNECAT PURUREA CERCETAŢI.

*

In anul următor 1653, Mai, Matei-Vodă avù să sufere de năvala lui Vasile Lupu peste hotarele ţării. Pentru oprirea vrăjmaşului ce se apropiase la 30 km. de Scaunul domnesc al Târgoviştei, bătrânul Domn, de 65 de ani, se vede nevoit «să încalece» însuşi, cu toată curtea. La 15 Mai sosi în Finta, un sat pe Ialomiţa, unde-şi «tocmi tabăra, făcându-şi şanţuri», spre a oprì accesul văei Ialomiţa ce duceà la Târgovişte. In capul a 7.000 de oameni, o zi întreagă cearcă a ţine piept duşmanului, tare de 20.000 de soldaţi. «Alergând în toate părţile», pentru a îmbărbăta oştile, el pierdù trei cai morţi sub dânsul[1]). Impuşcat apoi în piciorul stâng, din josul genunchiului, el continuă a se bate până seara pe câmpul de bătae ce erà prins în reţeaua de ape ale Ialomiţei, Cricovului, Crivăţului, Viroagei, marcat şi azi prin movile şi întăriri poligonale în satele Finta-Postârnac-Coada Izvorului-Măneştii Prahovei. E o regiune joasă, pe care regulat şi azi o ploae repede o transformă, prin revărsarea păraelor, într'o baltă imensă. O astfel de ploae căzută, în seara zilei de 17 Mai, aduse prăpădul oştilor lui Vasile Lupu în nomolul dela Finta.

Greu bolnav, dar victorios, se întorcea Domnul, a doua zi, la Curte. Rana căpătată însă i se cangrenase. «Carnea îi putrezeşte în jurul glontelui»[2]), cauzându-i dureri mari. Prietenul Rákóczy, Principele Ardealului, care erà cu tabăra prin apropierea hotarului, pentru a-i venì în ajutor, la momentul oportun, îi trimite de îndată din Sibiu un abil bărbier

[1]) Kraus, *Siebenbürgische Chronic*, Vien 1862, 219; *Chronicon Fucsio-Lupino-Oltardinum*, ed. Trausch, 51.

[2]) Hurmuzaki, *Documente*, IX-1, 8.

[3]) N. Iorga, *Inscripţii* I, 105—6. —Existenţa mormântului e confirmată şi de Paul de Alep. Vezi mai departe.

[1]) Kraus, *o. c.*, 206.— *Cronica ţării*, Magazinu Istoricu, IV, 324—5.

[2]) Kraus, *o. c.*, 208.

http://patrimoniu.gov.ro

(balbier), spre a-i curăță rana. Insă un bărbier polonez, aflat în slujba lui Matei, dar cumpărat de Lupul, după ce înveninase rana cu un bandaj otrăvit [1]), care cauzase umflarea întregului corp al Voevodului,—acest polonez concediă pe bărbierul sas, ca din partea lui Matei, spunând că Domnul mulțumește prietenului, dar acum nu are nevoie de ajutoare medicale. Curtea, însă, îngrijorată de starea lui Matei, scrie din nou lui Rákóczy, care trimite un nou bărbier, pe Iacob din Făgăraş, care și el, în schimbul a 80 florini, e momit a se întoarce, fără a fi văzut pe Domn, dar care reușește totuș a pătrunde la Curte, a învederà, experimentând pe un câne, că bandajul era otrăvit și a calmà durerile Voevodului printr'un nou plasture [2]).

Dar succesul dela Finta mărise aroganța oștilor sale: Dorobanții și Seimenii, cari, excitați și de extorsiunile fiscale ale lui Ghinea Vistierul și Radu

[1]) *Ibid.*, 208.

[2]) *Ibid.*, 209.

Mormântul lui Mateiaș Basarab din Biserica Domnească, Târgoviște.

Vărzarul [1]), se răsculară, pătrunseră chiar în camera Domnului bolnav, în urmărirea acelor doi boieri, pe cari îi și pedepsesc cu moartea.

*

In aceste cumplite vremi se stingeà de supărare, în August, acelaș an 1653, soția Voevodului, Doamna Elena, din faimosul neam al Herăștilor [2]), la 54 ani de vârstă și după o convieţuire de 40 de ani.

«Fu îngropată cu cinste și cu mare pompă» [3]) în Biserica Domnească din Târgoviște, lângă fiul Mateiaș, în pronaosul bisericii, în dreapta, acolo unde odinioară se ridica scara pe care Doamna și suita sa obișnuia a se urca în cafasul bisericii, la slujbă.

[1]) N. Iorga, *Răscoala Seimenilor*, în Analele Academiei, 910/911.— Vezi și V. Drăghiceanu, *Curțile boierești: Goleștii*, în Convorbiri Literare, 1913, 728.

Mormântul lui Socol din Cornățeni (mâna dreaptă a lui Matei), și el omorit, l-am găsit lângă Târgoviște. Vezi N. Iorga, *Inscripții II*, 95.

[2]) Piatra mormântulu a mamei sale, Despina, e azi incorporată în colecțiile epigrafice și de muluri ale Comisiunii.

[3]) Cronica țării, *ibid.*, 328.

http://patrimoniu.gov.ro

O lungă inscripție amintește toată jalea aceluia ce rămâneà[1]).

|сии камень есть прѣсвет|лыѧ г҃жды елены, княгини вжделеннѣишеѧ с҆пр҄у=|ж|ницы пресвѣтлагѡ и бл҃гочестивѣиша... |запл|аниския началника и воеводы и дѣ=довнагѡ гсп҃дра, іаже дваіщи два десѧ цѣлыіх въ санѣ съпрѹжном исплънивши лѣтъ, многи цр҃кви богадатоданаѧ, създателница монасти|р|. . . . . ол. . . . .|ст|о |право|славникіѧ вѣрнаѧ и ревнителнаѧ по=борница, частыіх же дѣлъ бл҃гочестивы въсег҃дашнаѧ добродѣтелниц|а| и всѣ ѕ. . . . помагателница превеликаѧ и своих си и тѹжды свѣтодателница. . . . со превели=ком плачем и рыданием своих же и въ=сѣхъ живот свои скончѧ лѣтѹ преходащѹ възра|с|та своегѡ н҃д. и бытія міра ,зр ѯа ело. . . же бжія въплъщенія ,ахн.

Homo natus de muliere

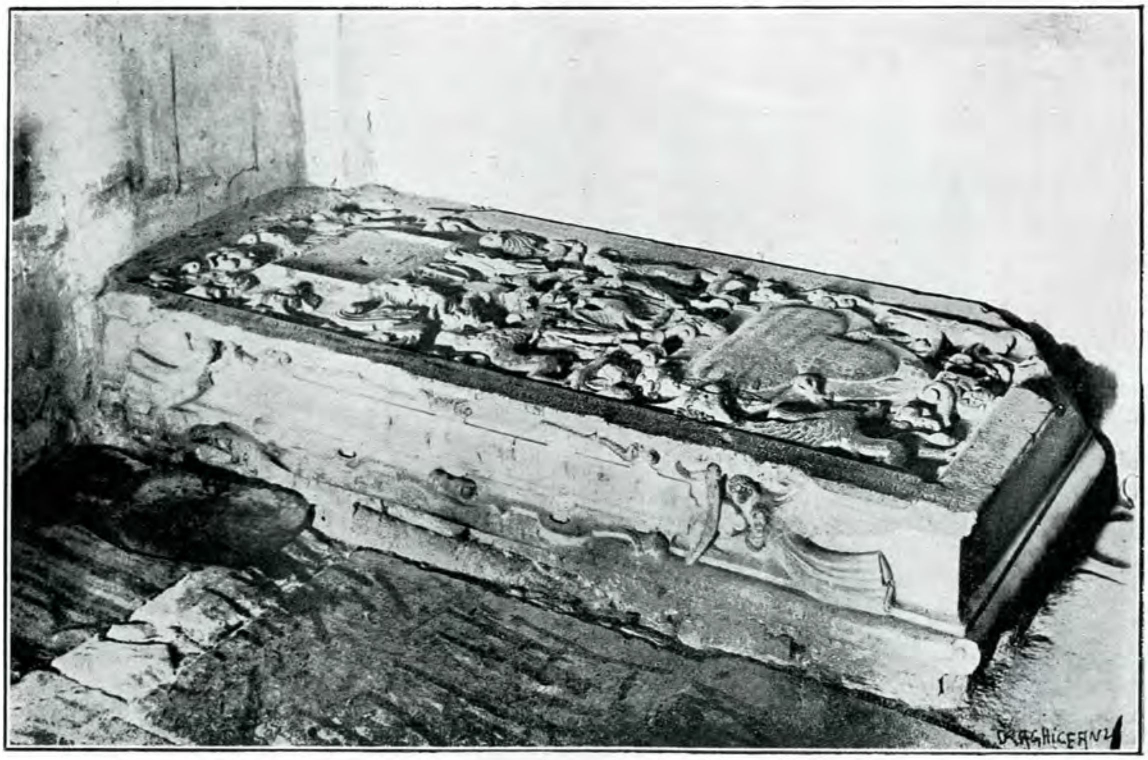

Mormântul Doamnei Elena din Biserica Domnească, Târgoviște.

вла въ|з|двизателница нищих чюна. . , .

Brevi vivens tempore repletur
Multis miseriis, qui quasi flos
Egreditur et conteritur
Fugit velut umbra.
Iob. cap. 14.

Dar de-abia vindecat, în apropierea Paștilor din anul 1654, la 20 Martie, se întâmplă o nouă[1]) răscoală a Seimenilor, cari închid Voevodului ce eșise la preumblare porțile cetății. Aceasta aduse sfârșitul lui. «Cu mare necaz, petrecând

[1]) Dată la N. Iorga, *Inscripții* I, 107, unde se găsește și traducerea:

Acesta e mormântul prea luminate, Elena Doamna, stăpâna, prea pohtită soție a prea luminatului, blogocestivului muntenesc stăpân și Voevod și moștenitor Domn, care de două ori douăzeci de ani împlinind în vrednicia de soție a dat multor biserici danii bogate, care a zidit mănăstiri... a ridicat săracilor, a apărat cu credință și râvnă biserici; drept credincioasă, a făcut bine totdeauna dese lucruri blagocistive și a sprijinit foarte multe toate... și a fost prea mare dătătoare de sfaturi la ai săi și la alții. Cu prea mare plângerea și tânguirea alor săi și a tuturor, și-a închinat viața, împlinind ani ai vârstei sale 54 și anul dela facerea lumii 7161, iar dela întruparea lui Dumnezeu — Cuvântul 1652—1653.

[1]) Cronica țării, *ibid.*, 328 și Kraus, l. c., 219

Matei Vodă din zi în zi», se sfârși în a doua Duminică a Paștilor, după o bolire de câteva zile.

Muri la 9 Aprilie dimineața, «șezând tean, după o domnie de 21 ani fără 5 luni și 11 zile, la 66 de ani.

Il întinseră pe o masă din sala Divanului: «zăceà cu fața descoperită, după

Mormântul Doamnei Elena. Vedere de detaliu a capacului.

pe jeț» [2]) în *loggia* palatului târgoviș«obicei. Era îmbrăcat cu haine regale «de scump brocard, blănite cu samur «de mare preț și cu nasturi de aur și «de argint poleit. Aveà pe cap un pre-

[2]) *Chronicon Fucsio-Lupino-Oltardinum*, 34. — *Cronica țării*, 330.—Paul de Alep, *Călătoriile Patriarhului Macarie*, ed. Cioranu, București 1900, 109.

http://patrimoniu.gov.ro

«ţios calpac de samur. Il acoperià peste «tot dela cap până la picioare un fel de

Mormântul lui Matei Basarab de la mănăstirea Arnota.

«giulgiu de satin alb, pe care erà de- «semnat o cruce de aur. In jur erau lu- «mânări şi toate boieroaicele, cari plân- «geau şi se boceau» [3]).

Rugăciunile mortuare fură citite de

[3]) Paul de Alep, *O. C.*, 114.

http://patrimoniu.gov.ro

Patriarhul Antiohiei, Macarie, aflător în țară.—Il transportară apoi subt un umbrar în curte. După împărțirea lumânărilor și sfârșirea slujbelor, se înconjură Biserica Domnească de întreg cortegiul în capul căruia se aflau patriarhul, noul Domn, episcopii, preoții, boerii, doi câte doi. Il duseră apoi în nava bisericii și îl înmormântară într'un cosciug regesc, «alături de groapa răposatei Doamnei și a fiului lor», cum ne spune și diaconul Patriarhului Macarie, Paul de Alep[1]).

*

Dar în răscoala Seimenilor din 1655 toate mormintele Bisericii Domnești fură profanate[2]). «Desbrăcară trupurile și le aruncară hainele și le purtară astfel prin oraș». Oasele steteră mult timp «afară în biserică». In urma lui Constantin Cârnul, ele fură așezate la loc, desigur, de nepotul lui Matei, Preda Brâncoveanul, care însă luă osemintele Voevodului și le duse la mănăstirea Arnota, zidită de Matei Basarab, și unde el se află nou ctitor.

Realiză astfel dorința lui Matei-Vodă de a fi îngropat lângă tatăl său Danciul, în această mănăstire, «în lături, departe de răutăți»[3]).

Sub îngrijirea nepotului se făcù de meșterul favorit al lui Matei Basarab o frumoasă marmură, cu o duioasă inscripție[4]) :

зде лежит маѳеи басараба бжїею блгодатїю нѣкогда началник и воевода земля ѹгро влахїискїа, мѹж мѹдръ щедрѣиши и миловател, многи цркви и монастирѡм ѡтноватеа и ѡтновитела, николиже побѣжден, побѣдник и многи же ѡдолѣнїи побѣдоносец, преславѹтыїи врагѡв страшныїи, дрѹгѡм застѹпник, земли своеи богатител, иже съ велики богатством и въ всѣхъ ѡбилїем, тихомирнѡ, гсдвова двадеся и три лѣт, ѹспе ѡ гсдѣ въ глѹбоцѣ и маститѣ старости, вълѣто гсдне ,ахнд.

* * *

Mormintele familiei lui Matei Basarab sunt unele din cele mai frumoase ce avem. Ele sunt lucrate în stilul favorit Domnului, un *baroque* polonez, în care stil se lucrează mai toată a sa argintărie.

Toate mormintele sunt lucrate cu aceiaș factură, deci de acelaș meșter.

Inițialele numelui lui sunt gravate pe mormântul dela Arnota:

М. А. Р. Б.

Ductul literelor inscripției e polon. Avem de aface deci cu un meșter sculptor polon, care va fi condus sculptarea bisericii Stelei din Târgoviște, ridicată, precum se știe, în 1646, de Vasile Lupu, în stil gotic bizantin, de pe moda moldovenească.

Acelaș meșter, desigur, face din spirit de pietate și un modest mormânt în bis. Sf. Dimitrie din Târgoviște unui căpitan nemțesc, mort în 1654[5]), scris cu acelaș fel de literă și pe acelaș granit roșu lucios, italienesc; cu care e lucrat și mormântul Doamnei Elena.

VIRG. DRĂGHICEANU.

---

[1]) Paul de Alep, *O. C.*, 161.

[2]) N. Iorga, *O. C.*, 106. Paul de Alep, *O. C.*, 229. Și actul lui Duca Vodă: «l-au ingropat în tinda Bisericii Domnești, iar apoi fiind multe răutăți și robii in țară de limbă păgână, i-au scos oasele afară. Și au stat cătăva vreme afară în biserică. In urma lui Constantin-Vodă, fiind oasele lui tot desgropate, le-au trimis cu cinste tocmai la Arnota»: Condica m-rii Arnota, 209.

[3]) Condica m-rii Arnota.

[4]) Vezi N. Iorga, *O. C.*, 204, unde se dă traducerea: Aici zace Matei Basarab cu mila lui Dumnezeu odinioară stăpân și Domn al Țării Românești, bărbat înțelept, îndurător și milostiv, întemeetor și înoitor a multe biserici și mănăstiri, niciodată biruit ci biruitor, și a multe învingeri învingător, prea slăvit, dușmanilor înfricoșat, prietenilor de folos, îmbogățitor al țării sale, cel ce cu multă bogăție și intru toate îndestulat în lină pace a domnit 23 de ani, a adormit întru Domnul la cinstea bătrâneții, în anul 1654.

[5]) Inscripția la N. Iorga, *O. C.*, 90.

http://patrimoniu.gov.ro

LES PIERRES TOMBALES DE MATHIEU BASSARAB, DE SA FEMME HÉLÈNE ET DE SON FILS MATEIASH.

Les pierres tombales de Mathieu Bassarab prince de Valachie (1632—1654), de sa femme Hélène, de la lignée célèbre des boïars Herescu, et de son fils Mateiash, sont parmi les plus beaux exemplaires de monuments funéraires venant de nos vieux princes.

D'après leur facture et d'après le tracé des caractères des inscriptions, elles sembleraient être l'oeuvre d'un sculpteur polonais, qui paraît avoir dirigé les travaux de construction du monastère de „Stelea", bâti en style moldave (mélange de byzantin et de gothique) à Târgovishte. On en voit les initiales, M. L. R. B., sur l'une des pierres tombales dont il est question.

Mathieu Bassarab mourut en 1654, le dernier de sa famille, après avoir eu à déplorer la perte de son fils Mateiash, survenue, très probablement, en 1652, ainsi que celle de son épouse, décédée en 1653, après quarante ans de mariage.

Ces malheurs de famille, joints aux souffrances dues à la blessure qu'il avait reçue pendant la guerre avec Basile Lupu, prince de Moldavie, à la bataille de Finta (15—17 mai 1653), où il avait été atteint par une balle, ainsi qu'à la douleur que lui causa la révolte des „seïmens" (troupes mercenaires composées surtout de Serbes), hâtèrent la fin de sa vie.

Ils ont été ensevelis tous dans l'église „Biserica Domnească" de Târgovishte, qui servait de chapelle au palais princier.

Par suite d'une nouvelle rébellion des „seïmens", pendant laquelle les tombeaux princiers furent profanés, un neveu du prince, Preda Brâncoveanu, fit transporter et inhumer à nouveau les restes de Mathieu Bassarab au monastère d'Arnota, bâti par le père de ce dernier.

http://patrimoniu.gov.ro

BISERICILE

DIN

OLĂNEŞTI ŞI MUIEREASCA DE SUS

(JUDEŢUL RÂMNICUL-VÂLCEI).

Multe din satele noastre nu s'au oprit, în desvoltarea lor artistică—plastică, numai la cele câteva elemente de artă decorativă, ca podoabele corporale ori alesăturile ţesăturilor şi scrijelatul instrumentelor de lucru. Când norocul le-a adus în apropiere vreo mare „ctitorie" domnească sau boierească, ori ele au fost aşezate în preajma unor astfel de cuiburi de bogăţie artistică, atunci, cevà din măestria liniilor acestor mari modèle s'a impus şi unei intuiţii cevà mai grosolane de rustic zidar; cevà din coloritul vioiu al frescurilor lor, cevà din rotunzimea şi expresivitatea figurilor de sfinţi şi sfinte, prinse cu mai multă artă pe pereţii lor, a rămas întipărit şi pe retina mai puţin deprinsă cu delicate nuanţări a zugravului de sat.

Opera de artă, se ştie, impune, stimulează şi emulează—caşi organismul viu—cu cât este mai desăvârşită; ea cucereşte şi aţâţă nu numai pe aceia ce trăiesc din meşteşugul ei, ci şi pe cei ce o privesc mai dela distanţă, ca o lucrare a altora. Poporenii, moşnenii, boierinaşii şi preoţii unor asemenea sate, având astfel de modèle în faţă, nu se vor mai mulţumì cu ori şi ce, când va fi vorba, de pildă, să-şi ridice şi ei locaşul lor d-zeesc. Şi atunci, din mistria şi penelul celor dintâi şi din cheltuiala celor din urmă, dar mai ales din marea râvnă a tuturora, zidar, zugrav şi poporean—râvnă nu de a întrece, dar de a se întrece, nu de a egalà, ci de a se apropià de modelul dinaintea ochilor—vor răsărì lucrări cu mult mai presus de nevoiaşul şi sărăcăciosul *util*.

In modul acesta s'au ridicat, cred, cele mai multe din acele biserici şi bisericuţe de sat, care, cu toată modestia proporţiilor lor, totuş, prin armonia şi simetria liniilor lor, prin pitorescul întregei lor înfăţişări, te poftesc să te abaţi din drum şi să le dai câteva clipite de desinteresată contemplare.

Satele Olăneşti şi Muiereasca de sus sunt cele mai tipice exemple în această privinţă. Aşezate cam la jumătatea drumului între m-rea Cozia, la nord, Bistriţa şi Hurezul, la miazăzi—cale de o jumătate de zi pentru sprintenul picior al muntenilor noştri—şi fiind la o palmă de loc depărtare, spre răsărit, atât de schitul harnicului episcop Ştefan—Sărăcineştii — cât şi de catedrala episcopală din Râmnic, influenţele de care vorbiam s'au putut exercità aici într'o măsură mare; într'o măsură mai mare decât în satele vecine şi din pricina unei mai bune stări materiale a moşnenilor din aceste localităţi.

* * *

Biserica cea veche din Muiereasca stă tupilată lângă biserica cea nouă—nouţă, cu trufaşe proporţii, dar urît zugrăvită. Este aproape ruinată; cu niţică bunăvoinţă însă s'ar puteà totuş îndreptà şi păstrà trupul principal al clădirei; dar nu se vede această tragere de inimă nici la enoriaşii, nici la preotul de astăzi.

Tinda boltită altă dată, cu intrarea prin faţă, dar mai târziu închisă, are o urîtă intrare laterală şi stă gata să cadă; din ea nu s'ar mai puteà nimic salvà şi nici n'ar prezentà cine ştie ce mare însemnătate

http://patrimoniu.gov.ro

Pe dinafară, înfăţişarea de total a acestei bisericuţe este umilă şi săracă: şi, pare mai umilă prin dărăpănarea în care a fost

1. Sf. Paraschiva, fresc în bis. din Muiereasca de sus.

lăsată. Dar pe cât de urit îi este exteriorul, pe atâta te uimeşte frumuseţea zugră-

2 Sf. Arh. Mihail, fresc în aceeaş biserică.

velei din lăuntru. Este o zugrăveală care nu şi-ar puteà aveà modelul decât în frumoasele frescuri dela Hurez. Chipul cuvioasei Paraschiva, cu caracteristica aureolă reliefată în gips striat — la stânga uşei de intrare în pronaos—ori acela al Sf. Arhanghel Mihail, cu acelaş fel de aureolă — la dreapta aceleeaş uşi— dovedesc cu prisosinţă aceasta (v. fig. 1 şi 2).

In pronaos, pe peretele dela intrare şi la dreapta uşei, se găsesc chipurile ctitori-

3. Uşa bis. «Sf. Nicolae» din Olăneşti.

lor: boerinaşul Andrei Drăgoescu şi soţia sa Maria. Cel dintâi, cu ciubote ardeleneşti şi cioareci strâmţi, olteneşti, în picioare, poartă, aruncat cavalereşte peste umeri, un dolman tivit pe margeni cu blană şi împodobit cu găitanuri, iar privirea-i se îndreaptă îndrăsneţ înainte—ochiu de pandur în floarea vârstei; cea de a doua,

http://patrimoniu.gov.ro

în portul obişnuit al jupâneselor oltence, priveşte mai spăsit în jos.

Biserica a fost zidită în 1744, în zilele „credinciosului Io. Mihail Racoviţă voevod şi episcop Râmnicului Grigorie".

Cu ceva inzistenţă din partea Comisiunii Monumentelor Istorice şi intervenţia Casei Bisericii s'ar puteà, cred, convinge comuna—destul de bogată de altfel—să facă sacrificiul a o mie — două de lei cu care s'ar puteà oprì ruinarea şi adăposti de ploi frumoasa pictură.

* * *

Dintre cele patru biserici din Olăneşti— toate monumente istorice după vechime— două prezintă mai mult interes artistic. Una, cea mai nouă dintre toate, prezintă numai o foarte pitorească înfăţişare şi linii arhitectonice bine proporţionate (fig. 4); cealaltă, de altfel cea mai veche, mai oferă, pe lângă înfăţişarea ei arhitectonică frumoasă, şi o bogată sculptură în lemn la tâmplă şi mai ales la uşa de intrare, precum şi o frumoasă zugrăveală (fig. 5).

Cea dintâi poartă hramul Sf. Ingeri sau Voevozi, iar pisania ei în întregime sună astfel: „Cu ajutorul lui D-zeu, din temelie s'au zidit această sf. biserică întru slava sfinţilor marilor Voevozi M[ihail] şi Gavrilie de robul lui D-zeu protopop Ion Armăceanu şi Dumitrie Logotet Alexandru Olănescu, in zilele bine credinciosului domn Io. Alexandru Nicolae Şuţu Voevod; leat 1820, Iulie 28".

Cea de a doua este zidită la 1718 şi poartă hramul Sf. Nicolae, iar pisania ei a mai fost odată publicată—v. Rev. p. Ist., Arh. şi Filolog., XIV, 1913, p. 76 —dar a fost necomplet citită, deşi este de o foarte citeaţă literă şi n'are ştersături aşà de grave, încât să nu poată fi uşor interpretată de un deprins paleograf. Intreg redată pisania aceasta spune:

Cu vrearea Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvârşirea Sfântului Duh, amin. Ziditu-s'au această sfântă besearică întru cinstea şi lauda sfântului arhiereu Nicolae, den temelie, cu toată cheltuiala robului (lui) Dumnezeu jupân Drăghici Căpitan Olănescu şi a jupânesei lui Ecaterinii de Oteteliş, în zilele (în slavoneşte: vă dni) lui Io. Ion Voevod şi episcop Râm. kir Damaschin. Ispravnic popa Ghinea. Iul. 20. Leat. 7226 (=1718). Pis. Popa Teodosie.

4. Bis. «Sf. Voivozi» din Olăneşti.

Partea cea mai artistică este uşa de intrare (fig. 3). In dreptunghiul de sub acolada de sus se vede sculptat vulturul cu două capete, închis într'un cerc susţinut de cei doi lei olteneşti. Să fie acesta vulturul cantacuzinesc sau cel nou al stăpânirei austriace de atunci, când uşa a fost aşezată? N'aş puteà spune.

In partea de jos a dreptunghiului stă inscripţia: *Această uşe a sfintei bisearici este făcută, leat 7237* (=1729), iar în mij-

http://patrimoniu.gov.ro

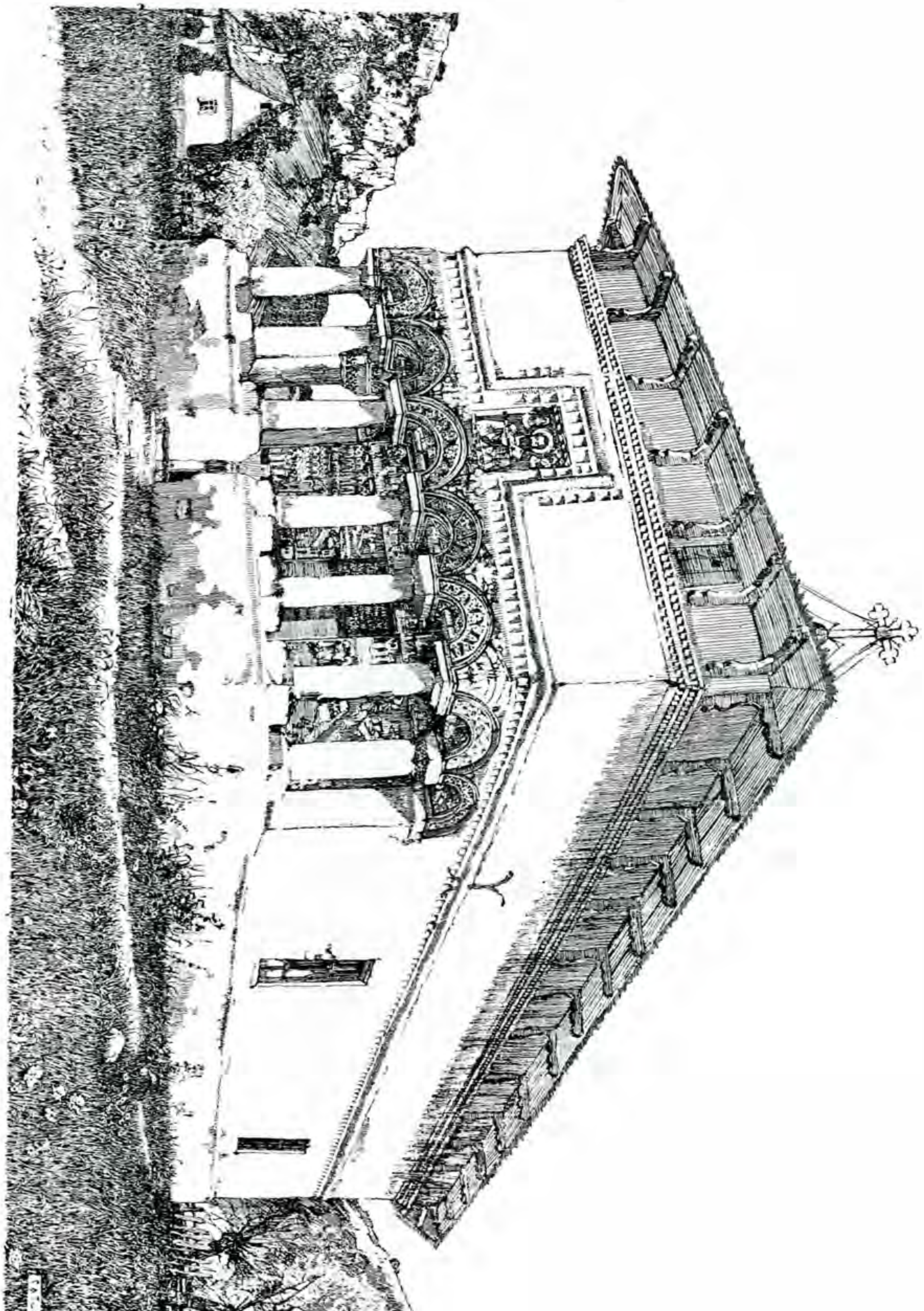

5. Biserica «Sf. Nicolae» din Olănești.

http://patrimoniu.gov.ro

loc, in partea de jos a uşei, este săpat destul de clar numele: *Drăgoi*. Este numele meşterului, care a cioplit cu atâta măiestrie şi răbdare uşa aceasta şi probabil şi tâmpla din lăuntru: încă un nume deci la şirul meşterilor din trecutul nostru.

Celelalte biserici din Olăneşti nu prezintă prea mare interes artistic. Cea mai veche din acestea este un fost metoh al Episcopiei Râmnicului şi este aşezată în valea cătunului Comanca—Petriş. A fost zidită de dvornicul Bujoreanul —călugărit cu numele de Pahomie—ajutat de căpitanul Drăghici Olănescul, ctitorul bisericei Sf. Nicolae din sat —şi ieromonahul Teodor (Teodosie?) Olănescul, probabil pisarul, popa Teodosie, de pe inscripţia dată mai sus. Pisania a căzut şi nu se mai găseşte, dar data nu poate fi decât 1746 sau 1748, după cum reese din inscripţia zugrăvită la stânga uşei de intrare în naos şi din pomelnicul scris pe firida unei ferestre din altar.

Cealaltă biserică poartă hramul Sf. Ion Botezătorul şi este ridicată de boerinaşii din cătuna Brăneştilor, Gheorghe Brănescul, Barbu Bratu şi arhimandritul Iosif Sărăcinescul, la 1810, în timpul ocupaţiei ruseşti.

*
* *

Şi acum, înainte de a încheià, ţin să aduc aci mulţumirile mele celui mai talentat şi zelos tovarăş de escursii, fostului meu elev, Catul Bogdan, actual student la arhitectură. Lui se datoresc aceste schiţe şi mai ales de dragul lor am scris aceste rânduri. Cu ajutorul talentului lui, poate, voi mai aveà ocazia să dau la lumină şi alte colţuri, ascunse încă, de frumuseţi artistice din ţară.

EN. IONESCU
Profesor la Lic. Mihai-Viteazul

LES ÉGLISES D'OLĂNEŞTI ET DE MUIEREASCA-DE-SUS.

L'architecture religieuse avec ses annexes: la sculpture sur bois et la peinture murale de quelques-uns de nos villages a été considérablement influencée par l'art des grandes fondations religieuses avoisinantes, dûes à nos voïvodes et boyards.

Sous ce rapport, les églises des villages d'Olăneşti et Muiereasca-de-Sus (dép. Râmnicu-Vâlcea), nous en fournissent un caractéristique exemple.

Situées dans le voisinage de nos vieux et célèbres monastères, les églises de ces riches villages de «moşneni» (paysans libres), dépassent de beaucoup en beauté les constructions similaires d'autres villages, qui n'ont en vue que l'utilité.

L'église de Muiereasca-de-Sus, bâtie en 1744, et qui tombe presque en ruines, est peu remarquable par son extérieur, mais elle brille par les fresques de l'intérieur, dignes de toute autre grande fondation religieuse (Fig. 1 et 2).

Des quatre églises d'Olăneşti, deux se distinguent des autres par leur beauté architecturale; ce sont celle des archanges SS. Michel et Gabriel, bâtie en 1820 (Fig. 4) et celle de S-t Nicolas, la plus ancienne et la plus belle, construite en 1718 (Fig. 5).

La partie la plus artistique de cette dernière est le narthex et surtout la porte d'entrée en bois de chêne, sculptée par le maître Drăgoi, qui, conscient de son talent, ne laissa pas son oeuvre anonyme, comme tant d'autres de son époque, mais grava son nom au bas de la porte, parmi des fleurs sculptées (Fig. 3). Cette porte fut terminée en 1729, comme le témoigne l'inscription gravée au-dessous de l'emblême sculpté à la partie supérieure.

http://patrimoniu.gov.ro

PIETRE PĂRĂSITE.

1. Bază de coloană, la Bărăţie — C.-Lung.

Risipirea multor biserici româneşti a lăsat, drept mărturie a frumuseţii lor, pietre uitate în preajma locului unde ele fuseseră ridicate.

Cărămida zidurilor lor desfăcute a servit ades la întemeeri profane, pe când pietrele, cu înflorituri pe ele, fură ţinute „de frumuseţe“ sau împlinind o slujbă nedemnă de frumuseţea lor şi de trecutul de care sunt legate.

Deasemenea prin prejurul bisericilor prefăcute, se află uneori trunchiuri din coloanele tindei lor distruse ori din chenarele ferestrelor, cari au fost lărgite.

Rămăşiţele acestea spun, celui ce le cercetează, cum a fost biserica de odinioară, ajutându-l să reconstituească imaginea monumentului dispărut sau mutilat.

— Acestor pietre şi reconstituirei pe temeiul lor, li se cuvine un capitol anume în istoria arhitecturei româneşti.

CÂMPUL-LUNG.

I. La Bărăţie.

a) *Două baze de coloane* (fig. 1).

In tinda de geamlâc, aşezată înaintea rămăşiţei vechiului locaş gotic, care azi serveşte drept biserică, se află două baze de coloane bogat sculptate în piatră.

Faţa lor inferioară e un pătrat de $0^m,415$, înconjurat de *ove*; faţa superioară un cerc cu diametrul de $0^m,19$; înălţimea—distanţa între cele două feţe — $0^m,28$.

Compoziţia sculpturală e alcătuită din patru foi de acantă, cari, răsărind din colţurile feţii inferioare, se îndreaptă în sus spre mijloc şi se resfrâng înapoi, când ajung aproape de cercul feţii superioare. Din rădăcina fiecărei foi pornesc, în sus şi în laturi, câte două cordèle împodobite cu perle. Ele se întâlnesc şi sunt prinse în brăţări câte două-două, la jumătatea laturelor pătratului, apoi fie-care se termină în câte o buclă, de sub care lunecă, spre foile din colţuri, o frunză uşoară.

Deasupra acestei îmbinări de foi şi cordèle e aşezată o coroană de frunze prelungi, care înconjură faţa de sus, rotundă, a bazei.

Bogăţia acestei sculpturi pare demnă mai mult de coronamentul unei coloane şi uşor pietrele acestea pot fi luate drept capitèluri. Dar adusătura foilor din colţuri, cari cresc firesc în sus şi îşi încovoae vârful în jos, înlătură o asemenea presupunere. Nici şirul de *ove* nu-şi are rostul deasupra unui capitèl: el ar constitui un *abac*, pe care arhitectura românească, spre deosebire de cea romană şi bizantină, nu l-a cunoscut.

Amândouă bazele au una din laturi nesculptată, ci numai tăiată din gros, lucru care dovedeşte că coloana, susţinută de această

http://patrimoniu.gov.ro

bază, era alăturată de un zid, latura nelucrată a bazei fiind ascunsă vederii.

De obiceiu însă colonadele arhitecturii româneşti se leagă cu zidurile, nu prin coloane întregi, ci prin jumătăţi de coloane alipite de zid.

Ca un lucru rar în această arhitectură, portalul paraclisului Antim din Bucureşti e format dintr'o arcadă ţinută pe două coloane întregi, aşezate într'un unghiu deschis anume în grosimea zidului.

Ar fi putut îndeplinì acelaş rol coloanele ale căror baze se păstrează azi la Bărăţie?

După felul ornamentării lor bogate şi largi şi prin asemănarea între ele şi ornamentul bazei coloanelor din lăuntrul bisericii Colţei (1), sculpturile de la Bărăţie pot fi socotite ca făcând parte din epoca cantacuzinească a arhitecturii române.

In jurul Bărăţiei se află de altmintrelea un şirag de chilii frumos boltite (2). La capătul de miazăzi al lor e turnul clopotelor: o zidire ce nu pare mai veche de 200 ani (3). E probabil dar că cele două pietre sculptate nu sunt aduse de aiurea, ci că au împodobit şi ele o parte din aceste acareturi, ridicate acum 200 de ani în jurul bisericii gotice.

b) *Alte două pietre* sunt la uşa bisericii Bărăţiei (fig. 2 şi 3).

Ele au o formă neobişnuită în arhitectura românească, deşi linia ornamentului ce le înfăşură nu e străină acestei arhitecturi. Forme similare se află la mănăstirea dela Râmnicul-Sărat, la coronamentul uşei bisericii (fig. 4).

Nici una din feţele lor orizontale nu e regulată şi pietrele acestea par a fi fost înfipte undevà, servind drept suport. Factura ornamentului e grosolană.

II. La biserica Domnească.

a) *Rămăşiţele unei colonade.*

Trei capitèluri şi trei baze (fig. 5 şi 7).

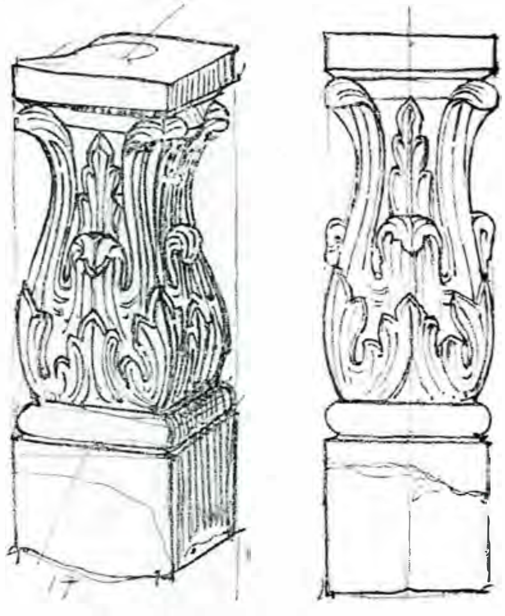

Pietrele dela uşa Bărăţiei, C.-Lung.
2 Vedere din laturi. 3. Vedere de faţă.

4. Fragment din coronamentul dela uşa bisericii mănăstirii R.-Sărat.

(1) La Colţea se găseşte aceeaş compoziţie de foi, pornind din colţuri, desvoltată însă în jurul unui octogon.

(2) Foişorul scărei ce sue la ele are partea de sus şi învelitoarea refăcută greşit, în urma unui incendiu. O fotografie păstrată de preot il arată în forma lui anterioară, bună.

(3) Acest turn a fost mărit peste linia de zimţi ce susţineà streaşina, print'un adaos urît pentru orologiu; el, ca şi clădirea de peste drum de el, formau un colţ pitoresc al Câmpu-Lungului. Fură păstrate în forma dintâiu în stampe răspândite pe vremuri. Grigorescu însuş le-a pictat într'unu din tablourile sale.

http://patrimoniu.gov.ro

Două perechi sunt aşezate pe stâlpii porţilor împrejmuirei, la intrarea principală în mănăstire.

5. Capitèl la biserica Domnească din C.-Lung.

Un al treilea capitèl şi o bază, amândouă corespunzătoare unei jumătăţi de coloane, sunt puse, cu ornamentele şi profilele în pământ, la intrarea chiliilor de apus ale bisericii.

Piatra calcară moale.

Capitèlele: faţa inferioară, un cerc cu raza de 0^{m},20; faţa superioară, un pătrat cu laturea de 0^{m},525; înălţimea 0^{m},34.

Bazele: faţa inferioară, un pătrat de 0,58; cea superioară, un pătrat cu 0^{m},44 laturea; înălţimea 0^{m},22.

Baza jumătăţii de coloană (fig. 6) are profilul astfel tăiat, în cât pare a fi fost al unei coloane întregi, la piciorul căreia se alipià o lespede ce ar fi servit drept pălemar, de pildă. Piatra asta a fost însă greşit lucrată. Cel ce a cioplit-o, i-a lucrat profilul pe trei laturi, ca pentru o coloană întreagă, şi numai pe a patra lature a oprit profilul la jumătatea lungimei ei, cum trebuià făcut şi pe laturea opusă acesteia. Cu atât mai mult nu se cuvenià să profileze laturea ce sta în zid.

*

Forma generală a acestor capitèle, caşi amănuntele ornamentului ce le înpodobeşte, le aseamănă cu capitèlele lucrate în ţara noastră după 1700 şi în deosebi cu capitèlele dela Văcăreşti.

Dacă se poate spune, fără a greşi, că coloanele dela cari au rămas aceste pietre împodobiau cândva biserica Domnească, azi cu totul transformată, — e mai greu de a arătà anume locul unde ele au stat: au susţinut ele arcadele dintre naosul şi pronasul bisericii sau pe acelea ale tindei sale?

De s'ar aflà altundeva rămăşiţele unei a treia coloane libere, s'ar ştì că au fost la tindă. Numărul lor de acum însă poate sprijini presupunerea că ele au susţinut cele trei arcuri dintre naos şi pronaos.

b) *Fusul unei coloane* (fig. 8).

Piatra calcară, moale de tot. Inaltă de 1^{m},555; diametrul inferior 0^{m},33; cel superior 0^{m},29.

El nu are nimic a face cu colonada anterioară, căci nu a putut susţine pe diametrul său de 0^{m},29 un capitèl de diametru 0^{m},40, care îl întrece deci cu 11 c.m.

O diferenţă între diametrul superior al fusului coloanei şi diametrul feţei inferioare a capitèlului există, e drept, uneori în arhitectura română. O asemenea deosebire uşoară o au coloanele paraclisului Văcăreşti; iar o deosebire mai pronunţată, constituind

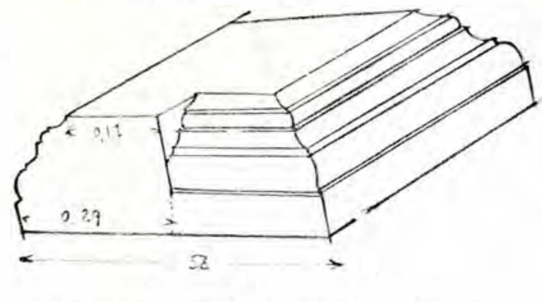

6. Bază pentru o jumătate de coloană. Biserica Domnească—C.-Lung.

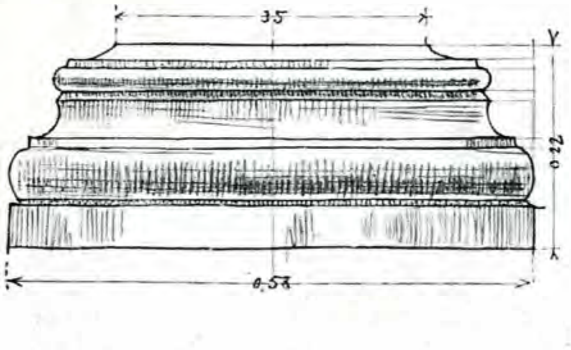

7. Bază de coloană întreagă. Biserica Domnească – C.-Lung.

http://patrimoniu.gov.ro

defect al lor, o are colonada tindei bis. Antim. Dar ea e încă departe de diferenţa ıtre 29 şi 40, ce ar fi avut-o o colonadă formată din fusul dela biserica Domnească ı Câmpulung şi un capitèl dintre cele aflate acì.

ιΑşà dar la această mănăstire veche a existat o a doua colonadă, înfrumuseţând ıerica sau vreun foişor al chiliilor.

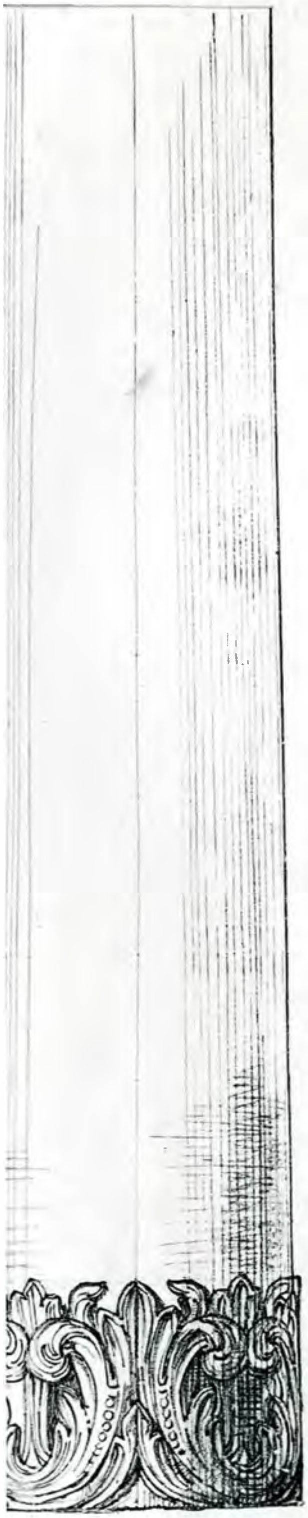

us de coloană dela Biserica Domnească, C.-Lung.

c) *Două pietre mici* (fig. 9 şi 10) la uşa bisericii.

Piatra calcară, moale. Feţele verticale de $0^{m},34$ pe $0^{m},30$; înălţimea $0^{m},38$.

Sculptate pe trei laturi (a patra lature tăiată drept), cu un ornament de aceeaş factură cu ornamentul fusului de mai sus, lucrat însă mai mărunt.

Ornamentul nu e străin sculpturei române; forma generală a pietrelor e însă neobicinuită în această arhitectură.

Nu se poate deduce destinaţia lor.

Probabil că au servit drept suporturi.

Pe la spatele foilor ce cuprind muchiile verticale sculptura e pătrunsă: o gaură trece dintr'o faţă într'alta.

Ornamentarea lor arată, odată mai mult, cum sculptura noastră veche puteà să aplice ornamentele sale pe orice formă, cu o vădită fineţe.

AL. M. ZAGORITZ.

PIERRES ABANDONNÉES.

L'auteur se propose d'ouvrir, sous ce titre, une rubrique consacrée aux nombreux fragments d'architecture restés à la place des monuments, aujourd'hui disparus, ou bien aux alentours des monuments actuels si souvents rebâtis.

Les pierres dont il est question dans le présent article proviennent de Câmpu-Lung, et à savoir:

1) De l'église „Baratzia":

Deux bases de colonne (Fig. 1); deux autres pierres (Fig. 2 et 3).

2) De l'église „Biserica Domnească":

Les restes d'une colonne (Fig. 5 et 7), le fuseau d'une colonne (Fig. 8), deux pierres sculptées (Fig. 9 et 10).

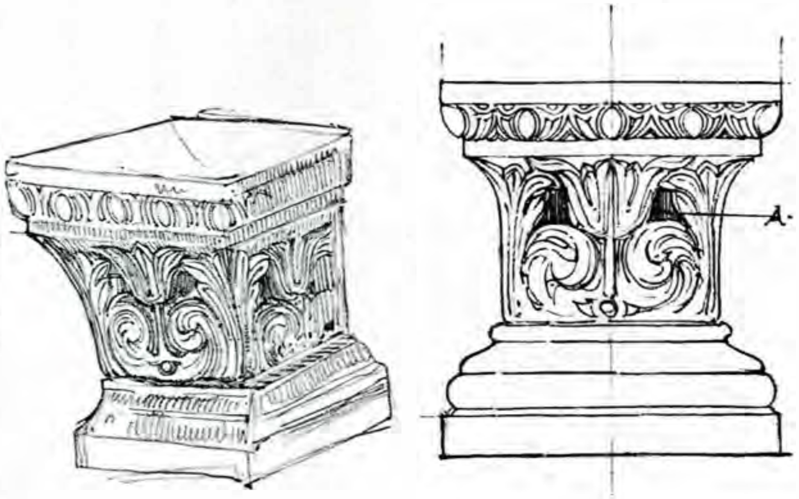

9.—10. Pietre mici sculptate dela aceeaş biserică.

http://patrimoniu.gov.ro

MONUMENTE INEDITE DIN TOMI.

Până să se tipărească cele precedente, cu cari voiam să încheiu acest catalog, s'au mai găsit în Constanţa câtevà monumente din cari am crezut necesar să descriu aici pe çel care urmează, întru çât este în legătură cu monumentele de sub no. 32-36.

67. Fragmentul unei stele de calcar lat de 0.80, înalt de 0.55, gros de 0.175 m. Partea de deasupra este tratată destul de sumar în trei colţuri cari ar puteà închipuì cu oarecare bunăvoinţă un antefix flancat de două acroterii. Inălţimea antefixului este cam de 0.165 m. Restul fragmentului e ocupat de o nişă rotundă a cărei cea mai mare adâncime este de 0.08 m. şi care e mărginită pe câmpul plan al stelei de un fel de chenar: o simplă dungă în adânc. In interiorul acestei nişe se reprezintă următoarea scenă: în primul plan, Călăreţul trac înaintând spre dreapta către un grup format din două personagii femenine; la

Fig. 34.

spatele călăreţului, un acolit. Deşi în diferite poziţii, cele patru personagii ţin capetele întoarse spre privitor. Execuţia este cu totul neîndemănatecă, băţoasă şi deşi monumentul este relativ destul de bine conservat, nu se disting multe din detaliile principale.

D. M. TEODORESCU.

MONUMENTS INÉDITS DE TOMI.

(Fasc. 28, 29, 30 et 32).

Les monuments publiés dans cet article font partie de la collection journellement agrandie de la Section de Constantza du Musée National d'antiquités.

Ils étaient jusqu'à présent inédits, sauf quelques fragments d'inscription (les n-os 2, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 14) publiés par Tocilescu dans les *Arch.-epigr. Mitt.*, et que j'ai réédités, en les accompagnant de photographies, pour faire connaître la collection en son entier,

No. 1. Fragment d'inscription que je complète: ['Αγαθῇ τύχῃ· ὑπὲρ τῆς τοῦ | Αὐτοκράτορος] Κ|αίσαρος | Μ. Αὐρ|ηλίου 'Α|ντωνείνου | καὶ Αὐτ. Π. Σεπτιμίου Γέτα | καὶ τῆς Σε|βαστῆ|ς Ἰουλίας | Δόμνας μητρὸς κάστρων. | σωτηρίας καὶ τύχης καὶ | νίκης καὶ αἰωνίου διαμο|νῆς, ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος | τῆς μητροπόλεως Τόμεως...|, et que je date entre le 4 Févr. 211, et le 26 Févr. 212 p. Ç.

http://patrimoniu.gov.ro

No. 3. Fragment d'inscription pour lequel je propose cette lecture .....φιλ[ον ......Μενε|κράτους [πατέρα π|αστοφόρων |σὺν....] γυναῖκα δὲ α|ὐτοῦ, ἱ]ερονανῦται ἀν|δρίασι?| ἐκ τῶν ἰδίων |ἐτίμησαν|. προστατοῦντος [Ἴσιδος Ἀρισ|τάρχου Ἰ... Très intéressante, l'inscription qui nous renseigne sur l'existence, à Tomi, d'une association isiaque avec sa hiérarchie complète des προστάται παστόφοροι, et des ἱερονανῦται (cf. συνναῦται de l'inscription de Gallipoli: Cagnat *Igrrp.* I, nr. 817, et ses πατέρες respectifs, par conséquent sur l'existence—en ces parages—des fêtes de la déesse égyptienne.

No. 6. Autel en pierre calcaire avec l'inscription latine: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) M(a)rci(a)n(us) pro se posuit columneam. V(otum) l(ibens) s(olvit).*

No. 12. Bloc en pierre calcaire, portant quelques lettres d'une inscription monumentale, provenant peut-être d'un monument funéraire érigé pour des soldats tombés en combattant dans ces régions. On y lit: ... *no. (centurio) leg(ionis).....ens (centurio) leg(ions)..... incomp|arabili virtute ?...|*

No. 16. Plaque funéraire chrétienne en marbre, portant cette inscription: Ἐνθάδε κα|τάκιτε Ἡρακλίδης ἀναγνώσ|της τῆς ἁγίας| καὶ καθολικῆς ἐκ|κλησίας.

No. 17. Fragment d'inscription, orné d'une branche de palmier et du pentagramme magique, bien connu comme signe mystique des Pythagoriciens, des Gnostiques et des Néoplatoniciens. Le texte: ...π|ιος Σέππονος οἰνέμπορος Ἀλεξανδρίας, nous atteste, une fois de plus, les relations commerciales assez suivies entre Tomi et la métropole de l'Egypte, dès la fin du quatrième siècle après J. C.

Pour cette fois, nous nous trouvons en présence d'un négociant en vins dont la nationalité nous reste inconnue.

No. 18. Beau monument funéraire en marbre, avec, en frontispice, la croix à base ornementée et le chrisme dans un cercle. L'inscription — le caractère des lettres en est assez curieux — (v. la fig. 25 p. 180), est conçue en ces termes: *In huc tumulum est positus Terentius filius Gaione, annor(um) viginti cinque militans inter sagittar(io)s iuniores.* D'après le caractère de ses lettres nous datons le monument du sixième siècle après J. Ch., et, en le rapprochant de l'inscription trouvée dans les ruines d'Ulmetum, qui présente les *lanciarii iuniores*, comme restaurateurs du camp sous Justinien, (V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum* II_2, p. 380 sq.), nous admettons aussi les *sagitarii iuniores*, que commande le même *magister militum* que les *lanciarii iun.*, comme restaurateurs du camp de Tomi, qui figure d'ailleurs dans la liste des fondations de Justinien.

No 19. Éclat de marbre de la crête d'un couvercle de sarcophage. Sur la face informe de la cassure, sans polissage préalable, furent gravés ces mots: εἴλεος | συνα | ..., puis, entre les bras d'une croix: ὁ ὤν. L'inscription suit: Ἐνθάδε κατ|άκιτ|ε Ἀλ<λ>έξ(α)νδρος νεόπιτος.

No. 20. Timbre en creux sur le col d'une amphore: Εὐκλείων — la massue d'Hercule — ἐπὶ Ἀνδρ... Produit d'une poterie de Callatis, où l'objet fut trouvé.

No. 21-24. Inscriptions sur lampes en terre cuite.

No. 26. Fragment d'une plaque funéraire en marbre avec la représentation du banquet funèbre et, en frontispice, l'inscription: Λούκιος Εὐαρίστου...

No. 28-31 b. Représentations de Dionysos avec le thyrse, le cantharos et la panthère, accompagné ou non d'un acolyte, type assez fréquent à Tomi, où nous le trouvons aussi sur les monnaies de la ville et, ce qui est très intéressant, même comme image de culte dans un temple tétrastyle.

No. 32-36. Représentations du Cavalier thrace, dont le nr. 35 porte la dédicace: Μάρκος Γραφικοῦ καὶ Δημοσθένης | καὶ Δημήτριος οἱ Μάρκου, Ἥρωι κατοικα|δίωι χαριστήριον, qui nous donne une nouvelle épithète du dieu: κατοικάδιος,

http://patrimoniu.gov.ro

analogue à προπύλαιος déjà connu, et à *domesticus* de quelques autres divinités.

No. 37. Monument en pierre calcaire rouvé à Topalu, distr. de Constantza. Représentation très curieuse: Un chevalier enveloppé d'un ample vêtement à plis symétriques est conduit, la bride en main, par un acolyte dionysiaque vêtu de la nébride, vers une table sur laquelle on distingue deux vases à boire et qui semble être servie par un autre acolyte de plus petites dimmensions. Sur le bord opposé du relief sur une estrade sont sculptées, *face au dieu*, deux figures féminines, dont l'une assise sur une grande chaise. J'ai interprété ce monument comme étant une représentation syncrétique de Héros-Dionysos, me basant: 1) sur le monument No. 38, qui nous montre les deux divinités réunies: 2) Sur une monnaie de Tomi (Pick-Regling: *Die antiken Münzen von Dacien u. Moesien*, Taf. XVI, 30-31.), dont le revers porte le type de Dyonysos dans l'attitude d'Apollon, mais avec la grappe de raissin et le serpent, dont le caractère chtonique convient si bien au Héros dans les représentations duquel, *il est presque de rigueur;* 3) Sur l'identité de quelques épithètes: Dionysos Αὐλωνεύς — Ἥρως Αὐλωνείτης; Ζισύρας ὁ καλός (pour Dionysos) — Βισύρας (Héros) — Ἥρως μανίμαζος (cette épithète expliquée par Tomaschek comme «beau et grand»). Ajoutons aussi l'exclamation ἥρω Διόνυσε!

No. 39. Fragment d'un relief mithriaque avec un reste de dédicace:... *votum pusuit* (*sic*).

No. 40-58. Fragments de statuettes en marbre et en pierre calcaire, Cybèle, femme, près d'un immense serpent, torse juvénile, *suovetaurilia (?)*, Hercule enfant, buste de Jupiter, l'empereur *Marcus Aurelius* en Dionysos, Telesphoros (No. 50) etc.

No. 54-55. Supports de table en marbre dont le premier représente une lionne, et le second une cigogne dans le bec de laquelle se tord un serpent, motif chrétien que j'ai comparé à deux plaques calcaires aux reliefs avec sujets bibliques et ornements spécifiques chrétiens: l'arbre (figuier) dans lequel jouent de petits oiseaux, la cigogne chassant le serpent, etc. (fig. 62-63) et qui ont été trouvés également à Constantza dans des tombeaux chrétiens.

No. 56-61. Figurines en terre cuite: Aphrodite, Epona(?), *deux bustes féminins sur une chaise*, enfant à l'oie (jouet), cheval, chien. Ces objets, à coup sûr, sont de fabrication locale: on y a trouvé encore deux moules (fig. 71 et 73), pour des statuettes de Vénus.

No. 62. Le fond d'une *patera* avec, dans l'intérieur, des ornements en relief:

Un hermaphrodite ailé, jouant de la lyre, à cheval sur une lionne.

Les objets qui suivent furent trouvés ou acquis pendant l'impression des précédents.

No. 63. Cippe en pierre calcaire avec deux inscriptions: I. Ἀπόλλωνι Ἀγυεῖ κατὰ χρημ[σ]όν. ὑπὲρ τῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Καίσαρος Μάρ(κου) Αὐρηλί(ου) Ἀντονίνου, Ἀρμενιακοῦ, Παρθικοῦ, Μ(η)δικοῦ σωτηρίας τε κὲ ν[ί]κης καὶ ὑπὲρ τῆς ὑγίας τε κὲ σωτηρίας τε κὲ εὐετρίας της Μητροπόλεως Τόμεως. II. [Ἀγαθ]ῇ τύχῃ. [Ἀπό]λλωνι Ἀγυεῖ κατὰ χρησμόν, ὑπατεύοντος Κατονίου Οὐινδίκου, ὑπαρχ(ήσαντος) τῆς Π(ενταπόλεως) Φλ(αουίου) Θεο[δ]όρου δισπον[τάρχου...] (lecture qui toutefois dans sa partie finale est sujette à caution). Entre les deux inscriptions, il y a un laps de temps de quelques années au plus tard, 172 p. C. pour la première, 175-179 pour la dernière), qu'on ne saurait expliquer que par une anomalie des relations entre les diverses autorités civiles et religieuses.

No. 64. Plaque en pierre calcaire avec, en frontispice, les deux Dioscures affrontés et l'inscription: *D(is) M(anibus, Cocce[io I]anuario [et Mar]co fili(i)s, qui vixit an(n)is XV, Marcus annis[... [Co]cc(eius?) Marcian[us pater posuit..]*

Les *Coccei* sont très répandus dans la région de la moyenne Dobroudja, spécialement dans le *territorium Capidavense*. D'après l'étude des inscriptions

http://patrimoniu.gov.ro

qui les concernent, on est arrivé à la conclusion qu'ils formaient une grande famille de propriétaires ruraux. Il se peut que ceux de Tomi en fussent une branche qui y faisait le commerce des produits agricoles de leurs parents de la campagne. Le culte des Dioscures qu'ils affectionnent prêtera un fort appui à cette hypothèse.

No. 65. Borne milliaire en pierre calcaire. L'inscription : *D(ominis) N(ostris) Fl(avio) Constantin(o) max(imo) v'c-t(ore) semp(er) august(o et) Fl(avio) Cl(audio) Constantino et Fl(avio) Iul(io) Constante nobi(lis)s(imis) Caes-(aribus)... m(ilia) p(assuum) IIII*, est gravée sur une autre antérieure dont il ne reste que quelque vestiges, qui ne permettent une lecture précise que pour le mot *Aurelio*, qui nous transporte à la fin du deuxième ou au commencement du troisième siècle p. C.

No. 66. Tête de lion en pierre calcaire, trouvée dans les ruines d'une tour de défense de l'ancienne Tomi.

No. 67. Fragment d'un relief en marbre, trouvé à la même place. Torse juvénile nu.

No. 68. Architrave en pierre calcaire, avec l'inscription : † Θ(εο)ῦ χάρις, χέρεστε παροδῖτε· ἐνθάδε κατάκιτε εἰεν.... [ζήσασα] ἔτη πεντίκοντα ἕνα. Ἀναπαύσι αὐτὴν ὁ θεὸς μετὰ τῶν δικέ[ων.... κ]αλ-ληφώπη (?) σουλιφεας (?). Ἀμήν. † Ἐγὼ Ἐντόλιος Κηγχρέους γενάμεν[ος.....] ων τοῦ θ(ε)ῶ δορίματον, ἔκτισα τὸν οἶκον τοῦτον τὸ αἰώνιον δε.....

No. 69. Monument en pierre calcaire avec la représentation du Héros Cavalier, suivi d'un acolyte s'avançant à droite vers un groupe formé par deux figures féminines. Exécution barbare. Ce no. est à rattacher à la série précédente : no. 32-36.

INDREPTĂRI ȘI ADAOSURI.

An. VIII, fasc. 28, pag. 188. Discuția asupra semnului din partea de jos a monumentului trebue înlăturată. In realitate e vorba de pentagrama magică, destul de cunoscută ca semn mistic al pythagoricienilor, al gnosticilor și al neoplatonicienilor. El nu provine din suprapunerea a două triunghiuri ca semnul evreiesc, ci e format dintr'o singură linie, astfel:

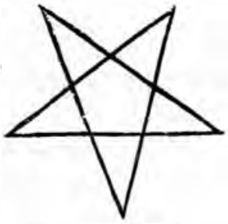

Firește că în cazul acesta supoziția de pe pag. următoare, că individul ar puteà fi creştin nu mai are nici o valoare.

La aceeaş pag., col II, n. 4 aparține paginei următoare, unde indicele celor două note trebuesc înlocuite prin 1 și 2.

An. VIII, fasc. 29, p. 20, col. II, ultimele trei rânduri trebuesc înlocuite prin: Intreaga înfățișare are un aier de maiestuoasă bunătate și seamănă perfect cu tipul lui Marcu Aureliu (vezi bustul colosal din Luvru al acestui împărat la J. J. Bernoulli, *Römische Ikonographie* II, Taf. XLIX a și b.) Probabil dela vre-o statue a acestui împărat reprezentat ca Dionysos.

Acelaş an, fasc. 30, p. 81, col. I. In transcrierea inscripției grecești s'au strecurat o sumă de greşeli. Le-am îndreptat pe toate în retipărirea din rezumatul francez.

De remarcat diferența între cele două inscripții: *κατὰ χρημόν* și *κατὰ χρησμόν*. Pag. 87, col. II, la sfârşitul inscripției grecești, în loc de *αώνιον*, citește *αἰώνιον*

D. M. T.

http://patrimoniu.gov.ro

CRONICĂ.

O INSCRIPŢIE A PALATULUI EPISCOPAL DIN BUZEU DELA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA.

Intr'un popas de 24 ore pe care l-am făcut cu dorinţa de a vedeà şi a cetì eu însumi epitaful atât de frumos, ca idei şi ca formă de limbă românească, al mamei episcopului Chesarie al Buzeului [1]), fiind condus de d-l Rădulescu, secretarul reînfiinţatului seminar, printr'o portiţă din mâna stângă a palatului, mi-a arătat şi o piatră zidită în unul din păreţii de dindos ai palatului actual. După cât mi-aduc aminte, căci e cam mult de atunci, piatra este de formă ovală, de o culoare vânătă, pe alocurea măcinată de vremuri, şi a servit la fondaţia palatului din începutul secolului al XVIII-lea. Şi dacă a scăpat multora din vedere, cred, că se poate atribui tocmai acestui fapt, adecă aşezărei ei la un loc în care n'o poate vedeà cineva decât întâmplător.

Nu-mi pot explica însă motivul aşezărei ei într'o asemenea parte.

Iată conţinutul inscripţiei.

„Cu ajutoriu lui D[u]mn[e]zeu au luatŭ începutulŭ şi sfârşitul aceaste case cu pivniţaru....eriţa (?) şi cu mau.. p.. s.. a.. n.. t.. ea, în zilele preînălţatului Domnŭ Io C[onstantin] B[asarab] B[râncoveanu] Voevod fiind [Mitropolit] chirŭ Antimŭ Ivireanu..., ea (?) al Episcopiei înpreună şi cu iubitoriu de Dumnezeu chir Ioasafŭ, episcopul Buzăului, la leat..msţa iioei [Iunie ?] 4...

Deşi ne lipseşte anul, însă, dacă ţinem socoteală de primul an de păstorie a lui Ioasaf, 14 April 1708 [2]), şi de ultimul an al domniei lui Brâncoveanu, 15 August 1714, desigur că palatul episcopal a fost ridicat în intervalul acestor şase ani, cu toate că e şi mai posibil ca să-şi fi „luatŭ începutulŭ şi sfârşitul", dacă nu în anul întâi, dar cu toată siguranţa în anul al doilea, al păstoriei episcopului Ioasaf, adecă până'n 4 Iunie 1709.

Trebue de menţionat cum că Paul de Alep, când călătoreşte spre Târgovişte, cu puţin înainte de moartea lui Matei Basarab, prin urmare înainte de anul 1654, spune între altele, că au ajuns şi „la un mare târg anumit Botza(=Buzeu), unde are reşedinţa un episcop, într'un palat episcopal" [1]), care nu poate fi altul decât cel ridicat odată cu biserica episcopală din 1649. Mai înainte de păstoria episcopului Chesarie (1825—1846 Noem. 30), căruia i se datoreşte desigur în bună parte gospodăria de astăzi întemeiată la această Episcopie, aflăm, deşi poate cam exagerat, cum că palatul episcopal nu consista decât „dintr'o singură casă, învelită cu stuf şi derăpănată până la temelie" [2]).

Putem însă conchide că acel căruia datorim păstrarea acestei inscripţii, este acest Episcop, care, pe lângă că erà un bun gospodar, erà şi un „bărbat înţelept" şi „învăţat", după cum îi place a-l caracterizà însuş Melhisedec [3]).

POATE FI VORBA DE O NOUĂ PICTURĂ A M-RII RÂŞCA IN SEC. AL XVI-LEA?

In altarul mănăstirii Râşca, în partea stângă, cineva, cu o lumânare aprinsă în mână, târându-se pe brânci, într'o gaură făcută în zid, în forma unui cotlon, poate citì următoarea inscripţie. făcută după o rugăciune scrisă tot în greceşte:

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ[ΕΟ]Υ ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ ΚΟΣΤΟΝΑ ΖΟΓΡΑΦΟΥ ΕΚ ΖΑΚΙΘΟΥ ΜΙΣ..... ,ζΡ. ΜΙΝΙ ΙΟΥΛ[ΙΟΥ].

=Rugăciunea robului lui Dumnezeu Stamatelu Costona, zugravu din Zachintu.... 7100[1592] luna Iuliu.

Cronicarul Grigore Ureche ne spune în a doua domnie a lui Petru Rareş, cum că, după ce s'au întors din ţara ungurească, „mănăstirea de Râşca s'au apucatŭ a o zidire". Aceasta s'a întâmplat deci, după anul 1542, fiind vorba bine înţeles numai de un

[1]) Inscripţii din Bisericile României, fasc. II, p. 364-5, de N. Iorga.

[2]) N. Iorga, Ist. bis. rom., vol. II, p. 281.

[1]) Arhiva istorică, vol. II, p. 87.

[2]) Traian, an. I, No. 48, p. 196,

[3]) An. Ac. Rom., sec. Ist., tom. IV, an 1881-2, p. 12.

http://patrimoniu.gov.ro

început al ei. Căci despre celelalte mănăstiri, la care s'a lucrat în acelaş timp şi de acelaş Domn, cronicarul ne spune: „au *săvârşitŭ* mănăstirea Pobrata", „şi Dobrovăţul aŭ *istovitŭ*, şi la mănăstirea Chipriana au *lucrat*", pe când despre Râşca zice „*s'aŭ apucat a o zidire*" [1]), ceeace ne duce la concluzia pozitivă, cum că aceasta de pe urmă trebue să fi fost începută sub Petru Rareş, însă s'a isprăvit ceva mai târziu.

Şi 'n adevăr, acelaş cronicar, în alt loc, iată ce ne spune: în anul „7066 [1558] Septembrie, prîstăvitu-s'au Macarie episcopul de Roman, ziditorul şi începătorul mănăstirei Râşca, carele a fostŭ la scaunulŭ Romanului 27 de ani şi cu cinste l-aŭ îngropat în mănăstirea sea, în Râşca" [1]). Deci, după cele ce vedem, cronicarul e clar. Atunci cum rămâne cu pictura făcută de zugravul Stamatelu Costona la anul 1592? Căci e greu de admis ca după un interval de 40—50 de ani, să mai fi fost nevoe de o altă pictură, în 1592, mai ales fiind vorba de nişte timpuri când lucrurile de asemenea natură se făceau pentru veacuri.

Ca să credem cum că pictura păreţilor sau a unei părţi din biserică să fi rămas neterminată, pentru ca mai apoi să fi fost completată, e imposibil.

Mai sigur însă poate fi faptul că biserica să fi suferit vre-o stricăciune prin foc, din cauza vreunii încălcări de duşmani, de pe urma căreia s'a ivit nevoia unei restaurări, pe care ne-o indică această inscripţie.

Nu trebue după aceea de trecut cu vederea locul unde e scrisă această însemnare, făcută cu penelul, căruia îi şi datorim poate păstrarea ei.

CONST. BOBULESCU
preot

BIS. SF. DIMITRIE-CRAIOVA.

Ca şi la Mitropolia Târgoviştei, bis. Trei Ierarhi din Iaşi, tot aşă şi la bis. Sf. Dimitrie din Craiova, restaurarea a dat jos, sfărâmând, pisania bisericii.

Am găsit numai o jumătate din piatră, pe care o completăm depe decalcurile făcute de d. Pessiacov, pe când erà întreagă.

IN NUMELE TATULUI ŞI AL FIUL[*ui şi al Sfântului D(u)hu întru Sfâ(n)ta T*]ROIŢĂ ŞI ÎNTRU DUMNEZEIR[*e nedespărţită vă veacŭ aminŭ*]. CU PUTEREA MIL(OSTI)VULUI DUMNEZEU ZIDI [*tu-s'au această sfâ(n)tă besearică, au făcut din temelie de iznov*], PRE HRAMU LUI STY. DIMITRIE, MI RO[*tocivago creştin prea luminatŭ Io Matei Basarabŭ*] VOEVOD DOMNU ŢĂREI RUMÂNEŞTI [*g-zda ego Elina, pentru (că) Craiova fost-au moşie de strămoşie*] A MĂRIEI SALE. ŞI S'AU SĂVÂRŞIT [*mca. Oct. věleat 7160, şi au fost ispravnic Danciul Pară(i)anu ot Nile?*]

— PE O FRESCĂ DEŞTUCATĂ —

1. Această sfântă bisearecă este zidită din temelia ei de răposatul Domnŭ Matei Basarab V(o)evod. Şi trecând în urmă mulţi ani la mijlocŭ, s'au fostŭ stricatŭ învălişul şi zidul împrejur. Deci, sculându-să un boeri din neamul Obedeanilor, i-au dres zidul şi s'au şindrilit. Aşijderea şi acum, la anul 7231 (=1723), din tâmplarea răzmiriţii ce au fostŭ mai nainte, iară s'a fost stricat ca şi mai înainte. Şi-au rămas ţara această din Oltŭ încoace suptŭ stăpânirea Neamţilor şi răposându dumnealui Pătru Obedeanul biv-vel Armaşi, l-au îngropat într'această biserică, iară feciorulŭ dumnealui Constandin Obedeanul vel Stolnic, au pus cheltuiala dumnealui de o au dres şi o au acoperit cu şindrilă şi au pus pietri şi fieră pe la ferestri, împreună şi sticle sus şi jos, şi înfrumuseţându-o cu zugrăveala, cumpărând şi alte odoare pentru pomenirea părinţilor şi a dumnealui şi a totŭ neamul dumnealui, în zilele prea înălţatului împăratŭ Carolŭ alŭ şasălea, biruitor, la anul dela zidirea lumii 7232, 1724, fiind zugrafi: Theodosie, Andrei, Preda, Gheorghe, Macarie, Monah Stefan, Pătraşco, Gheorghe, Târul.

— PE O ALTĂ FRESCĂ DEŞTUCATĂ—

Această biserică este zidită dinŭ temelie ei de răposatulilea (sic) Domn Matei Basa[rab] Voe[vo]d. Şi trecândŭ în urma mulţi ani la mijlocŭ, s'au fost stricatŭ [învelişul şi zugrăveala]. Deci sculându-să dumnealui Constandinŭ Argintoenu biv vel Clučar [au dires.. cu sindrilitul....] şi au zugrăvit-o, dându-i şi alte odoare, dimpreună cu dumneaei cocoana..... Si dinŭ tâmplarea vremilor răzmiriţilorŭ s'au stricatŭ.., [şi] totŭ dumnealui răposat Constandinŭ Argintoen biv vel Clučar cu răposata co[co]ana Marie Argintoeanca, fata dum. pan Neculai Slatinen, al doile rândŭ au şindrilit-o şi-au înfrumuseţat cu zugrăveala, [pân lăuntru] precum şi here pe la ferestre, cu toată cheltuela dumnelor, în zilele pre luminatului Domn Io. Alixandru Ipŭsilanti Voivod, Octovrie 12, leat 7283 (1775). Zugrafi: Ion ot Bucuresti, Marcu zugr.

PE O PIATRĂ.

SUPTU ACEASTĂ PIATRĂ ODIHNESCŬ OSELE RĂPOSATUL ROBULUI DUMNEZĂU DIMA NIGOŢITORŬ ABAGIU, CARE AU MURIT ÎN VRÂSTA [TE] NERETĂLOR LUI, FIUL LUI EREI NICA, (DELA?) ARNĂUTŬCHIOI, DĂ(N) ŢARA TURČASCĂ. ŞI S'AU PRESTĂVITŬ IN ZILELE PREA LUMINATULUI DOMNULUI NOSTRU IO COSTANDIN NICOLAE VOEVOD. CINE

[1]) V. Letop., vol. I, p. 205.
[1]) V. Letop, vol. I, p. 210. V. şi Cronica Romanului, vol. I, p. 193. cum şi nota

http://patrimoniu.gov.ro

VA CITI, SĂ ZICĂ: DUMNEZEU SĂ-L ERTE. LEAT 7265, DELA HS., 1757, LUNA LUI SEPT.

PISANIA BIS. SF. GHEORGHE NOU DIN CRAIOVA

ACASTĂ SF(ÂN)TĂ ŞI DUMNEZEIASCĂ BESEARICĂ, CARE SE PRĂZNUEŞTE HRAMUL ÎNTRAREA ÎN BESEARICĂ PREA SFINTEI DE DUMNEZEU NĂSCĂTOARE ŞI SFÂNTULUI MARELUI MUCENIC GHEORGHIE, IASTE ZIDITĂ DENŬ TEMELIA EI ŞI ÎMPODOBITĂ CU TOATE CEALE CE SĂ VĂ(D), CU CHELTUIALA ŞI OSTENEALA DUMNEALUI JUPAN MILCO STOENESCUL B.V. STAROSTE, ÎMPREUNĂ CU JUPÂNIŢA ILINCA, DIN ÎMCEPUT PÂN LA SĂVÂRŞIT, AVÂNDU AJUTOR ŞI PE NEPOTUL DUM, CHYR HAGI CONSTANDINŬ STOENESCUL, ÎN ZILELE PREA LUMINATULUI ŞI BUNULUI CREŞTIN DOMNŬ ION COSTANDIN MIHAI RACOVIŢĂ VOEVOD, CU BLAGOSLOVENIA IUBITORULUI DE D(U)MNEZEU CHYR GRIGORIE EPISCOPU RÂMNICULUI. ŞI S'AU SĂVÂRŞIT LA AN. 7263—1755.

CTITORI.

Peretele nordic: JUPAN.... STOENESCU, JUPÂNEASA DUMNEALUI ELISAPTA. *Părinţii lui*: JUPAN MILCO; *Peretele de intrare*: JUPAN MILCO, JUPÂNEASA ELINA, JUPAN GHEORGHE STOENESCU, NANCA, *Peretele nordic:* JOIŢA, PETCO STOENESCU, MILCO.

PALATUL DELA BRÂNCOVENI.

Asupra planului şi istoricului acestui palat am dat pe larg ştiri într'un studiu publicat în acest Buletin. S'a putut vedeà de acolo toată măreţia curţii, care a fost leagănul familiei Brâncovenilor.

Un pasagiu dintr'un document publicat de Il. Angelescu în „Corespondenţa bavareză şi saxonă", pag. 43, asupra căruia ne atrage atenţia d-l Lăpĕdatu, dă o nouă dovadă asupra importanţei curţii.

Congresul păcei din 1718 dintre Nemţi şi Turci, care se încheiă în Passarovitz, erà să se închee la Brâncoveni, după ce primul loc ales, Corneţii, fu înlăturat, fiind cu totul ruinat, „astfel că delegaţii nu ar fi putut aveà acolo nici-o locuinţă".

Se svonise deci că acest loc de adunare al plenipotenţiarilor ar fi Brâncoveni: „ein Lusthaus der Wallachischen Fürsten".

VIRG. DRĂGHICEANU.

O INSCRIPŢIE ROMANĂ DE LA T-SEVERIN.

In castrul roman din Turnu-Severin, la spatele turnului rotund cu inscripţii funerare din colţul de S-V al castrului, la o adâncime de 2 metri, s'a găsit următoarea inscripţiune.

..... *Commodo filio imp(eratoris) T. Aelii Hadriani Antonini Aug(usti) Pii P(atris) P(atriae). Respublica Municipii Hadriani Drobetae dec(reto) dec(urionum).*

Literile sunt săpate regulate, de mărime descrescând şi anume: 0,04 m. înălţime în primele 2 rânduri; 0,035 m. în următoarele 2; 0,03 m. în următoarele 3; 0.0275 în ultimul rând.

Inscripţia este încadrată într'un chenar frumos, pe faţa unei prisme de piatră calcaroasă tare, de dimensiunile: 0.92 m. înălţime, 0,57 lăţime, 0,66 adâncime. Partea superioară a prismei, cu începutul inscripţiunei lipseşte. Monumentul este ridicat în cinstea lui Lucius Verus. Datarea se poate pune între anul adopţiunei lui de către Antonin Piul şi anul morţii acestuia, Martie 161. Judecând după formă şi dimensiuni, prisma aceasta a putut servì de baza unei statui ridicate de muncipiul Drobeta lui Lucius Verus.

AL. BĂRCĂCILĂ.

http://patrimoniu.gov.ro